

Over klopjes en kwezels

<https://hdl.handle.net/1874/321608>

Over Klopjes en Kwezels

EUGENIE THEISSING

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

OVER KLOPJES EN KWEZELS

Eloignee de tout comerce imon
Je vis au monde sans etre du monde

Jac. de Man

dit qu'esels kleet weet sij te dragē
om Godt beter te behagen

OVER KLOPJES EN KWEZELS

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DEN
GRAAD VAN DOCTOR IN DE LETTEREN EN WIJS-
BEGEERTE AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE
UTRECHT, OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNI-
FICUS DR. H. BOLKESTEIN, HOOGLEERAAR IN DE
FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE,
VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAAT DER UNIVER-
SITEIT, TEGEN DE BEDENKINGEN VAN DE FA-
CULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE TE
VERDEDIGEN OP DONDERDAG 11 JULI 1935, DES
NAMIDDAGS TE DRIE UUR,

DOOR

EUGENIA ELISABETH AGNES JOSEPHA MARIA
THEISSING
GEBOREN TE UTRECHT

DEKKER & VAN DE VEGT N.V.
UTRECHT 1935 NIJMEGEN

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0474 5257

AAN DE NAGEDACHTENIS
VAN MIJN VADER IN DANK-
BARE HERINNERINGEN AAN
MIJN MOEDER.

Het voltooiën van mijn proefschrift biedt mij een welkome gelegenheid mijn dank te betuigen aan allen, die tot mijn universitaire vorming hebben bijgedragen.

Allereerst richt mijn dank zich tot U, Hooggeleerde KERNKAMP, Hooggeachte Promotor. Met grote waardering denk ik terug aan Uw heldere en onderhoudende colleges, waaraan ik zo goede herinnering heb behouden, dat deze mij er, vele jaren na het verlaten der Utrechtse Universiteit, toe heeft gebracht U te vragen, mijn promotor te willen zijn. Zeer erkentelijk ben ik U, dat U, ondanks de beperktheid van Uw tijd en ondanks de keuze van een onderwerp, dat moeilijk Uw persoonlijke voorkeur hebben kon, aan dit verzoek hebt voldaan. Ik dank U voor de aangename wijze, waarop U mij Uw bijstand hebt verleend en voor de grote vrijheid, die U mij bij de behandeling van mijn onderwerp hebt gelaten.

Dankbaar ben ik U, Hooggeleerde Heren OPPERMAN, DE VOOYS en BEYSENS voor Uw leerrijke colleges, die mij zozeer van nut zijn geweest.

Een woord van eerbied en dank aan de nagedachtenis van wijlen de hoogleraren FRANTZEN, LICHTENBERG en NIERMEYER, tot wier gehoor ik mocht behoren.

Bij het overdenken van de grote verplichtingen, die ik ook heb aan de Nijmeegse Universiteit, gaan mijn gedachten in de eerste plaats uit naar hen, die reeds van ons zijn heengegaan.

Met grote dankbaarheid denk ik terug aan Professor HUIJBERS, die niet slechts zijn studenten voor de wetenschap der geschiedenis wist te bezielen in zijn boeiende colleges, waarin hij met de hem eigen scherpzinnigheid steeds de kern der kwesties op de voorgrond bracht, maar die ook hun persoon wist te winnen, zowel door zijn rake maar nooit afbrekende kritiek als door zijn hartelijke belangstelling.

Zeer dankbaar herdenk ik de welwillende persoonlijkheid en de van wijsheid en veelomvattend weten getuigende colleges van Professor DE LANGEN WENDELS.

Het is mij een voorrecht U, Hooggeleerde Heren BRANDSMA

en MULDER voor het van U genoten onderwijs en voor de hulp, die ik gedurende mijn studie van U mocht ontvangen, hier mijn dank te kunnen brengen.

Mijn hartelijke dank aan U, Hooggeleerde KORS; met graagte heb ik geluisterd naar Uw heldere betogen, die ik mocht volgen niet alleen tijdens Uw colleges, maar ook in vele studentenbijeenkomsten.

Mijn dank gaat verder uit tot hen, die aan de totstandkoming van dit proefschrift hebben bijgedragen.

Hooggeachte Dr. GORRIS, in velerlei opzicht heb ik Uw belangstelling mogen ondervinden. Meermalen hebt U mij materiaal verschaft, niettegenstaande Uw drukke werkzaamheden hebt U mij bij voortduring Uw hulpvaardigheid betoond. Ik zeg U daarvoor dank evenals voor Uw kritische opmerkingen, die èn om de dwingende juistheid van Uw inzicht èn om de terughoudende bescheidenheid, waarmee ze werden gegeven, met verstand en hart gaarne werden aanvaard.

Hooggeachte Heer LAGERWEY, mijn zeer hartelijke dank aan U voor de ijver, waarmee U oude verborgen boekjes en curiosa voor mij opspoorde, voor de bereidwilligheid, waarmee U mij die ter beschikking stelde en niet minder voor Uw aanmoedigende aandacht en belangstelling, telkens wanneer ik om hulp bij U aanklopte en beslag kwam leggen op Uw druk bezette tijd.

Ook Uw welwillende belangstelling, Hooggeleerde HENNEMAN, heb ik zeer op prijs gesteld.

Aan de ambtenaren der archieven en aan die der Koninklijke Bibliotheek betuig ik mijn dank voor hun welwillende medewerking.

In het bijzonder aan U, Hooggeachte Heer BRUGGEMAN, ben ik veel dank verschuldigd, zelfs vrees ik van Uw grote bereidheid om mij met allerlei inlichtingen en ophelderingen van dienst te zijn, zo nu en dan onbescheiden misbruik te hebben gemaakt.

Tot slot breng ik dank aan velen, die ik gedurende mijn studietijd op mijn weg heb ontmoet, en aan allen, die op een of andere wijze hun aandacht en hun zorg hebben gegeven aan de samenstelling, druk en uitgave van dit proefschrift. Hen met name te noemen is niet mogelijk; mogen zij in het algemeen de betuiging van mijn erkentelijkheid aanvaarden.

INHOUD

HOOFDSTUK I. WEZEN EN ONTSTAAN	1
Wezen der klopjes, 1. Hoe beschouwd door de tijdgenoten?, 5. Is hier sprake van een afzonderlijke levensvorm naast het klooster of alleen van een vervanging van het laatste?, 13. Waardering van beide levensvormen, 18. Opkomst van actieve vrouwencongregaties, 27. Ontstaan, 32.	
HOOFDSTUK II. VERGADERINGEN	39
„Vergadering in Den Hoek” te Haarlem, 39. Particuliere en algemene vergaderingen, 43. Gezag, 43. Ondergeschikte functies, 47. Huishouding, 47. Verzorging van arme en zieke maagden, 48. Zorg voor priester-overste en kerk, 48. Maagdenhuis, 49. Buitenmaagden, 50. Gemeenschapsband, 53. Het aanwinnen van nieuwe leden, 54. Andere vergaderingen te Haarlem en elders, 56. Cloppenhuizen en overgangsgevallen, 62. Verschil van vergadering en invloed van de ene op de andere, 63. Aantal klopjes, 64. Doel van de vergadering, 67.	
HOOFDSTUK III. REGEL EN LEVENSWIJZE	69
Geloofte van zuiverheid, 72. Gehoorzaamheid, 77. Armoede, 84. Intreding, 85. Dagorde en geestelijk leven, 94. Meditatie, 97. Mis horen, 97. Getijden en koorgebed, 98. Biecht, 99. Communie, 100. Retraite en recollectie, 104. Particuliere devoties, 104. Geestelijk onderricht, 108. Verhouding tot overste of biechtvader, 110. Eenvoud in levenswijze, 111. Voeding, 111. Vasten en versterving, 112. Kleding, 114. Gedrag en houding buitenshuis, 121. Onderlinge omgang, 123. Bindendheid van de regel, 126.	
HOOFDSTUK IV. WERKZAAMHEDEN	128
Stand, 128. Werk voor levensonderhoud, 131. Goede werken, 135. Huisvesting en zorg voor priesters, 137. Zorg voor de kerk, 138. Vrijgevigheid, 141. Hulp bij de zielzorg, 143. Ontwikkeling en onderwijs, 147. Godsdienst-onderricht, 148. Scholen en kostscholen, 150.	
HOOFDSTUK V. MISBRUIKEN	146
Algemene oorzaken van fouten, 156. Onzekerheid van rechten	

en verhoudingen, 156. Lekeninvloed op kerkelijke zaken, 157. Verhouding van priesters en klopjes, 160. Voorschriften omtrent de biecht. Theorie en praktijk, 161. Voorschriften omtrent de omgang, 164. Ongezonde toestanden, 165. Naijver en geldkwesties, 167. Valse mystiek, 170. Babbelachtigheid, 170. Onaangename houding tegenover de overste, 171. Moeilijkheden te Haarlem. Saeculieren onderling, 171. Saeculieren en Jezuiten, 174. Beschuldigingen, 175. Waardering, 182.

HOOFDSTUK VI. VERVOLGING	184
Algemene maatregelen tegen de katholieken, 185. Speciale maatregelen tegen de klopjes verlangd, 186. Plakkaat 1641, 191. Gerechtelijk onderzoek 1643, 192. Plakkaat van 1655 op het testeren, 195. Verbod van schoolhouden, 199. Verbod van klopjeskleding, 204.	
BESLUIT De laatste klopjes	207
BIJLAGE I	215
BIJLAGE II	216
BIJLAGE III	221
GERAADPLEEGDE WERKEN EN GEBEZIGDE AFKORTINGEN	223
LIJST VAN ILLUSTRATIES	237
REGISTER VAN PERSOONSNAMEN	238

HOOFDSTUK I.

WEZEN EN ONTSTAAN.

Tijdens de Republiek heeft het de Heren van den Gerechte meermalen hoofdbreken gekost uit te maken, wat een klopje was. Waren de klopjes kloosterzusters of leken? Ook nu is geen categorisch antwoord op die vraag te geven, omdat zij nòch het een nòch het ander zijn geweest.

Wezen der klopjes.

Kloosterlingen waren zij niet. Voor de kloosterlingen wordt vereist het afleggen der drie publieke geloften. Bij hen worden de beloften van gehoorzaamheid, zuiverheid en armoede in naam der Kerk door de wettige overheid aanvaard ¹⁾. Deze beloften kwamen bij de klopjes niet voor.

Wel kwamen voor z.g. *vota privata*, particuliere beloften, afgelegd aan de biechtvader of priester-overste op eigen gezag. Meestal beperkten de klopjes zich daarbij tot de belofte van zuiverheid; ook hoort men wel van een belofte van gehoorzaamheid. Maar maande de kerkelijke overheid aan tot grote voorzichtigheid bij het afleggen van de eerste, de particuliere belofte van gehoorzaamheid werd afgekeurd en zelfs verboden. Zonder belofte leefden de klopjes echter praktisch onder gehoorzaamheid aan de priester-overste, en, als ze in grotere groepen of vergaderingen woonden, ook aan de Moeder van die vergadering.

Wat de armoede betref, bestond eenzelfde onderscheid. Zij zorgden voor eigen levensonderhoud en behielden haar vermo-

---

¹⁾ Over de begrippen: kloosterstaat, orde en congregatie, zie: Heimbucher, *Die Orden*. I 11 e.v.

gen met de beschikking daarover, maar men verwachtte van haar een leven in soberheid en in geest van armoede.

Er bestond dus verschil tussen klopjes en kloosterlingen zowel met betrekking tot het aantal beloften, als de wijze waarop deze werden afgelegd en aanvaard.

Behalve door het gemis der drie publieke geloften, onderscheidden de klopjes zich ten opzichte van het communiteitsleven. Zij leefden dikwijls bij haar ouders of familieleden; ze woonden alleen, met twee of drie samen of ook in grotere groepen, die „vergadering” heetten ¹⁾.

In de vergaderingen leefden ze enigermate als in een klooster ²⁾; daar konden ze zich beter van de wereld terugtrekken. Zo ging Brechje Pieters, die eerst met een ander klopje samenwoonde, naar de vergadering te Haarlem „om te zijn in meerder stillicheit ende afgescheydenheit” ³⁾. Maar te midden van gelijkgezinden, die eenzelfde levensdoel voor ogen hadden en in groter aantal te zamen of in elkaars nabijheid woonden, ontstond vanzelf een zekere vorm van gemeenschappelijk leven; de vergadering beschikte ook over gezamenlijke instellingen, zoals kerk, maagdenhuis en huizen geschonken als woning voor arme maagden. Toch was dit geen volledig communiteitsleven als in een klooster, want ook hier was ieder verplicht te zorgen voor eigen levensonderhoud en de vergadering *als zodanig* nam niet de zorg op zich voor zieken en ouden van dagen.

In wezen vertonen de klopjes meer overeenkomst met begijnen en Zusters van het Gemene Leven.

De begijnen waren evenmin echte kloosterlingen. Zij legden alleen een tijdelijke belofte van zuiverheid af en waren gehoorzaamheid verschuldigd aan de Oversten van het hof, zolang ze daar bleven wonen. Ook zij beoefenden de evangelische raden zonder publieke geloften.

De overeenkomst met de klopjes komt nog beter uit bij vergelijking met het begijnenwezen in zijn gehele ontwikkeling. Oorspronkelijk vormden de begijnen geen organisatie, maar maakten deel uit van een vrome beweging; iemand werd als begijn beschouwd, niet wegens haar intreden in een godsdienstig ge-

¹⁾ Rovenius, Republica. 273, 281. — Petrus a M. D., Clara Relatio. 91. — Brom, Neerkassel's Bestuur. 210. — Dupac de Bellegarde, Histoire abrégée. (1765) 186, 187; (1852) 144.

²⁾ Petrus a M. D., Clara Relatio. 92.

³⁾ Graaf, Levens. XVIII 149.

nootschap, maar wegens haar godsdienstig levensgedrag ¹⁾. Naast vrouwen, die nauwere aansluiting zochten aan een kloosterorde (vooral de Praemonstratensers en de Cisterciensers kwamen hiervoor in aanmerking ²⁾) en die van conversen of oblaten uitgroeiden tot een kloosterorde, wensten anderen in de wereld een ernstig godsdienstig leven te leiden, waarbij zij verzaakten aan het huwelijk en onder de geestelijke leiding stonden van een saeculier of regulier priester, die optrad als partikulier raadsman ³⁾.

Onder deze laatste begijnen ontstond op den duur verband; in kleine groepjes gingen ze wonen in begijnhuizen onder gehoorzaamheid aan een van haar, de meesteres, maar zij bleven dan deel uitmaken van de parochie ⁴⁾. Ten slotte werden zij verenigd in begijnhoven onder bestuur van een meesteres en groot-meesteres ⁵⁾, en kregen zij een afzonderlijke rector. Hier werd het communititeitselement sterker; de begijnhoven hadden een zeker gemeenschappelijk bezit, maar evenals in de klopjesvergadering zorgde ieder voor eigen levensonderhoud, hetzij uit eigen vermogen, hetzij door handenarbeid.

Bij de latere begijnen kregen de middeleeuwse orden der Franciscanen, vooral der Dominicanen, door hun derde orde grote invloed op bestuur en geestelijke leiding ⁶⁾; wat zoveel te gemakkelijker kon, omdat er geen algemene uniforme begijnregel bestond en de statuten plaatselijk verschilden ⁷⁾; hetzelfde zou naderhand bij een aantal klopjes gebeuren.

Hoewel in de Zuidelijke Nederlanden de begijnhoven sterk toegenomen waren, bleef men daar tot in de 18e eeuw vrouwen aantreffen, die onder de naam van devotarissen of geestelijke dochters leefden, zoals de vroegere, afzonderlijk wonende begijnen ⁸⁾.

Bij de vernieuwing van het godsdienstig leven door de Moderne Devotie volgde men weer soortgelijke wegen. Opnieuw werd het ascetisch leven beoefend in afzondering zowel door mannen als vrouwen en daarnaast ontstond weer een soort

¹⁾ Greven, Die Anfänge. 66.

²⁾ T.a.p. 111 e.v.

³⁾ Philippen, De Begijnhoven. 43—47, 56 e.v.

⁴⁾ T.a.p. 63—67, 69 e.v., 77—88.

⁵⁾ T.a.p. 90 e.v., 224 e.v.

⁶⁾ T.a.p. 93 e.v. — Greven, t.a.p. 209.

⁷⁾ Philippen, t.a.p. 130.

⁸⁾ T.a.p. 140.

kloosterleven zonder het verplicht afleggen van geloften in de vergaderingen der Broeders en Zusters van het Gemene Leven;¹⁾ naast gezamenlijk bezit bleef hier ook persoonlijk eigendom bestaan. Geert Groote, die de statuten maakte voor de zusters van het Meester Geertshuis te Deventer, wilde haar onderscheiden van de begijnen; mochten er bij de laatsten misbruiken zijn ingeslopen, dan wilde hij die weren. Zijn Zusters mochten niet bedelen, maar moesten zelf haar brood verdienen; in een werkeloos leven zag hij gevaar ook voor haar godsdienstige opvattingen. Het dragen van een eigen uniforme kleding, wat bij de begijnen tot een traditie gegroeid was, werd aan de zusters verboden; zij moesten gekleed gaan als zeer eenvoudige leken. Eigenlijk verschilden zij in hoofdzaak van de begijnen door een sterker gemeenschapsleven, wat echter niet door Geert Groote was bedoeld en pas wat later is ontstaan.

Ondanks alle uitdrukkelijk uitgesproken onderscheid waren deze zusters in wezen niet anders dan een nieuw soort begijnen: zij beoogden eenzelfde doel en wilden dat op gelijksoortige wijze bereiken, eenzelfde levensideaal werd hernieuwd en scherp werd gesteld datgene wat in de loop der jaren bij de begijnen mocht zijn vervaagd. Het was dan ook geen wonder dat de buitenwereld ook de Zusters van het Gemene Leven met de naam begijnen bestempelde; zelfs in haar eigen kring was deze naam niet ongebruikelijk²⁾.

Zoals de wijze van leven der begijnen en der Zusters van het Gemene Leven niet alleen een uiting was van vrouwelijke vroomheid, maar een manlijke parallel vond in de Begharden en de Broeders der Moderne Devotie, zo stonden naast de klopjes ook klopbroeders. De laatsten waren veel minder talrijk³⁾ en traden daardoor minder op de voorgrond; ze bestonden evenwel. In 1654 getuigden de schoolmeester en een oud-schepen van Stompwijk, dat daar kloppen en klopbroeders woonden; twee waren kleermakers en gaven Zondags catechismusles aan de jeugd⁴⁾. De Stompwijkse klopbroeders schijnen zich te hebben geroerd, want 3 December 1655 werden ze door een plakaat vermaand zich behoorlijk te gedragen tegenover de predikant.

---

¹⁾ De Man, Stichtige punten. Inleiding. XIV, XXIV, LI.

²⁾ T.a.p. Inleiding. XVI—XXI. — Philippen, t.a.p. 28 e.v.

³⁾ Wagenaar, Amsterdam. II 218. — Ypey, Geschiedenis. 58 e.v.

⁴⁾ De Hullu, De Katholieken te Stompwijk. 148.

Het plakaat spreekt van „veele Klop-broederen ende Susteren, mitsgaders andere Persoonen”, die de predikanten, die de mensen wilden toespreken, hadden „uitgeguicht” en zulks hadden verhinderd ¹⁾. Te Vinkeveen ²⁾ wordt een klopbroer vermeld in 1709 en in de 19e eeuw nog lieten sommige boeren te Zevenhoven uit ontevredenheid met het onderwijs van de pastoor, die moeilijkheden had met zijn parochianen, door een klopbroeder uit Langeraar in hun woning catechismus geven aan hun kinderen³⁾. „Bruers” van St. Norbertus, leden der Norbertijne derde orde, waren de pastoor behulpzaam te Helmond⁴⁾ en Tilburg ⁵⁾.

Voor zover het wezen aangaat, kunnen klopjes en begijnen op één lijn worden gesteld, maar de begijnen waren ouder van oorsprong en hadden eigen gebruiken en tradities. De omstandigheden brachten mee, dat vele klopjes buiten vergaderingen leefden en meer overeenkomst vertoonden met de begijnen uit de stadia, toen deze alleen woonden of in afzonderlijk staande begijnenhuizen. Het gemeenschapswezen was bij de begijnen reeds sterker uitgediept.

Hoe beschouwd door de tijdgenoten?

Maar hoe dachten de tijdgenoten over de klopjes? Deze onderscheidden haar ook van de begijnen, zowel in theorie als in praktijk.

In zijn „Jus Ecclesiasticum Universum” vergeleek Van Espen, professor in het kerkelijk recht te Leuven, de eerste begijnen met de devotariae uit zijn eigen tijd. Zij leefden niet onder een bisschoppelijke regel, maar volgens voorschrift van haar geestelijke bestuurder of bestuursters; zij deden geen professie, maar veranderden alleen van kled. Later werd echter aan de begijnen een professie-formule voorgeschreven, waardoor zij zich, voor de tijd dat zij op het hof bleven wonen, tegenover de pastoor en meesteressen van dat hof verbonden door een belofte van zuiverheid en van gehoorzaamheid. Op het eind van de

¹⁾ Groot Placaet-Boeck. II 2427, 2428. — Kerkelijk Plakaat-Boek. I 622.

²⁾ P. M. G., Twee Verhooren. 474.

³⁾ Seuter, Parochie Zevenhoven. 22.

⁴⁾ Zwijsen, Kapelaan Helmond. 79, 285, passim.

⁵⁾ Van Miert, Kwezels. 77 e.v.

16e eeuw schreef de Mechelse aartsbisschop Hauchlinus haar een algemene levensregel voor, die ook door de begijnen uit andere bisdommen werd overgenomen. Zij hielden nu het midden tussen kloosterlingen en leken, en ofschoon de begijnen niet tot een vaste en onveranderlijke staat waren gekomen zoals de religieuzen, zij hadden toch het voornemen, — al was dit niet bindend — voor altijd een bepaalde levenswijze te volgen, die zich in velerlei opzicht van die der wereldlingen onderscheidde; vandaar dat men in wijdere zin van een staat of levensbestemming kon spreken, wat de grote massa dan ook deed. De schrijver vervolgde, dat men in zijn tijd eerder van de begijnen dan van de devotarissen of geestelijke dochters kon zeggen, dat zij tot de geestelijke staat waren gekomen, omdat de laatsten zelfs geen tijdelijke beloften aflegden, ten minste niet in het openbaar en krachtens haar instelling, en omdat zij in haar levenswijze en kleding ook minder van de leken verschilden ¹⁾).

Van Espen's mening mag vooral voor de Zuidelijke Nederlanden hebben gegolden, ook in de Noordelijke maakte men verschil tussen de beide categorieën.

De Apostolische Vicaris Rovenius (1614—1651) schreef in het eerste boek van zijn „Respublica Christiana” over verschillende soorten van geestelijke personen. Kanunnikessen en begijnen behandelde hij samen in één hoofdstuk; de geestelijke dochters, die God buiten het klooster dienden, beschreef hij afzonderlijk. Hij oordeelde, dat de begijnen, die geen kloosterbeloften deden en over eigen bezit beschikten, geen kloosterlingen konden worden genoemd, ofschoon zij wel een eigen kerk hadden, gezamenlijke geestelijke oefeningen hielden volgens een bisschoppelijk goedgekeurde regel en een geestelijk kleed droegen; zij hadden haar hoven en genoten zekere voorrechten ²⁾).

De vraag of de klopjes leken waren, werd door Rovenius echter volop bevestigend beantwoord. De enkele belofte van zuiverheid stempelde haar niet tot kerkelijke personen, zij hadden kerkrechtelijk geen voorrechten en konden worden gedaagd voor de wereldlijke rechtbank. Evenals iedere andere

¹⁾ Van Espen, *Jus Ecclesiasticum*. (1721) 310—312; (1753) 358—360. (§ III, IX, X, XI, XVIII, XIX).

²⁾ Rovenius, *Respublica*. 272.

leek stonden zij onder de pastoor der parochie en genoten geen voorrecht van exemptie ¹⁾.

Toen de Hervorming hier te lande de overwinning had behaald, werden de kloosters geconfiskeerd. De begijnhoven bleven echter bestaan, omdat men hier te doen had met particulier eigendom. In Amsterdam en Delft bleven ze vrijwel intact. In Haarlem echter vervielen de huizen, die gemeenschappelijk eigendom van het hof waren, aan de stad, maar de daar wonende begijnen mochten er blijven wonen en werden gealimenteerd tot haar dood. De laatste stierf in 1635. Daarmee kwam een deel van het hof aan de stad, maar de begijntjes, die niet verkozen uit te sterven, hadden naburige percelen opgekocht in de Lange- of Kloppenpoort en een nieuw hof ontstond, waarin de bewoners haar oude tradities voortzetten ²⁾, zodat de Apostolische Vicaris de la Torre in 1656 kon schrijven, dat nog steeds nieuwe begijnen werden aangenomen ³⁾.

Deze begijnen werden onderscheiden van de maagden, die woonden in de vergadering in de Hoek. Verschillende klopjes, die tot deze vergadering behoorden, woonden wegens plaatsgebrek op het begijnhof. Lijsbeth Jans Boggen, Maritgen Goverts en Neeltje Crijnen hadden daar acht jaar de kerk in haar huis met de toeloop van begijntjes, maagden en burgers. Maar al bracht dat veel werk mee, ze lieten dit toch niet aan de begijntjes over, die eigenlijk de zorg op zich hadden moeten nemen, „doordien haeren Pater het gherijf hadt in haeren huys” ⁴⁾.

Annetgen Heindriks Smit, eveneens klopje uit de Hoek, woonde op het begijnhof te Amsterdam „om de notelicheyd van haer ouwe moeder ende hulp van haer geestelicke suster” ⁵⁾. De laatste was meer dan eens meesteres op het Begijnhof. Ofschoon Annetje ook na de dood van haar zuster ter wille van de armen op het hof bleef wonen, werd ze geen begijntje, maar bleef deel uitmaken van de vergadering in Haarlem, waar ze dikwijls voor langere tijd heen ging.

Bij zijn verkiezing als pastoor van het Haarlemse begijnhof in 1694 vond Cornelis van der Cooghen daar 37 begijnen, 13 klopjes en 16 bijwonende vrouwen ⁶⁾.

¹⁾ T.a.p. 276.

²⁾ Gonnet, Het Begijnhof. 582, 599, 596 e.v.

³⁾ Van Lommel, Relatio de la Torre 1656. XI 115.

⁴⁾ Graaf, Levens XVIII 82 e.v., XXXVI 12, noot 1.

⁵⁾ T.a.p. XVIII 227 e.v.

⁶⁾ Gonnet, Het Begijnhof. 660.

Ook in Delft werd onderscheid gemaakt tussen klopjes en begijntjes. Becomius volgde Jan Stalpart van der Wiele op in de zorg voor de maagden, niet voor de begijnen en later had pastoor Joannes de Bout veel godgewijde maagden onder zijn bestuur, die op het hof woonden, maar niet leefden als begijnen ¹⁾.

Het ligt voor de hand, dat men in de klopjes-instelling gelijkens zag met het klooster, te meer omdat dit laatste hier te lande onmogelijk was geworden en het klopjesleven enigermate als vervanging kon dienen. Een aantal kleine, losse gegevens wijzen daarop.

In 1622 maakte Rovenius de opmerking, dat het volk in het Haarlemse diocees veel neiging had tot de beoefening der maagdelijkheid en dat zeer veel maagden zich aan God in het klooster zouden toewijden, indien de tijden beter waren ²⁾.

De Carmeliet Petrus a Matre Dei, zoon van de Remonstrantse Bertius, ex-professor uit Leiden, noemde het Delftse begijnhof niet ongelijk aan een klooster, terwijl er te Haarlem en Amsterdam eveneens gelegenheid bestond tot gemeenschappelijk leven onder de maagden ³⁾.

In de *Batavia Sacra* vermeldde van Heussen, dat te Nieuwe Niedorp maagden woonden in groot getal, die rondom de kerk in eigen woningen leefden als in een klooster ⁴⁾.

Van Neercassel berichtte over Utrecht, dat de kloosters waren opgeheven, maar dat toch vele maagden zich aan God hadden toegewijd ⁵⁾.

De klopjes zelf trachtten soms het kloosterleven nabij te komen. Griet Jacobs te Haarlem, die graag naar het klooster was gegaan, onderhield „bij haer selven seer nau en perfect die cloosterlicke beloften van suiverheit”; wat de gehoorzaamheid betrof, wachtte ze ook niet op een bevel, maar het was haar voldoende te weten, dat iets de wil van de Overste was; en „aengaende de armoede” kon van haar worden gezegd, dat ze zeer los was van tijdelijk goed ⁶⁾.

In het levensbericht over het klopje Trijn Jans Oly deelde de

¹⁾ Van Lommel, *Relatio de la Torre* 1656. X 221.

²⁾ Van Lommel, *Discriptio* 1622. 368.

³⁾ Petrus a M. D., *Clara Relatio*. 92.

⁴⁾ Van Heussen, *Batavia Sacra*. II 434 kol. 1.

⁵⁾ Brom. *Neerkassel's Bestuur* 183.

⁶⁾ Graaf, *Levens*. XXXV 460 e.v.

schrijfster mede: „Wij noemen haer religieuse maecht, om die oorsaek dat al wat sij voortbracht roock naar het cloosterlijck leeven, want al die deuchden dewelcke wij nu verhaelt hebben, hadden meer gelijckenis nae een religieus als nae een vrije maecht” ¹⁾).

Uit al deze uitlatingen blijkt, dat men overeenkomst voelde met het klooster, maar zich tegelijkertijd een verschil bewust was. Een verschil, dat ook bleek uit het feit, dat sommige klopjes naar een klooster in katholieke streken gingen of wilden gaan. Kort na 1602 werd Baertje Donselaer uit Haarlem Claris in Den Bosch ²⁾); twee klopjes uit Leeuwarden werden omstreeks 1660 Dominicanessen te Gent ³⁾), een Leids klopje, dat werd verbannen toen P. Vincentius Stalpart van der Wiele betrappt was op het lezen van de H. Mis, trad daarna in een klooster der Annunciatae te Venlo ⁴⁾).

Niet altijd lukte het om in een klooster te worden opgenomen. Twee klopjes in de Hoek te Haarlem wilden Claris worden te Lissabon, waar sinds 1572 een Hollands klooster bestond; ze correspondeerden daarover met de Lissabonse zusters, maar zagen van de reis af „mitsdien de plaets verre was ende de wegen periculoos” ⁵⁾).

Omgekeerd kwam het ook voor, dat het klopjesleven bepaald verkozen werd boven het klooster. Magdalena Dirckx was reeds op weg naar een klooster in Den Bosch, en ook Trijntje Wouters van der Mij had al een plaats besproken, maar beiden kwamen in Haarlem terecht, nadat ze met maagden uit de Hoek hadden gesproken ⁶⁾). Anna Jacobs had ook besloten daar klopje te worden en woonde bij een der anderen in. Maar dichtbij woonden „de susterkens van de wijk”, de nonnen uit het kanunnikessenklooster van Nazareth te Beverwijk; deze trachtten haar over te halen in het geheim (wegens „de gueserie”) bij haar in te treden; zij zouden dan gedurende haar hele leven voor het noodzakelijke zorgen, maar Anna had meer liefde voor „de plaets van haer eerste roep” en bleef in de Hoek ⁷⁾).

---

¹⁾ T.a.p. XVII 256.

²⁾ T.a.p. XX 362.

³⁾ Tiara, Annotationes. 152. — Meijer, Dominicanenstatie Leeuwarden. 93.

⁴⁾ Hensen, Vincent Stalpart. 8.

⁵⁾ Graaf, t.a.p. XVII 292 e.v.

⁶⁾ Graaf, t.a.p. XXXIV 322 en 323 e.v.

⁷⁾ Graaf, t.a.p. XX 400.

Formeel waren de klopjes leken, maar toch zag men onderscheid tussen haar en een gewone katholieke ongehuwde vrouw. Zo schreef P. Arnoldus ab Ischa in een brief van 1589 over een weduwe met vier dochters, dat een ervan gehuwd was, twee geestelijke maagden waren, terwijl de vierde huwbaar was ¹⁾. In een familie te Alkmaar waren twee dochters klopje geworden, de derde „was vrijster gestorven maar godsvruchtig” ²⁾. Pastoor Herkinge te Zwolle bepaalde in zijn testament, dat zijn huis zou dienen tot woonplaats van een katholiek priester en dat de daar inwonende geestelijke weduwe haar opvolgster zou mogen aanwijzen. Maar „so niet wel sulcken persoën konde gevonden worden, die een geestelijcke dochter ofte weduwe mochte wesen, sal men hiertoe mogen nemen wereltlijcke, oock gehijlickte persoenen” ³⁾. In een visitatie-verslag van 1656 door de Provinciaal der Jezuiten deelde deze mede, dat de klopjes van de St. Franciscus Xaverius-kerk te Amsterdam f 6000 bijeenbrachten en de leken f 4000 ⁴⁾. Toen Zacharias van Metz, Apóstolisch Vicaris, de gelovigen berispte over oneerbiedigheid in de kerk voegde hij daaraan toe: „Maar wat wil ik van de leeken spreken? zijn er niet verscheide Geestelijke Dochters, dewelke de anderen door een goed voorbeeld behooren voor te gaan en nochtans schuldig zijn aan dezelfde oneerbiedigheid?” ⁵⁾

De klopjes werden dus in haar tijd niet geheel beschouwd als begijnen, noch als nonnen, noch als leken.

De eigen tijdgenoten, vooral de priesters onder hen, vergeleken haar dikwijls met de maagden uit de eerste eeuwen van het Christendom ⁶⁾. De oversten preekten er over. Jan Stalpart van der Wiele, pastoor te Delft, wees veel op de H. Paula ⁷⁾; Joost Cats, overste in de Hoek, preekte op de uitvaart van een Haarlens klopje, dat het een oud gebruik in de Kerk was om de deugden der overledenen te verhalen: „Den H. Gregorius Nissenus, den H. Baselius magnus, den H. Benedictus hebben seer loffelijke gepresen de duechden van haer overleden susters” ⁸⁾.

¹⁾ Van Heel, Twee brieven. 217.

²⁾ Graaf, t.a.p. XX 380.

³⁾ Herkinge. 146.

⁴⁾ Van Lommel, Relatio Dekens 1656. 51.

⁵⁾ Van Rijn, Kerkelijke Historie. III 394. — Van Heussen, Batavia Sacra. II 472 e.v.

⁶⁾ Heimbucher, Die Orden. I 118 e.v.

⁷⁾ Hensen, Levensverhaal. 335.

⁸⁾ Graaf, Levens. XXXVI 4.

Ook officiële berichten maakten toespelingen op die eerste maagden. In de *Relatio* van De la Torre in 1656 werd Henriette van Duivenvoorde ¹⁾, als vrijgevinge gastvrouw van Rovenius, vergeleken met de H. Pudentiana en Praxedis ²⁾. In een brief, die Neercassel schreef aan de geestelijkheid, en in zijn verslag van 1662 naar Rome noemde hij de maagden, volgens het voorbeeld van de oude Vaders, de bloem van de Kerk ³⁾. Op een vraag om opheldering uit Rome antwoordde hij in 1663, dat zij niet tot een bepaalde instelling behoorden, tenzij tot de instelling der maagden over wie Ambrosius, Basilius, Cyprianus en andere Vaders hadden geschreven; hij verwees naar de levenswijze der maagden in de oude Kerk als prototype van het leven der kloppjes ⁴⁾.

Een paar jaar tevoren had Petrus a Matre Dei gewezen op de eerste christentijden, toen de maagden tijdens de vervolging door de Romeinsche keizers, de priesters dikwijls in haar woning verborgen en trouw ter zijde stonden in behoud en verspreiding van het geloof. Een soortgelijk beeld, schreef hij, vertoonde de Kerk in de Verenigde Nederlanden, waar het geduld der gelovigen door verschillende vervolgingen op de proef werd gesteld. al waren deze minder wreed en daarom gevaarlijker ⁵⁾.

Rovenius reeds vergeleek in zijn „*Respublica Christiana*” de kloppjes met de maagden, die niet in gemeenschap leefden en eigen bezit behielden, over wie Augustinus sprak in zijn *Liber de S. Virginitate* ⁶⁾.

En in boekjes geheel voor en over kloppjes geschreven komt de vergelijking aanhoudend voor.

Joannes Lindeborn, Utrechts priester, schreef in 1666 „*Scala Jacob Virginibus Deo cum proposito perpetuae continentiae in seculo famulantibus applicata*”. Volgens de voorrede had hij dit boekje, dat oorspronkelijk slechts voor eigen gebruik was bestemd, op verzoek van J. Putkamer en Van Neercassel, in het licht gegeven; dit gebeurde zowel opdat de leermeesters der maagden konden worden gehoord in hun eigen taal, zonder dat

¹⁾ Fruin, *De Annales*. 300—301.

²⁾ Van Lommel, *Relatio de la Torre* 1656. X 136. — Van Heussen, *Batavia Sacra*. II 83 kol. 2.

³⁾ Van Heussen, *Batavia Sacra*. II 503, kol. 1. — Brom, *Neerkassel's Bestuur*. 183.

⁴⁾ T.a.p. 210.

⁵⁾ Petrus a M. D., *Clara Relatio*. 89.

⁶⁾ Rovenius, *Respublica*. 274 e.v.

een vertaling aan hun woord afbreuk deed, als omdat dit alles aan de maagden eigen was en van origine toekwam. Wat in de werken der Vaders was verspreid, was hier in hoofdstukken bijeengebracht, iets wat geen andere schrijver nog had beproefd; zo zou het een hulpmiddel zijn voor de confraters, die de klopjes bij haar wijding of tot haar onderrichting zouden toespreken ¹⁾.

„De Zedelessen voor de Maegden” van Pastoor Kemp uit Utrecht, uitgegeven in 1709, waren een aaneenschakeling van de onderrichtingen, die de Kerkvaders haar gaven.

„De Onderwijzingen voor de Geestelijke Dochters”, eveneens van 1709, en uitgaande van het Oratorie, wezen daar niet op terug, maar toch werden ook hier in een berijmd „Kort Begrijp van het Geestelijk Leven voor alle Geestelijke Dochters” in hoofdzaak de maagden uit de eerste tijden ten voorbeeld gesteld:

„Weest Magdalena in de Kerk,
't Huys Martha, neirstig in het werk,
Leeft eeniglijk met Barbara,
In zuyverheyt met Agatha,
Vermaekt u met Cecilia,
In Liefde met Theresia,
Met Clara gij de weirelt haet,
Met Agnes gij de zonden laet,
Het lijden van den Heer beschreydt,
Met Catharin' in bitterheyt.
Met Thecla staeg Gods Woordt aenhoort,
Dus gaet gij vlugs in deugden voort.
Den achterklap met Paula vliet,
Zoo heeft de weirelt in u niet” ²⁾.

In deze boekjes werd, hoewel in hoofdzaak over de maagden, ook over de geestelijke weduwen gesproken. Zij volgden eenzelfde levenswijze en werden eveneens als zeer verdienstelijk beschouwd. Lindeborn schreef over haar, dat zij de tweede graad van zuiverheid beoefenden en het midden hielden tussen de maagden en de gehuwden ³⁾. De schrijver van de „Zedelessen” berekende met een verwijzing naar Hieronymus en naar het Evangelie van

¹⁾ Lindeborn, Scala. Praeloquium.

²⁾ Onderwijzingen. XXV.

³⁾ Lindeborn, Scala. Praeloquium en 201.

Mattheus XIII, dat in verdiensten de maagden „hebben honderdvout, de weduwen en die zig onthouden sestigvout en d'eerzame getrouwden dertigvout" ¹⁾).

Voorbeelden vinden we in de moeder van Giertje Roemersdochter, die haar dochter niet naar Haarlem wilde laten vertrekken, maar tegelijk met haar de wereldlijke kleren aflegde; onder leiding van pastoor Lambringa leefden ze samen te Leeuwarden als twee geestelijke maagden ²⁾. Anderen kwamen bij haar dochter te Haarlem wonen en stelden zich eveneens onder gehoorzaamheid van de overste ³⁾. Maria Claes was „als geestelicke weduwe geordineert" te wonen naast het Haarlemse Maagdenhuis ⁴⁾. Ook in andere plaatsen hoort men van weduwen, die de kerk aan huis hielden, priesters huisvestten of zich op andere wijze verdienstelijk maakten; daarbij wordt echter niet altijd uitdrukkelijk vermeld, dat dit „geestelijke" weduwen waren.

Is hier sprake van een afzonderlijke levensvorm naast het klooster, of alleen van een vervanging van het laatste?

Hoe men ook de klopjes en geestelijke weduwen beschouwd mag hebben, het is een feit, dat een niet onbeduidend aantal katholieke vrouwen zich tot haar leven getrokken voelde. Was dit echter geheel vrije keuze of hebben we hier te doen met een door de politieke omstandigheden afgedwongen toestand? Deze sloten immers het bestaan van kloosters uit en het kan niet anders of voor sommigen was hier slechts sprake van een vervanging van het kloosterleven.

Dit was het geval met haar, die naar een klooster wilden gaan, maar niet konden, en die zich het kloosterlijk leven als ideaal stelden. Dit blijkt ook uit de mening van Rovenius, dat vele maagden in een klooster zouden intreden, indien zij daartoe de vrijheid hadden ⁵⁾.

Maar daarnaast waren er anderen, die verkozen klopje te zijn. Misschien was hier, *mutatis mutandis*, niet vreemd aan, wat de Antwerpse bisschop Joannes Malderus in 1630 op-

¹⁾ Kemp, Zedelessen. 9.

²⁾ Graaf, Levens. XX 114.

³⁾ T.a.p. XVIII 218 noot 1, XX 363, XXXIV 352.

⁴⁾ Graaf, Levens. XVIII 225 e.v.

⁵⁾ Vgl. hiervóór, p. 8-9.

merkte over het begijnenwezen, dat zozeer strookte met de Nederlandse volksaard, die vrijheidlievend was en zich eerder liet leiden dan dwingen; kuis en sober leven ging deze vrouwen gemakkelijker af dan dat ze het durfden beloven ¹⁾). Was hier wellicht behalve de vrijheidlievendheid ook de nuchterheid in het spel?

Dat er inderdaad van keuze tussen twee levenswijzen sprake kan zijn, komt uit in katholieke streken, waar, ondanks de kloosters, voor sommigen het leven der geestelijke dochters de voorkeur genoot.

Waarschijnlijk was een tante van Dirckje Crynen Boggen, die in Keulen was gaan wonen, geestelijke maagd; althans zij waste daar de kleren van de studenten uit gehoorzaamheid aan haar biechtvader ²⁾).

De 10 Augustus 1593 schreef Sasbout aan zijn broer Tilman te Keulen, dat hij zou wensen, dat Tilman minder bezet was door de leiding der geestelijke maagden, die dikwijls te veel tijd van de priesters in beslag namen ³⁾).

Toen Nicolaas Wiggers Cousebant, overste in Haarlem, Franciscan werd te Keulen, vertrokken acht maagden uit de Hoek eveneens naar Keulen. Later gingen deze over tot de orde der Clarissen, maar eerst leefden ze, zonder kloostergeloften, gemeenschappelijk volgens de derde regel van St. Franciscus en ook twee Keulse meisjes sloten zich bij haar aan ⁴⁾).

Maar er was meer. Eind 16e, begin 17e eeuw was in het Duitse Rijnland, gedeeltelijk zelfstandig, gedeeltelijk onder Zuid-Nederlandse invloeden de beweging der „devotessen” ontstaan. Deze vrouwen wensten buiten de clausuur van het klooster een ingekeerd leven te leiden en haar krachten te geven aan het onderwijs voor meisjes. Een der eersten was Margareta Lynner, die zich in 1594 als jong meisje aan God toewijdde en uit eigen vermogen in Münstereifel (hertogdom Gulik) een huis inrichtte voor zich zelf en verschillende gezellinnen; een school werd daaraan verbonden.

De devotessen werden al spoedig ook „Jezuitessen” genoemd. Het ontstaan der beweging was niet van de Jezuiten uitgegaan,

---

¹⁾ Philippen, De Begijnhoven. 141.

²⁾ Graaf, Levens. XVII 290.

³⁾ Van Heussen, Batavia Sacra. II 55.

⁴⁾ Van Heel, Cousebant. 64 e.v.

maar de Jezuiten, die het catechismus-onderwijs bevorderden, vonden hier de vrouwelijke hulpkrachten, die zij daarbij nodig hadden. Zij vingden de beweging op, organiseerden ze en namen de leiding. Bij hun catechismus-onderwijs deelden zij de kinderen in volgens parochiale groepen; ook de maagden waren georganiseerd volgens de parochies, waar catechismus-scholen bestonden en zij waren verdeeld naar gelang van het aantal kinderen. In 1636 waren te Keulen zes maagden werkzaam in de parochie van Maria im Kapitol, in 1658 waren er veertien in die van S. Brigida. Tegen het einde van de 17e eeuw bestonden te Keulen dertien dergelijke groepen, waarvan er één stond onder de Franciscanen-Observanten en de andere onder de Jezuiten. In de jaarlijkse berichten der laatste werd in 1625 het eerst melding gemaakt van de oprichting van een meisjesschool met hulp der devotessen en sindsdien ontstonden verschillende meisjesscholen onder leiding der Jezuiten, die devotessen als leerkrachten aanstelden. Zij streefden op den duur naar het oprichten van dergelijke scholen, niet alleen te Keulen, maar in het hele diocees; het is echter niet uit te maken, in hoeverre de talrijke devotessen-scholen in de Rijnlandse dorpen onder de Jezuiten stonden.

De devotessen te Keulen legden, wanneer zij in het genootschap werden aangenomen, een belofte af voor de rector van het Keulse Jezuietencollege, en zij droegen een geestelijk kleed. Zowel in de stad als in de dorpen besteedden ze haar zorgen niet alleen aan catechismus- en ander onderwijs, maar tevens aan het schoonhouden en versieren van kerken, het onderhoud der paramenten en het orgelspel. Ze hielden bovendien kleine convicten, waar ze vier of vijf leerlingen van het Jezuietengymnasium in de kost hadden; daarmee verdienden ze haar levensonderhoud¹⁾. De overeenkomst tussen Duitse devotessen en de Nederlandse klopjes is in vele opzichten aan te wijzen.

Ook Limburg kende klopjes. Agnes van Heilsbach, geboren in 1597 te Wassenberg in Gulik, had om gezondheidsredenen het Bernardiner klooster te Keulen moeten verlaten en gaf zich aan allerlei goede werken in haar woonplaats. Omstreeks 1624 kwam ze naar Roermond, waar ze geestelijke dochter bij de Je-

---

¹⁾ Kuckhoff, Das Mädchenschulwesen. 1 e. v.

zuieten werd. Joanna van Randenraadt, die oorspronkelijk van plan was in een klooster te treden, zag daarvan af, werd ook „geestelijcke dochter onder de bestieringhe der Societeyt Jesu” te Roermond en stond onder leiding van Agnes van Heilsbach, evenals Catharina van Gestel ¹⁾.

Maria van Veen wordt genoemd als „Geestelijcke dochter” tot Antwerpen ²⁾; Barbara Boecquet woonde als zodanig bij haar broer te Turnhout ³⁾; Adriana van Stapele uit Goes wilde een „devoot leven” leiden en ging wonen te Lier en later te Mechelen ⁴⁾.

De levensbeschrijving van Marie Anne du Val de Dampierre geeft het verhaal van een christelijke maagd, die geboren in 1627 op het kasteel van Han bij Ste. Meneshould, na de dood van haar ouders in 1651 vertrok naar Châlons sur Marne, waar ze een kleine woning betrok, om er te leven als „een arme boerin”. Haar oorspronkelijke bedoeling in een klooster in te treden werd niet verwezenlijkt. Zij bleek daartoe geen roeping te hebben en haar geestelijke leidsman was altijd van mening geweest, „dat ze in de werelt kon leven om andere menschen te dienen, zonder haer selve te kort te doen” ⁵⁾. Zij verbond zich in 1658 door particuliere belofte van zuiverheid, van gehoorzaamheid aan haar geestelijke leidsman en van armoede in die zin, dat ze het beheer van haar goederen behield, maar met aftrek van het noodzakelijke voor zich zelf, haar vermogen verder geheel voor de armen besteedde ⁶⁾. In velerlei opzicht geleken haar dagorde en levenswijze op die der kloppers; zij gaf zich geheel aan het gebed, de verpleging van armen en zieken ⁷⁾, het maken van altaargewaden, het catechismus-onderricht aan arme kinderen, en de zorg voor studenten op het seminarie. In de titel van het eerste hoofdstuk voegt de vertaler der levensbe-

¹⁾ Hezemans, Agnes van Heilsbach. 168 e.v. — Van Miert, Over het veelvuldig communiceren. 28 e.v.

²⁾ Beelaerts van Blokland, Extract. 200. Deze familie v. Veen is te onderscheiden van de Leidse familie. p. 198.

³⁾ Juten, De Wilhelmiën. 152.

⁴⁾ Eschauzier, Twee processen. 90.

⁵⁾ L'idée. 174; Een Christelijke Maegd. 162.

⁶⁾ L'idée. 99 e.v., 242; Een Christelijke Maegd. 91 e.v., 225.

⁷⁾ Zij besteedde o.a. haar zorg aan de Hollandse soldaten, die, gevangen genomen in de slag van Senef in Aug. 1674, naar Châlons sur Marne waren gevoerd. Zij droeg zorg, dat de zieken van de gezonden werden gescheiden, organiseerde en hielp bij verpleging, zorgde met behulp van anderen voor voeding. L'idée. 374 e.v., 394 e.v.; Een Christelijke Maegd. 374 e.v., 365 e.v.

schrijving achter haar naam dan ook de betiteling „geestelijke maagd”.

Buiten de afzonderlijke gevallen wijzen uitlatingen van meer algemene aard op het bestaan van devotarissen in katholieke landen.

Van Espen had de eerste begijnen vergeleken met de „filiae devotariae” uit zijn eigen tijd ¹⁾; als Leuvens professor zal hij daarbij niet op de eerste plaats of uitsluitend aan de Noord-Nederlandse klopjes hebben gedacht.

Ofschoon Rovenius het klopjesleven volkomen billijkte, waarschuwde hij, dat men degenen die kloosterroeping gevoelden, daarvan niet moest afhouden, wanneer geen gewichtige beletselen zich voordeden; hij vreesde, dat hierin dikwijls gezondigd werd door priesters, die in streken waar de godsdienstuitoefening in het openbaar kon geschieden, hun geestelijke dochters zonder deugdelijke reden de intrede in een orde ont-raadden ²⁾.

Dat dit voorkwam, blijkt uit het verlot, dat de Congregatie van het Concilie gaf aan Antonius Triest, bisschop van Gent, om de Inquisitie te waarschuwen, als de Jezuiten jonge meisjes verhinderden in het klooster te gaan, om ze zodoende als devotarissen voor hun kerken te behouden ³⁾.

Op deze devotarissen was men gesteld, althans P. Manaraeus, visitator van de Jezuiten, drong er in zijn rapporten aan Aquaviva op aan, dat men — om de bevolking het waarnemen van zijn godsdienstige plichten gemakkelijk te maken — zich zou aanpassen aan de gebruiken der Zuidelijke Nederlanden en aan de gewoonte om meermalen per week de H. Communie uit te reiken; anders zouden ook de devotae, die de Jezuiten-kerken bezochten, naar andere kerken gaan ⁴⁾.

Men beschouwde klooster- en klopjesleven dus als twee levensvormen, die naast elkaar voorkwamen.

¹⁾ Vgl. hiervóór, p. 5, 6.

²⁾ Rovenius, *Republica*. 275. „Interim non facile dissuaderi debet ingressus in Religionem illis, quae videntur eo trahi sancto ac pio instinctu Dei, nec habent impedimenta usque adeo magni momenti. Qua in parte timendum est saepe peccare eos Sacerdotes, qui in partibus, ubi est publicum Religionis exercitium, dissuadent filiabus suis spiritualibus Religionis ingressum, nulla praegnantia causa subexistente: qui videntur magis suis commodis aut utilitati studere, quam saluti vel profectui spirituali animarum quas dirigunt”.

³⁾ Pasture, *La Restauration*. 312.

⁴⁾ T.a.p. 311 e.v.

Waardering van beide levensvormen.

Beiden werden ook als afzonderlijke vormen gewaardeerd en op prijs gesteld. In abstracto werd het kloosterleven hoger geschat, in concreto hadden de geestelijken de klopjes niet willen missen.

Over het Leidse klopje, dat betraapt werd, toen ze haar huis had opengesteld voor P. Vincentius Stalpart van der Wiele om daar Mis te lezen, en daarna in een klooster was ingetreden, schreef Petrus a Matre Dei, dat zij met de vervolging haar voordeel deed en haar staat in een die beter en heiliger was, veranderde ¹⁾. Maar dezelfde Petrus a Matre Dei zette uiteen, dat de verschillende leden der Kerk verschillende functies hadden te vervullen; wie onbetekenend leken in de ogen der mensen, waren niettemin noodzakelijke leden der Kerk, en zo waren ook de klopjes noodzakelijk voor de Hollandse Missie ²⁾. Zijns inziens zou hij zonder gewetensbezwaar niet kunnen bevorderen, dat deze geestelijke dochters overgingen tot het kloosterleven, daar dit tot groot nadeel zou strekken voor de zielen. Zij waren een te onontbeerlijke steun voor de Hollandse Missie, wat ze in het klooster niet zouden blijven ³⁾.

Deze beide motieven, èn de vrijheid van iedere mens, die levenswijze te kiezen, die hem past, èn het grote nut der klopjes voor de missie, waren ook door Rovenius aangehaald in zijn „Respublica Christiana”. Mocht het al zijn, schreef hij, dat het volmaakter was het geestelijk leven te omhelzen in een goedgekeurde orde ⁴⁾, daarom was het strengere kloosterleven niet voor iedereen geschikt. Niet iedereen ook kon daarnaar streven, soms wegens gebrek aan een dotatie, soms wegens te ver gevorderde leeftijd of minder goede gezondheid; anderen konden zonder gewetensbezwaar haar ouders niet verlaten of hadden geen neiging tot dit gebonden leven. Ten slotte was het nuttiger en God welgevalliger, indien ze vooral in deze ketterse streken een gees-

¹⁾ Petrus a M. D., Clara Relatio. 110.

²⁾ T.a.p. 101. „Hollandicae missioni devotae filiae seu cloppae, quantumvis infirmae, sunt tamen necessariae”.

³⁾ T.a.p. 90.

⁴⁾ In een vroeger hoofdstuk van zijn Respublica Christiana schreef Rovenius hierover: „Hic dicere nobis sufficet laudabile esse Virginitatis propositum, laudabilius illud ipsum propositum voto firmare, et voluntatem in bono stabilire. Laudabilissimum in aliqua sancta Religione a S. Sede Apostolica approbata votum solemniter aemittere et complere”. In: Rovenius, Respublica. 261.

telijk leven leidden in de wereld om zo de hier werkende priesters te steunen in de uitoefening van de godsdienst; haar bezittingen konden ze aanwenden voor de dienst van God; zij konden zonder gevaar haar voornemen, rein en vroom te leven, ten uitvoer brengen, door haar mildheid jegens de armen en door haar gezag deze trekken tot het katholieke geloof; haar liefde voor de kloosterlijke staat konden zij tonen door haar vrijgevigheid tegenover de orden. Met een aanhaling uit St. Augustinus legde hij nog eens de nadruk op verschil van gaven en aanleg, eindigend met de vraag, wie zou durven oordelen, hoe maagden die in gemeenschap leven en zij die dit niet doen, elkaar evenaren of van elkaar verschillen in verdiensten voor God ¹⁾).

Schoenius besteedde in „De weg der Suyverheydt van d'Hollandtse maegden” een hoofdstuk aan de vraag: „Of het beter is in dese Landen voor een Maget buyten een Klooster in Suyverheydt Godt te dienen, dan na een Klooster te trecken.” Hij nam daarbij de redenering van Rovenius over en voegde er aan toe: die levenswijze „wordt u geraden en is u beter, in dewelcke ghij met meerder liefden en beter en meerder deugden na uwe gelegentheydt Godt sult dienen en behagen” ²⁾).

Dat over de reden van bestaan van het klopjesleven en over de meerdere of mindere verdienstelijkheid van klopjes- of kloosterleven meer te doen is geweest, blijkt ook uit de inlichting, die P. Codt S.J. gaf over de kerkelijke toestand in Holland in 1612. Hij berichtte, dat de levenswijze der klopjes hoger gesteld werd dan de kloosterstaat; of deze mening echter juist was, liet hij over aan het oordeel van de H. Stoel ³⁾).

Sterker nog komt deze kwestie naar voren in een polemiëk gevoerd in 1666, 67 tussen Lindeborn en Cornelis van Schoonhoven. Deze ontstond naar aanleiding van Lindeborn's boekje „Scala Jacob”, dat in 1666 was verschenen. In het volgende jaar gaf Cornelius van Schoonhoven een tegenschrift uit, getiteld „Spongia contradictionum expressa”. Uit de voorreden blijkt, dat er tussen het verschijnen der beide boeken nog meer had plaats gegrepen. Van Schoonhoven deelde mee, dat hij reeds

¹⁾ Rovenius, *Respublica*. 274 e.v.

²⁾ Schoenius, *De weg*. (1676) 54 e.v.; (1685) 53.

³⁾ Codt, *Informatio*. 57 e.v. „Hunc porro statum Virginum suarum, earumque directionem, longe ad perfectionem obtinendam, praestare illi, quae in Monasteriis habetur; idque saepissime illis inculcatur. Quae doctrina utrum sana sit iudicium esto penes S. Sedem Apostolicam”.

een bloemlezing uit de „Scala” had gemaakt en de uitgezochte plaats en ter beoordeling naar Rome had opgezonden aan de Congregatie van de Index. Die bloemlezing, getiteld „Flosculi” was vervolgens 18 Januari 1667 veroordeeld. Hierop had de schrijver van de „Scala Jacob” getracht de vlekken uit te wissen met de „Spongia”, een geschrift dat de 2e Juni werd voorzien van de goedkeuring van Joannes Adriani P. in opdracht van de Vicaris. Van Schoonhoven richtte zich nu een voor een tegen de plaats en uit de „Scala” en de „Spongia”, die zijns inziens niet door de beugel konden ¹⁾).

Lindeborn had zich de vraag gesteld, of het klopjesleven geoorloofd was en of dit een staat was. Reeds ongeveer veertig jaar geleden, schreef hij, was deze zelfde kwestie gerezen; toen en ook nu waren er die plechtig verklaarden, dat alleen òf het huwelijk òf het kloosterleven geoorloofd waren. Anderen waren van een tegenovergestelde mening en hiertoe behoorden Leo Hubertinus, Valentinus Biscopius en Hermannus Busenbaum ²⁾).

Lindeborn was van oordeel, dat het leven der klopjes geoorloofd was; hij verdedigde dit met vrijwel dezelfde argumenten als Rovenius had gedaan. Niet alleen was haar leven goed te keuren, maar met een verwijzing naar de eerste maagden noemde hij haar in vergelijking met de kloosterzusters zelfs eerstgeborenen: „Filiae primogeniae” ³⁾).

---

¹⁾ Bellacuria, Spongia expressa. 3. „Flosculi quidam ex ea extracti, Romam missi; displicuerunt; censuram a V.S. Cong. XIX Januarii, anni currentis reportarunt. Adhibita nunc à Scalae Authore Spongia ad maculas abstergendas; commissione Rmi Vicarii, a Joanne Adriani P. praelo digna habita 2. Junii, aut in festo S. Marcellini”.

Van Schoonhoven had reeds meegedeeld, dat de „Scala Jacob” zelf was verschenen met goedkeuring van Abraham Matzius (d.i. Van Brien, gewoonlijk Matzius genoemd), en hij stak zijn afkeuring voor Matzius, Joannes Adriani P. (Putkamer?) Lindeborn en de Vicaris niet onder stoelen of banken. Vooral op Matzius had hij het begrepen. Zie Spongia expressa. 3 e.v., 50, 75, 78, 111. Corn. van Schoonhoven was een saeculier priester uit Utrecht, die in 1642 reeds door Rovenius was ontslagen. Van toen af schreef hij een menigte smaadschriften vooral tegen van Brien. Zie over hem o.a. A. A. U. XVIII (1890), 183, 211 e.v. — Lindeborn, Leeder. In de inleiding van deze vertaling vermeldde de schrijver ook zijn „Uitwisch-spons der Tegenspraken”.

²⁾ Lindeborn, Scala. 7.

³⁾ T.a.p. 8 e.v. „quot namque Virgines parentibus decrepitis, indigis vel infirmis omnino necessariae vel ad ministerium vel ad solatium, quae si ad Conjugium non afficiantur, quis negabit eas licite etiam in seculo sese divino servitio mancipare? Quot ob dotis defectum (quae, quo largior, eo gratior) a Monasteriis excluduntur, quas si non delectet vagitus infantium et amplissimum connubii Claustum, in quo quamplurimae sorores afflictæ, quis improbat quod cum proposito continentiae in seculo famulatur divino sese de-

Bij de beantwoording van de tweede vraag ging hij uit van de definitie van St. Thomas van Aquino, dat een staat was een bepaalde wijze van leven, die een zekere onveranderlijkheid insloot en hij achtte deze definitie toepasselijk op het kloppesleven ¹⁾. Haar bepaalde levenswijze was „bezorgd te zijn over de dingen des Heren, om heilig te zijn naar lichaam en ziel” en deze was onveranderlijk, omdat na haar wijding het huwelijk voor de kloppes was uitgesloten ²⁾. Het eigenaardige is, dat Lindeborn de verplichting ongehuwd te blijven grondde op het aannemen van de sluier zonder enige verdere belofte ³⁾. Uitdrukkelijk schreef hij, dat zij alleen door haar voornemen en zonder dat dit door een belofte bevestigd was, waren gebonden ⁴⁾.

Lindeborns mening strookte hier niet met de feiten; vele kloppes legden particulier een eenvoudige belofte van zuiver-

voveant? Quot rigori monastico ferendo impares? Quot diversis infirmitatibus obnoxiae, quas, cum Nosocomia non sint, non admittent Coenobia: quis hisce invadebit, si quomodo possunt sub suorum Superiorum directione Deo deserviant: hisce duabus posterioribus Rationibus, quia plures a Monasteriis repelli videbat, motus S. Franciscus Salesius sub Regula D. Aug. et Titulo Visitacionis B. Mariae, novum Ordinem instituit, in quem, ut ad Evangelicas Nuptias, cujuscunque conditionis etiam vetulae et infirmae reciperentur: *ut quemadmodum debiles fructu sanitatis robustarum, ita robustae reciproce patientiae debiliū fruereutur*, habent ejusdem constitutiones. Denique, ut rationes alias omittam, Deo gratius est magisque apud eum meritorium praesertim in hisce Provinciis ad earum Virginum exemplar, quas circumduxisse Apostolos meminit Scriptura, in seculo famulari Altissimo, et Sacerdotum, Amicorum ac Proximi necessitatibus sua opera, instructionibus vel subsidiis succurrere, quam alibi in Parthenaëis delitescere, maxime cum ea continentiae nullum ampliorem valorem aut excellentiam suppeditent, sed solum majorem custodiam, quae eorum prope prima scaturigo: adeoque non licita modo est vita vestra sed et *Castitatis vos estis Filiae Primogenae*, illae inquam quas eidem suscitare intendit Apostolus, quas laudat Virginum Sponsus, quibusque instituendis Basilius, Gregorius Nazianzenus, Cyprianus, Ambrosius, Hieronymus, Augustinus, et plerique alii Ecclesiae Magistri suos calamos et industriam consecrarunt”.

¹⁾ T.a.p. 12 e.v.

²⁾ T.a.p. 13 e.v., 50 e.v.

³⁾ T.a.p. 17.

⁴⁾ T.a.p. 62. „Unum pene omiseram, forte dicturum quempiam, allegata hactenus eas solum concernere, quae Virginitatis propositum voto stabilierunt, non eas quae citra Vota hunc Statum inchoarunt, et in eodem hactenus vixerunt: audite de hac exceptione iterum S. Basilium”. Na een aanhaling uit Basilium vervolgt Lindeborn p. 63 e.v. „Ipsa namque Status inchoatione Deo te consecras, nec necessaria ad obligationem perseverantiae alia Vota: peto enim quae tua fuerit intentio, quando seculari Habitu deposito Virginalem assumpsisti? quando provoluta ante Altare Deo te desponsasti? an ut ad seculum redux Sponsum alium aut quaereres aut acciperes? talem certe fuisse non suspicor: sed divino servitio te velle immori et vivere: quid alia Vota ad hoc necessaria, cum Deus verba voventis non attendat, sed cor, cui etiam ipsi affectus loquuntur, et quidem soli, testis enim Augustinus, *non esse vocem ad aures Dei nisi animi affectum*, ideoque Eusebius vocat Virgines *αει παρθενοσ* i. e. semper Virgines”.

heid af en zij die nog slechts het voornemen daartoe hadden opgevat, waren volkomen vrij in de wereld terug te keren en tevens te trouwen. Zo dacht ook Rovenius er over ¹⁾).

Valentinus Bisschop S.J. schreef in dezelfde zin; hij ried de maagden aan haar „propoost” te bevestigen door een belofte. Daardoor pas verkregen zij een staat; voordien was dit niet het geval en konden zij zich nog tot het huwelijk keren ²⁾).

Volgens Lindeborn behoefde het kloppesleven niet onder te doen voor het klooster; evenals Rovenius haalde hij Augustinus aan, om aan te tonen, dat verschillende gaven en aanleg verschillende levenswijzen noodzakelijk maakten, die ieder in hun soort verdienstelijk konden zijn ³⁾).

De kloppes waren niet minder dan de kloosterlingen, al schreven deze zich de eerste en hoogste beloning toe en al verbeeldden ze zich, dat de maagden slechts de vruchten, zij echter met de vruchten ook de boom aan God toewijden. Haar verplichtingen waren dezelfde. Ook de maagden waren verplicht zich van het huwelijk te onthouden, hoewel dit niet afhing van een belofte en bleef overgelaten aan haar geweten. De armoede was niet zo groot in de kloosters, waar velen rijker waren, dan ze in de wereld zouden zijn geweest en de bedelmonniken, die bij hun intrede hun bezittingen aan familie en niet aan de armen weg-schonken, beroofden door hun bedelen dikwijls de werkelijke armen, voor wie geen aalmoes meer overbleef. ⁴⁾ De gehoorzaamheid moesten de kloppes evenzeer beoefenen, daar zij die verschuldigd waren aan haar oversten. Dit alles was niet gezegd, zo schreef hij, tot afkeuring en minachting van de kloosters, maar om vast te stellen, dat niet alleen op hùn vacht de dauw neerdaalde, terwijl elders droogte was, zoals de Observant

¹⁾ Rovenius, Respublica. 276.

²⁾ Bisschop, Den Lof. II 107, 116.

³⁾ Vgl. hiervóór, p. 19.—Lindeborn, Scala. 9 e.v. „Ubi ponimus, is inquit, quod multi et multae ita custodiunt continentiam Virginalem, ut tamen non faciant quod Dominus ait: Si vis esse perfectus, vade et vende omnia quae habes, et da pauperibus, et habebis thesaurum in coelis, et veni sequere me: nec audeant eorum cohabitationi sociari, in quibus nemo dicit sibi aliquid proprium, sed sunt eis omnia communia: nihilne putamus fructificationis accedere Virginibus Dei cum hoc faciunt? Aut sine fructu esse Virgines etiamsi hoc non faciunt? Multa ergo sunt dona, et alia aliis majora ac superiora singulis singula. Et aliquando alter fructuosus est donis paucioribus sed potioribus, alter inferioribus sed pluribus et quemadmodum inter se vel coaequantur vel distinguantur in accipiendis aeternis honoribus quis hominum audeat judicare?”

⁴⁾ T.a.p. 18.

Arnoldus Caesarius beweerde in zijn „Virgo speciosissima” 1).

Lindeborn noemde de tekst: „ de ongehuwde vrouw en de maagd is bezorgd over de dingen des Heren om heilig te zijn, naar lichaam en ziel” de grondslag voor de klopjesregel en op grond daarvan achtte hij het de glorie der maagden meer dan van alle religieuzen, Christus zelf als de onmiddellijke Stichter van haar staat te mogen beschouwen 2).

Toch stelde hij klopjes en kloosterlingen ook weer naast elkaar: de maagden waren in Gods dienst geroepen, niet binnen de kloostermuren, maar te midden van de wereldlingen om voor het heil van de naaste te werken door voorbeeld en woord, zoals de kloosterzusters door haar gebed 3).

Elders vermaande hij, dat tussen de maagden in en buiten het klooster geen trotse naijver mocht bestaan, wie de grootste zou zijn, maar een vrome en God aangename wedijver in deugd en vooruitgang 4).

Lindeborns toon gaf geen blijk van objectiviteit, maar daarom behoeft men niet met Van Schoonhoven zijn oprechtheid in twijfel te trekken, wanneer hij een woord van waardering voor het klooster over heeft 5); dat zijn voorliefde echter uitging naar het instituut der klopjes en dat hij in de praktijk haar leven hoger schatte dan dat van de kloosterzuster, is uit zijn uitspraken zeker op te maken. Hij oordeelde over haar levenswijze ongeveer op dezelfde wijze als Rovenius, maar Rovenius plaatste in de praktijk het klooster eenvoudig naast het klopjesleven en liet de keuze over aan persoon en omstandigheden. In theorie waardeerde ook Lindeborn ze beiden; hij schreef dit zelfs uitdrukkelijk, en in de redenen, waarmee hij het bestaan

1) T.a.p. 19. „Nolim haec dicta in vituperium aut vilipendium Religiosorum, sed ut constet non esse in solo eorum vellere pluviam et alibi siccitatem, ut, in „*Virgine sua speciosissima*” nequicquam probat Arnoldus Caesarius Observans Franciscanus”.

2) T.a.p. 267 e.v. „Praescripsit Apostolus: *Mulier innupta et Virgo cogitat quae Domini sunt, ut sit sancta corpore et spiritu*. Haec norma magni illius Legislatoris, cujus Regula Superioris tui non additamentum sed interpretem agit. Haec Virgine gloria prae Religiosis omnibus, Status sui Initiatorem ipsum Dei Filium immediate agnoscere:”

3) T.a.p. 72.

4) T.a.p. 347.

5) Bellacuria, *Spongia expressa*. 48. „At in vituperium aut vilipendium Religiosorum sua dicta non vult. pag. Scal. 19. sup. in *Flosc*. Sed verbum injuriosum praecedens declarat voluntatem injuriantis, quae deest in reservatione inde facta; et dici solet, protestationem repugnantem cum ipso actu nullam esse”.

der klopjes bepleitte, scheen hij Rovenius, wiens „Respublica Christiana” hij kende ¹⁾, zelfs te volgen, maar de laatste schreef rustig, terwijl Lindeborn's toon stekelig was tegenover het klooster ²⁾. Zijn verdediging van de klopjes verleidde hem tot uitingen, die niet of moeilijk te verantwoorden waren ³⁾.

In zijn bestrijding van de „Scala Jacob” richtte Van Schoonhoven, wiens toon eveneens onaangenaam was, zich juist tegen die plaatsen, waar Lindeborn met geringschatting over kloosterlingen sprak, aan de klopjes de voorrang gaf of haar levenswijze als een staat beschouwde en haar, ook zonder dat zij beloften aflegden, het huwelijk verbood. Hij verdedigde de geloften als godsdienstige handeling en van de andere kant verweet hij aan Lindeborn, verplichtingen op te leggen, die niet bestonden ⁴⁾.

Van Schoonhoven kreeg in vele punten gelijk. In 1670 kwam een vertaling uit van de „Scala Jacob” door Adrianus Terlou; het werk was „door den autheur van nieuws oversien ende ver-

¹⁾ Lindeborn haalde in de Scala Jacob p. 266 de „Respublica Christiana” aan. Van Schoonhoven deed dit in de Spongia Contradictionum expressa, p. 105. Het boek van Rovenius is uitgegeven in 1668 en werd in het „Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht”, L (1925) 137 beschouwd als een posthuum uitgekomen werk. Maar de Scala is van 1666 en de Spongia Contradictionum van 1667.

²⁾ Vgl. Rovenius, hiervóór, p. 18, 19 en Lindeborn, hiervóór, p. 20, noot 3.

³⁾ Lindeborn's aanval op het klooster is soms een verdediging van de klopjes. Vgl. hiervóór, p. 22 en Scala 176: „Verum quid nobis cum illis Monachis, qui modo eos aemulati, quos culpat Hypponensis Praesul, et labores exosi, omnes petunt, omnes exigunt aut sumptus lucrosae egestatis aut simulatae pretium sanctitalis. Haec forte offensiva sunt, sed nec a nobis attingenda, nisi nostris Virginibus laborantibus, ne cum Apostolo quiquam gravamini sint, praeferret P. Caesarius Moniales pauperes, quas hic, etiam ex Lotharingia, et aliunde ex vicinis Provinciis quotidie fere sentimus onerosas, et cum tam manifesto Castitatis earum periculo saepius ingemuimus mendicas. Aliae certe sanctimoniales Bononienses, quarum Encomiasten agit S. Ambrosius, Nunc, inquiens, canticis spiritualibus personant, nunc victum operibus exercent, liberalitatis quoque subsidium manu quaerunt. Liberalitatis subsidium non Liberales, non mendicando sed manu quaerunt. Monachorum sui temporis studiosae imitatrices, de quo lubet aliquos ex S. S. Patribus audire, ne Laboribus nostratium insultent Mendicabilia (quae ex hisce Provinciis renovata saepius summorum Pontificum Mandata profligare hactenus haudquaquam potuerunt) aequae ac Haeretici Catholicorum sanguisugae”.

⁴⁾ Bellacuria, Spongia expressa. 75 en 78. Van Schoonhoven verwijt niet aan Lindeborn iemand te willen binden tegen haar zin, „sed bene, quod non obligatis, injiciat laqueos mendacii, ut in manifesta falsitate Abrahami Matzii, censoris Scalae suae: sustinebimus, utpote re manifesta: non ligatas, ligatas vult; adulteras si nubant liberatas. Et quid aliud quam mendacii laqueos injicere”. (p. 75).

Verderop: „Funes extendit in laqueum juxta iter scandalum ponit Virginibus; peccatum facit, ubi nullum; conscientia erronea peccent, ubi aliter non peccarent. Et est hic error communis saecularium, quod optandum esset, quod penitus a Roma (lees: Romana) Sede extirparetur; nec enim tot peccata committerentur, ut jam, et quidem, ubi nullum subest, nisi ex conscientia erronea”. (p. 78).

betert". De veranderingen werden gemotiveerd in de inleiding: de eerste druk behelsde dingen, die hoewel met de beste mening geschreven, niet zo duidelijk waren, of zij konden verkeerd worden uitgelegd. De „Uitwisch-spons der Tegenspraken" had dit bezwaar niet weggenomen. Ongaarne zag men te Rome het geredetwist over de punten van geschil met de religieuzen en de vergelijkingen tussen de staat der nonnen en die van de maagden in de wereld. De schrijver wenste deze nieuwe uitgave te zien beschouwd als de ware uitdrukking van zijn mening. De passages waarin de klopjes werden gesteld boven de kloosterlingen en de hatelijkheidjes tegenover de regulieren waren in de vertaling verdwenen ¹⁾).

Lindeborn's opvatting van een levensstaat, zoals die voorkwam in de oorspronkelijke „Scala Jacob", was in strijd met de kerkrechtelijke opvatting ²⁾, wat ook blijkt, wanneer men Van Espen's opvatting vergelijkt, toen deze over de staat der begijnen schreef; Van Espen maakte onderscheid tussen de begrippen, die dit woord weergaf en dat deed Lindeborn niet ³⁾.

Rovenius beschouwde het klopjesleven evenmin als een onveranderlijke staat ⁴⁾.

¹⁾ Zie hiervóór, p. 20 noot 3. Aan het einde van deze passage verviel: „maxime cum ea continentiae. . . . Filiae Primogeniae"; vgl. Lindeborn, Leeder. 9. — Hiervóór, p. 22, (noot 4) en p. 23 noot 1 vielen weg; vgl. Leeder. 19. — Hiervóór, p. 23 noot 2. Het einde: „Haec Virginum gloria" etc. viel weg; vgl. Leeder. 303. — Hiervóór p. 24, noot 3 viel weg tot aan: „Aliae certe sanctimoniales Bononienses" etc. vgl. Leeder. 208.

²⁾ Ook in dit opzicht wijzigde Lindeborn de eerste lezing: vgl. hiervóór, p. 21. De positieve uitspraak: in „Scala", 12 „dico Virginum vitam, non minus ac Matrimonialis et Religiosus(sic), vere et proprie in Ecclesia olim fuisse et etiamnum esse statum" werd in „Leeder" 12 verzacht; het leven der maagden heette daar: „een afbeelding van staet in de kerk" en deze staat was „al hoe wel niet soo onbeweeglijk als die van de Religieuzen en 't huwelijk, waarvan men niet alleen door dwang van conscientie, maar ook door kerkordening niet mach afwijken, nochtans steevig en met de sterkste banden van Gods vreese vast gemaekt". — Hiervóór p. 21 noot 4, (Scala 63). „Ipsa namque Status inchoatione Deo te consecras" werd verduidelijkt door een tussenzin: „want door het aenvangen van den staet selfs, waer aen een belofte aen Godt gedaen is geknoot, heiligt gij u selven God toe". Leeder 67.

In verband met de begrippen van voornemen en belofte (vgl. p. 21) gaf de vertaling bovendien de volgende uitleg: „als ik seg met opset of voornemen van eeuwige reinigheit, verstae ik daerdoor hier en in 't gantsche Boek over al een belofte gedaen aen Godt, maer alleen in 't herte, of, soo die geschiet is in woorden, niet luyd noch openbaerlijk, maer sonder eenigen toestel of statie, die nochtans de kracht heeft om tot volherdigheit te verbinden". Leeder. 7.

Lindeborn's opvatting schijnt hier overeen te stemmen met de oud-christelijke; bij de oud-christelijke maagden werd het woord „propositum" gebruikt, om de belofte aante duiden. Zie: Heimbucher, Die Orden. I 118.

³⁾ Vgl. hiervóór, p. 6. — Van Espen, Jus Ecclesiasticum. (1721) 312; (1753) 360. (§ XIX).

⁴⁾ Vgl. Rovenius, Respublica. 276.

Van Schoonhoven had ook de mening van Lessius aangehaald, die het leven der maagden geen complete, maar een gedeeltelijke staat noemde, omdat zij alleen belofte van zuiverheid aflegden, al konden zij op haar eigen manier de beloften van armoede en gehoorzaamheid nabootsen ¹⁾).

Schoenius sloot zich aan bij Valentinus Bisschop, die het leven der maagden na aflegging der belofte van zuiverheid een staat had genoemd ²⁾).

Typerend voor de wezensgelijkheid van begijnen, Zusters van het Gemene Leven en klopjes is, dat in het geschrift „Super modo Vivendi” hetzelfde punt werd aangeroerd ter verdediging van de levenswijze der Moderne Devoten. In wijdere zin, zegt de schrijver ervan, kan men van drie staten spreken, de staat van de wereldling en de staat der religieuzen, die evenals in leven en zeden ook in hun kleding zijn gebonden aan een vaste regel; daartussen ligt de staat van hen, die in engere zin geen religieuzen zijn, maar die in wijdere zin zo kunnen worden genoemd, omdat ze meer dan anderen trachten heilig te leven, zoals de maagden en weduwen, die in haar huizen een rein leven leiden ³⁾).

De kwestie over de voorrang van nonnen of klopjes hield geruime tijd de gemoederen bezig. Pater Codt S.J. schreef in 1612, P. Lessius S.J. professor te Leuven schreef vóór 1623, „Den lof der suyperheid” van Val. Bisschop S.J. beleefde een tweede druk in 1626. Lindeborn zeide, dat de vraag, of de levenswijze der maagden in de wereld geoorloofd en een staat was, reeds veertig jaar geleden dus $\pm$ 1626 was opgeworpen ⁴⁾); Rovenius' boek moet geschreven zijn vóór 1651; de „Clara Relatio” van Petrus a Matre Dei dateerde van 1658.

Zacharias van Metz had in 1661 een brief naar Rome gezonden met vrij ongunstige inlichtingen en hij zag een oorzaak van

---

¹⁾ Bellacuria, 21 e.v. Van Schoonhoven haalde uit Lessius aan: „Tandem concludendo dicit: petet an ille Status sit dicendus perfectionis, respondeo non esse completum Statum perfectionis, sed partialem, quia est insignis pars Status perfectionis. Alius enim Status plura, alius pauciora complectitur. Status integer et completus perfectionis, etiam paupertatis et obedientiae votum complectitur: quae duo Virgo in seculo manens suo modo etiam imitari et compensare coram Domino potest. Sine voto Statum non agnoscit; cum voto castitatis partialem”.

²⁾ Schoenius, De weg. (1676) 60 e.v.; (1685) 59 e.v.

³⁾ Hyma, Het Traktaat. 22 e.v.

⁴⁾ Vgl. hievóór, p. 20.

veel kwaad in het aannemen van klopjes ¹⁾). In zijn verslag van 1662 wilde Van Neercassel de door zijn voorganger gewekte minder gunstige indruk uitwissen en vestigde de aandacht op het goede in de Hollandse Missie; zijn beoordeling van de klopjes was vol waardering ²⁾). Naar aanleiding van dit verslag deed de Congregatie der Propaganda enkele vragen, die in 1663 door de Vicaris werden beantwoord en waarbij hij als tweede punt opheldering gaf over aard en levenswijze der klopjes en ze met de vroeg-christelijke maagden vergeleek ³⁾); de „Scala Jacob”, waarin Lindeborn zo sterk de nadruk legde op de overeenkomst met die maagden, werd op verzoek o.a. van Van Neercassel geschreven in 1666 ⁴⁾).

In 1676 werden dezelfde kwesties, zij het zonder animositeit, weer aangeroerd door Schoenius.

Opkomst van actieve vrouwencongregaties.

Waarom maakte men zich over dit alles zo druk? Moest het recht op bestaan van de klopjes worden verdedigd? En was hier dan uitsluitend sprake van weerlegging van de al of niet gegronde klachten, die in de loop der jaren over haar waren geuit? Kan hier misschien tevens verband zijn geweest met de opkomst van de actieve vrouwencongregaties in landen buiten de Republiek? Deze nieuwe genootschappen immers werden niet door iedereen, ook niet altijd te Rome, met een welwillend oog beschouwd.

De nieuwe tijd had niet alleen hoofdzakelijk-actieve manlijke orden gebracht, maar vroeg ook om actieve congregaties van vrouwen. De stichting daarvan ging niet vlot; men was gewend aan contemplatieve vrouwenkloosters en het Concilie van Trente had met het oog op de hervorming der kloosterzeden een strenge clausuur voor de nonnen vastgesteld. De moderne noden eisten echter de medewerking van de vrouw; haar arbeid op het terrein van zieken- en armenverzorging, van onderwijs en apostolaatswerk kon niet worden gemist. Maar verenigden zich vrouwen, die zich aan dergelijk werk wilden wijden, in een

¹⁾ Bijdragen. I 219.

²⁾ Brom, Neercassel's Bestuur. 174 e.v., 183, 199 e.v.

³⁾ T.a.p. 210.

⁴⁾ Vgl. hiervóór, p. 11.

orde waar plechtige geloften werden afgelegd, dan werd door de daaraan verbonden clausuur haar werk zeer bemoeilijkt en zelfs onmogelijk. De drang om ook naar buiten werkzaam te zijn voor het heil van de naaste kon in de contemplatieve kloosters niet worden bevredigd; bovendien vormde de strenge regel voor velen, die niet over een sterke gezondheid beschikten, een beletsel daar binnen te treden.

De meeste pogingen in de 16e eeuw om tot religieuze actieve genootschappen te komen, bleven pogingen; wel ontstonden losse verenigingen, maar een vaste band ontbrak ¹⁾). In het begin van de 17e eeuw echter kwamen tal van verenigingen op, die langzamerhand als religieuze congregaties werden erkend.

Baanbrekend voor de latere actieve congregaties was de orde der Visitandinen, in 1610 gesticht door Franciscus van Sales en Joanna van Chantal, die zelf echter, tegen de bedoeling van de stichter in, uitgroeide tot een zuiver contemplatieve orde. Met de oprichting ervan wilde Franciscus het kloosterleven tevens openstellen voor vrouwen, die zich daartoe aangetrokken voelden, maar wier gezondheid tegen de strenge uitwendige versterving der oude orden niet bestand was; zowel voor sterken als zwakken was er plaats in de nieuwe stichting. Ofschoon het leven der zusters in hoofdzaak contemplatief moest zijn, zouden zij ook de verzorging van armen en zieken op zich nemen en ter wille daarvan werd afgezien van de clausuur en de plechtige beloften. Maar dergelijke zusters waren toen nog zo vreemd en de tegenkanting werd zo groot, dat in 1618 de nieuwe congregatie een zuiver contemplatieve orde werd, waar de clausuur werd ingevoerd, en het werk der ziekenverpleging werd opgegeven ²⁾).

Toch had Franciscus van Sales de stoot gegeven voor de nieuwe congregaties en zijn oorspronkelijk idee werd enige jaren later overgenomen door Vincentius a Paulo. Meer nog dan voor Franciscus werd de verzorging van armen en zieken hoofddoel der door Vincentius gestichte congregatie. In 1633 betrokken de eerste „Filles de la Charité”, die Louise de Marillac tot overste kregen, haar gezamenlijke woning. Haar werk was geheel aan de armen gewijd, zij gaven zich aan de wijkverpleging,

¹⁾ Pastor, *Geschiedte*. XII (1927) 365 en XIII^a (1929) 604.

²⁾ T.a.p. XII (1927) 364—369.

maar namen weldra haar plaats in bij alle werken van barmhartigheid.

De eerste jaren hadden ze geen geschreven regel of constitutie, ze leefden als „confrérie” zonder clausuur en zonder geloften en Vincentius waarschuwde haar voortdurend geen stappen te doen, waardoor zij kerkrechtelijk als kloosterlingen zouden worden beschouwd. Wel stond hij in 1642 aan Louise de Marillac en enkele anderen toe, particulier eeuwige geloften af te leggen, maar het particuliere karakter daarvan kon haar niet tot kloosterzusters maken. Later legden allen de drie beloften af, maar telkens slechts voor een jaar. Pas in 1668, dus acht jaar na Vincentius' dood, verwierf de congregatie der „Filles de la Charité” definitief de goedkeuring van Rome ¹⁾.

Merkwaardig was ook de stichting van Mary Ward in 1609. Evenals bij ons waren in Engeland de kloosters opgeheven. Mary Ward trad daarom in bij de Franse Clarissen te St. Omer, maar kwam op haar plan terug. Daarop stichtte ze een Clarissenklooster voor Engelsen te Gravelines, maar voor zich zelf besloot ze weer naar Engeland te gaan en daar in de wereld zoveel mogelijk goed te doen. Met vijf andere Engelsen keerde ze naar St. Omer terug met het doel daar gezamenlijk een heilig leven te leiden en haar krachten te wijden aan het onderwijs voor meisjes. Losse verenigingen van vrouwen met een dergelijk doel bestonden er reeds in de Nederlanden, maar zij wilde van haar stichting een wereldorganisatie maken. Haar voorbeeld zag ze in de Jezuitenorde en ze wilde het bestuur van haar gezelschap toevertrouwen aan een generale moeder-overste, die onmiddellijk aan de Paus onderworpen en onafhankelijk zou zijn van de bisschoppen; deze overste zou de zusters naar wens kunnen verplaatsen en er werd afgezien van clausuur en koorbed. Wegens de overeenkomst met de Jezuiten kregen ze spoedig de naam Jezuetinnen; zij zelf noemden zich Matres Anglae en stonden later bekend als Englische Fräulein.

In 1614 stichtte Mary Ward een huis te Londen, waar de zusters van huis tot huis gingen om in de gezinnen te werken voor het behoud van het katholieke geloof. Het werk verbreidde zich snel; behalve in Engeland en België waren er in 1628 reeds huizen in Italië, Duitsland en Oostenrijk. Haar instelling werd

¹⁾ T.a.p. XIII¹ (1928). 566—570. — Mourret, L'ancien Régime. 144—146.

van verschillende kanten geprotegeerd, maar door anderen evenzeer aangevallen. Niet alleen gold hier het bezwaar van het nieuwe soort kloosterleven, waartegen de bepalingen van het Concilie van Trente zich verzetten, maar men zag ook een gevaar in haar streven naar onafhankelijkheid van de bisschoppen en in de zielzorg, die zij enigmate uitoefenden. Daarbij kwam, dat de tegenstanders der Jezuiten het evenmin op een vrouwen-genootschap hadden begrepen, dat zoveel overeenkomst met die orde vertoonde.

Geruime tijd werd over het bestaan der stichting gestreden, want Mary Ward had machtige voorstanders. Maar ten slotte hief Paus Urbanus VIII, die de stichteres overigens niet onwelwillend gezind was, het genootschap op door de bul van 13 Januari 1631. De redenen voor de opheffing waren, dat de zusters zonder pauselijke goedkeuring in wezen een kloosterleven hadden aangenomen, zonder clausuur; dat zij daarenboven een generale overste en andere bestuursters hadden aangesteld en dat zij een soort zielzorg uitoefenden, wat voor vrouwen niet paste en waarvoor zij niet voldoende waren onderlegd. In de redenen voor de opheffing was niet inbegrepen het geven van onderricht aan meisjes en daardoor kon Mary Ward haar stichting redden als congregatie voor het onderwijs¹⁾.

Dat er punten van overeenkomst waren tussen de nieuwe buitenlandse genootschappen en het klopjesinstituut, is duidelijk. Een tweede is of hiertussen ook verband werd gelegd. Er zijn aanwijzingen, die een dergelijke veronderstelling mogelijk maken.

Zonder Franciscus van Sales te noemen had Rovenius een zwakke gezondheid aangehaald als een der beletselen voor het strenge kloosterleven der oude orden²⁾. Lindeborn maakte in verband met deze beletselen bovendien melding van Franciscus en zijn stichting van Maria Visitatie³⁾.

Lindeborn noemde de klopjes „filiae primogeniae” en Christus haar onmiddellijke stichter. Vincentius gaf de navolging van Christus zelf aan als doel van zijn genootschap en drukte de zusters op het hart, dat zij de eersten waren, die daartoe waren geroepen en dat na de vrouwen, die Christus en de Apostelen

¹⁾ Pastor, *Geschiedte*. XIII^a (1929) 603—610. — Grisar, *Das erste Verbot*. 34 e.v. en 131 e.v.

²⁾ Vgl. hiervóór, p. 18.

³⁾ Vgl. hiervóór, p. 20 noot 3.

hadden gediend, geen andere vereniging met dit doel had bestaan. Vergeleek Lindeborn zijn klopjes met de maagden uit vroeg-Christelijke tijd, hetzelfde had Vincentius gedaan, die de „Filles de la Charité” had gewezen op de Diakonessen der oude Kerk ¹⁾).

Reeds in 1632 gaf de Haarlemse predikant Samuël Ampzing een geschriftje uit met de bul van Urbanus VIII; daaraan knoopte hij enige „bedenkingen” vast, waarin hij zijn zwartgalligheid tegen het pausschap de ruimte gaf, zonder nu juist de Jezuetinnen te verdedigen, die hij met de klopjes vereenzelvigde ²⁾).

De „Ghedenckweerdighe spreucken” van Baudartius, predikant te Zutphen, vermeldde, dat de Paus in het lopende jaar (1631) een „placcaet” had uitgegeven over de opheffing der z.g. Jezuïtinnen, „welcke men hier te lande Klopjes noemt” ³⁾).

De kerkeraad van Oudewater klaagde eind 1636 of daarna, dat het toch niet nodig was hier barmhartiger te zijn dan Paus Urbanus VIII, „die bij openbaere placcaete int jaer 1631 selve verboden heeft de bijeenkomsten en ordre der jesuiterschen, hier genaempt klopjes” ⁴⁾. In een keur van de stad Schoonhoven van 6 Maart 1641 tegen de klopjes werd het decreet eveneens vermeld. ⁵⁾ De niet-katholieken hadden slechts de klokken horen luiden; de vergissing was begrijpelijk, wanneer men de gelijkenis in aanmerking neemt tussen de klopjes en de Matres Anglae van Mary Ward. Maar die gelijkenis kan toch aan de katholieken zelf moeilijk zijn ontgaan.

Dezelfde tijd en soortgelijke omstandigheden brachten verschillende landen in dezelfde moeilijkheden. Zowel daar waar

¹⁾ Pastor, *Geschichte*. XIII¹ (1928) 569.

²⁾ Ampzing, *Suppressie*.

³⁾ Baudartius, *Apophthegmata*. I 433.

⁴⁾ Putman, *Oudewater*. 243. De klacht van de Kerkeraad is zonder jaartal, maar de eerste ondertekenaar Gibbo Theodori ab Eerst is 14 Sept. 1636 naar Oudewater beroepen. p. 245.

⁵⁾ Knuttel, *Toestand*. I 177. — „Keure” Schoonhoven 1641. Pamflet Knuttel 4785. „Welcke Cloppen, Quesels ofte Jesuiterssen, soo als sij in 't Hoff van Romen genoemt worden bij haar eyghen Pausen Johannes den XXII ende Clemens de vijfde, als schadelijcke tacken sijn gecondemneert om uytgeroyt ende geextirpeert te worden. Gelijck sij mede bij haren jeghenwoordighen Paus van Romen Urbanus de VIII werden verklaart voor een schadelijcke Secte bij sijne Bulle, ghepubliceert ende aangeslagen tot Romen opten XXI Meye 1631, daerbij hij de selve ontslaet van alle beloften ende verbintnisse, oock van eede die sij souden mogen hebben ghedaen, d'selve stricktelyck verbiedende d'selve ordre te volgen op pene van den Ban ende vorder excommunicatie, breeder verhaelt in de selve Bulle, Anno voorz. binnen Brussel in de Nederlandsche tale gedruckt”.

het katholicisme onderdrukt werd, als in de landen waar de katholieken zich vrij konden bewegen, maar waar nog gebrek was aan een goed geschoolde parochie-geestelijkheid, was de hulp van vrouwen, die zich wilden en konden geven aan werken van geestelijke en lichamelijke barmhartigheid, noodzakelijk. Maar deze wijze van werken was ongewoon en ontmoette overal tegenstand. Zou men zich hier te lande, waar verschillende leden van de clerus door hun betrekkingen met het Franse Oratorium op de hoogte moeten zijn geweest van de kerkelijke toestanden in Frankrijk, dan geen overeenkomst bewust zijn geweest met de nieuwe congregaties?

Mogen velen in het buitenland zich tegen de opkomst dier genootschappen hebben verzet, vele anderen, ook bisschoppen en lagere geestelijken, hebben ze daarentegen met vreugde gezien en aanvaardden naast de oude ook deze in een nieuwe tijd nodige nieuwe vormen.

Evenzo heeft men in ons land de klopjes willen behouden en zou men ze ongaarne achter de kloostermuren hebben zien verdwijnen.

Ontstaan.

Voor het ontstaan van het klopjesinstituut zijn verschillende factoren aan te wijzen. Enkele gegevens pleiten voor een ontstaan, te danken aan het verlangen naar een kloosterleven zo goed en zo kwaad als de omstandigheden het toelieten. Voor verdreven nonnen, die als klopjes leefden, kon natuurlijk slechts van een vervanging van het kloosterleven sprake zijn. Zo was Trijntjen Alberts uit het St. Ceciliënklooster te Hoorn, die daar op ongeveer twintigjarige leeftijd openbare beloften had afgelegd, verdreven met de andere zusters en Pater Silverschoon; ze kwam te Amsterdam, waar ze voor de pater en voor zich zelf de kost verdiende met wassen en schuren. Daar woonde ze bij M. . . waar o.a. Sasbout en Mr. Albert ¹⁾, Vicarius, dikwijls aan huis kwamen; later ging ze naar de Hoek in Haarlem ²⁾. In 1634 verloren twee tachtigjarige geestelijke dochters te Leeuwarden, in wier huis de H. Mis was gelezen, bijna haar alimentatie; juist

¹⁾ Bedoeld is Albert Eggius.

²⁾ Graaf, Levens. XVIII 131 e.v.

de laatste biezonderheid doet veronderstellen, dat deze klopjes oud-nonnen waren ¹⁾).

Te Haarlem op het begijnhof, waar naast de begijnen zoveel klopjes woonden, hadden zich ook de Haarlemse Clarissen gevestigd in een conventshuis ²⁾). Het spreekt vanzelf, dat kloosterzusters, die bijeen bleven wonen, zoveel mogelijk haar oude leven voortzetten, waardoor het verschil met de maagden sterker uitkwam. Juist in het begin konden zij nog hopen op betere tijden en zo trachtten de „susterkens van de wijk” te Haarlem het voortbestaan van haar communititeit te verzekeren door het aannemen van novicen ³⁾). Zij accepteerden dus het klopjesleven niet als vervanging van het klooster en bestonden tegelijkertijd naast de geestelijke maagden.

Dat Mr. Claes Wiggers Cousebant, bestuurder van de Hoek te Haarlem, wilde dat sommige maagden als Clarissen zouden leven, wijst er op, dat ten minste door een deel der maagden hier het Clarissenklooster werd nagebootst en pas toen bleek, dat de strenge regel van St. Clara niet buiten een werkelijk klooster zonder schade kon worden geobserveerd, werden deze klopjes, indien gewenst, daarvan vrijgesteld, zodat de regel in onbruik viel ⁴⁾).

Kan het gemis aan kloosterleven de verbreiding van het klopjesleven sterk in de hand hebben gewerkt, de voornaamste oorzaak van het ontstaan behoeft het niet te zijn geweest.

Het instituut was niets nieuws onder de zon. Altijd zijn er vrouwen geweest, die in de wereld een meer conscientieus religieus leven hebben willen leiden. Hier is te wijzen op de reeds genoemde oud-christelijke maagden en op de begijnen. Meer recente en zelfs contemporaine voorbeelden vonden de eerste klopjes in de Zusters van het Gemene Leven en in de tertiarissen, die afzonderlijk leefden, maar ook in vergaderingen samenwoonden onder zekere voorschriften, hoewel zonder beloften. Veelal veranderden deze vrije huizen mettertijd in echte kloosters, maar ook telkens ontstonden er weer nieuwe ⁵⁾). Een voorbeeld

---

¹⁾ Van der Heijden, Verhaal. 142 en aantekening 154, p. 288 e.v.

²⁾ Graaf, Levens. XVIII 72.

³⁾ Vgl. hiervóór, p. 9.

⁴⁾ Graaf, t.a.p. XXIX 157 e.v.

⁵⁾ Moll, Kerkgeschiedenis. 94 e.v.

daarvan nog in de klopjestijd zien we in de Haarlemse maagden, die Cousebant naar Keulen waren gevolgd ¹⁾).

De eerste maagden in de Hoek te Haarlem hebben in haar jeugd dergelijke vrouwen en mannen gekend. Toen Maria Jans, tante van Trijntje Dirks Wij, weduwe was geworden, leefde ze als tertiarius in gehoorzaamheid, armoede en zuiverheid ²⁾).

Trijntje zelf, wier vader burgemeester was van Haarlem en die het beleg meemaakte, ging van jongsaf meermalen in de week te Communie, maar omdat dit toen geen gewoonte was in de gewone kerken, mocht ze met enige andere geestelijke maagden biechten en communiceren „in enige andere closterkercken” ³⁾. Aefje Jans Conings, geboren tijdens het beleg van Leiden, werd na de dood van haar ouders opgevoed door haar grootmoeder en oom; de laatste was gedurende de „trubbele tijt” zeer behulpzaam geweest voor de priesters en hij „onthiel hem in suiverheit” ⁴⁾. Agatha Cornelis van Veen, die de wereld verliet op haar twintigste jaar, d.w.z. in 1588, „nam haer conversatie bij de treflicste, geestelicste maechden, dien in haeren tijt waeren te becoomen” en tevens stelde ze zich in Brabant op de hoogte van het kloosterleven ⁵⁾).

Het stichtingsjaar van de Hoek is 1583, maar enkele klopjes, die lid werden van die vergadering, hadden reeds tevoren het leven van geestelijke maagd gekozen. Dit was het geval met Claesje Jans, ± 1553 geboren te Hoorn; zij zou daar gaarne zijn ingetreden in het St. Ceciliaklooster, maar de troebele tijden en de plundering en schending van veel kloosters waren oorzaak, dat die wens niet in vervulling ging. Met haar zuster, een geestelijke maagd, en haar broeder trok ze tijdens het beleg van Haarlem, dus in 1572 of 1573, naar Amsterdam. Na verschillende omzwervingen kwam ze terug in haar geboorteplaats, waar ze samenwoonde met haar „geestelicke suster” en na de dood van de laatste stelde ze zich ± 1582 op raad van Cousebant onder de geestelijke leiding van Cornelis Arentz. Lichthert en kwam wonen te Haarlem ⁶⁾. Anna Barents, geboren in 1555, had met haar twaalfde jaar belofte van zuiverheid gedaan en ging toen

¹⁾ Vgl. hiervóór, p. 14.

²⁾ Graaf, Levens. XVII 264.

³⁾ T.a.p. XX 389.

⁴⁾ T.a.p. XVIII 435, XX 351.

⁵⁾ T.a.p. XX 327. Zij overleed in 1623, 55 jaar oud. XXXII 295 noot 3.

⁶⁾ T.a.p. XVII 241 e.v.

de Kerk nog in haar „fleur” was, 's-morgens naar de eerste H. Mis van vier of vijf uur; wel bleef ze nog achttien jaar thuis, maar „aldaer haeren heemelschen Brudegoom dienende”¹⁾. Toen Geertruyd Jansdr. van Amsterdam in 1575 in Haarlem kwam wonen, zocht ze een goede geestelijke leidsman, maar ze „en conde niet coomen tot een ghesetheyt voor aleer zij quam bij Mr. Cornelis Arentz., alwaer zij de eerste maecht ende vrou gheweest is die zijn E. Priester sijnde haeren biecht gehoort heeft; soodat dese als 't eerste fundament gheweest is van dese vergaedinghe”²⁾.

In deze tijden vol beroering kan het hachelijk geweest zijn naar een klooster te gaan, maar de mogelijkheid daartoe bestond, zij het later alleen nog in katholiek gebleven plaatsen, en toch kwamen de geestelijke maagden reeds voor. Men kan daarom het ontstaan van het kloppesinstituut moeilijk louter toeschrijven aan de opheffing van de kloosters; er zit — al is niet te spreken van een rechtstreeks verband — tevens de continuïteit in van de tertiarissen en de Moderne Devoten. Op de laatsten wijst misschien ook de naam „vergadering”, die bij hen eveneens werd gebruikt.

Eigenaardig is, dat bovendien de naam „clop” voorkomt lang voordat de Hervorming hier te lande de macht in handen kreeg. Kort na een beleg van IJsselstein door Gelder en Utrecht in 1511 schreef een tijdgenoot daarover een berijmd verhaal, waarin de volgende verzen:

„Dye Gotshusen mosten alle mede opdocken
En geven wolle dusenden all sunder iocken,
Closteren, clopsusteren ende lollarden
Mostent alle met gelt ten orlige anvaerden”³⁾.

Te Reimerswaal werd in 1517 een erfeniskwestie behandeld voor schout en schepenen „ende dat doer versoucke van meester Jan Jaepz, priester, ende Adriana sijnre suster, clop, met eenen gecore voecht daertoe oeck geroupen”⁴⁾.

In 1538 werd te Leiden een contract gesloten, waarbij werd overeengekomen, dat in de O.L.Vr. Kerk jaarlijks een zingende Gulden Mis zou zijn. Onder de verschillende honoraria, die

¹⁾ T.a.p. XVIII 134 e.v.

²⁾ T.a.p. XXIX 291 e.v.

³⁾ Gallée en Muller, Berijmd verhaal. 674.

⁴⁾ De Nederlandsche Leeuw. 9 b.

*een Mis
zingt met*

moesten worden uitbetaald, werd ook vermeld: „Die Clop een grooten” ¹⁾).

Een vonnis van 1544, dat een zaak behandelde van 1534, maakte melding van een zekere „marye thomasdr. verloopen clopsuster in pieter symonsz susterhuys tot leyden” ²⁾).

Werden in die tijd met de naam „Clop” bedoeld alle vrouwen, die buiten echt kloosterverband een vroom leven leidden?

Uit het voorkomen van het woord in de jaren 1511, 1517, 1538, 1544, blijkt, dat de vrij algemeen verspreide woordafleiding, die de naam in verband brengt met rondgaan en kloppen, om te waarschuwen, dat ergens een priester de H. Mis zou opdragen en men de H.H. Sacramenten zou kunnen ontvangen, volksetymologie moet zijn. De maatschappij was nog katholiek; er was geen reden om geheimzinnig te zijn.

Ook wordt het woord in verband gebracht met kloppen-castrare; Kiliaen geeft die betekenis op en noemt een klopzuster: „Virgo templo et rebus sacris dedita: virgo quae se propter regnum caelorum castravit” ³⁾). Het Middelnederlandsch Woordenboek zegt hierover, dat tot nog toe het door Kiliaen opgegeven kloppen in deze betekenis niet in het Middelnederlands is gevonden, maar acht het, in verband met het woord „klophengst”, niet onmogelijk, dat het in deze betekenis heeft bestaan. Volgens het Middelnederlandsch Woordenboek kan het echter niet dienen om, zoals Kiliaen doet, daarmee het woord klopzuster te verklaren ⁴⁾).

In de 17e eeuw is de betekenis, die Kiliaen aan het woord geeft, niet onbekend geweest. Men was het echter ook toen niet eens over de betekenis. In zijn Relatio van 1656 schreef De la Torre „et indigitari illae ibidem solent cloppae, seu caeli pulsatrices vel caelum pulsantes, quae et castratae dici possunt (cum „cloppen” castrare aequae proprie dicatur ac pulsare) ut castrantes sesemetipsas voluntate spontanea et non coacte, seu tamquam tales, quae se ipsas castraverunt propter regnum coelorum, quod vim patitur” ⁵⁾). Het aankloppen van de klopjes aan de hemel doet denken aan een vriendelijke aardigheid, maar niet aan een werkelijke betekenisverklaring; waarschijnlijk

¹⁾ Van Mieris, Beschrijving Leyden. 975.

²⁾ Knappert, Anabaptistica. 146 e.v.

³⁾ Kiliaen, Etymologicum. I 103.

⁴⁾ Middelnederlandsch Woordenboek. III, kol. 1585 en 1588.

⁵⁾ Van Lommel, Relatio de la Torre 1656. X 125.

had De la Torre die overgenomen van Rovenius, die ze ook geeft in zijn „Respublica Christiana” ¹⁾). De tweede afleiding, die met die van Kiliaen overeenstemt, wordt hier gunstig uitgelegd en daarbij is gezinspeeld op het Evangelie van Mattheus ²⁾).

Men heeft het woord echter ook als scheldnaam beschouwd. De Carmeliet Vincentius Stalpart van der Wiele schreef in een verslag over de Missie, dat de predikanten de kloppjes met verschillende en wel met belachelijke namen aanduidden; soms noemden ze haar kloppen, dan begijnen of nonnen en ze verzonden nog veel erger namen ³⁾). De woorden van Vincentius zijn misschien voor dubbele uitleg vatbaar, in die zin, dat hij kan hebben bedoeld op de onjuistheid van verschillende benamingen, maar zijn confrater Petrus a Matre Dei vermeldde, dat de naam kloppen uit hoon aan de geestelijke dochters was gegeven, om haar bij het volk te bespotten ⁴⁾).

Het is moeilijk met zekerheid uit te maken, wat de oorspronkelijke betekenis is geweest. De katholieken der 17e eeuw gebruikten het woord en voelden er blijkbaar niets ongunstigs in ⁵⁾), maar ook tussen 1511 en 1544 komt het minstens vier maal voor, zonder dat het verband toelaat aan een scheldnaam te denken.

Het is mogelijk, dat de betekenis afkomstig is van „kloppend bedelen”, wat kon gebeuren door de vrouwen die oudtijds „clop” werden genoemd ⁶⁾). Later kan de volksetymologie, die het woord in verband bracht met kloppen-pulsare of met kloppen-castrare, gunstig hebben gewerkt bij de geloofsgenoten en ongunstig bij de tegenstanders.

¹⁾ Rovenius, *Respublica*. 273. „piisque precibus ac mortificationis exercitiis consilio spiritualium directorum vel Confessoriorum susceptis coelum pulsant; unde fortassis in partibus Hollandiae, Cloppjens appellantur; alibi Devotariae”.

²⁾ Mattheus XIX. v. 12.

³⁾ Hensen, *Vincent Stalpart*. 10.

⁴⁾ Petrus a M. D., *Clara Relatio* 89. — Zie verder: Ampzing, *Suppressie*. 24. — Dupac de Bellegarde, *Histoire abrégée*. (1765) 186; (1852) 144. — Wageenaar, *Amsterdam*. II 217, 218.

⁵⁾ Vgl. voor dit gebruik onder de katholieken behalve De la Torre, en Rovenius: Petrus a Matre Dei, die toch de ongunstige betekenis kende, schreef in de titel van het 22e hoofdstuk der *Clara Relatio*: „De Filiabus devotariis, quas communiter cloppas vocant”. *Clara Relatio* 88, 101. — Lindeborn gebruikte het woord nu en dan, maar zonder ongunstige betekenis. *Scala* 67; *Leeder* 70. — Arnold Waeijer, pastoor te Zwolle gebruikte het meermalen. Meijer, *Nopende het aerts-priesterschap*. XLV passim.

⁶⁾ Geert Groote achtte het geven van aalmoezen aan devote vrouwen uit den boze. Zie: *De Man, Stichtige punten*. Inleiding. XVII e.v.

Meestal noemden de katholieke schrijvers haar virgines continentes of sacrae, filiae devotae, geestelijke maagden of dochters, en in het Zuiden kwezels ¹⁾, in de aanspreking ook wel ma soeur ²⁾).

In de „Litterae Annuae” van 1716 heette Maria Blesen, die als Jezuiten-klopje te Utrecht met haar broer Henricus Blesen S.J. samenwoonde, Societatis devotula ³⁾).

De onzekerheid tot welke groep deze vrouwen behoorden, komt uit in die verscheidenheid van benaming. De niet-katholieken wisten er helemaal geen weg mee. In de synoden en plakaten heetten ze: kloppen, klopsusteren, kwezels, Jesuïtersen, of Jesuïtinnen, huysbagijnen, klopbeginen.

Alles bijeengenomen is hier te denken aan vrouwen, die, ongehuwd een godvruchtig leven leidden in de wereld, gedeeltelijk omdat zij juist dit leven hadden gekozen, gedeeltelijk omdat een gewoon kloosterleven voor haar onmogelijk was in het land en in de tijd, waarin zij leefden. Dat deze dubbele beweegreden van betekenis is geweest voor het grote aantal klopjes ligt voor de hand.

De politieke omstandigheden hebben het instituut in de hand gewerkt niet alleen door de opheffing van de kloosters, maar ook door de onderdrukking in het algemeen, waardoor het werk van de klopjes van betekenis werd voor het behoud van het katholicisme. Dit laatste was ook een reden, waarom de geestelijkheid het instituut wenste te behouden.

Nationale omstandigheden hebben hier zeker de voornaamste invloed gehad, maar waarschijnlijk mogen we in de klopjesinstelling ook zien een onderdeel van een internationaal verschijnsel, het opkomen van religieuze verenigingen, voorlopers van de actieve congregaties, die ter wille van het werk, dat ze wilden verrichten, geen klooster konden vormen, omdat de toenmalige kloosterregel met de strenge clausuur dat werk onmogelijk zou hebben gemaakt.

---

¹⁾ Wagenaar, Amsterdam. II 217. — Nederlandsch Groot Woordenboek, VIII 1, kol. 776.

²⁾ Van Sasse van IJsselt, Benaming „klopje”. 141.

³⁾ Allard, De Blesens. 309 e.v.

HOOFDSTUK II.

VERGADERINGEN.

Naast de klopjes, die thuis leefden of in kleine groepjes van twee of drie bijeenwoonden, ontstonden vanzelf de grotere groepen.

De klopjes immers stelden zich onder een of andere priester als geestelijke dochter. Had deze de zorg voor velen van haar, dan lag het voor de hand, dat hij haar niet alleen particulier, maar ook als groep leiding gaf. Anders zou het tijdverlies, waarover Sasbout reeds klaagde, niet te overzien zijn geweest ¹⁾.

Met de geestelijke overste behoorden zij tot een bepaalde statie en daar vonden ze gelegenheid voor allerlei goede werken. Gaarne woonden ze dicht bij de kerk of stelden zelf haar huis als kerk beschikbaar. De onderdrukking van de katholieke godsdienstuitoefening en de teruggetrokken levenswijze der klopjes waren bovendien oorzaak, dat zij haar huizen zochten in stille afgelegen buurten, zoals de Hoek in Haarlem, de Hoek in Utrecht en de Begijnhoven.

Zo brachten de geestelijke leiding, waaronder ze stonden, het werk, dat ze verrichtten, haar levenswijze en de plaats waar ze woonden, de klopjes bij elkaar.

„Vergadering in Den Hoeck” te Haarlem.

Vrij veel is bekend over het leven van de „Vergadering in Den Hoeck” te Haarlem. Een der Moeders, Trijn Jans Oly ²⁾,

¹⁾ Zie hiervóór, p. 14.

²⁾ Catharina Jans Oly, geboren te Amsterdam 8 Mei 1585, kwam op zeventienjarige leeftijd in de Hoek, werd in 1625 moeder van een vergadering en overleed 29 Maart 1651. Haar eigen leven werd beschreven aan het eind van het derde boek door Maria van Wieringhen. Zie: Graaf, Levens. XVII 234 e.v. en 254, XIX 304.

die een kleine vijftig jaar, de eerste helft der 17e eeuw, daarvan deel uitmaakte, beschreef de levens der maagden aan de hand van preken bij begrafenissen en uitvaart, en ze voegde daaraan toe, wat ze wist uit eigen geheugen en door onderzoek bij oudere maagden.

Zij schreef hierover drie boeken ¹⁾ en nog enkele kleinere en dat alles tot stichting en onderrichting van de klopjes, die, zoals ze zeide, de voorbeelden van haarsgelijken beter konden navolgen dan veel wat in de levens der heiligen werd verhaald ²⁾.

De vergadering in de Hoek had haar ontstaan te danken aan een voorstel van de priester Nicolaas Wiggers Cousebant aan Maritgen Tonis, om met Geertje Isbrants te gaan samenwonen in een turfschuurtje op het erf achter het huis van zijn vader ³⁾. Dit huis was gelegen aan de Bakenessergracht tegenover de Kwakelbrug, terwijl het erf uitkwam in de Klerksteeg ⁴⁾. Het schuurtje zou worden ingericht voor woning en de vader Wigger Claesz. Cousebant stelde zijn huis beschikbaar als bidplaats. Dit gebeurde in 1583; kort na dit besluit sloot Giert Jans, daartoe bewogen door een preek van Cousebant, zich bij de twee anderen aan ⁵⁾.

Het aantal klopjes dat in deze buurt kwam wonen, nam snel toe. Behalve in het turfschuurtje ontstond een vergadering in het huis zelf aan de Bakenessergracht, waarover Cousebant de leiding had evenals over een vergadering in de Appelaerssteeg ⁶⁾. Verschillende klopjes woonden eerst op het Begijnhof aan de overkant van de Bakenessergracht, maar allengs kreeg men de beschikking over meer huizen, gelegen in een complex van straten, die een soort vierhoek vormden ⁷⁾.

---

¹⁾ De drie boeken, resp. 391, 427 en 441 dubbele bladzijden groot, bevinden zich in het Groot-Seminarië te Warmond. Voor een groot deel zijn de biografieën uitgegeven in de „Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem” door J. J. Graaf, die de gegevens heeft gerangschikt in twee of drie groepen: de eerste geeft algemene mededelingen over de Nederlandse Kerkgeschiedenis, de tweede en derde groep geven de uitwendige geschiedenis van de Hoek en bijzonderheden over het godsdienstig en ascetisch leven. Zie: Graaf, Levens. XVII 232 e.v., 237, XVIII 62 noot 1, XXXVI 23.

²⁾ T.a.p. XVII 238. — Mgr. Graaf stelde de vraag, of we hier geen navolging hebben te zien van de levensbeschrijvingen der Moderne Devoten. T.a.p. XXXVI 23.

³⁾ T.a.p. XVIII 62.

⁴⁾ T.a.p. XXIX 132. — Van Heel, Cousebant. 28.

⁵⁾ Graaf, Levens. XVIII 62 e.v.

⁶⁾ T.a.p. XXXV 307. — Bij de opheffing van de statie van de Hoek in 1851 diende het huis tegenover de Kwakelbrug nog als woning van de pastoor. XXXIV 350.

⁷⁾ T.a.p. XXXIV 347 e.v.

De snelle toename der klopjes was niet alleen te danken aan Cousebant. Deze was een ijverig priester, die zich zelf niet ontzag; hij was vol initiatief, maar — misschien juist ten gevolge daarvan — hij hield van verandering. Reeds kort na de stichting van de vergadering in de turfschuur ging hij naar Keulen en zond Mr. Cornelis Arents Lichthert in zijn plaats als bestuurder der maagden ¹⁾. Teruggekeerd naar Holland verbleef hij te Haarlem, maar van daaruit trok hij uit naar omliggende plaatsen en naar Friesland, waar de katholieken vrijwel geheel verstooken waren van priesterlijke hulp ²⁾; op zijn rondreizen spoorde hij verschillende meisjes aan zich in Haarlem als geestelijke maagd te vestigen ³⁾. Tijdens zijn afwezigheid werd hij vervangen door Mr. Cornelis Lichthert, wiens geestelijke dochters eveneens lid werden van de vergadering ⁴⁾, die dus dubbele aanwinst kon boeken.

Lichthert kwam eerst te wonen in het huis van Mr. Cousebant's vader ⁵⁾, maar de goede verstandhouding duurde niet lang, want als Cousebant in Haarlem was, wilde hij de zorg voor de maagden weer op zich nemen. Er ontstond verschil van mening over de wijze van leiding en het onregelmatige bestuur veroorzaakte veel onrust onder de maagden ⁶⁾.

De kerkelijke overheid achtte Cousebant bovendien minder geschikt voor de geestelijke leiding en verbood hem zich daar verder mee in te laten; hierover werden tussen 1592 en 1603 vele brieven gewisseld, waaruit blijkt dat Mr. Claes Wiggers zich moeilijk bij die beslissing kon neerleggen ⁷⁾. Ook sommige klopjes toonden zich onwillig om te gehoorzamen ⁸⁾, en Wiggers stond te zeer onder haar invloed. Trijn Jans Oly schreef, dat op St. Agnietendag in 1598 enkele maagden aankwamen, die zich stelden onder Mr. Cornelis; deze zou op verzoek van Cousebant en met goedvinden van Sasbout de leiding op zich nemen ⁹⁾, maar reeds lang te voren en ook daarna bleef de kwestie aanhangig.

---

¹⁾ T.a.p. XVIII 63.

²⁾ T.a.p. XXIX 141.

³⁾ Van Heel, Cousebant. 31 noot 1. — Graaf Levens. XVIII 127, 227, XX 135, 139 e.v.

⁴⁾ T.a.p. XVII 244 e.v., XVIII 137 e.v. 438, XIX 150, XXIX 219 e.v.

⁵⁾ T.a.p. XVIII 63, e.v.

⁶⁾ T.a.p. XXIX 141 e.v.

⁷⁾ Van Heel, Brieven Cousebant. 27 e.v.

⁸⁾ Graaf, Levens. XXIX 148.

⁹⁾ T.a.p. XXIX 145.

Aan alle tweedracht kwam een einde, toen ten gevolge van de gevangenneming van de Haarlemse vicaris Eggius tevens de aanhouding van Cousebant werd gezocht ¹⁾. Hij week uit naar Keulen, waar hij in 1603 bij de Franciscanen intrad. Van Keulen uit vroeg hij Sasbout om vergeving voor zijn voorgaand gedrag ²⁾.

Het is eigenaardig, dat in later tijd niet Cousebant, maar Lichthert de stichter der vergadering wordt genoemd ³⁾. Zelfs Trijn Jans Oly schijnt dat te doen, die toch berichtte, dat Cousebant's voorstel in 1583 had geleid tot het samenwonen van enkele maagden in het turfschuurtje en die elders schreef over het begin der vergadering in het jaar „een duisent vijfhondert ende inde tachtich” ⁴⁾. Maar zij noemde Joost Cats de tweede overste en niet de derde ⁵⁾; Geertruydt Jansdr., de eerste maagd die zich onder leiding van Mr. Cornelis stelde, heette „als 't eerste fundament” van de vergadering ⁶⁾. Misschien dat zij de eerste tijd, toen Cousebant en Lichthert de zorg over de maagden samen deelden, niet meetelde en de vergadering pas als zodanig beschouwde, toen één overste over allen werd aangesteld.

Wie men ook als stichter mag beschouwen, het is zeker, dat de eerste maagden, die op initiatief van Cousebant gingen samenwonen, anderen tot voorbeeld strekten. Er ontstonden meer dergelijke groepjes, die, samenwonend in één huis, „vergaederinghe” werden genoemd. In het begin was het aantal vergaderingen binnen de Hoek niet groot; beschikte men in 1594 slechts over drie of vier woningen ⁷⁾, in 1602 waren er nog zo weinig huizen, dat de overste de oudste maagden moest laten wonen buiten de Hoek; op het Begijnhof waren er wel vijftig ⁸⁾ en behalve daar woonden ze in de Begijnestraat, de Wijngaardstraat en in de „huysinge” van Machtelt Bicker bij de Oude Gracht ⁹⁾. In de tijd echter van Joost Cats, die in 1613 Lichthert als overste

---

¹⁾ Dusseldorp, Annales. 300. — Graaf, t.a.p. XXIX 273 e.v. — Van Heel, Cousebant 90 e.v.

²⁾ Van Heussen, Batavia Sacra. II 335 kol. 2. — Van Heel, Brieven Cousebant. 79.

³⁾ Van Heussen, t.a.p. II 290 kol. 1 en 334 kol. 1. — Zie ook: Van Heel, Cousebant. 29.

⁴⁾ Graaf, Levens. XXIX 129.

⁵⁾ T.a.p. XXIX 310 e.v. en 310 noot 2.

⁶⁾ Zie hiervóór, p. 35.

⁷⁾ Graaf, t.a.p. XXIX 138.

⁸⁾ T.a.p. XXIX 287 e.v.

⁹⁾ T.a.p. XVIII 96; XXXV 448.

opvolgde, woonde het grootste deel der maagden bijeen in de Hoek ¹⁾.

De grootte der vergaderingen was verschillend; aanvankelijk vooral was voorzichtigheid geboden en de klopjes woonden met niet meer dan drie of vier bijeen; later telden de vergaderingen ook wel negen of tien, tot vijftien klopjes toe ²⁾.

Particuliere en algemene vergaderingen.

Er bestonden dus afzonderlijke, z.g. „particuliere vergaderingen”, gehuisvest hetzij in, hetzij buiten de Hoek; maar deze werden allen omvat door de geestelijke gemeenschap, die de algemene Vergadering vormde en die op den duur ook plaatselijk tot grotere eenheid uitgroeide.

Voor die eenheid hadden de klopjes wat over en in het begin moesten ze dikwijls „seer grote huishuere verwonen in de ketterse huizen, dien wisten dat zij zochten bijeen te syn”³⁾. Van de andere kant genoten ze een zekere bescherming van de katholieke families, die in de Hoek woonden en die haar gaarne behulpzaam waren. De klopjes-huizen werden met elkaar verbonden niet alleen door kronkelende gangen, „krollen” genaamd, maar ook door het geven van vrije doorgang door een der kamers; zo konden ze ook binnendoor naar de kerk komen, maar moesten daarvoor geriefelijke huisinrichting en vrijheid prijsgeven ⁴⁾.

Gezag.

Het gezag in de Hoek berustte bij de priester-overste en bij de moeders, die aan hem ondergeschikt waren ⁵⁾.

Naar gelang de moeders aan het hoofd stonden van de gehele of van een afzonderlijke vergadering heetten ze Moeder-generaal of particuliere Moeder. Het ambt van Moeder-generaal is ook wel eens gedeeld geweest; Maria Cornelis van Veen was „met Sytje Dingnums geestelicke Moeder over de gheheele vergaderinghe” ⁶⁾. Aan Lijsbeth Willems, die een goed verstand had

¹⁾ T.a.p. XXIX 311.

²⁾ T.a.p. XXIX 132, XXXIV 339 e.v.

³⁾ T.a.p. XXIX 138.

⁴⁾ T.a.p. XXIX 133 e.v.

⁵⁾ Van Lommel, *Relatio de la Torre* 1656. XI 115. — Onder „overste” werd steeds de priester verstaan, die een vergadering leiding gaf, nooit de „Moeder”.

⁶⁾ Graaf, *Levens*. XX 326.

en goede manieren, werd naast twee andere maagden de zorg voor de vergadering bevolen ¹⁾).

Een ander, Jannetje Dirks, was nooit officieel tot particuliere of generale moeder benoemd, maar toch had ze „daertoe veel bevels van haar Overste. Om redene worden 't stil gehouden, sodat deze had die sorchvuldigheyt, houdende 't ooch in 't seil over die vergadering, principael als d'Overste van huis was" ²⁾).

De taak van de geestelijke moeder-generaal wordt aangegeven, wanneer van Agatha Cornelis van Veen wordt verteld, dat zij het algemeen welzijn der vergadering behartigde, alsof het haar eigen zaak betrof en met raad en daad iedere maagd bijstond, die haar om hulp verzocht ³⁾).

Bij afwezigheid van de overste kwam de zorg voor de vergadering neer op de generale moeder. Toen na de dood van Cornelis Arents nog geen opvolger benoemd was, was Sytje Dingnums „als 't hooft ende mont van de vergaering" ⁴⁾). In die tijd was ze voor de anderen een toevlucht en ging ook bij de jongeren en minderen rond om te informeren naar een bekwame nieuwe priester-overste; aan de kerkelijke overheid verzocht ze goed voor de vergadering te zorgen en toen deze iemand voorstelde, die haar geschikt leek, nam ze het voorstel aan en gaf daarbij meteen alles aan de overste over ⁵⁾). Ook Lijsbeth Willems, benoemd door Joost Cats, werd geroemd als een moeder, „nae wiens woort in de absentie van de E. oversten een iegelik reguleerden" ⁶⁾).

De moeder-generaal stond onder de overste, maar kon veel invloed uitoefenen. Sytje Dingnums wist te bewerken, dat de vergadering niet verplaatst werd naar Utrecht. Het plan daartoe was bij Lichthert opgekomen, toen hij tijdens de vervolging van 1602 naar Leiden was gevlucht. In Utrecht genoten in die tijd de katholieken meer vrijheid en daar waren ruime, goedkope woningen te krijgen. Langzamerhand zouden de maagden moeten overkomen en reeds was een huis gehuurd en vastgesteld, wie de eerste bewoonsters zouden zijn. Toch bracht Moeder Sytje hem van het vergevorderd plan af; ze ging daarop naar

¹⁾ T.a.p. XXXII 296.

²⁾ T.a.p. XXXII 297.

³⁾ T.a.p. XXXII 295 e.v.

⁴⁾ T.a.p. XXXII 295.

⁵⁾ T.a.p. XXXII 307 e.v.

⁶⁾ T.a.p. XXXII 295.

Utrecht en kwam van het huis af, al was het met verlies ¹⁾).

De overste was echter meer dan leidsman en raadgever; hij was bestuurder en rechtens hield hij het heft in handen. Dit bleek ook bij de opvolging van Joost Cats. Onder Cornelis Arents had Sytje veel invloed gehad, zowel betreffende het tijdelijk goed „als oock int seggen, raeden ende dierghelijcken over sommige maegden”. Maar Mr. Joost Cats liet haar minder vrij, verlangde van haar dezelfde gehoorzaamheid als van de jonge maagden; toen ze eens „op haer ouwe resolutie van ons E. Oversten S. memorie” aan een klopje verlof had gegeven op één dag heen en weer naar Amsterdam te gaan en Mr. Joost dat te weten kwam, was hij daar niet over te spreken; voortaan moesten hem dergelijke dingen gevraagd worden ²⁾).

De regel van de Vergadering in de Hoek hield een artikel in, dat de overste werd benoemd door de kerkelijke overheid en dat de maagden hem dan gehoorzaamheid waren verschuldigd ³⁾). De vergadering der klopjes had dus niet het recht haar overste, die meteen pastoor was van de statie, te kiezen, al werd er met haar wensen rekening gehouden. Hoe het bij de dood van een overste kon toegaan, blijkt uit de benoeming van Joost Cats. ⁴⁾ Lichthert overleed 2 October 1613. Sybrant Sixtius, pastoor van het Amsterdamse begijnhof en Steven van der Kracht, pastoor van de Nieuwe Zijde te Amsterdam, hadden op zich genomen een goede overste voor de vergadering uit te zoeken. Hun oog viel op Joost Cats, pastoor van Schagen, die „verschrikten van sulks uut ootmoedicheyt, sijn selven onwaerdich kennende”. De 19e November ging hij echter een kijkje nemen, sprak met de oude maagden, dus tevens met moeder Sytje Dingnums, die van haar kant ook reeds had uitgekeken. Hij viel nogal in de smaak en preekte met „Lievrou Presentacie” en met St. Cecilia op 21 en 22 November, wat tot gevolg had, dat de maagden hem verzochten haar overste te worden, waarin hijzelf en de kerkelijke overheid toestemden. Niet alle klopjes hadden dadelijk vertrouwen in de pastoor van Schagen, omdat

---

¹⁾ T.a.p. XXIX 285 e.v.

²⁾ T.a.p. XXX 303 e.v.

³⁾ Gonnet, „Vergaderinghe”. 51 e.v.

⁴⁾ In het begin van het tweede boek geeft Trijn Jansz Oly een levensbeschrijving van Joost Cats. Zij had dit eveneens gedaan over Corn. Arents Lichthert, maar deze beschrijving is niet teruggevonden. Graaf, Levens XXX 291 e.v., XXIX 288 e.v.

hij „van de boeren quam”. Hij trachtte de manier van leiding van Mr. Cornelis na te volgen, nadat hij „de H. regel en de ordiantie”¹⁾ had onderzocht en hij bleek een overste te zijn, die een goede geest hield in de vergadering²⁾. Na zeven en twintig jaar werkens in de Hoek overleed hij 12 Januari 1641 „in de tegenwoordicheit van sijn maechden³⁾).

Toen de leiding der maagden Joost Cats te zwaar viel, droeg hij de zorg voor haar op aan zijn neef Boudewijn en deze werd opvolger van zijn oom⁴⁾. Na de dood van Zacharias van Metz werd Boudewijn apostolisch vicaris en in September 1662 werd hij tot bisschop gewijd.

Zijn jongere broer Cornelis, die eerst pastoor was van het Haarlemse begijnhof⁵⁾, trad nu in zijn plaats als overste van de Hoek en werd evenals zijn voorganger door Van Neercassel geprezen als een goed leidsman⁶⁾.

Met hem hield de rij der oversten op, die Trijn Jans Oly ons leert kennen in haar levensbeschrijvingen.

Een soortgelijke taak, als de generale moeder ten opzichte van de gehele vergadering had te vervullen, viel ten deel aan de particuliere geestelijke moeder in de afzonderlijke vergaderingen. Zij zorgde, dat dagorde en levenswijze werden onderhouden, was raadgeefster voor de jonge maagden en hield toezicht op haar; zij was dus tevens een soort novice-meesteres⁷⁾. Het kon gebeuren, dat iemand geestelijke moeder was zonder aan het hoofd te staan van een vergadering. Trijntje Dirx Wij was reeds moeder, terwijl ze nog thuis woonde bij haar vader en zuster; haar maagden kwamen daar om haar te spreken en met haar te bidden in haar bidplaats Met toestemming van de overste werd Jannetje Dirks de geestelijke moeder van enkele alleen-wonende klopjes, die daarom hadden verzocht⁸⁾ en Trijn Jans Oly had veel geestelijke dochters „soo binnenshuys als daer buyten”⁹⁾.

¹⁾ Graaf, Levens. XXX 301 e.v.

²⁾ Brom, Verslag 1617. 466 e.v. — Van Lommel, Discriptio 1622. 367 e.v. — Brom, Missie-verslagen 1635—1645. 10.

³⁾ Graaf, Levens. XXX 311.

⁴⁾ T.a.p. XXX 311, 316.

⁵⁾ Van Lommel, Relatio de la Torre 1656. XI 116.

⁶⁾ Brom, Neerkassel's Bestuur. 199 e.v.

⁷⁾ Graaf, Levens. XXXII 298, 303 e.v. XXXV 426.

⁸⁾ T.a.p. XXXII 297.

⁹⁾ T.a.p. XVII 237.

Behalve onder de geestelijke moeder schenen sommige jonge maagden onder de speciale leiding van een oudere te staan; Anna Joris kreeg Magdalena Cornelis van Dam tot meesteres en woonde met haar op één kamertje ¹⁾. Geertruyd Jansdr. van Amsterdam, die woonde in de vergadering van Geertje Isbrants en Maria Tuenis, koos „Grietje suster, van Mechelen”, tot geestelijke moeder ²⁾.

Ondergeschikte functies.

Behalve voor de functie van moeder konden de maagden worden aangesteld voor ander werk ten algemenen nutte. Josijntje Willems, geestelijke moeder van een particuliere vergadering, gaf aan ieder in het huis haar „officie”.

Huishouding.

Een der meest zorg vragende officies was de leiding der huishouding; dit behoorde niet op de eerste plaats tot het werk der geestelijke moeder, al kon zij er mee zijn belast ³⁾. Aeltje Thomas van de Ketel werd door de overste geplaatst in het huis, waar Trijn Jans de Wit geestelijke moeder was; „hielen samen 't huys op, sodat dese d'uitwendige sorch meest droech, ende d'andere de geestelicke zorch” ⁴⁾. De andere maagden betaalden kostgeld aan de huishoudster van een vergadering. Aeltje France Tyng, die daartoe was benoemd, moest alleen het geld voorschieten in een vergadering van elf of twaalf maagden en gedroeg zich onbaatzuchtig, „noyt reeckenende of sij daer schade off proffijjt bij hadde” ⁵⁾. En Angniet Francen werd geplaatst bij „gemene maechden, die haer cost metter handen wonnen, gevende maer een gulden ter weken voor haer cost” ⁶⁾.

Behalve de huishoudster, die de leiding had en zorgde voor de marktinkopen, was er in de vergadering ook een klopje aangesteld voor de keuken en eventueel een als dienstmaagd ⁷⁾.

¹⁾ T.a.p. XXXII 293 e.v.

²⁾ T.a.p. XIX 156.

³⁾ T.a.p. XXXII 305.

⁴⁾ T.a.p. XX 362 e.v.

⁵⁾ T.a.p. XXXIV 340.

⁶⁾ T.a.p. XXXV 448.

⁷⁾ T.a.p. XVII 245, XXXIV 340, XXXV 453.

Verzorging van arme en zieke maagden.

Een functie, die zich meer over de hele vergadering uitstreckte, was de verzorging van arme en zieke maagden. De klopjes moesten in haar eigen levensonderhoud voorzien, maar dit nam niet weg, dat bij het helpen van noodlijdenden de leden der vergadering, die hulp nodig hadden, niet werden vergeten. Dit werd gevoeld als een verplichting van de leden tegenover elkander. Vandaar dat Joost Cats pas na lang bidden een maagd aannam, die wegens haar zwakke gezondheid de vergadering ten laste zou komen ¹⁾.

Op verschillende wijze werden de arme maagden bijgestaan. Dikwijls gebeurde dit particulier door het geven van vrije huishuur, licht en vuur ²⁾, door het bouwen van huurvrije woningen, zoals Machtelt Bicker deed ³⁾, door bij sterfgeval huisraad te vermaken aan de behoeftige maagden ⁴⁾. Arme maagden werden uitgenodigd om te komen eten ⁵⁾. Er werd gezorgd voor nieuwe kleding; sommigen herstelden oude kleren van arme klopjes of maakten haar huizen schoon, en deden de was, zodat deze ondertussen konden doorgaan met het handwerk, waarmee zij de kost verdienden ⁶⁾.

Maar niet alleen werd hulp gegeven uit persoonlijk initiatief, het was ook een ambt om voor de armen en zieken van de vergadering te zorgen. Maria Cornelis van Veen werd aangesteld als moeder over de arme maagden ⁷⁾; de overste gaf aan Aaltje France tot officie de zieken in de vergadering te verzorgen en zo nodig anderen daarvoor aan te wijzen, en daar in die tijd veel arme maagden buiten de Hoek woonden, bracht die functie veel werk mee ⁸⁾.

Zorg voor priester-overste en kerk.

Dienstmaagd zijn van de overste was evenmin een sinecure. Toen Mr. Cornelis Arents, die niet alleen gewoond heeft bij

¹⁾ T.a.p. XXXV 446.

²⁾ T.a.p. XXXV 443.

³⁾ T.a.p. XVIII 236.

⁴⁾ T.a.p. XXXV 438, 445, 453, 460.

⁵⁾ T.a.p. XVIII 236, XXXV 424 e.v.

⁶⁾ T.a.p. XXXV 388, 438 e.v.

⁷⁾ T.a.p. XX 326. e.v.

⁸⁾ T.a.p. XXXV 438 e.v.

Cousebant, maar ook bij Machtelt Bicker en anderen, besloot alleen te gaan wonen, nam hij een en later twee klopjes in dienst: Anna Jans, in de Hoek bekend als „Vaers Annetgen” en Cnietje Dirks ¹⁾. Beiden bleven ook bij zijn opvolger. De moeite, die de huishouding bij de overste meebracht, was niet gering, want er was veel aanloop van geestelijken; „den taeffel was dicmaels van twaleven tot vier uren ghedect: als den eenen gegeten hadt, quam wederom den ander. Als sij meenden altemets maer twe heeren te hebben, kreech sij er wel tien”. Niet alleen de overste, maar ook priesters, die daar ziek aankwamen, werden door haar verpleegd. Daarbij moesten ze voorzichtig zijn om „de perikelen (te) voorcomen van haer E. overstens, waeruit de ghevanckenisse had cunnen volgen” ²⁾.

Evenmin als de woning van de overste steeds op dezelfde plaats is geweest, was dit het geval met de kerk ³⁾ Zowel zorg voor de veiligheid als de moeilijkheden, verbonden aan een kerk in huis, moeten soms aanleiding zijn geweest tot verandering.

Wie de kerk aan huis had, ondervond daarvan veel ongerief, maar behoefde daarom niet altijd zelf voor de kerk te zorgen. Er was een „opperste costerse” ⁴⁾ en verschillende gewone kosters; in het leven van Trijn Jans Oly wordt verteld, dat er in haar tijd „maer” drie waren ⁵⁾. Dit officie werd tevens beschouwd als een post van vertrouwen, omdat de kosteres „den incomst ende uutgift van 't gelt handelden” ⁶⁾.

De leiding en oefening van het kerkkoor waren toevertrouwd aan de „sangmeesterse” en de „intonante”, aan wie die taak door de overste werd opgedragen ⁷⁾.

Maagdenhuis.

De kerk en de woningen voor arme maagden waren of werden gemeenschappelijke instellingen van de Vergadering; hiertoe behoorde ook het Maagdenhuis, omstreeks 1588 gesticht door Mr. Cornelis Arents ⁸⁾. Hier werden kinderen gehuisvest en

¹⁾ T.a.p. XXIX 292 e.v., XXXIV 350.

²⁾ Graaf, Akten. XIV 29 e.v. noot 3.

³⁾ Graaf, Levens. XXXIV 342 e.v.

⁴⁾ T.a.p. XXXIV 374.

⁵⁾ T.a.p. XXXIV 359.

⁶⁾ T.a.p. XIX 159.

⁷⁾ T.a.p. XXXV 416 e.v.

⁸⁾ T.a.p. XXXV 283, 310.

opgevoed; ze werden er onderwezen in de katholieke godsdienst en leerden naaien en kantwerken voor haar ambacht. Aan het hoofd van het huis stelde de overste een geestelijke moeder aan, die de leiding over het geheel schijnt te hebben gehad; zij had „de notelicheit van 't huis te besorgen”¹⁾.

De naai en kantwerkschool, de „winckel” werd bestuurd door de „oppervrouw”, die de kinderen het handwerk leerde en ook zorgde voor de verkoop van het vervaardigde werk; „de oppervrouw hield 't profijjt van 't huis in 't oog”²⁾. In haar werk werd ze bijgestaan door de „ondervrouw” en de „vrouw” of „meesterse” voor linnen of wol naaien³⁾.

De kinderen werden niet alleen onderwezen, maar ook verzorgd en — daar de meesten arm waren — in de kleren gehouden. Hiervoor was benoemd een „moer van de lapmant”; zij kocht de nodige stof in, „heele rollen laken, soo swert als gecluert” en onder haar leiding kwamen iedere week of veertien dagen enige rijke maagden bijeen, om het nieuwe goed te naaien en de oude kleren te herstellen⁴⁾.

In het maagdenhuis werd ook een dienstmaagd aangesteld, die daarmee een der „lastichste en moeyelicste wercken” op zich nam⁵⁾.

Buitenmaagden.

De maagden, die buiten de eigenlijke „Hoeck” woonden en wier aantal vooral in het begin vrij groot was⁶⁾, werden buitenmaagden genoemd. Deze konden zowel in als buiten de stad wonen, maar onderhielden door geregeld bezoek het contact met de Vergadering. Op Zon- en feestdagen kwamen ze op haar beurt naar de kerk en daar ze de avond te voren moesten komen, logeerden ze bij andere maagden, in het huis van de overste of bij haar goedgezinde katholieken. Van beide kanten moest daarbij veel geschikt worden. Zij die in de Hoek woonden,

¹⁾ T.a.p. XXXV 284, 291.

²⁾ T.a.p. XXXV 290, 292 e.v. Het blijkt niet duidelijk of „geestelijke moeder” en „oppervrouw” twee onderscheiden functies aanduiden, dan wel twee namen waren voor een en dezelfde functie.

³⁾ T.a.p. XXXV 289—292. Ook hier is niet duidelijk of een of twee functies bedoeld werden.

⁴⁾ T.a.p. XX 369, XXXV 288, 291 e.v.

⁵⁾ T.a.p. XVIII 433, XX 371, XXXV 291.

⁶⁾ Zie hiervóór, p. 42.

kookten voor de buitenmaagden en zorgden, in ruil voor een kleine vergoeding, voor vuur, bier en alles wat verder nodig mocht zijn; anderen weer ontvingen haar graag, mits ze zelf haar eten meebrachten ¹⁾). De buitenmaagden moesten het van haar kant voor lief nemen, zoals het gegeven werd; Brechgen Willems, die aan de andere kant van de stad woonde, kwam „Saterdachs ende H. avont slaepen in een benaut huysgen en cleyn camerken tot haeren slaepplaets, bij arme maechden, verliet een groot luchtig huys” ²⁾). In benarde tijden werd het dubbel moeilijk; de maagden die in tijd van vervolging bij Nicolaas Cousebant naar de kerk gingen, moesten er reeds twee of drie dagen zijn, voordat hij zelf kwam. Ze bleven er in een benauwde ruimte, „daer se dickwils in langhe tijt geen locht mochten schep- pen, jae niet hoesten of haer verroeren”, omdat de benedenburen het op Cousebant en de klopjes hadden voorzien ³⁾).

Behalve plaatsgebrek in de Hoek waren er ook andere motie- ven om klopjes buiten te laten wonen. Soms bleven ze of gingen terug bij haar oude of zieke ouders, die haar hulp niet konden ontberen ⁴⁾). Meer dan eens verleenden de ouders alleen dan toe- stemming aan hun dochter om klopje te worden, als zij bij hen bleef; zij wilden „de presencie van sodanigen volmaecten dochter” niet missen ⁵⁾). Dat ging dikwijls tegen de wensen van het klopje in, dat thuis bleef „niet uut affectie van vlees en bloet, maer door noot, dat sij 't niet anders van haer moeder konde krijgen” ⁶⁾).

Een paar klopjes, die uit Waterland en West-Friesland af- komstig waren, bleven daar op bevel van de overste, ofschoon zij zelf liever in Haarlem waren geweest; maar zij waren in haar woonplaats nodig om het geloof onder de katholieken te helpen bewaren, want priesters konden er slechts bij tussen- pozen komen ⁷⁾).

Enkele maagden gingen naar huis wegens slechte gezond- heid ⁸⁾). Zorg voor de veiligheid speelde ook een rol; Josina Thonis bleef wonen bij haar zuster, die door haar huwelijk „groot gues” was geworden; haar zwager maakte deel uit van

¹⁾ Graaf, Levens. XXIX 138 e.v., XXXIV 337, 345.

²⁾ T.a.p. XXXIV 364 e.v.

³⁾ T.a.p. XX 376.

⁴⁾ T.a.p. XVIII 227 e.v., XIX 305 e.v., XX 116, 363.

⁵⁾ T.a.p. XXXIV 338.

⁶⁾ T.a.p. XVIII 146.

⁷⁾ T.a.p. XIX 311, e.v., XX 334 e.v.

⁸⁾ T.a.p. XX 140 e.v., 359.

de stadsregering, zodat het voorzichtiger was, dat zij niet bij de andere maagden woonde ¹⁾). Iets dergelijks was tijdens de vervolging van 1602 het geval met een klopje, dochter van de muntmeester te Utrecht, dat katholiek was geworden; daar zij van „een seer ketters geslacht” was, vreesde de overste, dat de vergadering in gevaar zou komen, zodat zij met een oudere maagd buiten de Hoek moest gaan wonen ²⁾).

Het spreekt vanzelf, dat het buiten-wonen steeds gebeurde onder goedkeuring van de overste; toen dit eens met goede bedoeling en uit naastenliefde was gebeurd „buyten de ghehoorsaemheyd”, werd dat allesbehalve op prijs gesteld ³⁾).

Er moest reden zijn om buiten te wonen. Liever zag de overste zijn maagden in de vergadering, waar ze gemakkelijker dan in andere omgeving eigen levenswijze konden volgen. Zodra de vader van Aeltgen en Stijntgen Pieters was overleden, verlangde de overste, dat ze in de Hoek kwamen wonen, „seggende: als de pannekoek lang in de pan is, soo brant se aen; als de maechden lang sijn bij vlees en bloet, soo cleeft d’affectie lichtelijk aen” ⁴⁾). Het buiten-wonen was in de meeste gevallen slechts tijdelijk, al kon het jaren duren; maar niet langer dan nodig was, bleven de maagden weg; daarna kwamen ze „als het duifken van Noy wederom tot haer arxken van haer H. vergaderinghe” ⁵⁾).

Zij, die een tijdlang of zelfs het grootste deel van haar leven buitenmaagd bleven en ook buiten de Hoek stierven, werden toch als lid van de vergadering beschouwd.

Wel weigerde Joost Cats het verzoek van de maagden om voor Giert Heindriks, die bijna heel haar leven, „met ijsere banden gebonden, te rekenen door gehoorsaemheit”, in Monnikendam had gewoond, een plechtige uitvaart op te dragen; er waren te veel buitenmaagden en de maagden in de Hoek zouden te dikwijls vigilie en uitvaart moeten zingen. Maar zij werd met toestemming van de overste „gesteld onder ’t getal van de maechden, ende haer H. leven beschreven, ende wert gehouden voer een volcomen lidmaet van de H. vergaderinge” ⁶⁾).

¹⁾ T.a.p. XX 392. „groot gues” = calvinist.

²⁾ T.a.p. XX 362.

³⁾ T.a.p. XXXVI 20 e.v.

⁴⁾ T.a.p. XX 112.

⁵⁾ T.a.p. XIX 306, XX 362.

⁶⁾ T.a.p. XXXIV 333 e.v.

Evenzeer werd door de maagden gebeden voor haar zielerust, zoals het zesde kapittel van de regel voorschreef bij het overlijden van een lid der vergadering ¹⁾).

Gemeenschapsband.

Gezag, gezamenlijke instellingen en verdeling van functies wijzen op een vrij sterke gemeenschapsband in de Hoek. Liefde voor de vergadering uitte zich ook in voorzichtigheid, als er niet-katholieke werklieden kwamen; de klopjes moesten dan de deuren sluiten en mochten niet langs de geheime doorgangen gaan. In verband hiermee werd Ael Francen geprezen, die „'t gemeene boven 't eygen ter herte" had genomen; daartegenover werd de onachtzaamheid van anderen afgekeurd, „dien so clein achten die gemene wercken; den eenen wil 't huis niet bewaeren, d'ander gaet evenwel door den hoek al wort se van de werklie gesien, jae, dat tot gemene dienst of hulp is, men neemt het niet eens ter herten als 't elk niet eigen aen en gaet" ²⁾).

Het saamhorigheidsgevoel bleek eveneens uit de mildheid der klopjes ten opzichte van de vergadering. Een van haar, een rijke boeredochter, was „een van de meeste dien de vergadering behulpelijk was met haer tijtelicke substantie, doordien sij jaerlicks moye incomsten hadt"; zonder verlegenheid kon de overste bij haar aankomen; zij was bereid op zijn verzoek een stuk land te verkopen, toen er geld nodig was voor de kerk en ze bouwde een huis ten dienste van de vergadering ³⁾. Zij was de enige niet, die graag met geld en goed instond voor het welzijn der vergadering. Als deze in gevaar was en een inval moest worden afgekocht, dan stond Trijn Jans Oly klaar om te geven „met een onbeslooten handt groote somme gelts, want sij hadt een uytneemende liefde en trouherticheyt tot de Verghaederinge, ende socht die te bewaeren en te beschermen als een hinne haere kieckens" ⁴⁾).

Men was zich bewust een soort communititeit te vormen en duidelijk werd dat door de overste uitgesproken bij de uitvaart van een maagd, die goed had begrepen, „waerin een geestelicke

¹⁾ Gonnet, „Vergaderinghe". 49 e.v.

²⁾ Graaf, Levens. XXIX 136 e.v.

³⁾ T.a.p. XX 369 e.v.

⁴⁾ T.a.p. XX 402.

vergaederinge bestont, te weeten: niet alleen in een deel menschen bij malkanderen te wonen, maer daerbij om van veel menschen, als geestelicke litmaten, te maecken een geestelick lichaem, elck te wesen die anders lit, ende alle ghelijc te staen onder één hooft, dit alle gelijk te obedieren, ende het eene lit het ander in liefden te bejegenen, gelyckelick eene wet oft ordiantie onderworpen te zijn" ¹⁾).

Het aanwinnen van nieuwe leden.

De maagden hielden haar gemeenschap in stand door het aanwinnen van nieuwe leden. Familie-traditie was een factor voor nieuwe aanwas; er waren heel wat tantes en nichten in de Hoek. Een merkwaardig voorbeeld daarvoor was de familie Boggen. De Boggens telden ongeveer dertig klopjes in hun familie, van wie er negen tot de Hoekse vergadering hebben behoord ²⁾).

In het algemeen, — ook buiten de Hoek —, zagen de klopjes graag, dat anderen haar voorbeeld volgden, en Lindeborn schreef, dat zij die zich gelukkig voelden in de maagdelijke staat, zich moesten beijveren anderen daar eveneens toe te brengen ³⁾. Overigens waarschuwde hij, dat ze daarbij verstandig en kieskeurig zouden te werk gaan: „de geene sal men laten loopen, die korzel van hooft zijn, die wij Aveluynen, Malloten of Wauwels noemen, want soodanige bennen God en sijn' dienaers tot overlast: na de man en na de wieg daermeê, opdat sij werk hebben en haer phantasien versetten mogen. Zijn se voor heur Mannen Xantippen? 't is seker beter dat sij 't die bennen als de Priesteren Godts" ⁴⁾. De keuze moest vallen op haar, van wie men vermeerdering mocht verwachten van het getal der wijze, en niet van dat der dwaze maagden en die dan ook door inwendige roeping werden aangespoord.

De maagden te Haarlem deden het hare om de vergadering niet te laten uitsterven. Zij nodigden meisjes, wier verlangen om klopje te worden zij konden vermoeden, of die zij daartoe niet ongeschikt achtten, uit eenige tijd in de Hoek door te

¹⁾ T.a.p. XXXIV 321 e.v.

²⁾ T.a.p. XVIII 80.

³⁾ Lindeborn, Scala. 323 e.v.; Leeder. 359 e.v.

⁴⁾ Lindeborn, Leeder. 364 e.v.; Scala. 327 e.v.

brengen om de „ghelegenheit van de vergaedinghe te sien” of „de H. middelen te gebruicken”. De gasten kregen in die dagen gelegenheid de preken te horen en desgewenst de overste te spreken ¹⁾.

Verschillende leerlingen uit het maagdenhuis wilden, eenmaal volwassen, het voorbeeld van de maagden volgen ²⁾. Soms werd getracht van de ouders gedaan te krijgen, hun kind in het maagdenhuis te laten opvoeden, als men meende, dat er klopjesaanleg te bespeuren viel; het leven in het maagdenhuis werd daarvoor als een goede voorbereiding beschouwd ³⁾. De rechten van de ouders kwamen daarbij zelfs wel in het gedrang. De moeder van de elfjarige Machtelt Dirks was niet thuis, toen haar nicht, maagd in de Hoek, haar wilde komen vragen haar dochtertje in het maagdenhuis te mogen opvoeden; de oudste dochter wilde daartoe tijdens de afwezigheid van de moeder geen toestemming geven, maar het klopje nam het kind vast mee met de woorden: „ghij muecht tegens u moeder zeggen, dat ick se voor een tijt wat bij mijn neem om te leeren” ⁴⁾.

Mochten sommigen in de preken van de overste aanleiding vinden het klopjesleven aan te nemen, van tijd tot tijd nam deze zelf het initiatief om daartoe aan te sporen. Een der meisjes, opgevoed in het maagdenhuis, moest, ouder geworden, het huis verlaten, maar werd eerst door Mr. Cornelis Arents voor de keus gesteld, of ze God wilde dienen of de wereld. Aan haar besluiteloosheid kwam een eind, toen de overste haar toevoegde: „ghij sult geen out mensch worden, jae een tant van de duivel sijn, soo ghij de werelt dient”, en zij verzocht zijn geestelijke dochter te mogen worden ⁵⁾. Niet altijd had de overste onmiddellijk succes. Cousebant sprak eens met de twaalfjarige Grietje Barents over de maagdelijke staat en vroeg of ze geen zin had een „maechdeken” te worden. Maar ze antwoordde bijdehand — Trijn Jans Oly noemt het „met onwaerdicheit” — „men kan wel salich worden, al is men geen maecht”, en daarmee liep ze weg. Kort daarop kreeg ze spijt van haar boude bewering en na enkele jaren kwam ze wonen in de Haarlemse vergadering ⁶⁾.

¹⁾ Graaf, Levens. XVIII 218, XX 114, 133, XXXIV 325 e.v.

²⁾ T.a.p. XXXV 285 e.v.

³⁾ T.a.p. XXXV 287 e.v.

⁴⁾ T.a.p. XXXV 309 e.v.

⁵⁾ T.a.p. XXXV 286.

⁶⁾ T.a.p. XVIII 132 e.v.

In overgroot verlangen om nieuwe leden voor de vergadering te werven, gingen sommige maagden enigszins politiek te werk en ze lokten door „vriendelicke affectiuesheit” of door „toesegginghe van een mooy camerken ofte natuerlicke gelijcheit” ¹⁾.

Toch is er bij alle ijver om meisjes tot de klopjesstaat te brengen eerder van een — soms onbescheiden — drang dan van dwang te spreken. Bij Baartje Pieters Crabmoes werd een nichtje opgevoed op verzoek van de ouders, die hoopten dat er een klopje uit zou groeien; van die wens scheen niets terecht te komen, waarop Mr. Cornelis aanraadde, dat ze het kind liever „haer vrie wil soude geven” ²⁾. En toen een pas-aangekomen klopje zich bij de overste beklaagde, dat men haar de maagdelijke staat zo weinig aanpreef, was het antwoord: „’t en is ons gebruik niet met schone woorden malkanders affectie te trekken; soo doen die wereltsche jongmans; dese staet is al te waerdich dan dat men se malkandere souden aenprijzen” ³⁾. Daartoe moest men niet komen „uut een drift off gevoelende affectie, maer uut een verlichte kennis ende devote wil” ⁴⁾.

Andere vergaderingen te Haarlem en elders.

De inrichting van de Vergadering van de Hoek is, dank zij Trijn Jans Oly, vrijwel bekend. Ook elders in ons land hebben vergaderingen bestaan, maar de gegevens bieden minder zekerheid, hoe deze georganiseerd waren. In het algemeen schreef Rovenius, dat sommige maagden te zamen woonden of verdeeld werden in huizen onder geestelijke moeders, door wie zij gedeeltelijk werden bestuurd en onder wie zij zich van tijd tot tijd verenigden voor gezamenlijke geestelijke oefeningen en gebeden. Deze werden door Rovenius onderscheiden van haar, die met twee of drie bijeenwoonden, of in het huis van haar ouders waren gebleven ⁵⁾. Petrus a Matre Dei maakte melding van klooster-

¹⁾ T.a.p. XXXIV 327.

²⁾ T.a.p. XVIII 89.

³⁾ T.a.p. XXXIV 327.

⁴⁾ T.a.p. XXXIV 328.

⁵⁾ Rovenius, Republica. 273. „Hae aliquando plures simul cohabitant, vel per contubernia distributae apud Matres aliquas spirituales, a quibus ex parte dirigantur, vel coram quibus subinde conveniant, ad spiritualia colloquia et exercitia, certisque horis cum illis vel aliis (lees: vel aliis) horas in Ecclesia legant, Sacrificium Missae audiant, et Sacras Conciones, ac postea labori vacent. Quaedam vero singulae vel binae vel ternae in domibus paternis vel propriis habitant, et certis temporibus se in pietate exercent, Divinis officiis intersunt,

lijke vergaderingen te Haarlem, Delft en Amsterdam ¹⁾, maar zeker te Amsterdam was hiermee het begijnhof met de begijnen bedoeld. In 1663 berichtte Van Neercassel, dat sommige maagden gemeenschappelijke tafel en woning hielden, en hij noemde Utrecht, Delft, Haarlem, Gouda en Rotterdam als de steden, waar ze dicht bijeen gelegen huizen bewoonden en in de naburige kerk samenkwamen ²⁾.

De boekjes, die als leidraad voor het klopjesleven waren geschreven, bespraken eerder de individuele levenswijze dan het leven in de vergadering. Toch gaven de „Onderwijzingen voor de Geestelijke Dochters” enkele aanwijzingen over het bestaan van vergaderingen, waar zij schreven over bepaalde gewoonten, die sommige vergaderingen huldigden ³⁾. Ook schreef Schoenius, dat de klopjes werd aanbevolen niet alléén te wonen, maar met een of meer andere maagden, om zo „de melancholye beter te mogen ontgaen en malkanderen op te rechten, als 'er een komt te vallen en malkanderen profijtig en behulpzaamig te mogen zijn door die verscheyde gaven en gratien die sij hebben” ⁴⁾.

De regel van St. Norbertus schreef geen leven in gemeenschap voor, maar raadde het aan, mits men te doen had met „welgezette en stichtige dochters”, die toestemming van ouders en biechtvader hadden verkregen ⁵⁾.

In hoever bij deze vergaderingen sprake is van een sterke gemeenschap en een groter verband, zoals in de Hoek in Haarlem, valt in het algemeen niet uit te maken, maar slechts een enkele maal in afzonderlijke gevallen.

In 1642 bestonden te Haarlem volgens de Relatio van Rovenius behalve de Hoek nog twee andere vergaderingen ⁶⁾. Een

---

et Sacramentis frequentius participant secundum consilium Confessarii, vel Presbyteri Regularis vel secularis quem pro direttore spirituali elegerunt”

En p. 281. „sive in domibus parentum degant, sive in domibus separatis, vel conjunctis; sive solae, sive sub una quasi praefecta, magistra vel inspectrice”.

¹⁾ Petrus a M. D., Clara Relatio. 92.

²⁾ Brom, Neerkassel's Bestuur. 210. „Aliaeque earum aedibus mensaque communi utuntur. Ultrajecti, Delphis, Harlemi, Goudae, Rotterodami inhabitant aedes sibi contiguas et oratorii proximas, ad quae matutinis horis solent convenire tum meditandi, tum commune orandi aut psallendi causa audiendique sacrum, quod festis Dominicisque diebus musico cantu solent exornare. Aliae suis cohabitant parentibus”.

³⁾ Onderwijzingen. XX e.v., 136, 158.

⁴⁾ Schoenius, De Weg. (1676) 183; (1685) 178.

⁵⁾ Ms. B. Berne. Uitlegging. 1e deel 9e punt.

⁶⁾ Brom. Missieverlagen 1635—1645. 36.

van deze bevond zich daar dichtbij, in de Koksteeg; Kanunnik Augustinus Alstenius Bloemert stichtte daar in 1636 de statie van St. Anna. Het kerkhuis en de daaraan grenzende woningen huisvestten een groot aantal maagden en deze vergadering stond bij de klopjes bekend als de „cleyne hoeck” ¹⁾.

De derde vergadering stond misschien onder leiding der Jezuïeten; maar deze is dan niet groot geweest. Trijn Jans Oly sprak van vier of vijf klopjes, die tot de Jezuïeten-statie behoorden ²⁾.

Het is ook mogelijk, dat met de derde vergadering de klopjes der Minderbroeders werden bedoeld; in 1657 ten minste behoorden twintig godgewijde maagden tot de Franciscanen-statie ³⁾.

In Amsterdam bestond geen grote vergadering; de klopjes woonden er verspreid door de stad ⁴⁾ en behoorden tot de verschillende staties. Het begijnhof was blijven bestaan, maar hier bleef de begijnenorganisatie van kracht, al zullen er behalve de begijnen ook klopjes hebben gewoond. Volgens Dupac de Bellegarde telde Neercassel in 1671 meer dan honderd klopjes op het begijnhof ⁵⁾, maar de vraag rijst of hier eigenlijke klopjes zijn bedoeld. Toen Neercassel immers in 1663 de plaatsen opsomde, waar maagdenvergaderingen bestonden, noemde hij Amsterdam daarbij niet.

Behalve Haarlem noemde hij wel Delft, Gouda, Rotterdam en Utrecht ⁶⁾. Delft had ook het oude begijnhof behouden, maar hier leefden blijkbaar een begijnengemeenschap en een vergadering van maagden naast elkaar.

De leiding der maagden en begijnen viel ten deel aan de pastoors der staties van St. Hippolytus en van St. Ursula ⁷⁾; ieder van hen had het bestuur over een der groepen. Naast Stalpart van der Wiele werkte Suitbertus Hendriks van Purmerent. Deze werd rector van het begijnhof genoemd en gaf als zodanig in 1637 een nieuwe regel aan de begijnen ⁸⁾;

¹⁾ Graaf, Levens. XXX 313 noot 1.

²⁾ T.a.p. XVIII 88.

³⁾ W. F. E., Verslagen Minnebroeders. 99 e.v.

⁴⁾ Wagenaar, Amsterdam. II 217.

⁵⁾ Dupac de Bellegarde. Histoire abrégée. (1765) 187; (1852) 144.

⁶⁾ Brom, Neerkassel's Bestuur. 210.

⁷⁾ De opvolging der Delftse geestelijken als pastoors van St. Hippolytus en van St. Ursula is ingewikkeld en niet duidelijk.

⁸⁾ Van Heussen, Batavia Sacra. II 226, kol. 2. — Van Lommel, Discriptio 1622. 363.

toch had Stalpart zelf tachtig maagden onder zijn bestuur ¹⁾. Na de dood van Stalpart waren Becom en Suitbertus van Purmerent pastoors; een beschrijving van 1638 deelde mede, dat ieder van hen de leiding had van ongeveer honderd maagden, die te zamen woonden ²⁾. Becom, zegt De la Torre in 1656 uitdrukkelijk, droeg zorg voor de maagden, niet voor de begijnen. In 1650 volgde Joannes Schade Suitbertus Purmerent op in het bestuur der begijnen en nog steeds werden nieuwe begijnen aangenomen. Tegelijkertijd was Joannes de Bout pastoor; deze bestuurde de maagden, die, hoewel wonend op het hof, toch geen begijntjes waren ³⁾.

Over Gouda is evenmin veel bekend, maar uit een onderzoek, ingesteld door het Hof van Holland in 1643, bleek, dat daar iedere priester een eigen wijk met eigen kloppen had; Willem de Swaen had wel vijftig, zestig kloppen en de Franciscaan P. Simpernel had er dertig ⁴⁾.

In 1628 hielden bovendien acht Jezuiten-klopjes een meisjeskostschool; zij hebben een kleine vergadering gevormd ⁵⁾.

Te Rotterdam ontstond naast de oudste saeculieren-statie van St. Laurentius en Maria Magdalena in de Oppert in 1649 een tweede statie, die van St. Petrus en Paulus in het Paradijs, een huis bij de Delftse vaart en Lange Torenstraat. Oorspronkelijk was het Paradijs bedoeld geweest als kapel en woning voor de klopjes der St. Laurentius-kerk en werd daartoe geschonken door Bernardus Hoogewerff. Deze was helper bij Joannes van Heumen, pastoor in de Oppert, en blijkbaar leider van de klopjes; in 1646 ten minste waren twaalf van haar hem behulpzaam bij het godsdienstonderricht, dat drukke toeloop had, zodat het grootste kerkhuis van Rotterdam de luisteraars nauwelijks kon bevatten ⁶⁾. Rovenius nam de bovengenoemde schenking in

¹⁾ Hensen, Levensverhaal. 331

²⁾ Hoogland, Descriptio status 1638. 207 e.v.

³⁾ Van Lommel, Relatio de la Torre 1656. X 221. — Brom. Neerkassel's Bestuur. 191.

⁴⁾ Van Lommel, Bouwstoffen. VII 353.

⁵⁾ Van Lommel, Relatio Bouters 1628. 252 e.v. „Virgines illum in finem relicto mundo, se Deo dicarunt, ut operam suam, catholice efformandis puellis, in medio nationis pravae conferrent; quod faciunt sub unius directione, ea diligentia, industria, pietate, concordia, morum modestia et honestate, eo exemplo virtutum, ea vitae integritate, ut plura a religiosis virginibus expectari ne fere queant”.

⁶⁾ Hensen, Hoogewerff. XLVII. 331 e.v. Dr. Hensen heeft het bericht overgenomen uit de „Litterae Annuae” van 1646.

1647 aan, maar stelde daarbij de voorwaarde, dat de nieuwe gemeente alleen bestemd zou zijn voor de geestelijke dochters op de wijze van een begijnhof; Hoogewerff zou onafhankelijk zijn van de pastoor in de Oppert, maar ten opzichte van de leken waren zijn bevoegdheden beperkt, omdat voor hen de Oppert de aangewezen statie bleef¹⁾). Een paar jaar later, in 1649, werd het Paradijs door Rovenius erkend als de tweede statie van Rotterdam, daar het aantal katholieken zo zeer was toegenomen en het onderhoud van een tweede pastoor werd gewaarborgd door een ruime dotatie van Hoogewerff. Joannes van Oyen werd echter pastoor, wat Hoogewerff nooit heeft willen zijn²⁾). Het ligt in de gewone gang van zaken, dat de klopjes, uit wier bidplaats de nieuwe statie is voortgekomen, hier zijn blijven samenwonen. Verondersteld mag worden, dat dit de door Neercassel bedoelde vergadering is geweest.

De Jezuïeten-statie te Rotterdam, waar P. Valentinus Bisschop van 1625—1629 aan het hoofd stond, schijnt eveneens over een niet on aanzienlijk aantal klopjes te hebben beschikt; althans in 1626 legden daar negen dochters van aanzienlijke families de geloften af³⁾), maar deze kunnen even goed afzonderlijk als in vergadering hebben gewoond.

Bergschenhoek bij Rotterdam beschikte in 1690 over twee en twintig klopjes, van wie er negentien samenwoonden in twee huizen dicht bij de pastoorswoning⁴⁾).

Utrecht had evenals Haarlem zijn Hoek, in de vorm van een driehoek, waar de klopjes der Sinte Gertrudis-statie woonden. In deze stad verloren de katholieken in 1579 en 1580 de beschikking over hun kerken⁵⁾), met het gewone gevolg, dat schuilkerken werden gesticht. De huizen der kanunniken achter de kruisgang van het Pand van St. Marie bleken daarvoor zeer geschikt te zijn. De kapittels immers werden niet radikaal afgeschaft; de prebenden bleven bestaan, maar kwamen langzamer-

---

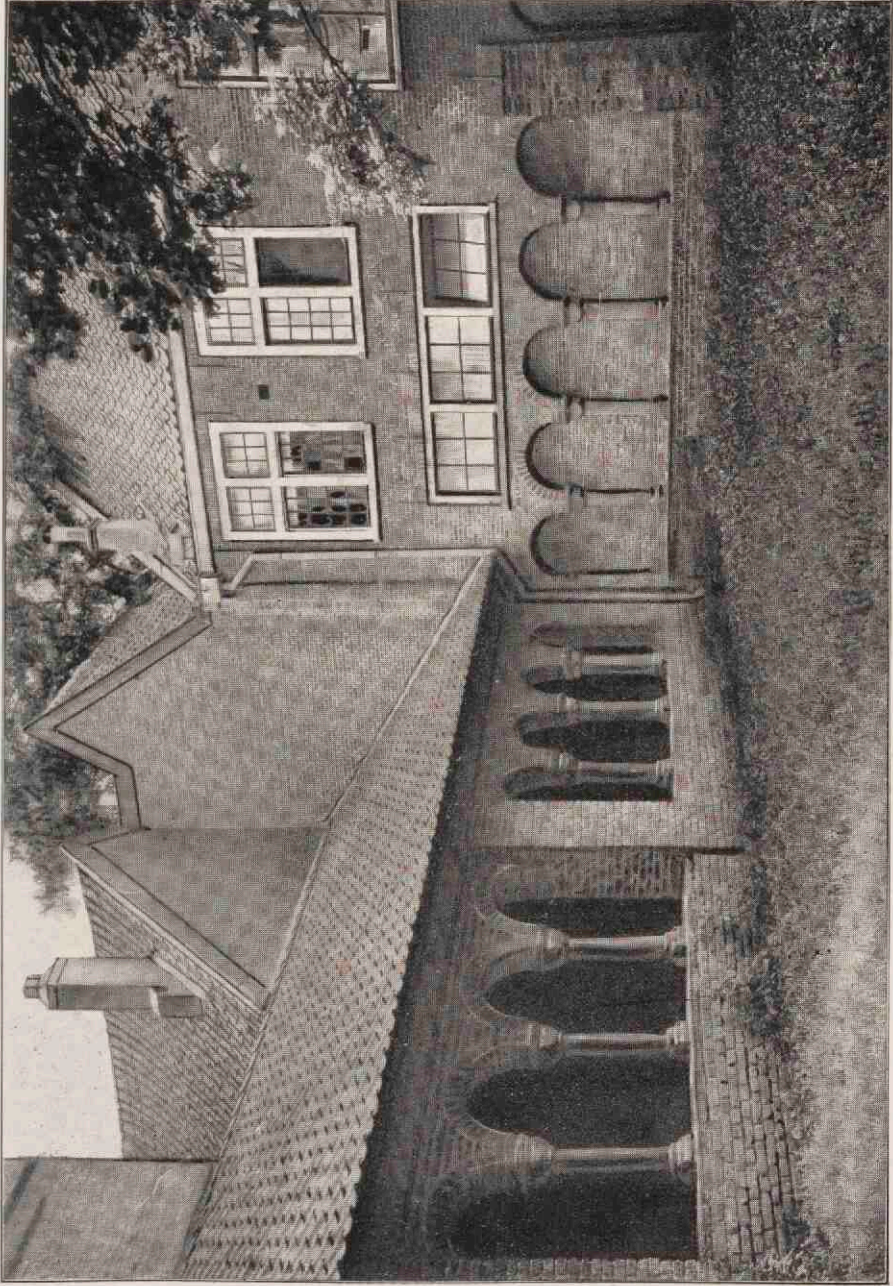
¹⁾ Gemeente Laurentius. 12. — Hensen, Rotterdam. 72. — Gemeente Petrus en Paulus. 366 e.v.

²⁾ N. N. De Oud-Katholieke Kerk. 11. — Gemeente Petrus en Paulus. 366.

³⁾ Hensen, Rotterdam. 76. Hensen vermeldt hier zijn bron niet; hij ontleent echter veel aan de Litterae annuae.

⁴⁾ Rogier, Bijdragen Schieland. 298.

⁵⁾ Lagerwey, Geschiedenis Gertrudis. 12.

N.V. Uitg. Mij. „Rembrandt“, Utrecht

Kruisgang van St. Marie te Utrecht

hand — niet in eens — uitsluitend in protestantse handen ¹⁾. De vochtige kanunnikswoningen waren niet zozeer in trek, de protestantse kanunniken woonden er liever niet en het kapittel had geen bezwaar de onbewoonde woningen te verkopen. Langzamerhand werden ze nu door de katholieken opgekocht en hier ontstond niet ver van de oude St. Geertekerk de nieuwe statie van Sinte Gertrudis ²⁾. De kerk en de huizen, die de klopjes herbergden, lagen in de Mariahoek, die op den duur geheel in het bezit der statie kwam en nog behoort aan de Oud-katholieke Gemeente van Sinte Gertrudis.

Over het onderlinge verband tussen de hier wonende klopjes is weinig bekend. Hebben zij hier een nauwer gemeenschapsleven geleid? De gegevens, die er zijn, pleiten zowel er voor als er tegen. Het bijeenwonen van een groot aantal geestverwanten maakt in de regel een nauwere organisatie noodzakelijk en in het begin van de 18e eeuw leefden in de Mariahoek meer dan honderd maagden ³⁾. De pastoor van Sinte Gertrudis was belast met de leiding, wat tevens een zekere eenheid moet hebben meegebracht. Onder pastoor Kemp werden klopjes aangesteld tot armmoeders en grond voor een begraafplaats werd aangekocht in de kruisgang van St. Marie, waarvan een gedeelte speciaal voor de maagden was bestemd ⁴⁾. Is hier te spreken van gemeenschappelijke werkzaamheid en instellingen of was de pastoor alleen het verbindingspunt?

De „Zedelessen”, die wel voor alle maagden waren geschreven, maar waarbij pastoor Kemp allereerst het oog moet hebben gehad op die van Sinte Gertrudis, maakten met geen enkel woord melding van een vergadering; evenmin spraken zij over moeders. Misschien doelde de schrijver daarop, toen hij, hoewel in het algemeen schrijvend over de ootmoedigheid ten aanzien van de naaste, de klopjes aanried ten opzichte van elkander verzoenings- en vergevensgezind te zijn en vervolgde, dat een maagd, die boven anderen was gesteld en haar ondergeschikte te hard had berispt, deze geen vergiffenis behoefde te vragen ter wille van haar gezag ⁵⁾.

¹⁾ Fruin-Colenbrander. Staatsinstellingen. 244.

²⁾ Oud-katholieke kerk Gertrudis. 80. — Lagerwey, t.a.p. 14 e.v.

³⁾ Dupac de Bellegarde, Histoire abrégée. (1765) 187; (1852) 144. — De goede week. 217.

⁴⁾ Lagerwey, Begraafplaats. 53, 75.

⁵⁾ Kemp, Zedelessen. 201 e.v.

De gegevens zijn te gering om al of niet te kunnen besluiten tot het bestaan van een vergadering zoals in Haarlem.

Met zekerheid weten we dit van Nieuwe Niedorp „In 't Veld”, Niet alleen schreef van Heussen, dat hier in 1680 maagden leefden als in een klooster ¹⁾, maar bovendien is haar regel bekend. Hoewel vergelijking niet mogelijk is, omdat de Haarlemse regel niet is gevonden, mag veilig worden aangenomen, dat Haarlem als voorbeeld heeft gediend, want een paar maal spreekt de tekst bij vergissing niet over de vergadering „In 't Veld”, maar over de „Hoeck” ²⁾.

Een soortgelijk geval als in Gouda vinden we in Kuilenburg bij de Jezuiten-klopjes, wier meisjeskostschool sommige jaren tot ongeveer dertig leerlingen had ³⁾. Zij woonden gezamenlijk en stonden onder één leiding. Ook bezaten zij een regel, die echter even goed voor alleenwonende klopjes zou kunnen gelden ⁴⁾. Toch moeten ze, gezien haar werkzaamheid, een kleine gemeenschap hebben gevormd.

„Cloppenhuisen” en overgangsgevallen.

Hetzelfde is te zeggen van de talrijke „cloppenhuisen”, die in steden en dorpen bestonden en nooit tot een groot geheel zijn uitgegroeid.

Maagden, die alleen woonden, hielden omgang met elkaar. Voordat Mayken de Graaf in Haarlem kwam, woonde ze in Den Haag onder leiding van Mr. Cornelis de Jong, die verschillende maagden onder zich had, „met welcken sij haer conversatie hiel, vorderende soo allengsgens in haer geestelicke leeven”. ⁵⁾ Een ander was „de principaelste onder de maechden” te Goes onder Mr. Jan Griffinus; zij stond de kerk ten dienste, leerde de kerkelijke zang en onderwees daarin de anderen ⁶⁾. De magistraat van Oudewater klaagde in 1636 over het dagelijks bijeenkomen der kloppen voor gezamenlijke godsdienstige oefeningen ⁷⁾.

¹⁾ Van Heussen, *Batavia Sacra*. II 434, kol. 1.

²⁾ Gonnert. „Vergaderinghe”. 37. Hier is de regel afgedrukt, die in het Rijksarchief van Noord-Holland werd gevonden in het doopboek der statie „In 't Veld”.

³⁾ Knuttel, *Acta*. V 216.

⁴⁾ Van Hoeck, *De Jezuiten-Statie*. 88.

⁵⁾ Graaf, *Levens*. XIX 299.

⁶⁾ T.a.p. XIX 153.

⁷⁾ Putman, *Aanteekeningen Oudewater*. 174.

En al was het dan in het Calvinistische Dordt niet mogelijk in gemeenschap te leven ¹⁾, „de maechden van de stadt” kwamen toch dikwijls bijeen ²⁾. Dat dergelijk contact allengs nauwer kon worden, bewezen de klopjes van Lambertus Lambringa, pastoor te Leeuwarden van 1606—1630. De laatste was „een groot liefhebber van de maechdelicke zuiverheit, soodat door zijn predicatie verscheyde dochters verlieten de ijdelheyt des werelts, haer begevende onder die ghehorsaemheyt van zijn E. Hij hadde wijsse toesicht op zijn maechden, beleyden se in een goede regel ende ordinantie. Liet se zamen comen bij malkanderen te leese, te bidden, 't lof Gods te singen; mettertijt bracht het soo verre, dat sij in afgescheidenheyt van plaets bij malkanderen quaemen metter woon” ³⁾.

Vershil van vergadering en invloed van de ene op de andere.

Niet iedere vergadering was de klopjes even goed. Bloemert was biechtvader van Stephanytge Symons de Vos, hij gaf leiding aan veel maagden en er was goede woonruimte in de „kleine hoek” beschikbaar; ondanks dat verkoos ze de vergadering van de Hoek ⁴⁾. Haarlem trok nog twee meisjes uit Delft en dat terwijl ze, zoals Trijntje Oly opmerkte, onder een uitstekend priester Mr. Jan Stalpart, die veel maagden bestuurde, in haar woonplaats hadden kunnen blijven; maar „door de toelatinge Gods en conde haer hart daer niet vallen” ⁵⁾. Een derde Delftse, Cnietje Dirks, die tot de maagdelijke staat had besloten onder Bernardus van Steenwijk, voorganger van Stalpart van der Wiele, was eerst dienstmaagd in de school van Wyvingtje Pieters op het begijnhof, maar ook zij ging naar Haarlem ⁶⁾.

Uit de regel bleek, dat maagden uit andere plaatsen enige tijd in de Hoek konden logeren. Een dergelijk verblijf gaf dan weer aanleiding tot overneming van gebruiken. De Delftse Wyvingtje Pieters leerde bij haar bezoek veel van een Haarlemse maagd, „'t geen ook groot profijit gedaen heeft opten hof onder die maechden van Menheer Switbertus, soodat die maechden met

¹⁾ Petrus a M. D., Clara Relatio. 92.

²⁾ Graaf, Levens. XIX 143.

³⁾ T.a.p. XX 114 e.v.

⁴⁾ T.a.p. XXX 314.

⁵⁾ T.a.p. XVIII 444.

⁶⁾ T.a.p. XVIII 437.

believen van haer E. Oversten die maenieren van dese vergaderinge seer aengenomen hebben" ¹⁾).

Met eenzelfde begrijpelijke collectiviteitstrots vertelde Trijntje Oly over de invloed, die van de Hoek was uitgegaan op de kerkzang. Mr. Cornelis Arents had gewild, dat zijn maagden zich daarin zouden oefenen, om de kerkelijke plechtigheden meer luister bij te zetten. Het begin was niet gemakkelijk geweest, maar er was geen moeite gespaard en het resultaat: „niet alleen is dese H. exercitie ghebleven in dese vergaederinge, maer [heeft] hem verspreydt over 't gheheele landt, soodat er niet een Biechtvader bijna en is die maechden heeft, of dit H. ghebruick van de kerckelicke sang wert daeronder gheoefent, al t'same verwekt wordende door 't goede ghebruick welck sij vonden in dese vergaerderinge" ²⁾).

De invloed van Haarlem reikte zelfs over de grens, zodat er in Gent sprake was van het oprichten van een huis voor arme meisjes „gelijk weleer het maechdenhuys te Haarlem geweest hadt". Het Haarlemse klopje Lijsbeth Pauwels Houwaert, die bij haar Gentse familie logeerde, zou de leiding op zich moeten nemen, maar daar kwam niets van, want zij kreeg geen toestemming en uit gehoorzaamheid keerde ze naar de Hoek terug ³⁾.

Aantal klopjes.

Uit alles blijkt, dat, naast veel overeenstemming in het leven der verschillende klopjes en haar instellingen, voldoende ruimte overbleef voor individuele verschillen, zoals omstandigheden van plaats en tijd eisten. Misschien was dit mede een reden, waarom zo talrijke katholieke meisjes zich tot dit leven voelden aangetrokken. Mogen de getallen, die werden opgegeven, niet altijd even betrouwbaar zijn — vriend en vijand konden beiden tot overdrijving zijn geneigd — iets zeggen ze toch wel. Over Delft, Gouda en Bergschenhoek zijn ze reeds genoemd ⁴⁾.

¹⁾ T.a.p. XVIII 437 noot. 3. Hier was dus invloed op de Delftse begijnen, want de „maagden" van Suitbertus van Purmerent waren begijntjes. (Zie hiervóór, p. 58—59). Vervaagde hier ook het onderscheid, zoals indertijd bij de Moderne Devoten? (zie hiervóór, p. 4.).

²⁾ Graaf, Levens. XXXV 418 e.v.

³⁾ T.a.p. XXXV 314.

⁴⁾ Zie hiervóór, p. 59, 60.

De Haarlemse hoek heeft in de 17e eeuw doorlopend een twee honderd klopjes omvat, wat kan blijken uit de onderstaande opgave:

aantal	jaar	berichtgever
200 of meer ongeveer 200	vóór 1609	Arboreus S.J. ¹⁾
meer dan 150	1617	Rovenius ²⁾
meer dan 200	1622	Rovenius ³⁾
meer dan 200	1635	Rovenius ⁴⁾
200	1638	De la Torre, van Brienen en Heynot ⁵⁾
meer dan 200	1642	Rovenius ⁶⁾
meer dan 200	1646	Polius, levensbeschrijver van Cousebant ⁷⁾
ongeveer 300	1656	De la Torre ⁸⁾
ongeveer 200	1662	Van Neercassel ⁹⁾

Meermalen zijn er kleine berichten te vinden over Amsterdamse klopjes, maar getallen worden weinig genoemd; haar aantal was waarschijnlijk minder goed na te gaan, daar ze verspreid woonden in de stad. Een fantastisch cijfer noemde de Italiaanse Capucijn P. Bonaventura di Taggia; er zouden in 1646 wel twee duizend geestelijke dochters in de stad hebbengewoond¹⁰⁾. Zelfs wanneer men de begijntjes zou meetellen, blijft dit getal abnormaal groot in verhouding tot het aantal communicanten, dat in 1642 volgens Rovenius verslag veertien of vijftien duizend bedroeg ¹¹⁾. Hoogstens is hieruit te besluiten, dat de talrijkheid der klopjes groot moet zijn geweest, waarvan de zuidelijke vreemde deling dusdanig onder de indruk kwam, dat hij met een dergelijk getal kon goochelen. Een schatting van meer dan twintig duizend (voor het geheele land) wordt genoemd in een betoog, dat door de afgevaardigden van de gezamenlijke Synoden in ons

¹⁾ Arboreus, Septem rationes. 30.

²⁾ Brom, Verslag 1617. 466 e.v.

³⁾ Van Lommel, Discriptio 1622. 367.

⁴⁾ Brom, Missie-verslagen 1635—1645. 10.

⁵⁾ Hoogland, Descriptio status 1638. 415.

⁶⁾ Brom, Missie-verslagen 1635—1645. 36.

⁷⁾ Van Heel, Cousebant. 5, 30 e.v.

⁸⁾ Van Lommel, Relatio de la Torre 1656. XI 115.

⁹⁾ Brom, Neerkassel's Bestuur. 199.

¹⁰⁾ Cornelissen, Romeinsche bronnen. I 790.

¹¹⁾ Brom, Missie-verslagen 1635 tot 1645. 37.

land werd ingediend op de Grote Vergadering van 1651, en lijdt wel eveneens aan overdrijving ¹⁾).

Met betrekking tot Utrecht beweerde de afvallige priester Rudolf Franciscus van Groeningen omstreeks 1630, dat er meer dan duizend klopjes waren ²⁾. Indien hij daarmee enkel de stad Utrecht en niet tevens de provincie heeft bedoeld, moet ook dit sterk overdreven zijn; in 1635 immers waren er in de stad met de omliggende plaatsen negen duizend communicanten ³⁾. Overigens was Utrecht goed bedeed. Van Neercassel gaf in zijn verslag van 1662 een aantal op van ongeveer vijfhonderd maagden ⁴⁾. Hoe deze over de verschillende staties waren verdeeld, is niet na te gaan. Wel wordt vermeld, dat de Jezuiten in 1661 de leiding van een honderdtal klopjes hadden ⁵⁾. Bij een huiszoeking in 1664 of 1665 werd „een groot nest van kloppen” gevonden naast de woning van Putkamer en Lindeborn ⁶⁾ en omstreeks 1727 waren er volgens een brief van Dom Thierry een honderd geestelijke dochters in de gemeente van Sinte Gertrudis ⁷⁾. Dit laatste komt overeen met een gedicht uit 1740 van de parochianen van pastoor Kemp, die getuigden, dat hij reeds tweehonderd maagden had bestuurd, van wie er vijf en negentig waren overleden ⁸⁾.

Leiden kende geen vergadering, maar predikanten en ouderlingen klaagden in 1675, dat „Cloppen en quesels” met „swermen” over de straat liepen ⁹⁾. In hoever hier inderdaad van „swermen” was te spreken, is niet uit te maken; wel horen we, dat in één der staties tussen 1670 en 1703 tijdens de pastoren van Snel, van den Broeck, Dobbe en Theodorus de Cock, acht en dertig geestelijke dochters werden aangenomen ¹⁰⁾.

¹⁾ Aitzema, Saken van Staet en Oorlogh. III 506.

²⁾ Muller, Getuigenis. 242.

³⁾ Brom, Missie-verslagen 1635 tot 1645. 4.

⁴⁾ Brom, Neercassel's Bestuur. 183.

⁵⁾ Menologium. II 198.

⁶⁾ Hofman, Allerlei. 188. Onder de priesters, die een vaste woonplaats hadden, werden genoemd: „P. Putkamer en P. Lindebos, wonende beyde tesamen achter de Wal bij de Lollestraat, aldernaest Jo^r. van Blickenburg in een blauwe poort, — een groot nest van kloppen”. Lindebos = Jan Lindeborn, die van 1656—1671 kapelaan was in St. Nicolaas achter de Wal en later pastoor.

⁷⁾ De goede week 217. — Dom Thierry de Viaixnes O.S.B. was secretaris van Dominicus Varlet, bisschop van Babylonië i.p.i.

⁸⁾ Hoognoodige Verdediging. Gedicht. VI e.v.

⁹⁾ Frenay, Aanteekeningen. II 82.

¹⁰⁾ T. a.p. VI 244. Snel werd pastoor in 1670 (p. 214) Theodoor de Cock verliet de statie in 1703 (p. 263 e.v.).

Zelfs kleine plaatsen hadden vrij veel klopjes. In Roelofarendeveen woonden in 1643 negen of tien maagden; twee in een woning naast het huis van de pastoor en de overigen leefden verspreid bij haar ouders of familie ¹⁾). Tussen 1697 en 1732 overleden in de statie van Zevenhoven in Zuid-Holland negen en veertig geestelijke maagden, van wie dertig in 't Noordeinde, acht in Zevenhoven, vijf in Blockland, vier in Nieuwveen en twee in 't Geereynd ²⁾). Kuilenburg moet er ook vrij veel hebben gekend, want toen de Jezuiten in 1816 terug kwamen, vonden ze er daar nog achttien ³⁾).

Klopjes tierden overal. Over West-Friesland meldde het verslag naar Rome van 1638, dat wonderlijk veel inwoners de maagdelijke staat aannamen. In Wognum was een familie, waarin elf zusters geestelijke dochter werden ⁴⁾).

Ook Groningen kende de maagden. Een verslag van de Jezuiet Joannes Matthiae van de Velde over de toestand der katholieken tussen 1620 en 1641 schatte haar aantal op meer dan honderd in de stad en op ongeveer zestig in de Ommelanden ⁵⁾).

In bijna iedere plaats in de Republiek, zowel in het Westen als in het Oosten waren klopjes aanwezig, zoals blijkt uit talrijke kleine gegevens. Een juist cijfer is niet aan te geven, maar zeker is, dat geen gering aantal katholieke meisjes het klopjesleven verkoos, hetzij wonend bij haar familie, hetzij in kleine groep of grote vergadering.

Doel van de vergadering.

Wat het eigenlijke doel was van de vergaderingen, is niet met zekerheid te zeggen. Ze schijnen in de eerste plaats te hebben gediend als milieu, waarin alles meewerkte om ingekeerd te kunnen leven, terwijl de leden elkander steunden door gebed, woord en voorbeeld ⁶⁾).

¹⁾ Van Lommel, Bouwstoffen. VII 374.

²⁾ Seuter, Parochie Zevenhoven. 11.

³⁾ Liber Missionis Culeburgensis. 19 en 27.

⁴⁾ Hoogland, Descriptio status 1638. 420.

⁵⁾ Van Lommel, Narratio 1620—41. 53.

⁶⁾ Graaf, Levens. XIX 299. Mayken de Graef woonde in Den Haag, maar wegens haar levendigheid „leetcse noch veel aenstoort van de jongelieden”. Daarom nam Mr. Cornelis de Jong haar mee naar Haarlem om kennis te maken met de vergadering. — Petrus a M. D., Clara Relatio. 90. Veel klopjes wonen bij haar familie, maar: „Harum aliae aedes conducunt, ut in iis liberius exercentur congregationes”. — Zie ook hiervóór p. 2, 52, 57.

Of de gemeenschap als zodanig naast eigen heiliging ook actief leven, direkt werken aan het zielenheil van anderen ten doel had, is de vraag. Dit was eerder een taak van ieder klopje individueel, zoals haar die door de omstandigheden en door de overste werd aangewezen. Deze taak zal dikwijls vergemakkelijkt zijn door het bijeenwonen in een vergadering, hetgeen betere samenwerking mogelijk maakte. Er is dan ook te spreken van een overgang naar actief leven als gemeenschapsdoel, als een klopje haar werk vond bij een gemeenschappelijke instelling ¹⁾. Uit de mededelingen over de Hoek en uit de regel bleek echter niet, dat de vergadering als zodanig ten doel had om godsdienstig of ander onderwijs te geven, zieken en armen te verzorgen, of te helpen bij de instandhouding van het katholieke geloof en godsdienstuitoefening, al behoorde dit individueel tot het werk der klopjes. Over andere vergaderingen dan te Haarlem is te weinig bekend om tot actief leven als doel der *gemeenschap* al of niet te kunnen besluiten.

---

¹⁾ Dit was het geval bij de Jezuiten-klopjes te Kuilenburg en te Gouda. Zie over Gouda hiervóór, p. 59 noot 5.

HOOFDSTUK III.

REGEL EN LEVENSWIJZE.

Klopjes, die het ernstig met haar staat meenden, leefden volgens een vastgestelde norm. Herhaaldelijk werd dan ook melding gemaakt van haar „H. regel ende ordinantie”. Een vaste, uniforme regel geldend voor alle maagden bestond echter niet en variatie was mogelijk naar gelang van de biechtvader of van de priester-overste, die haar bestuurde ¹⁾.

De regel in Haarlem is blijkbaar allengs gegroeid; in de aanvang werd volstaan met mondelinge bepalingen, want Trijntje Dirks Wij was de eerste, die als moeder van een vergadering een „schriftelijke ordinantie van haeren Biechtvader voor haer maechden” ontving ²⁾. Oorspronkelijk gold hier voor alle maagden niet dezelfde regel. Mr. Cousebant koos er negen uit, die zover doenlijk een Clarissenleven zouden leiden; zij vastten bijna dagelijks, aten nooit vlees, droegen alleen wollen kleding, hadden geen bedden maar sliepen op stroozakken en onderbraken haar nachtrust om twaalf uur voor het gebed. Onder het bestuur van Mr. Cornelis Arents kwam hieraan een einde, omdat in verband met de levenswijze der klopjes de grote strengheid noodlottig werkte en het ook beter was de leden der vergadering zonder onderscheid op een en dezelfde wijze te binden ³⁾. De Hoekse regel kende aan de overste uitdrukkelijk het recht toe veranderingen aan te brengen ⁴⁾. Mr. Joost Cats maakte metterdaad van dit recht gebruik, toen hij aan Moeder Sytge Dingnums

¹⁾ Van Espen, *Jus ecclesiasticum*. (1721) 311; (1753) 359. (§ IX).

²⁾ Graaf, *Levens*. XXXII 298.

³⁾ Van Heel, *Cousebant*. 28, 88. — Graaf, *Levens*. XX 328 e.v., XXIX 157—159.

⁴⁾ Gonnet, „*Vergaderinghe*”. 56 e.v.

minder zeggenschap gaf ¹⁾, al had hij overigens de voorschriften van zijn voorganger overgenomen.

Mochten de regels onderling iets verschillen, over één ding was men het eens: ieder klopje had de haar gegeven voorschriften en dagorde te volgen, want „als een schip zonder stierman”, had Athanasius gezegd, was een maagd zonder regel ²⁾.

In hoofdzaken kwam de levenswijze van allen op hetzelfde neer. Lindeborn drukte dit uit door te zeggen, dat het „overdenken van de dingen des Heren, om heilig te zijn naar lichaam en ziel” de grondslag moest zijn; aan deze norm voegde de overste niets toe, maar hij gaf er door zijn regel een uitleg aan ³⁾.

Niet alleen kon iedere overste zijn eigen nuance aan de regel geven, er bestond ook een meer collectief verschil, naarmate de bestuurder tot een bepaalde geestelijke orde behoorde.

Op die verschillende orden, waarmee de klopjes verbonden konden zijn, zinspeelden de „Onderwijzingen voor Geestelijke Dochters”:

„Die Geestelijke Dochters zijt,
Beneirstigt uwen roep altijd,
Bemint den Heere boven al,
En luystert wat hij leeren zal.
Bemerkt wie uwe Vaders zijn,
Elias oft' Sint' Augustijn,
Franciscus oft Ignatius,
Dominicus oft Nerius” ⁴⁾.

De klopjes der Dominicanen, Franciscanen en Norbertijnen waren aangesloten bij de betreffende derde orde ⁵⁾.

De Carmelieten voelden niet veel voor het aannemen van geestelijke dochters; waardering was er wel, maar tevens huivering om het bestuur op zich te nemen. Dat was het gevoel van Pater Bertius (Petrus a Matre Dei) te Leiden en van zijn opvolger P. Firmin de Ste Marie. Later waren drie of vier klopjes P. Ange de tous les Saints behulpzaam; hij had haar onder zijn leiding genomen bij sterfgeval of verandering van biecht-

¹⁾ Vgl. hiervóór, p. 45.

²⁾ Onderwijzingen. Voorreden. — Lindeborn, Scala 268; Leeder. 304.

³⁾ Lindeborn, Scala 267 e.v.; Leeder 303. — Zie hiervóór, p. 23 noot 2.

⁴⁾ Onderwijzingen. XXV.

⁵⁾ Brom, Neerkassel's Bestuur. 210. — Van Miert, Kwezels. 77.

vader. Zij hadden dus reeds te voren haar geestelijke staat gekozen ¹⁾).

Over het algemeen schijnen de Carmelieten echter niet veel werk te hebben gemaakt van het aannemen van klopjes.

De Jezuiten daarentegen hebben er veel onder hun leiding gehad; zij hadden hun eigen voorschriften. Zo wordt vermeld dat Saecktjen Obbes, geestelijke dochter te Leeuwarden, zich zelf aan God opofferde onder de regel van St. Ignatius ²⁾).

De regels der klopjes blijken uit de praktijk, maar ook zijn er enkele opgetekende bekend geworden. Een daarvan was die van de vergadering „In 't Veld" te Nieuwe Niedorp, overgenomen uit de Hoek in Haarlem ³⁾).

Een zeer korte regel voor de Jezuiten-klopjes te Kuilenburg werd door Pater Borsaeus neergeschreven in zijn geschiedenis der statie; de volledige voorschriften zijn dit niet geweest, want de schrijver noemde ze de voornaamste. Hij vatte ze samen in vier punten, die handelden over het ontvangen der H. Sacramenten, de geregelde geestelijke leiding, de jaarlijkse retraite en over het uitgaan, het bidden voor de overledenen en het catechiseren ⁴⁾).

De regel der kwezelaars en kwezels van de derde orde van St. Norbertus, die te Tilburg werd opgericht tussen 1616 en 1625 is bewaard in een paar verschillende redacties ⁵⁾), die zowel meer bepaalde voorschriften, als algemene vermaningen bevatten.

Behalve eigenlijke regels bestonden de hier en daar reeds genoemde werkjes van algemene aard om de maagden te onderrichten in haar geestelijk leven. Al deze boekjes gaven behalve in de daarin soms opgenomen dagorde en regels niet zozeer bepaalde geboden en verboden, maar meer algemene voorschriften.

¹⁾ Frenay, Aanteekeningen. IV 178, 184, 194.

²⁾ Tiara, Annotations. 162 en 174. „eo quod unica filia aurifabri, ex asse haeres, sub regula S. Ignatii se cum omni haereditate Domini obtulerat, retento sibi nomine et vix victui necessariis”.

³⁾ Zie hiervóór, p. 62.

⁴⁾ Van Hoeck, De Jezuiten-statie. 88.

⁵⁾ Van Miert, Kwezels. 78. — De Abdij van Berne bezit twee handschriftjes van een negentiende-eeuwse hand; deze worden hier genoemd: Ms. A. en Ms. B. Berne.

Een derde moderner redactie, getiteld „Regel of Levenswijs, welke Godvruchtig onderhouden word van die zich door enkele beloften van zuiverheid verbinden onder de Order van den Heiligen Vader Norbertus”, is gedrukt in 1821 en 1846.

De regels van St. Norbertus en van Nieuwe Niedorp - Den Hoek waren veel concreter; die van Nieuwe Niedorp waren systematisch verdeeld in tien kapittels, ieder weer onderverdeeld in regels. Achtereenvolgens werden behandeld: kleding, gebed, vasten en versterving, het bewaren der eerbaarheid, ingekehrheid in kerk en gebed, de onderlinge liefde, de eerbied en gehoorzaamheid aan de overste, het bewaren van een goed geweten door biecht, gewetensonderzoek, recollectie en retraite, de diensten in de kerk, en het onderhouden van de regel. Ongetwifteld behandelden de klopjesboeken dezelfde gegevens, maar in de Haarlemse regel waren de voorschriften meer gepreciseerd; zij waren dan ook bedoeld voor een speciale groep, terwijl de eersten de klopjes in het algemeen moesten bereiken.

Geloofte van zuiverheid.

Wat nergens stond voorgeschreven, was het doen van de drie beloften. Zelfs het afleggen der private belofte van zuiverheid was facultatief, al werd dit aan de klopjes toegestaan en aanbevolen; plechtige beloften, die strenger binden en alleen in de oude orden gebruikelijk waren, bleven van zelf uitgesloten ¹⁾. Het was natuurlijk niet onmogelijk, dat het afleggen der private belofte vergezeld ging met enige openlijke plechtigheid, wat daarom echter niet het stempel van een votum publicum gaf. De Constitutiones van Rovenius verboden echter alle uiterlijke ceremoniën ²⁾ en Van Neercassel beklagde zich over de feestelijke plechtigheid waarmee de klopjes professie deden in de derde orde van Franciscus en Dominicus ³⁾. Het is niet duidelijk, of men tegen openlijke plechtigheden was, om bij de protestanten geen argwaan te wekken, of omdat men met het oog op Rome het karakter van private belofte wilde handhaven en doen uitkomen.

Van Neercassel maakte in verband met zijn klacht melding van onrust onder de protestanten, die meenden, dat de kloosters waren herleefd.

Maar Pater Codt S. J. schreef in een ten opzichte van de saeculieren ongunstig verslag van 1612 over twee Haarlemse vergaderingen, waarin men reeds zo ver was gekomen, dat de pri-

¹⁾ Zie hiervóór, p. 1.

²⁾ Van Heussen, *Batavia Sacra*. II 101 kol. 1, 107 kol. 1.

³⁾ Brom, *Neercassel's bestuur*. 210.

vate belofte van zuiverheid met plechtigheid in een versierde kapel en in tegenwoordigheid van getuigen werd afgelegd, waarbij de overste die belofte aanvaardde onder de H. Mis; deze leerde dat dit zo moest gebeuren om de belofte bindend te doen zijn ¹⁾. Hieraan was toegevoegd, hoe volgens de overste de staat der maagden de kloosterstaat verre overtrof, over welke bewering Rome zou hebben te oordelen.

Hier kwam de concurrentie tussen oud en nieuw weer voor den dag en het lijkt, alsof de feestelijkheid, die het afleggen der belofte opluisterde, werd aangehaald als een zich toeëigenen van kloosterlijke gebruiken. Het is mogelijk, dat de apostolische vicarissen juist om dergelijke verwijten te ontgaan, iedere openlijke plechtigheid wilden zien vermeden.

De klopjes deden zowel tijdelijke als eeuwige belofte; verschillende Haarlemse klopjes, die „belofte van eeuwige reynicheyt” deden, werden met name genoemd ²⁾.

Rovenius waarschuwde de priesters het afleggen der belofte van zuiverheid niet lichtvaardig toe te staan; niet te jong mocht deze worden afgelegd en een tijd van beproeving moest daaraan voorafgaan; Van Neercassel herhaalde die waarschuwing ³⁾. Men ried de klopjes aan, eerst belofte te doen voor een paar maanden of ten hoogste voor een jaar en pas later over te gaan tot de eeuwige geloofte. Die tijdelijke belofte, die zij met goedvinden van haar geestelijke leidsman telkens konden hernieuwen, werd aanbevolen aan haar, die nog jong waren of pas twee of drie jaren in haar voornemen hadden volhard, vooral als zij dagelijks met haar „wereldsche vrienden in één huys” moesten omgaan ⁴⁾.

Zelfs een tijdelijke belofte werd niet door alle klopjes afgelegd, omdat deze steeds een particulier karakter droeg en niet uit hoofde van de instelling was vereist ⁵⁾. Vandaar dat de bericht-

¹⁾ Codt, *Informatio*. 57 e.v. „In his virginum Congregationibus res jam eo devenit ut simplex votum castitatis solemniter ibi fiat, sacello exornato, multis adhibitis testibus, Patre sub Sacrificii tempus excipiente ac docente ita fieri debere ut obliget, ac Sanctam Virginem efficiat”. Zie verder hiervóór, p. 19 noot 3.

²⁾ Graaf. *Levens*. XIX 299, XXXV 463. — Zie de verschillende belofte-formules in Bijlage II b—i.

³⁾ Van Heussen, *Batavia Sacra*. II 101 kol. 1, 107 kol. 1, 499 kol. 2. — Van Neercassel sprak zelfs alleen van het veranderen van kleed en van een „propositum”.

⁴⁾ Schoenius, *De Weg*. (1676) 73 e.v.; (1685) 72. — *Onderwijzingen*. 53. — Ms. B. Berne. Uitlegging. 2e deel, 6e punt.

⁵⁾ Van Espen, *Jus Ecclesiasticum*. (1721) 312; (1753) 360. (§ XIX). Zie hiervóór, p. 6.

gevers dikwijls mededeelden, dat de maagden leefden zonder beloften ¹⁾). Anderen vermeldden vollediger, dat sommigen die aflegden ²⁾).

Iemand werd reeds klopje door het voornemen of „propooost” om als geestelijke maagd te leven en bij het afleggen van de wereldse kleding werd zij als zodanig beschouwd ³⁾). Wel kon zij haar „propooost” bekrachtigen door de belofte en dit werd haar als zeer lofwaardig aanbevolen, altans na voldoende tijd van beproeving, waarin zij had kunnen aantonen, dat het haar ernst was ⁴⁾).

In hoeverre nu verbond het voornemen en in hoever de belofte? Vooral over de bindendheid van het voornemen schijnt verschil van mening te zijn geweest. Lindeborn achtte het voornemen even bindend als een belofte, omdat de laatste volgens hem daarin stilzwijgend lag opgesloten ⁵⁾). In deze bewering schijnt hij vrijwel alleen te hebben gestaan; misschien maakte hij door voortdurend de klopjes te vergelijken met de oud-christelijke maagden, oud-christelijke gewoonten geldend voor zijn tijdgenoten, zonder daarbij de historische ontwikkeling en de realiteit van eigen tijd voldoende in het oog te houden.

Heel helder was de zaak zeker niet; Rovenius en Valentinus Bisschop S. J. schreven beiden, dat zonder gedane belofte de maagden het recht hadden haar leven te veranderen en te trouwen ⁶⁾).

Cornelis van Schoonhoven verweet dan ook aan Lindeborn, dat hij tot zonde maakte, wat geen zonde was, en dat hij al zijn confraters in staat van beschuldiging stelde, in wier tegenwoordigheid huwelijken van gewezen klopjes werden gesloten ⁷⁾).

Maar toch werd er niet licht over gedacht, wanneer een maagd, die nog slechts in haar „propooost” was, haar eens gemaakte

¹⁾ Van Lommel, *Relatio de la Torre* 1656. XI 115. — Van Heussen, *Batavia Sacra*. II 290.

²⁾ Van Lommel, *Narratio* 1620—1641. 53. Van de Velde noemt ze: „obstrictae castitatis voto vel proposito”. — Rovenius, *Republica*. 274. — Brom, *Neerkassel's Bestuur*. 210.

³⁾ Van Espen, *Jus Ecclesiasticum*. (1721) 311; (1753) 359. (§ X).

⁴⁾ Rovenius, *Republica*. 261. — Bisschop, *Den Lof*. II 107 e.v. — Schoenius, *De Weg*. (1676) 58—62; (1685) 56—60.

⁵⁾ Lindeborn, *Scala*. 12 e.v., 17 e.v., 62 e.v.; *Leeder resp.* 12 e.v., 18 e.v., 65 e.v. — Vgl. hiervóór, p. 21, 25 noot 2.

⁶⁾ Rovenius, *Republica*. 276. „quin et pleraeque ad seculum redire possunt et nubere”. — Bisschop, *Den Lof*. II 116.

⁷⁾ Bellacuria, *Spongia expressa*. 27. „Culpat omnes Confratres suos, quia ejusmodi copulationibus assistunt quotidie”. — Vgl. 24, noot 4.

voornemen liet varen. Schoenius schreef, dat dit in ons vaderland niet kon gebeuren zonder zonde en schande, maar erger nog werd het, als zij belofte had gedaan ¹⁾.

Een geval te Utrecht in 1740 schijnt Schoenius' mening te bevestigen. Een uit Vlaanderen afkomstig arts had zich vergrepen aan een klopje uit de gemeente van Sinte Gertrudis; zij was zes jaar te voren ingekleed, maar had nog geen belofte van zuiverheid gedaan ²⁾. Toen na de eenmaal begane misstap beide partijen wensten te trouwen, had de pastoor (Kemp) geen bezwaar te verklaren, dat aan dit huwelijk geen beletselen in de weg stonden ³⁾. Om zeker te gaan schreef hij naar „den Wijtberoemden en Hooggeleerden Doctor van de Sorbonne te Parijs, den heer Petitpied” en deze stelde het klopjes-voornemen gelijk met het noviciaat in een klooster, zodat hierin geen huwelijksbeletsel was te zien ⁴⁾. Ondertussen veroorzaakte dit alles een overdreven opschudding of, zoals de schrijver van een troostvers aan de pastoor het uitdrukte:

„'t is zeker dat 't gepraet

Het heele Utrechts stigt deed als een dorsvloer dreunen” ⁵⁾.

Pastoor Kemp, die zelf belasterd werd, had zich genoodzaakt gezien een verdedigingsgeschrift uit te geven. Hierachter volgde een lang gedicht, het bovengenoemde troostvers van „de trouwhertige Leden” van zijn gemeente, gedateerd van 6 December. Het verdedigingsgeschrift, zo stond er in het gedicht, werd alweer verkeerd uitgelegd en men maakte er van, dat een „gewijde maegd” vrijheid en recht had een huwelijk aan te gaan. Zo was het echter niet; in een geval als het onderhavige was slechts sprake van het kiezen van het minste kwaad en daar er geen belofte

¹⁾ Schoenius, De Weg. (1676) 62; (1685) 61. „als een Maget uyt liefde van Jezus met een propoost van eeuwige Suyverheydt hem voor haer Bruydegom aenneemt, soo wordt sij oock Christo toebeloofd; en mach sonder sonde, ja oock schande in ons Vaderlandt dat selfde niet breecken: maer aldervolmaeckst geschiet dese toebelovinge, als een Maget door de belofte van eeuwige Suyverheydt Jezus voor haer Bruydegom aenneemt”. — (1676) 133; (1685) 130: „Het is sonde en schande, dat een Maget haer Propoost van Suyverheydt in 't openbaer aengenomen wederom breeckt. Sij onteert de Suyverheydt en geeft oorsaecke door haer verergernisse tot veel sonden, tot veel spotten en lacchen en kleynachtige der Maegdelycke staet.

Noch grooter sonde en schande ist, als sij haer Belofte van eeuwige Suyverheydt breeckt: want sij doodelijck sondigt en wordt een kind des duyvels, berooft van alle haer verdiensten”.

²⁾ Hoognoedige Verdediging. 21.

³⁾ T.a.p. 18.

⁴⁾ T.a.p. 20—23.

⁵⁾ T.a.p. Gedicht. XI.

was afgelegd, had de pastoor geen recht dit huwelijk te verhinderen ¹⁾).

Het gaat hier om een gelegenheidsgeschrift, waarbij de door de pastoor gegeven goedkeuring moest worden verdedigd, maar er blijkt toch uit, dat een eventueel huwelijk van een klopje, dat geen belofte had gedaan, strikt genomen geoorloofd was; had zij particulier de belofte afgelegd ²⁾, dan kwam de bisschop er aan te pas om te dispenseren ³⁾. In een normaal geval echter was het, hetzij met, hetzij zonder belofte, geenszins te appreciëren, als zij van haar eens genomen besluit afzag ⁴⁾.

Er zijn weinig gegevens uit de praktijk bekend geworden, waaruit blijkt, dat klopjes overgingen tot een huwelijk; maar Trijn Jans Oly vertelde, dat, toen Joost Cats nog pastoor was te Schagen, veel meisjes daar de wereld hadden verlaten. Zij hielden echter niet vol en van de dertig bleef er nauwelijks één volharden ⁵⁾.

Hoe stond het nu met de bindendheid der belofte? Een plechtige belofte, die het huwelijk niet alleen ongeoorloofd, maar ook ongeldig maakt, legden de klopjes niet af. De kleine belofte echter deden ze welen — zo schreef Valentinus Bisschop — „als de Maghet belofte heeft ghedaen van eeuwelijck de Suyverheyte te

¹⁾ T.a.p. XII.

²⁾ Dit was bij klopjes altijd het geval.

³⁾ Hoognoedige Verdediging. Gedicht. XIII.

„Al wie in het geheim beloften heeft gegeven,
Die word nae 't zondigen door Bisschops magt ontheven,
En die in 't openbaer heeft Jesus Trouw beloofd,
Die kan niet zijn ontheft dan door het Zigtbaer Hooft
Van Jesus Christus Kerk, ik zeg de Paus van Roomen,
Dus leid de Kerke Wet; doch 't word verkeerd genoomen,
Wanneer men zegt, dat nu gebrogt word aen den dag
Dat een gewijde Maegd vrijmoedig trouwen mag”.

⁴⁾ T.a.p. XIII e.v.

„Maer hier uit volgt niet dat die haer staet beleeft
Gelijk 't een Maegd betaemt, nog regt tot trouwen heeft”.

En verder:

„'t Is zeker dat die zig voor 't Outaer Gods vertoont
In 't aenschein van al 't Volk, een vast besluit moet maeken
Van nooit of nimmermeer dit opzet te verzaeken”.

Dan nog:

„Ook word' er niet gezegt, een geestelijke Maegd
Die volgens haer beroep, zich wel en deugtzzaam draegt,
Die mag wanneer zij wil zig in den Egt begeeven;”

⁵⁾ Graaf, Levens. XX 350.

onderhouden, sij is gestelt in sulck eene conditie van leven dat sij niet en magh veranderen ende haer begheven tot eenigh houwelijc. Is 't dat sij maghschien haer verstout met een ander te doen ondertrouwe, de selve en is van gheender weerden; ende is 't dat sij haar voorder niet en schaemt 't houwelijck in te gaen, sij doet dat met groote sonde ende groot achterdeel van hare salicheydt" ¹⁾).

Ondanks ongeoorloofdheid was een eventueel huwelijck dus geldig. Hierin stemmen ook Rovenius ²⁾ en Schoenius ³⁾ met Bisschop overeen.

Gehoorzaamheid.

Wat de gehoorzaamheid betrof was het enigszins anders gesteld. De belofte van zuiverheid werd onder voorbehoud van de nodige voorzichtigheid aanbevolen, de belofte van gehoorzaamheid werd daarentegen afgekeurd. De schrijver van de „Scala Jacob" verwees daarbij naar de „Respublica Christiana", waar Rovenius schreef, dat door een verkeerde gewoonte sommige klopjes gehoorzaamheid beloofden aan haar biechtvader, wat hij als gevaarlijk, zowel voor klopje als biechtvader, veroordeelde ⁴⁾).

Rovenius had ook in zijn Constitutiones van 30 Juni 1628 en van 12 December 1638 aan de biechtvaders voorgeschreven niet toe te staan, dat vrouwen belofte van gehoorzaamheid of armoede aan hen deden, en Van Neercassel herhaalde hetzelfde in 1668 ⁵⁾).

De gelofte van gehoorzaamheid in het algemeen is te onderscheiden van een belofte om geen andere biechtvader te nemen. Tegen de laatste had Godfried van Mierlo, bisschop van Haarlem, reeds in 1576 een mandement uitgevaardigd en later hebben apostolische vicarissen zijn voorbeeld gevolgd ⁶⁾. Praktisch kun-

---

¹⁾ Bisschop, Den Lof. II 116.

²⁾ Rovenius, Respublica. 276. „Si votum simplex emiserint, licet peccent nubendo, matrimonium tamen subsistit".

³⁾ Schoenius, De Weg. (1676) 61; (1685) 59. Schoenius nam hier de woorden van Valentinus Bisschop over. Zie noot 1.

⁴⁾ Rovenius, Respublica, 274, 278. — Lindeborn, Scala. 266; Leeder. 301.

⁵⁾ Van Heussen, Batavia Sacra. II 101 kol. 1, 107 kol. 1, 499 kol. 2.

⁶⁾ Hensen, Van Mierlo. 185. — Van Lommel, Brieven Rovenius. 127. — Van Heussen, t.a.p. II 69 kol. 2, 87 kol. 1, 100 kol. 2, 106 kol. 2, 471 e.v., 499 kol. 1.

nen beide beloften ongeveer dezelfde gevolgen hebben gehad, maar de verplichting niet van biechtvader te veranderen was strijdig met de gewetensvrijheid, wat op zich zelf niet kon worden gezegd van een gelofte van gehoorzaamheid, al zaten daar eveneens gevaarlijke kanten aan, reden waarom ook hiertegen een verbod werd uitgevaardigd.

Toch kwam deze belofte wel voor, zowel vóór als na Rovenius' Constituties. Een klopje te Haarlem, overleden in 1614, had „aen Godt belofte des ghehoorsaemheits onder haer Oversten” gedaan, „alhoewel het soo geen ghewoonten is sulks te doen hier in de ketterse landen”; het was gebeurd, vóór de biechtvader het wist. Een ander in 1620 deed, vrij ongevaarlijk, op haar sterfbed belofte van gehoorzaamheid en vernieuwde die van maagdelijkheid ¹⁾.

De Norbertijnse kwezels legden een soort belofte van gehoorzaamheid af met de woorden: „ick belove suyverheyd en u Eerw. vader gehoorsaemheyd in het gene mijne saligheyd raekt” ²⁾ De laatste beperking geeft te denken, of hier een eigenlijke belofte van gehoorzaamheid werd afgelegd ³⁾.

De regel zei over de gehoorzaamheid alleen: „Uwen biechtvader, die alle zorg voor u draagt, zult gij onderdanig zijn als uwen vader” ⁴⁾.

Men verweet aan de Jezuiten, dat deze een belofte van gehoorzaamheid van de klopjes vroegen, maar de verdraagzaamheid tussen saeculieren en regulieren was van beide zijden zo miniem en dezelfde beschuldigingen werden zo over en weer geuit, dat men om achter de waarheid te komen ieder geval afzonderlijk zou moeten onderzoeken. Ook hier komt de vraag op, of er van een echte belofte van gehoorzaamheid sprake is. Volgens een brief van Suitbertus van Purmerent aan Sasbout, gedateerd 18 Januari 1613, eiste Pater Makeblijde, Jezuiet te Delft, van zijn maagden een gelofte van gehoorzaamheid en te

¹⁾ Graaf, Levens. XXXV 462.

²⁾ Professie-formule. Zie Bijlage II-i.

³⁾ Iets anders is de formule die voorkomt achter de in 1846 gedrukte regel: „Ik beloof ook de eeuwige zuiverheid en volmaakte gehoorzaamheid aan U, mijn geestelijke Vader, en uwe wettige opvolgers”. (Zie Bijlage II-h.). Maar daar deze formule niet voorkomt in de andere lezingen van de Norbertijnse regel (zie nog Bijlage II-g) en in tegenstelling met de laatsten de naam van Norbertus hier niet wordt genoemd, wordt betwijfeld, of dit de eigenlijke belofte der kwezels was. — Zie: Van Miert, Kwezels. 78.

⁴⁾ Ms. A. Berne. 2e regel, 6e hoofddeel.

vens de toezegging niet over haar goederen te beschikken tenzij met zijn goedvinden ¹⁾. Arnold Waeijer, sinds 1631 kapelaan te Zwolle en later pastoor, klaagde over één dergelijk geval met de Jezuïet Pater Courten, onder wie een klopje de drie beloften aflegde ²⁾.

In 1609 daarentegen schreef de Nuntius aan Sasbout over beschuldigingen, gericht tegen de wereldheren. Een der grieven was een onbetamelijke verhouding tegenover de maagden van wie een gelofte van gehoorzaamheid werd geëist en de belofte niet bij een ander te biechten. In het algemeen berustten de toen uitgebrachte beschuldigingen op laster, al blijft het niet uitgesloten, dat dit onderdeel enige waarheid bevatte ³⁾.

In ieder geval blijkt, dat de belofte van gehoorzaamheid aan biechtvader of overste niet op prijs werd gesteld en behoudens enkele uitzonderingen schijnt men zich aan afkeuring en verbod te hebben gestoord.

Praktisch leefden de klopjes echter in gehoorzaamheid. Rovenius, die de belofte afkeurde, schreef, dat ze God moesten dienen in nederigheid onder de verschuldigde gehoorzaamheid aan haar oversten ⁴⁾. Van Neercassel berichtte, dat zij de gehoorzaamheid beleefden zonder die te beloven ⁵⁾.

In het Oratorie moesten de geestelijke dochters „door sterck, vast en onbrekelijk voornemen van te onderhouden een vlijtige gehoorsaamheid, een oprechte suyperheyt en een evangelische armoede” hetzelfde doen als anderen krachtens de solemnele beloften van de orde ⁶⁾.

Dergelijke voornemens kwamen tot uiting in formules, die eenvoudige klopjes, die niet te nauw toezagen, gemakkelijk als een belofte konden beschouwen ⁷⁾.

¹⁾ Broederssen, Tractatus V. 224.

²⁾ Meijer, Nopende het aerts-priesterschap. XLV 25. — Allard, Vondel's Gedichten. 57. P. Allard zegt, dat Dina Noordijk haar „staatsie hield, dat wil zeggen, de eenvoudige geloften van zuiverheid en gehoorzaamheid uitsprak”. Hetzelfde staat te lezen in de Vondel-uitgave van Van Lennep-Unger bij een gedicht gemaakt op haar „staetsie”. (dl. 1648—1651 p. 209). Is dit een gratuite bewering, of was het uitspreken der beide beloften gebruik bij de Jezuïeten?

³⁾ Dusseldorp, Annales. 362. — Broederssen, Tractatus V. 129. — Codt, Informatio. 59.

⁴⁾ Rovenius, Republica. 281. „Serviant Deo in humilitate, et in simplicitate cordis et Castitate, sub debita obedientia Superiorum, saltem illa communi et necessaria quae debetur Episcopis et Pastoribus Ecclesiae”.

⁵⁾ Brom, Neerkassel's bestuur. 210. „Obedientiam non vovent sed vivunt”.

⁶⁾ Onderwijzingen Oratorie. 59.

⁷⁾ Zie Bijlage II-d, e, f.

De verschillende leefregels drongen sterk aan op gewilligheid tegenover de overste. Aan de klopjes werd voorgehouden een goede leidsman te kiezen, godvruchtig, verstandig en voorzichtig; was er niet veel gelegenheid voor keuze gelaten, zo moesten ze tevreden zijn met de overste op wie zij waren aangewezen. Toch leerde Schoenius haar uitdrukkelijk, dat ze steeds vrij bleven, ook zonder verlof van haar biechtvader naar een andere leidsman, desnoods buiten haar woonplaats te gaan, mits dit om goede redenen gebeurde ¹⁾. Had een klopje eenmaal haar overste gevonden, dan moest ze hem inlichten over heel haar doen en laten, zijn oordeel volgen en het hem niet lastig maken door tegen te stribbelen ²⁾.

De Niedorp-Hoekse regel wilde, dat zij hem „behoorlijcke eer en respect” zouden „bewijzen en gehoorsamen in hetgeen het geestelijck leven aengaet” ³⁾.

Bijna alle regelboekjes halen de tekst van Paulus aan: „Weest uwe leidsmannen gehoorzaam en zijt hen onderdanig: opdat zij, die over uwe zielen waken, als zullende rekenschap daarvan geven, hetzelfde met vreugde mogen doen, en niet al zugtende: want dat is u niet nuttig” ⁴⁾.

Hoezeer de meegaandheid tegenover de overste werd gewaardeerd, bewijzen ook de Haarlemse begrafenis-sermoenen, die de deugden van het overleden klopje prezen, maar tegelijk dienden als vermaning voor de levenden. Nadat de overste eens in herinnering had gebracht, hoe de overledene tijdens haar leven aan- en opmerkingen kalm en zonder praatjes had opgenomen, volgde: „Hoe is 't, Godt betert, nu met de maechden; sel d'Oversten eyt berispen ook daer men schult in heeft, weet niet hoe hij 't soet ende vriendelick ghenoch sal seggen, jae dient de suickerde pappot wel op 't zij om te versoeten. Hoe verre sijn dese noch van de volmaectheyt” ⁵⁾. In dergelijke gevallen viel de leiding niet makkelijk. Er waren er „zoo stijf ende onveranderlick”, „dat men eer een molensteen soude versetten als haer van der voornemen brengen; of de Oversten bidt of gebiet, 't wert

¹⁾ Schoenius, *De Weg*. (1676) 180 e.v.; (1685) 176 e.v.

²⁾ Lindeborn, *Scala*. 251 e.v., 257 e.v., *Leeder*. 286 e.v.; 292 e.v. — Schoenius, *t.a.p.* (1676) 175 e.v., 181 e.v., 216; (1685) 171 e.v., 177, 210. — Kemp, *Zedlessen*. 296 e.v.

³⁾ Gonnet, „*Vergaderinghe*”. 50.

⁴⁾ Kemp, *t.a.p.* 265. Ook bij Schoenius en Lindeborn.

⁵⁾ Graaf, *Levens*. XXXI 110.

niet gevolcht als 't met haer sin of wil niet overeen en comt. Hierom moet dicwils d'Oversten met droefheyte ende wenen metten Apostel sodaenighe beleyden" ¹⁾).

Daar in een preek generaliseerend wordt gezegd, wat soms voor enkelen bedoeld is, zijn deze uitspraken geen bewijs voor de algemene ongezegelijkheid der Hoekse klopjes; wel wijzen ze op de afkeuring, die ongehoorzaamheid wegdroeg.

De gehoorzaamheid, hoewel niet verschuldigd krachtens belofte, werd gevoeld als een plicht van staat: het ging hier eerder om de erkenning van het gezag van de priester, een gezag, dat zich ten opzichte van de klopjes verder uitstreckte dan over de gewone leek.

Zo schreef de Haarlemse regel voor, dat ze niet van woning mochten veranderen of anderen bij zich laten inwonen zonder verlof van de overste ²⁾, maar uit de praktijk blijkt, dat hij haar een bepaalde woning aanwees. Op haar wens werd weinig geteld en zij hadden zich te schikken naar het algemeen belang van de vergadering ³⁾. Sommigen moesten zich dikwijls de onaangenameheden van een verhuizing getroosten ⁴⁾, zelfs kon het gebeuren, dat iemand het huis, dat haar eigendom was, moest verlaten om in een andere particuliere vergadering haar intrek te nemen ⁵⁾.

Met verandering van woning hing samen een verandering van huisgenoten en daarmee wist de overste ook wat hij deed. Enkele maagden, die uitmunten in gediensigheid en verdraagzaamheid, genoten het twijfelachtige voorrecht geregeld te worden opgeknapt met medebewoonsters, die om haar moeilijk karakter anderen te zeer tot last waren ⁶⁾. Werden zij op den duur wat hebbelijker in de omgang, dan plaatste de overste haar weer bij een ander, waar „se sijn E. tot profijt van de vergaeringe meerder dienst mocht doen" ⁷⁾.

Ook het al of niet in de vergadering wonen hing af van de overste; ⁸⁾ soms kwamen er meer dan een aan te pas. Pastoor Lamert Engelberti Lambringa wilde aan Giertje Roemersdochter,

¹⁾ T.a.p. XXXI 117.

²⁾ Gonnet, „Vergaderinghe". 51.

³⁾ Graaf, Levens. XXIX 139 e.v.

⁴⁾ T.a.p. XXIX 139 e.v., XXXIV 339 e.v., 342.

⁵⁾ T.a.p. XXXIV 341 e.v.

⁶⁾ T.a.p. XVIII 107, XX 141.

⁷⁾ T.a.p. XX 125 e.v.

⁸⁾ Zie hiervóór, p. 52.

buitenmaagd van de Hoek, geen verlof geven na de dood van haar moeder naar Haarlem te gaan en met toestemming van overste Joost Cats bleef ze in Lecuwarden, totdat pastoor Lambringa „op zijn uiterste” haer toestond naar Haarlem te verhuizen ¹⁾. Een ander kwam thuis wonen om haar broer, die priester was, behulpzaam te zijn; deze had de voorspraak van den vicaris Albert Eggius ingeroepen, die bij Cornelis Arents zo sterk op toestemming aandrong, dat weigeren moeilijk werd, met het gevolg dat het klopje tegen haar zin, maar uit gehoorzaamheid uit de Hoek vertrok ²⁾.

Zonder verlof van de overste mochten de maagden geen nacht buitenshuis doorbrengen; de regel van Schoenius schreef voor, dat zij niet na zeven uur 's avonds zonder diens toestemming mochten uitblijven, tenzij ze naar het lof of de preek gingen ³⁾. De Haarlemse klopjes moesten als zij een nacht uitbleven, zo mogelijk te voren ook de zegen van de overste vragen ⁴⁾ en Joost Cats wilde zelfs niet, dat zij zonder zijn goedvinden op één dag naar Amsterdam heen en weer reisden ⁵⁾. De Jezuïetenregel van Kuilenburg eiste eveneens vooraf gevraagde goedkeuring; maar hier bleef in het midden, wie het verlof geven moest ⁶⁾.

Het werk in de zorg voor kerk, altaar en catechismusonderricht werd, om verwarring te voorkomen, geregeld door overste of priesters ⁷⁾. De Haarlemse levensbeschrijvingen vertelden ook herhaaldelijk hoe de overste de functies in de vergadering verdeelde.

Zelfs betreffende de kleding had hij een woordje mee te spreken. Lindeborn haalde de woorden van Tertullianus aan: „gaet gekleedt na den wil uws Bruidegoms” en uit eigen koker voegde hij daaraan toe: „maer hoe sult gij dien wil anders kennen als door uw Oversten? soo moet een maegd dan gekleed gaen met dat gewaed of kleeding, welk haer van d'Oversten is voorgeschreven oft goetgekeurt en sij moet weten dat sij ongehoorsaem is als sij andere kleding aenneemt, hoedanigen veel sullen betrapt worden, soo men van 't hoofd tot de voeten

¹⁾ Graaf, Levens. XX 115. — Vgl. hiervóór, p. 13.

²⁾ Graaf, t.a.p. XVIII 140.

³⁾ Schoenius, De Weg. (1676) 216; (1685) 211.

⁴⁾ Gonnet, „Vergaderinghe”. 51. — Graaf, Levens. XXIX 143.

⁵⁾ Zie hiervóór, II p. 45.

⁶⁾ Van Hoeck. De Jezuïeten-statie. 88.

⁷⁾ Petrus a M. D., Clara Relatio. 90.

hun klederen op den toets wilt brengen" ¹⁾). Wel maakte Cornelis van Schoonhoven daar aanmerking op en volgens hem was het klopje hier geen gehoorzaamheid verplicht, noch kwam aan de overste het toezicht op haar kleding toe ²⁾). Maar Lindeborn's opvatting werd weer gedeeld door Schoenius, die in de „generale regel" aan de klopjes voorschreef, bereid te zijn haar „habijt" naar believen van de overste „te veranderen ofte noyt te veranderen" ³⁾). Ook een voorbeeld uit de praktijk wijst er op, dat de overste hier zijn invloed deed gelden; een der Haarlemse klopjes, die wat zwak en teer van bouw was en zware kleding moeilijk kon dragen, droeg 's winters „een clein manteltgen van slecht stof, met out bay gevoert"; de overste had haar dit toegestaan en ieder jaar opnieuw vroeg zij hem daartoe vergunning ⁴⁾).

Hij besliste ook over de plaatsen in de kerk; Annetgen Sixtus van Emmingha, die haar huis beschikbaar had gesteld als kerk, was zo bescheiden afstand te willen doen van haar eigen plaats en dikwijls had ze de overste „ghebeden, dat sij een ghemeene plaats soude hebben als andere ghemene maechden" ⁵⁾).

In vergaderingen waren de maagden ook aan de moeder gehoorzaamheid verschuldigd; maar deze bleef op haar beurt ondergeschikt aan de overste ⁶⁾).

Eigenmachtige besluiten stonden in het klopjesleven dus niet op het program; Schoenius vatte haar gehoorzaamheidsplicht samen in de regel: „Ghij sult aen uwen geestelijcken Leydtsman seer gehoorsaem zijn: sonder sijn oorlof doorgaens niet van huys trecken, ofte yedt merckelijcks doen" ⁷⁾).

De klopjes zelf konden sterk overtuigd zijn van de plicht tot gehoorzamen, ook waar die niet bestond. Antonius van der Plaet, pastoor te Roelofarendsveen, had verschillende geestelijke dochters aangenomen, onder wie er „2 a 3 extraordinaris godtvruchtig ende gehoorsaem waren. Amplissimus Wachtelaer wilde beproeven in de tegenwoordigheid van verscheide priesters, of 't ook waar was 't gene hij van haar gehoord hadde, geboot

¹⁾ Lindeborn, Leeder. 95; Scala. 89.

²⁾ Bellacuria, Spongia expressa. 77 e.v.

³⁾ Schoenius, De Weg. (1676) 216; (1685) 210.

⁴⁾ Graaf, Levens. XX 155.

⁵⁾ T.a.p. XX 128.

⁶⁾ Zie hiervóór, p. 43.

⁷⁾ Schoenius, De Weg. (1676) 216; 1685) 210. — Spieghel. Capittel 11. schreef ongeveer hetzelfde voor: „ende en doet niet daer macht aen hangt sonder sijn advijs".

daarom, dat heer Antonius er een ontbieden soude en tegens haar seggen simpeljk, dat sij soude haar muylen uyttrekken ende staan op een hoope gloeyende kolen, die sij uit het vier om die oorszaak genomen hadde. Sij gekomen zijnde, seyde: „wat belieft u, vader?” Heer Antonius seyde: „trekt u muylen uyt en gaat daar op het vier staan”. Sij dede het dadelijk, maar de heeren trokken haar achterwaarts, ende heer Antonius veinsende wat anders in sijn sin te hebben, seyde: „malloot, gaat heen en doet die bootschap”. Het merkwaardigste is, dat de schrijver, een tijdgenoot van Van der Plaet, in een dergelijke manier van doen niets bevreemdends scheen te vinden ¹⁾.

Armoede.

Evenals de belofte van gehoorzaamheid werd die van armoede door de constituties van Rovenius en van Van Neercassel verboden ²⁾. De maagden hadden zelf voor haar levensonderhoud te zorgen en behielden haar eigen vermogen. In een erfenisproces na de dood van Geliana van der Lely in 1730 werd door het Hof van Friesland een onderzoek ingesteld naar de positie van een geestelijke dochter; het bleek, dat zij de vrije beschikking over haar goederen behield en deze bewering werd bevestigd door het Hof van Vlaanderen, waar tevens informatie werd ingewonnen ³⁾.

Rechtens behielden de klopjes haar eigendom, maar — en dit loopt parallel met de gehoorzaamheid — toch werd bij haar aangedrongen op soberheid van leven en losheid van tijdelijk goed. Vandaar kon Van Neercassel schrijven, dat zij over haar vermogen beschikten naarmate haar geweten voorschreef ⁴⁾. De „Onderwijzingen voor Geestelijke Dochters” wezen haar op de plicht, om zonder belofte toch sober te leven: „Laet ons aerm zijn in onsen huysraet, in onze kleederen, spijs, etc. geen uytwendigheden zoekende, geen uytstekentheyte betrachtende, geen lekkernijen beminne; maer den noodt voldoende in soberheyte, etc.” ⁵⁾ Wees niet trots op Uw schatten, maar laat de armen merken, dat ge rijk zijt, vermaanden „Scala Jacob”

¹⁾ Bijdragen. II 142.

²⁾ Zie hiervóór, p. 77.

³⁾ Meijer, Dominicanenstatie Leeuwarden. 109.

⁴⁾ Brom, Neercassel's bestuur. 210.

⁵⁾ Onderwijzingen. 67.

en de „Zedelessen”,¹⁾ en Schoenius' regel gebod naar vermogen mild te zijn en haar „middelen ter eeren Godts te besteden, aen de Kercken en Autaren, tot onderhoud der dienaren Godts en der armen”²⁾).

De combinatie der verplichting van gehoorzaamheid en ontchechting aan tijdelijk goed kon ook zonder belofte ten gevolge hebben, dat klopjes praktisch niet over haar eigendom beschikten. In Haarlem waren er, die niet dan met toestemming van de geestelijke Moeder over haar geld wilden beschikken, of die haar dit in bewaring gaven³⁾).

Een paar anderen, wier mildheid werd geremd, mochten van de overste niet meer dan een bepaald bedrag weggeven zonder zijn verlof⁴⁾. Er werden echter ook gevallen genoemd, die bedenkelijk waren. Van Neercassel verbood niet alleen een belofte van gehoorzaamheid en armoede aan de biechtvader, maar de geestelijken mochten ook geen zorg dragen voor het vermogen van klopjes of voor haar levensonderhoud⁵⁾).

Intreding.

Al deden de klopjes geen kloosterbeloften, praktisch volgden zij de evangelische raden op een wijze, die voor de buitenwereld kenbaar was. De overgang tot het klopjesleven was dan ook een gebeurtenis. Wanneer iemand daartoe had besloten, moest ze met toestemming van de biechtvader een dag vaststellen „om op die selfde met een eeuwig-duurend propoost om Godt in Suyverheydt te dienen, haer te verbinden het wereldsch cieraet af te leggen en het geestelijck habijt en de manier van leven en regels der Maegden aen te nemen”⁶⁾. Bij voorkeur werd hiervoor een feestdag uitgekozen van de Moeder Gods, dikwijls Maria Presentatie (21 Nov.). Geestelijke dochters, verbonden aan de staties van regulieren, namen de feestdag van een heilige der betreffende orde. Zo werden in 1642 zes meisjes geprofest in de derde orde van Dominicus op het feest der H. Catharina van Siena⁷⁾;

¹⁾ Lindeborn, Scala. 93; Leeder. 100.— Kemp, Zedelessen. 222.

²⁾ Schoenius, De Weg. (1676) 217; (1685) 211.

³⁾ Graaf, Levens. XVIII 86, XXXV 461.

⁴⁾ T.a.p. XVIII 223, XXXV 442 e.v.

⁵⁾ Van Heussen, Batavia Sacra. II 499 kol. 2.

⁶⁾ Schoenius, De Weg. (1676) 43; (1685) 43.

⁷⁾ Cornelissen, Romeinsche bronnen. I 692.

een ander vierde haar professie-jubilee op St. Rosa ¹⁾). Een ernstige voorbereiding ging aan de gewichtige dag vooraf, door vasten, gebed en meditatie, die ingesteld was op haar uitverkiezing en haar onwaardigheid, en ten slotte door een generale biecht ²⁾).

Niet steeds werd tegelijk met het besluit als klopje te leven ook de kleding veranderd; dit werd wel eens uitgesteld ³⁾). In het algemeen echter was het gewoonte met de klopjesstaat ook het geestelijk kleed aan te nemen ⁴⁾).

Het is moeilijk te zeggen, met welke ceremoniën de intrede of kleding gepaard ging, te meer omdat niet duidelijk is, of „propooost”, „kleding”, „professie” tegelijk plaats hadden. Weliswaar protesteerde Van Neercassel tegen plechtigheden bij de professie van de Franciscaanse en Dominicaanse derde-orde-klopjes ⁵⁾), maar het is niet aan te nemen, dat die elders in 't geheel niet voorkwamen.

Lindeborn en Schoenius gaven een beschrijving van de ceremoniën bij oud-christelijke maagden, die te voren alle wereldse tooi aflegden en in eenvoudig gewaad door een schare maagden de kerk werden binnengeleid; na de toespraak en de gebeden voor haar volharding werd haar door de bisschop voor het altaar de sluier omgehangen ⁶⁾). Volgens Schoenius ontvingen ze bovendien een ring en kroon.

Het was hier echter meer de bedoeling oude gebruiken te verhalen dan zeventiende-eeuwse werkelijkheid weer te geven. Toch hebben onze klopjes een soort sluier gedragen altans in de kerk of tijdens het gebed. Lindeborn noemde de vorm van de vroegere „wieldoek” „een ende 't selfde met d'onse kleetjens” ⁷⁾). En Trijn Jans Oly vertelde van een klopje: „haer hoofddoek was zeer grof; 't cleetgen dat sij op haer hoofd leyden, als sij in haer gebedt waer, was een stuck swert laecken bay” ⁸⁾).

¹⁾ Meijer, Gedenkboek. 264.

²⁾ Schoenius, De Weg. (1676) 43 e.v.; (1685) 43 e.v. — Gonnet, „Vergaderinghe”. 52.

³⁾ Graaf, Levens. XX 149.

⁴⁾ Hoognoedige Verdediging. 21. „zij heeft maer alleen een voorneemen gehad om in die staet te leeven, ten welken einde zij ook naer gewoonte van kleederen veranderd is”. — Graaf, t.a.p. XX 119.

⁵⁾ Brom, Neerkassel's Bestuur. 210. Vgl. hiervóór, p. 72.

⁶⁾ Lindeborn, Scala. 16 e.v.; Leeder. 16 e.v. — Schoenius. De weg. (1676) 66; (1685) 65.

⁷⁾ Lindeborn. Leeder. 17; Scala. 17.

⁸⁾ Graaf, Levens. XX 150. — Frenay, Aanteekeningen. VI 232. In het Liber Secundus Pastoralis (Zie B. H. VI 213 noot 1) van Pastoor De Cock werd bij de dood van een klopje in 1691 vermeld: „aetatis agens annum quadragesimum sextum, Velaminis Virginalis trigesimum”.

Of het overhandigen van de sluier met enige plechtigheid plaats had, blijft in het midden. Gewijd werd hij wel, dat blijkt uit een Franse brief van Willem van Dalennoort, pastoor der Oud-bisschoppelijke Clerezie in Den Haag ¹⁾. Hij zond aan een zijner klopjes haar „Velum”, nadat hij dit had gezegend en daarbij de gebeden had gezegd, die eertijds door de bisschoppen werden uitgesproken, wanneer meisjes de maagdenstaat aannamen; als aartsdiaken, schreef hij, had hij daartoe de bevoegdheid. Hier werd de sluier toegezonden. Aan twee Leidse klopjes daarentegen werd deze blijkbaar plechtig overhandigd, toen zij in 1679 en in 1683 van de wereld afstand deden en het geestelijk leven aannamen ²⁾.

Het dragen van een ring kwam ook voor als teken, dat zij „na haer propoost ofte belofte van suyverheynt met een eeuwigduurende liefde haren Bruydegom willen beminnen”. Schoenius, die dit vermeldde, sprak niet van enige plechtigheid bij het overhandigen daarvan ³⁾; dit was wel het geval bij de Norbertijnse kwezels.

Werd het afstand-doen van de wereld in woorden uitgesproken? Er is een professie-formule gevonden, die werd opgezegd door de klopjes van St. Dominicus, maar deze bevatte geen belofte van zuiverheid of gehoorzaamheid en waarschijnlijk was dit de gewone derde-orde-formule ⁴⁾.

Bij de kwezels van St. Norbertus vielen kleding en het uitspreken der belofte samen en de opneming in die derde orde had met plechtigheid plaats. Op de vraag van de priester wat zij begeerde, verzocht het klopje het kleed van St. Norbertus te mogen aannemen en haar professie te doen. Na de toespraak legde ze haar belofte af en onder gebed zegende de priester achtereenvolgens de ring en het scapulier, die hij haar gaf als teken van trouw en als symbool van het afleggen van de oude en het aandoen van de nieuwe mens. Ten slotte ontving zij een brandende kaars, die haar moest herinneren, hoe zij door Christus was verlost uit de duisternis en gebracht in het rijk van licht en vrede.

¹⁾ Bijlage I.

²⁾ Frenay, Aanteekeningen. VI 226 „Anno Domini 1679 die 15 Mensis Augusti, renunciato saeculo, ad vitam spiritualement assumpta, et Virginali velo solemniter est donata a R. D. Joanne Dobbio, 3° Pastore, Petronilla van der Salm, eiusdem ex Sorore neptis.” en p. 227.

³⁾ Schoenius. De Weg. (1676) 66 e.v.; 1685) 65 e.v.

⁴⁾ Bijlage II-a.

Na de verering van het kruis door het geprofeste klopje werd het „Veni Creator” gezongen en met een kort gebed voor haar volharding was de plechtigheid geëindigd ¹⁾).

Over de wijze, waarop de belofte van zuiverheid werd gedaan, waren ook Schoenius en de „Onderwijzingen voor de Geestelijke Dochters” iets uitvoeriger dan over de intrede in de klopjesstaat. Voor het afleggen der belofte werd allereerst geëist de toestemming van overste of biechtvader; was die eenmaal verkregen en was de dag, liefst weer een Mariafeest, bepaald, dan bereidde het klopje zich daarop voor op dezelfde manier als werd aangegeven bij haar intrede in het klopjesleven. Zij sprak de belofte uit, ofwel in de biechtstoel voor de biechtvader als plaatsvervanger van Christus, ofwel voor zichzelf, voordat zij onder de Mis de H. Communie ontving. Volgens de „Onderwijzingen” werd de belofte aanvaard door de biechtvader, als dienaar der Kerk en hij gaf daarop de zegen ²⁾). De belofte-formules kwamen op hetzelfde neer, maar waren toch onderling verschillend. Die van Schoenius, van de „Onderwijzingen” en van de Norbertijnse klopjes waren vrij kort ³⁾); het konden echter ook langere gebeden zijn, waarin de belofte was opgenomen ⁴⁾).

Voordat het klopje haar gebed beëindigde, dankte zij God door een „Te Deum laudamus” of een „Magnificat”. Het moest in alle opzichten een feest zijn en zo mocht zij „op dien dagh over maeltijdt haer oock wat vermaecken met eenige Maegden, die neffens haer op dien dag belofte hebben gedaen, ofte indien sij sulcken niet en heeft, met eenige andere van haren roep en soorte: opdat sij op haren Bruylofts-dagh geheel na den geest en lichaem haer verheuge in Godt haren Zalighmaker” ⁵⁾).

De intrede in de klopjesstaat, hetzij met of zonder belofte, was inderdaad een feest. Dat bleek uit de herinneringsgedichten op de „staetsie”, waar Vondel even goed aan meedeed ⁶⁾ als minder bekende dichters of dichtersessen.

Maria Petronella Achtienhoven werd bij haar „Geestelijke

¹⁾ Bijlage II-i. — Ms. B. Berne. Uitlegging. 2e deel, 7e punt.

²⁾ Schoenius. De Weg. (1676) 77 e.v.; (1685) 76 e.v. — Onderwijzingen. XVI e.v.

³⁾ Bijlage II-b, c, g, i.

⁴⁾ Bijlage II-d.

⁵⁾ Schoenius, De Weg. (1676) 79; (1685) 78.

⁶⁾ Vondel, Staetsie D. N. 209 e.v. Dina Noordijck was Jezuieten-klopje in de kerk van St. Franciscus Xaverius. Zie: Allard, Vondel's gedichten. 55 e.v. — Vondel, Staetsie Heleene Blesen. 324. — Allard, De Blesens. 291 e.v.

Bruyloft" in 1697 vereerd met drie gedichten, die te zamen zelfs in druk werden uitgegeven. Een der ondertekenaars was H. v. H., misschien Hugo van Heussen ¹⁾.

Nog kostbaarder gedachtenis waren gedichten gedrukt op witte zijde, die als wandversiering konden worden opgehangen. Het Oud-Katholiek Museum te Utrecht bezit er twee, een voor Adriana van Swanenburg ²⁾ en de andere — met mooie, kleurige bloemversiering — voor Agatha van Heussen ³⁾. Het gedicht voor Adriana van Swanenburg is naar de trant van de tijd vol mythologie, zoals men het echter, als bestemd voor een geestelijke dochter, niet dadelijk zou verwachten. De verzen gewijd aan Maria van Achtienhoven door H. v. H. en aan Agatha van Heussen waren meer in overeenstemming met de klopjesgeest: in beiden treedt de gedachte aan de erfzonde en de verlossing door Christus' genade op de voorgrond.

Er waren ook eenvoudiger, geschreven herinneringen. Maria van Wieringen, klopje in de Hoek en levensbeschrijfster van Trijn Jans Oly, schreef in 1662 een boekje voor Johanna Kousebant met plaatjes van de opdracht van Maria in de Tempel, van Maria Magdalena en van de geboorte van Christus, enige versjes, aanhalingen uit preek en geschrift van Wiggers Cousebant, uitspraken van de Kerkvaders over de maagdelijkheid en verder korte oefeningen en gebeden ⁴⁾.

Bij haar staatsie werden de klopjes vereerd met devotieplaatjes. Een Haarlemse maagd gaf „een frey beeldeken" telkens „alsser een maecht de geestelike kleren hadde aengetrocken" ⁵⁾. In de verzameling prentjes van het Oud-Katholieke Museum te Utrecht zijn er een paar met een afbeelding van St. Catharina, die als „gedenckenis" hebben dienst gedaan voor Trijntje Jans

¹⁾ „Ter Geestelijke Bruyloft van Juffr. Maria Petronella Achtienhoven, Toen zij het geestelijk gewaad aanvaarde op den 21sten van Slachtmaand, des Jaars 1697".

²⁾ „Vreugde-Galm en Toe-wens, op De Geestelijcke Victory en Huwelijck Van d'Eerbare, Deughtrijcke Juffer, Juffr. Adriana van Swanenburg", met het tijdvers:

„aen IesVs ChrIstVs geef Ik MIIn hart en reIIIne LIefDe".

³⁾ „Ter Eeren de Goet minnende Joffrouw Agatha Caecilia van Heussen, Haer geheel opdraghende aen Godt het Oppergoet. Op den Feestdagh van d'Heylighe Agatha den 5 Februarij Anno 1676".

⁴⁾ „Aen Jongkvrouw Johanna Kousebant; op het aennemen van haar Gheestelijcken Staedt, geschiedt op den Feestdagh van de Presentatie der Alderheilichste Maghet Maria". — Zie: Gonnet, Het Begijnhof. 652. Johanna Kousebant verliet de Hoek en begon 8 September 1667 een proefjaar op het begijnhof; ze werd echter niet vermeld in de lijst der geproefte begijnen.

⁵⁾ Graaf, Levens. XXXVI 18.

de Graef; behalve de naam van de geefsters en de vermelding van de datum, St. Jozefdag 1741, was er een schriftuur-tekst op geschreven ¹⁾. Dezelfde Trijntje ontving op „den eersten verjaerdag van haeren staet” een dergelijk plaatje met het volgende geschreven versje:

„Klopjesleven is vol vreugd,
Als men onderhoudt de deugd
En den Regel wel beleeft,
Dien de Heer gegeven heeft.
Die ten einde toe volhert,
Al gevoeld zij hier wat smert,
Zal hierna, verlost van pijn,
Blij en eeuwig zalig zijn” ²⁾.

Ook de familie leefde mee en Trijntje ontving een „Ver-eering van Leenderd de Graef voor zijne lieve Zuster Catharina de Graef, Geestelijke Maegd, op den 5en verjaerdag van haeren staet op de Feeste van den Heiligen Joseph 1746”, weer met een versje:

„Wat is 't leven van een maegd
Die den Bruidegom behaegd?
Bidden, vasten, naerstig zijn
In haer werken groot en klijn:
Altijd hebben Godt in d'oog,
En gedurig 't hert om hoog
Naer die haere ziel bemint,
Tot wie zij gansch is gezint.
Heel de wereld agt zij niet,
Want die baert tog' maer verdriet.
Al haer vreugd is in den Heer,
Naer hem wenscht zij meer en meer” ³⁾.

Zo werd de „staatsie” geregeld herdacht. Voornemen of be-lofte werden hernieuwd; op dien dag ging het klopje te Com-

¹⁾ Verzameling Devotieplaatjes. Voorstelling: St. Catharina. Oud-Katholiek Museum, Utrecht. Eigendom der vereeniging „Cor Unum et Anima Una”

²⁾ Voorstelling: Ontmoeting van Maria en Elisabeth. Oud-Katholiek Museum, Utrecht. Eigendom der vereeniging „Cor Unum et Anima Una”.

³⁾ Verzameling Devotieplaatjes. Voorstelling: St. Catharina. Oud-Katholiek Museum, Utrecht. Eigendom der vereeniging „Cor Unum et Anima Una”.

munie ¹⁾ en haar jaarlijkse retraits van drie of acht dagen werd veelal gehouden omtrent of vóór de dag der kleding. Schoenius sprak zelfs van een halfjaarlijkse vernieuwing met recollectie van drie dagen en wilde, dat zij zich in de voorbereiding en op de dag van hernieuwing evenzo zou gedragen als bij het eerste uitspreken der belofte. Hij stond haar bij die hernieuwing zelfs twee of drie vacantiedagen toe ²⁾.

Jubelfeesten werden natuurlijk gevierd ³⁾; er werd bij die gelegenheid wel een gedenkpenning gegeven ⁴⁾. Behalve bij een paar klopjes uit de 19e eeuw is over die feestviering echter weinig bekend geworden. Een dergelijk feest was voor haar meteen een goede gelegenheid haar mildheid tegenover de kerk te tonen. ⁵⁾

In het algemeen geschiedde de intrede in het klopjesleven vrij jong; dat werd ook aanbevolen, al was geen leeftijd er voor te oud ⁶⁾. Het stond er mee zoals Vondel dichtte op Dina Noordijck:

„Van outs was geen triomf zoo groot,
Dan als een Maeght in 't hart besloot
Den bloezem van haer dagen
Den Hemel op te dragen:
Hem 't offeren den eersten geur,
Den verschen dauw, en 't levend kleur
Der onbesmette Leli,
Geplant door 't Evangeli' ⁷⁾).

Schoenius was van dezelfde mening; hij trad bovendien in bijzonderheden. Als een meisje twaalf jaar was en verstandig

¹⁾ Lindeborn, Scala, 316. „Secundum est, quod hinc sequitur, ut eadem formula, qua ea olim conceperas (sub sacro scil. et in sacra Communione) renoves priora proposita, approbes et confirmes". Leeder. 352. — Schoenius. De Weg. (1676) 217; (1685) 211. — Onderwijzingen. 108.

²⁾ Lindeborn, Scala. 341 e.v.; Leeder. 379. — Onderwijzingen. §130. — Schoenius, De Weg. (1676) 248, 309; (1685) 241, 304. — Ms. A. Berne 2e regel, 8e hoofddeel — Ms. B. Berne. Uitlegging. 2e deel, 4e punt.

³⁾ Giudici, Bijzonderheden 81.

⁴⁾ Bisschoppelijk Museum, Haarlem, no. 766/238. Hier wordt een zilveren gedenkpenning bewaard. De voorzijde vertoont het geslachtswapen met het opschrift: „Jonkvrouwe Geertrudis Maria Wittert, gebooren den 29 7ber 1727 tot Amsterdam". Het opschrift van de keerzijde: „Op den 25 verjaardag der Maagdelijke staat aanvaart op den 29 7ber 1753, geviert in 's Haege op den 29 7ber 1778." Het opschrift der keerzijde middenin: „Roemt met mij de Grootheyd des Heere en laat ons met elkanderen Zijnen Naam verheffen. P S. 33. v. 4."

⁵⁾ Meijer, Gedenkboek. 264 e.v.

⁶⁾ Lindeborn, Scala. 332 e.v.; Leeder. 369 e.v.

⁷⁾ Vondel, Staetsie D. N. 210.

genoeg om te weten, wat zij deed, mocht men haar een proeftijd laten doormaken om te zien, of zij volhardde in haar voornemen, maar het verdiende de voorkeur de wereldse kleding nog niet af te leggen. De Kerk stond de inkleding in een kloosterorde toe op twaalfjarige leeftijd en de professie met zestien jaar. Voor de maagden bestond dienaangaande geen kerkelijke wet, maar naar analogie werd het raadzaam geoordeeld in ons land met het aannemen van het geestelijk kleed en het openlijk te kennen geven van het „propoost van eeuwige Suyverheydt” ook te wachten tot het zestiende jaar. Zodoende werd onnodige opspraak voorkomen, wanneer het jonge meisje van plan veranderde. Slechts bij uitzondering kon de leeftijd vervroegd worden ¹⁾. Tot het doen van de belofte moest een klopje pas overgaan na lang en rijp beraad, en nooit zonder toestemming van de biechtvader ²⁾.

Deze leer scheen met de praktijk, die we door Trijn Jans Oly leren kennen, wel overeen te komen. We horen van kinderen, die op haar twaalfde en dertiende jaar het vaste voornemen opvatten geestelijke maagd te worden en die van toen af in die richting werden opgevoed ³⁾. Een paar hadden zelfs op twaalf- en tienjarige leeftijd de belofte gedaan, maar de een legde die af omstreeks 1567 ⁴⁾, dus voordat klopjes en haar gebruiken algemeen in zwang waren; de ander deed het stil voor zich zelf en bekende het pas na zeven of acht jaar op haar sterfbed aan de biechtvader; toen Joost Cats in de uitvaart preekte over haar deugden, keurde hij af, „dat se de beloften bij haer zelve ghedaen hadt ende al te stilzwijgende gheweest; welck ongheraetsaem was om nae te volghen” ⁵⁾.

Van veel meisjes wordt vermeld hoe ze tussen de vijftien en de twee, drie en twintig jaar in de Hoek kwamen; dit schijnt de meest voorkomende leeftijd te zijn geweest ⁶⁾. Dertig jaar werd als oud beschouwd; een der klopjes trad pas in „na de moeders doot, out sijnde wel een en dertich jaeren” ⁷⁾. Een

¹⁾ Schoenius, *De Weg*. (1676) 48 e.v.; (1685) 47 e.v.

²⁾ T.a.p. (1676) p. 71 e.v.; (1685) 70 e.v.; — Zie hiervóór, p. 73.

³⁾ Graaf, *Levens*. XVIII 92 e.v.

⁴⁾ T.a.p. XVIII 134 e.v.

⁵⁾ T.a.p. XVIII 99 e.v.

⁶⁾ T.a.p. XVII 271, XVIII 91, 133, 438 noot 3 en 439, XIX 293, 313, XX 119, 147, 327, 347, 358, 361, XXXIV 323, 340.

⁷⁾ T.a.p. XVIII 112.

paar anderen — dit waren uitzonderingen — waren veertig jaar en ouder ¹⁾).

Niet altijd was de familie er mee ingenomen, wanneer een meisje besloot haar leven als klopje door te brengen. Bij niet-katholieke ouders spreekt dit bijna vanzelf. De wereldlijke overheid kon daarbij in het geding worden betrokken, zoals te Oudewater, waar in 1702 burgemeesters en schepenen de klacht behandelden van een protestantse vrouw over haar dochter, die op aanraden van haar — waarschijnlijk katholieke — oom, broer van de vader, niet thuis wilde komen, omdat zij klop wenste te worden; de vergadering was van oordeel, dat het meisje dit niet mocht doen tegen de zin van haar moeder en weer naar huis moest gaan; gebeurde dit niet, dan zouden andere maatregelen worden genomen ²⁾). Een ander maal bepaalde men zich er toe de dochters te verstoten en haar geen toelage te geven ³⁾).

Het onthouden van geld was iets wat ook door katholieke familie wel werd toegepast; veel resultaat had de maatregel meestal niet, want het klopje verdiende dan haar brood met een of ander handwerk of verkocht sieraden, die haar eigendom waren. Meer dan eens draaide de familie later bij, als het meisje voet bij stuk hield ⁴⁾).

De tegenstand van ouders was blijkbaar niet sporadisch. Schoenius wijdde een hoofdstuk aan de vraag, wat een maagd in geval van tegenwerking moest doen. Hij hield haar voor, dat zij, „tot de jaren van rijpe kennis en discretie gekomen”, het recht had zelf te beslissen, of zij een huwelijk wilde aangaan, dan wel „in de maegdelijcke Suyverheydt blijven en Christus voor haer Bruydegom aennemen”. Zo zij tot het laatste besloot en de ouders wilden daaraan hun goedkeuring niet hechten, dan moest zij „noch een tijdt lang uytstellen haer propoost van Suyverheydt met openbare veranderinge der kleederen te vertoonen”. Onder-tussen zou ze trachten langs vriendelijke weg hun toestemming te verwerven, om zodoende, zonder nadeel voor zichzelf, gram-schap en andere zonden der ouders te voorkomen, die deze uit zwakheid konden begaan, indien zij haar plan terstond tot uitvoering bracht. Hielp dit niet en bleven zij haar het recht op

¹⁾ T.a.p. XX 133, 145.

²⁾ Putman, Bijdragen Oudewater. 237.

³⁾ Frenay, Aanteekeningen. VI 227.

⁴⁾ Graaf, Levens. XVIII 115 e.v., XX 136 e.v., XXIX 152, XXXV 447 e.v.

vrije levenskeuze ontzeggen, dan was zij niet langer verplicht hen hierin te gehoorzamen ¹⁾).

Dit recept werd zo nodig inderdaad gevolgd ²⁾. Zelfs kon men daarbij vrij slinks te werk gaan en liet de eerlijkheid tegenover de ouders te wensen over. Een meisje, dat als „outste ende be-minste dochter van haer vader” vreesde geen toestemming te verkrijgen, verzocht voor een kwart of een half jaar naar Haarlem te mogen gaan „om wat devotie te leeren, mitsdien hij hem dicwils beclaecht hadde, sij soo ondevoot was ende hem schaemde met haer te kercken te gaen”. Toen het verzoek was toegestaan, stuurde ze „al heymeliken” haar goed naar Haarlem, want het was de bedoeling daar voor goed te blijven. Het eigenaardige is, dat de overste en de andere maagden dit „overleg” te voren hadden goedgekeurd ³⁾.

Dagorde en Geestelijk leven.

Wie de klopjesstaat had aanvaard, veranderde niet alleen van kleding, maar ook van levensgewoonten. Regelboekjes en de levensbeschrijvingen uit de Hoek geven inlichting over de dag-indeling, die enigszins kon verschillen naar gelang der omstandigheden.

Het uur van opstaan was voor de zomer bepaald op vier of vijf, 's winters op vijf of zes uur. Een half uur of een uur mocht er heengaan met kleden, morgengebed en het in orde maken van haar kamer. Zoveel mogelijk moesten ze nu vaststellen, wat ze in de loop van de dag zouden doen en laten, om alleen in geval van noodzaak van die regeling af te wijken.

Dan deden sommigen enig huis- of handwerk alvorens naar de kerk te gaan, anderen mediteerden een half uur of lazen getijden. In de Hoek te Haarlem werd de kerk om vier of vijf uur geopend en daar kwamen de maagden gezamenlijk de getijden bidden of haar meditatie en „stille devotie” houden. Om zeven uur werd de eerste H. Mis opgedragen. Klopjes die niet voor haar broodwinning hadden te zorgen, bleven tot negen uur in de kerk; er werden dikwijls meer Missen gelezen, daar „hier veel Priesters quamen, hebbende bij de E. Oversten eenen vrijen toe-

¹⁾ Schoenius, *De Weg*. (1676) 51 e.v.; (1685) 50 e.v.

²⁾ Graaf, *Levens*. XVIII 127 e.v.

³⁾ T.a.p. XVIII 201 e.v.

ganck;" soms was er dan nog preek. Niet overal zullen de maagden de gelegenheid gehad hebben zo lang in de kerk te blijven, maar algemeen was het gewoonte 's morgens Mis te horen en wie daartoe door noodzaak verhinderd was, verenigde zich in de geest met het H. Offer.

Daarna gingen de klopjes, ook zij die niet voor haar levensonderhoud hadden te zorgen, aan haar werk; waren er verscheidene bijeen, dan werd er „silentie" gehouden en van tijd tot tijd gebeden of iets voorgelezen. Voor het middagmaal, dat om elf uur of twaalf uur werd gehouden, trokken zij zich een ogenblik terug voor gebed en gewetensonderzoek, om na te gaan hoe de ochtend was doorgebracht. Onder tafel werd geen silentium gehouden, maar er werden „sermoenen" en „geestelijke punten" te berde gebracht. In de Hoek te Haarlem hield de moeder daar de hand aan; Trijn Jans Oly, die op haar oude dag wat doof was geworden, maar aan de gezichten der klopjes bemerkte als het gesprek de „ijdele" kant uitging, vroeg dan: „maechden, spreekt ghij al van Godt?" Na tafel namen ze wat ontspanning, praatten een uurtje met de huisgenoten, „singende geestelijke liedekens of soetelijck pratende en laggende", want „daer is mede een tijdt om te laggen, soo de Wijseman leert". De St. Norbertus-kwezels hadden na het opruimen van de tafel een kwartier geestelijke lezing.

Daarna begon het werk opnieuw; het silentium werd weer afgewisseld met het bidden van rozenhoedje en andere gebeden of met geestelijke lezing. In de namiddag lazen ze de vespers en gingen naar het lof. Over dag werden ook boodschappen gedaan, maar dit moest zo kort mogelijk gebeuren. Ten slotte werden vóór of na het avondmaal van zes of zeven uur de complete gebeden, waarna nog een tijd van ontspanning volgde, zoals 's middags na het eten, en men moest dan „niet gaen wandelen langs de straeten, of hoops-gewijs staen, of zitten voor de deure", maar zich met elkaar stil onderhouden. Vervolgens ging ieder naar haar kamer, deed haar gewetensonderzoek en avondgebed en om negen of tien uur begaven ze zich ter ruste. In de Hoek te Haarlem was het bovendien gewoonte, dat om half negen de moeder met haar maagden samenkwam voor het „schult spreecken".

Op Zon- en feestdagen werd niet gewerkt, maar wat meer gebeden en gelezen, 's morgens en 's middags naar de kerk gaan. Die dagen konden ze zich na de vespers tot zes uur wat ver-

maken „met eenige geestelijcke vriendinnen”. Ze kwamen ook bijeen om de „sermoenen” te vertellen.

Het spreekt vanzelf, dat deze leefregel niet kon worden gevolgd door haar die bij anderen in dienst waren of uitsluitend door eigen arbeid in haar levensonderhoud moesten voorzien. Tot haar werd gezegd: „komt in de Misse als ghij kont, leest een Roosenhoetjen daegs en doet de rest van het voorgaende na dat uwe gelegentheydt toelaet” ¹⁾.

De voor het gebed bestemde tijd kon voor haar niet zo lang zijn; daarin moest noodgedwongen haar leven verschillen. Zo was een Haarlems klopje, dat, oud geworden, niet meer diende, „van de eerste en leste op de kerck, alsof sij een rijke maecht geweest had”, en een ander wist zo goed haar gebed met het werk te verenigen, dat zij was „in als doende bijnae als de rijkste maechden” ²⁾.

De ijver in het gebed werd zeer op prijs gesteld, maar toch niet zo, of op werken werd even goed de nadruk gelegd en 't werd slechts matig gewaardeerd, dat Trijn Jans de Wit „alle dingen met het ghebedt wilde beslechten, sonder te ghebruycken eenighe uitwendighe middelen, latende het uitwendich sonder behoerlijcke sorgvuldigcheyt zoo los heengaen” ³⁾. Om wille van het gebed mochten „de werken van haer beroep” niet worden verwaarloosd en de godsvrucht mocht „niemand tot een dekzel van luiheid en traegheid dienen” ⁴⁾.

Evenzeer als op het bidden op vastgestelde tijden, vestigden de schrijvers de aandacht op de geest van gebed, waardoor alles wat een klopje in het dagelijks leven overkwam, een aanleiding werd om haar gedachten te richten op God en zich met Hem te onderhouden te midden van haar meest gewone bezigheden, bij eten of drinken, bij uitgaan of thuiskomen, als ze haar kamer schoonmaakte of als ze haar kap opzette en voor de spiegel stond ⁵⁾.

¹⁾ Spieghel. Capittel 13, 20, 21, 22. — Lindeborn, Scala, 46, 83 e.v., 100, 141, 144 e.v., 191, 239; Leeder. 48, 89 e.v., 107 e.v., 171, 174 e.v., 223 e.v., 273. — Schoenius, De Weg. (1676) 206 e.v., 222, 248; (1685) 200 e.v., 216, 241. — Onderwijzingen. I—XI, XV. — Kemp, Zedelessen. 234 e.v., 245 e.v., 248 e.v., 269 e.v., 276 e.v. — Gonnet, „Vergaderinghe”. 39 e.v. — Ms. A. Berne. 1e regel, 9e hoofddeel. — Graaf, Levens. XXXII 298 e.v., XXXIV 359 e.v., 363, 365 e.v., 374, 382 e.v., 384—387.

²⁾ Graaf, Levens. XXXIV 362. — Kemp, Zedelessen. 271.

³⁾ Graaf, t.a.p. XXXV 389.

⁴⁾ Kemp, t.a.p. 271.

⁵⁾ Lindeborn, Scala. 181 e.v.; Leeder 213 e.v. — Schoenius, De Weg. (1676) 206 e.v.; (1685) 200 e.v. — Kemp, t.a.p. 262 e.v.

Meditatie.

Hoe zeer de meditatie behoorde tot de dagelijkse plichten blijkt uit de uitgebreide daaraan gewijde besprekingen. Te Haarlem preekte Joost Cats, hoe de klopjes het bij de meditatie moesten aanleggen, „te weeten: eerst sijn selven te stellen voor d'goddelicke tegenwoordicheyt, met aanbiddinge, opofferinghe sijns selfs ende bidden om gratie te verkrijgen van wel te mediteren; dit met een corte snelheyt doende, neemende dan voor 't punct des meditatie: eerst aenmerckende 't misterie, ten tweden danbaerheit daervoor bewijssende; ten derden beschaemtheit verwekkende over sijn gebreken ende krancheden; ten vierden bidden ende suchten tot Godt om sodaenighen duecht off gratie te verkrijgen; ten vijfden opofferinghe sijns selfs”¹⁾. Lindeborn, Schoenius en de schrijver der „Onderwijzingen voor Geestelijke Dochters” schreven vrijwel dezelfde wijze van mediteren voor en gaven daarbij allerlei raadgevingen. Zij wezen op het aanprijzen der meditatie door Augustinus, Hugo van St. Victor, Bernardus, Bonaventura en Franciscus van Sales; Lindeborn noemde als meditatie-boeken die van Ludovicus de Ponte en van Van Brienens²⁾.

Mis horen.

Met klem werd de maagden voorgehouden dagelijks Mis te horen: „het volmaakste, het weirdigste en het heyligste gebedt”. Men beval haar echter aan, dit niet altijd op dezelfde manier te doen.

Gewezen werd op de H. Mis als aanbiddings-, dank-, zoen- en smeek-offer. Er werd aangedrongen op het meelevens met de handeling van de priester, vooral vanaf de Praefatie tot de Communie; dan was het geen tijd rozenhoedjes of getijden te bidden. Door sommigen werd liturgisch Mis gevolgd in meer strikte zin; in Haarlem lette een der klopjes op de Introitus, Graduaal, Offertorium, Communie, „latende haer dat van een maecht, dien 't latijn verstont, verduytschen”³⁾. Pastoor Kemp

¹⁾ Graaf, Levens. XXXIV 366 e.v.

²⁾ Lindeborn, Scala 103—141; Leeder. 111—170. — Schoenius, De Weg. (1676) 269—273; (1685) 263—267. — Onderwijzingen. 73—76.

³⁾ Graaf, Levens. XXXIV 364.

gaf in 1733 een Nederlands missaaltje uit ¹⁾); Lindeborn verklaarde, dat er voldoende boekjes bestonden, die uitleg gaven van de Mis en de ceremoniën.

Een andere manier om de Mis bij te wonen was het beoefenen van vier voorname deugden, van de Confiteor tot het Evangelie: de ootmoed; dan tot de Consecratie: het geloof, tot aan de Communie: de hoop, vertrouwend te zullen verkrijgen wat de priester in het Pater Noster vraagt; in de Communie tot het einde: de liefde. Ofwel men kon het leven van Christus overdenken en de verschillende perioden in dit leven weer verdelen over de onderdelen van de H. Mis. Ook was het goed iedere dag van de week in God een andere hoedanigheid te zien b.v. als koning, leermeester, rechter, vriend of vader ²⁾).

Graag werd gezien, dat de klopjes op tijd in de kerk kwamen en het mocht er haar niet om te doen zijn juist die Missen bij te wonen, die zonder veel eerbied, maar zo snel mogelijk werden gelezen en daarom „in de wandeling de naem gekregen hebben van *Jagers* oft *Ruyters Missen*” ³⁾). In de kerk was het passend zich te richten naar het algemeen gebruik van zitten, staan en knielen en zij behoorden zich stil te gedragen zonder op te vallen ⁴⁾). Dit liet wel eens te wensen over volgens Zacharias van Metz, die aanmerking maakte, zoals sommigen „met weinig eerbiedigheid en ontzag rondom het outer zwieren, om het selve toe te stellen of op te schikken, terwijl dat het H. Sakrament aldaar ten toon is gestelt” ⁵⁾).

Getijden en koorgebed.

Zo mogelijk lazen de maagden de getijden en zij deden dit op de daarvoor vastgestelde uren, al konden ze daarvan om wille van haar bezigheden afwijken ⁶⁾). Zij baden ze zowel af-

¹⁾ Kemp, De missen. — Vgl. Lagerwey, Begraafplaats. Jaarboekje O.U. 76 of O.K. 54.

²⁾ Spieghele. Capittel 13. — Gonnet, „Vergaderinghe”. 41. — Lindeborn, Scala. 151—157; Leeder. 182—188. — Schoenius, De Weg. (1676) 288—292; (1685) 281—285. — Onderwijzingen. III, 79—85. — Kemp, Zedelessen. 248—255.

³⁾ Lindeborn, Leeder. 178; Scala. 147.

⁴⁾ Kemp, Zedelessen. 257. — Gonnet, „Vergaderinghe”. 46.

⁵⁾ Van Rijn, Kerkelijke Historie. III 394. — Van Heussen, Batavia Sacra. II 472 kol. 2 e.v.

⁶⁾ Lindeborn, Scala. 163 e.v.; Leeder. 194 e.v. — Schoenius, De Weg. (1676) 209, 212, 213, 262, e.v.; (1685) 204, 207, 208, 256 e.v. — Onderwijzingen. II, III, VIII, IX en 85 e.v. — Kemp, Zedelessen. 267 e.v. — Ms. A. Berne. 1e regel, 2e en 9e hoofddeel — Ms. B. Berne. Uitlegging. 1e deel, 5e punt.

zonderlijk als in koorgebed. In de Hoek te Haarlem was het koor houden waarschijnlijk te danken aan de Clarissenregel, die oorspronkelijk door een aantal maagden werd gevolgd ¹⁾. Het bleef ook later in ere, al trad er een tijd van verslapping in, toen nog slechts drie of vier maagden volhielden ²⁾.

Behalve te Haarlem werd ook elders koor gehouden, wat waarschijnlijk samenhang met het leven in vergadering. Van Neercassel berichtte tenminste, dat te Utrecht, Delft, Haarlem, Gouda en Rotterdam de maagden in haar bidplaatsen bijeenkwamen om te mediteren, en samen te bidden of getijden te lezen ³⁾. Ook de regel van St. Norbertus ried degenen, die in één huis woonden, aan de getijden gezamenlijk te bidden, op de wijze die de biechtvader zou aangeven.

In Haarlem werden ze in het Latijn gebeden. Willebrordus Kemp gaf Nederlandse getijden- en vesperboeken uit, waarschijnlijk met het oog op de Utrechtse klopjes van Sinte Gertrudis, wier leider hij was ⁴⁾.

Over het algemeen werden de kleine getijden van Onze lieve Vrouw gelezen; klopjes, die daartoe niet in staat waren, vervingen ze door andere gebeden ⁵⁾. Sommigen lazen het gewone brevier ⁶⁾. Volgens de Haarlems-Niedorpse regel volstonden de maagden met de „getijdekens van onse L. vrouwe ontfanghnis” op werkdagen, maar op Zon-, heilige dagen en feestdagen was het lezen der grote getijden voorgeschreven ⁷⁾.

Biecht.

De verschillende regels gaven voorschriften over de veelvuldigheid van biechten en communiceren. Men verwachtte

¹⁾ Graaf, Levens. XXXIV 361.

²⁾ T.a.p. XVIII 94 e.v.

³⁾ Brom, Neerkassel's Bestuur. 210.

⁴⁾ Lagerwey, Begraafplaats. Jaarboekje O.U. 76, 77, of O.K. 54, 55.

⁵⁾ Van Miert, Kwezels. 78 e.v. — Ms. A. Berne. 1e regel, 2e hoofddeel — Gonnet, „Vergaderinghe”. 41.

⁶⁾ De „Onderwijzingen voor de Geestelijke Dochters” spraken in de voorafgaande regel over de getijden van O. L. Vr. (II, VIII, IX); het kapittel over de getijden begint echter: „Het en is geen kleyne zaek de getijden te lezen, besonderlijk die van den Brevier”. 85. — Rovenius, Republica. 273., quaedam etiam horas Canonicas, aut saltem B. Virginis, vel alias preces statis temporibus legunt”. — Graaf Levens. XVIII 237, XX 137, XXXIV 360.

⁷⁾ Gonnet, „Vergaderinghe”. 41. — Vgl. L'idée. 211 e.v.; Een Christelijke Maegd, 197. Marie Anne du Val de Dampierre las iedere dag de grote getijden.

van de klopjes, dat ze minstens eenmaal per maand biechtten, maar meer gebruikelijk was het dit eens in de veertien dagen of iedere week te doen; Schoenius schreef zelfs over een of twee maal per week ¹⁾. Wel stelde de derde-orde-regel van St. Norbertus als minimum zeven keer per jaar te biechten en te communiceren, maar dit was een bepaling voor de „onachtzamen” en was geen ideaal ²⁾.

Onder de raadgevingen met betrekking tot de biecht werd gewaarschuwd de biecht te zoeken en niet de biechtvader; de maagden mochten niet zo gehecht zijn aan het biechten bij een bepaalde priester, dat zij bij zijn afwezigheid, verplaatsing of overlijden niet naar zijn opvolger wilden gaan. Dergelijke klopjes, schreef Lindeborn, werden door „een niet wel bestendige bestendigheid van de bichte” afgehouden en liever dan te veranderen wilden zij het ontvangen der H. Sacramenten uitstellen ³⁾. Vandaar de lof voor Giert Heindriks, een buitenmaagd, wier liefde tot de vergadering even groot was gebleven, al was haar eerste overste gestorven. Zodra de gelegenheid zich voordeed, kwam ze weer naar de Hoek en ging „bij die tegenwoordige Oversten te biechte, alsof 't haer eerste Oversten geweest hadt” ⁴⁾.

Het paste ook niet de biechtstoel te beschouwen als „een Preek-stoel oft een praetstoel” ⁵⁾ en beslag te leggen op de tijd van de biechtvader „met al te lank en historie-wijs te biechten, waeronder dikwils veel zinnelijkheid, ja zomtijds noch wat erger kan schuylen, bijzonderlijk als men ziet, dat zommige maer occasie en zoeken om bij den Biechtvader te loopen ⁶⁾”. De regel van „Int Veld-de Hoek” stond de maagden wel toe iedere dag boodschappen bij de overste te brengen, maar aan huis en niet in de biecht, noch in of bij de kerk ⁷⁾.

Communie.

De regels geven eveneens inlichting over het communiceren.

¹⁾ Gonnet, „Vergaderinghe”. 52. — Spieghel. Capittel 11. — Onderwijzingen. IV. — Schoenius. De weg. (1676) 218; (1685) 212.

²⁾ Ms. A. Berne. 1e regel, 6e hoofddeel. — Ms. B. Berne. Kort Begrip en Uitlegging. 2e deel, 2e punt.

³⁾ Lindeborn. Leeder. 308; Scala. 272.

⁴⁾ Graaf, Levens. XXXIV 332.

⁵⁾ Lindeborn, Leeder. 311; Scala. 275.

⁶⁾ Onderwijzingen. 88.

⁷⁾ Gonnet, „Vergaderinghe”. 51.

Het ontvangen der H. Communie was in de Middeleeuwen betrekkelijk zeldzaam geworden, al werd naar verhouding in de Nederlanden meer gecommuniceerd dan elders ¹⁾. Hoewel het Concilie van Trente in 1562 de veelvuldige Communie had aanbevolen, bleven vele priesters huiverig deze en vooral de dagelijkse Communie aan de gelovigen toe te staan. Waar dit werd gedaan, werd vaak opspraak verwekt en stond men bloot aan inmenging van anderen ²⁾.

De meningen waren zeer verdeeld. Mocht Aquaviva, generaal der Jezuïeten, in 1584 waarschuwen tegen het al te veelvuldig communiceren en van oordeel zijn, dat vrouwen niet meer dan eenmaal per week de H. Communie behoorden te ontvangen, toch berustte hij er in, dat te Keulen ook in de Jezuïeten-kerken meermalen per week de Communie werd uitgereikt, zij het dan niet aan dezelfde maar aan verschillende personen. Onder de Jezuïeten waren zowel vóór- als tegenstanders van de meer dan wekelijkse Communie; te Keulen en in de Zuidelijke Nederlanden drongen zij er op aan, de plaatselijke gebruiken te mogen volgen. Werd dit niet toegestaan, dan was het enige te verwachten resultaat, dat de gelovigen naar andere kerken zouden gaan ³⁾. Pas langzamerhand kwam de gewoonte op behalve op Zon- en feestdagen ook op Donderdagen te communiceren. Agnes van Heilsbach, die ± 1622 Jezuïeten-klopje was geworden, was de eerste, „die dit weldaet te Ruremonde genoten heeft: Daernaer zijn meer andere hierin ghevolght, ende aldus is de Donderdaegsche Communie onder de gheestelijcke Dochters allenxkens ghemeyn gheworden”. Joanna van Randenraadt ontving ± 1642 verlov van Mutius Vitelleschi, generaal der Jezuïeten, om dagelijks te communiceren ⁴⁾.

In de regelboekjes werd geen gewag gemaakt van een verschil van mening aangaande de veelvuldige Communie. De maagden kregen er de raad geregeld en dikwijls te communiceren, maar zij hadden zich hierin vóór alles te schikken naar de mening van de biechtvader en zij werden gewaarschuwd de gewoonte van communiceren niet te laten ontaarden in een sleur;

---

¹⁾ Van Miert, Over het veelvuldig communiceren. 18 e.v.

²⁾ T.a.p. 27 e.v., 29 e.v.

³⁾ L. v. M., Iets over de veelvuldige Communie. 392 e.v. — Pasture, La restauration. 311 e.v.

⁴⁾ Van Miert, Over het veelvuldig communiceren. 28 e.v.

vandaar dat werd aangedrongen op een heilig leven als goede voorbereiding en dankzegging ¹⁾). Naar de regels te oordelen was het algemeen gewoonte geworden op Zon- en feestdagen en veelal ook op Donderdagen te communiceren ²⁾). Hiernaast waren nog talrijke andere „gratiedagen”, zoals het patroonfeest en de herinneringsdag van de intrede. Andere Communie-dagen konden variëren naar gelang van de leiding der maagden. De derde orde van St. Norbertus bestemde daarvoor feesten van Norbertijnse heiligen ³⁾); de Jezuiten-klopjes te Kuilenburg communiceerden op bepaalde heilige dagen, waarvan de kosteres de lijst bewaarde ⁴⁾). De „Onderwijzingen voor Geestelijke Dochters”, die afkomstig waren van het Oratorie, wezen het feest van Philippus Neri aan als Communie-dag. Bovendien stelden ze als zodanig een groot aantal andere dagen vast, o.m. de 25e van iedere maand „om te vereeren het Mysterie van de Menschwording en de Geboorte van Christus”, de 17e September „de Solemniteyt van de alderheyligste Maget en Moeder Gods Maria” ⁵⁾ en Maria Presentatie, de feesten van Augustinus, Hieronymus, Ambrosius en St. Carolus Borromeus. Behalve op deze en andere dagen was het goed iedere maand eenmaal te communiceren voor een bepaalde aangegeven intentie en ook hiervoor wezen de „Onderwijzingen” speciale dagen aan ⁶⁾).

Een enkel klopje communiceerde dagelijks, maar gewoonte was dit niet ⁷⁾).

¹⁾ Spieghel. Capittel 12. — Lindeborn, Scala. 288—300; Leeder. 318—336. — Schoenius, De Weg. (1676) 299—234; (1685) 223—228. — Onderwijzingen. IV, 49, 112—123. — Ms. A. Berne. 1e regel, 7e hoofddeel — Ms. B. Berne. Uitlegging. 2e deel 2e punt.

²⁾ Lindeborn, Scala. 86, 167, 174; Leeder. 93, 198, 206. — Ms. A. Berne. 1e regel, 7e hoofddeel. — Van Hoeck, De Jezuiten-statie 88. — Gonnet, „Vergaderinghe”. 53. — Schoenius, De Weg. (1676), 215; (1685) 209. — Onderwijzingen. IV, 107. — De regel van De Hoek-Int Veld, Schoenius, de Onderwijzingen noemen alleen Zon- en heilige dagen, niet de Donderdag. — Vgl. L'idée. 164; Een christelijke Maegd. 153. Ook hier is sprake van het communiceeren op Zon- en feestdagen en op Donderdagen.

³⁾ Ms. A. Berne. 1e regel, 4e en 7e hoofddeel.

⁴⁾ Van Hoeck, De Jezuiten-statie. 88.

⁵⁾ Feest van Maria's naam. — Decreta Authentica Congregationis Sacrorum Rituum, Romae, I (1898) no. 1730, p. 369. Bij decreet van 17 Juni 1684 werd Maria's Naamfeest, dat vroeger ex Indulto Apostolico, nonnullis in locis, op 17 September mocht gevierd worden voor heel de Kerk voorgeschreven en vastgesteld op Zondag onder het Octaaf van Maria's geboorte. Tevens werd daarbij verboden het genoemde feest nog langer op 17 September te vieren.

⁶⁾ Onderwijzingen. XVIII e.v., 107—111.

⁷⁾ Frenay, Aanteekeningen. VI 245. „S. Eucharistiae Sacramento sic erat affecta, ut dolet vel unum diem hac esca privari”. — Van Miert, Over het veelvuldig communiceeren. 29.

Te Haarlem is meermalen sprake van het ontberren der H. Communie bij wijze van versterving en ook als teken van eerbied. Zo verzocht Jannetgen Dirks aan de overste Joost Cats, dat hij haar „sometijts 't H. Sacrament wat wilde ontrecken oft minder geven, tot meerder reverentie ende eerbiedinge” en als zij zag, dat anderen „soo lichtvaerdig” te Communie gingen, zei ze: „'t is al hoochtijt houwen, hoochtijt houwe, ende men is weinich besorcht om zijn selven daer wel toe te bereyden” ¹⁾. Joost Cats ging op het verzoek van Jannetgen Dirks niet in, maar Margareta Cornelis, die een grote liefde had tot het H. Sacrament, werd door zijn voorganger Cornelis Arents „daer dicwils in geoeffent in 't selfde te derven” en ook Maria Mathisen werd door hem „geoeffent in den wegh der gelatenheyt, doordien hij haer ontrok 't gebruik van de H. Sacramenten, haar dieselfden zoo dicwils niet geevende als sij voorgaende wel gewoon was” ²⁾. De latere overste Boudewijn Cats hield de klopjes voor, „dat het altoos beter is Godt om Godt te derven als nae sijn eyghen devotie te ghebruicken” ³⁾.

In verband met de schroom om te communiceren stond, dat jongere maagden minder te Communie gingen dan oudere; een der kosteressen, die de andere maagden moest waarschuwen, wanneer het haar tijd was te biechten en te communiceren, „was seer schrupel om soo dicwils te vraegen om de gratie als 't de somege jonge maechden wel begeerden, laetende haer voorstaen, daer meerder reverentie ende heylicheyt toe van node waer om soo dicmaels de gratie te genieten, ende dat de ootmoedige gelatenheyt soo wel Godt behaegden als die vierige devotie” ⁴⁾. Trijn Jans Oly maakte als jong klopje een uitzondering, „want noch weynich tijts Godt gedient hebbende, soo worden haer het Alderheylichste Zacrament neffens de outste maechden ghegheven” ⁵⁾.

De H. Communie niet te ontvangen bij wijze van versterving kwam niet alleen in Haarlem voor. Het werd ook door de „Onderwijzingen voor Geestelijke Dochters” aanbevolen, speciaal op dagen in de vasten, „om te vereeren den ouden geest van peni-

---

¹⁾ Graaf, Levens. XXXIV 379.

²⁾ T.a.p. XXXIV 377.

³⁾ T.a.p. XXXIV 378.

⁴⁾ T.a.p. XXXIV 374 e.v.

⁵⁾ T.a.p. XVII 256.

tentie, door de welke d'H. Kerke haer kinders placht te zuyveren, eer zij mochten Communiceren" ¹⁾).

Retraite en recollectie.

Het was gewoonte, dat de maagden maandelijks een dag recollectie ²⁾ en eenmaal per jaar retraite hielden. Zij trokken zich dan van haar dagelijkse bezigheden terug en brachten enige dagen in gebed en stilzwijgen, met meditatie en geestelijke lezing door. Reeds Chrysostomus, schreef Lindeborn, had het voordeel van die jaarlijkse inkeer bepleit. Schoenius wees op de H. Martinus, Fulgentius, Franciscus en Teresia, de „Onderwijzingen”, ook op Ignatius, Carolus Borromeus en Philippus Neri. De schrijvers der regelboekjes verschilden onderling in het aangeven van de stof voor de overdenkingen in deze dagen, maar het doel was bij allen hetzelfde: hernieuwing van het geestelijk leven. Sommigen stelden de duur van de retraite op drie dagen vast, anderen op zes of acht. De tijd waarin de retraite werd gehouden kon verschillend zijn; enkele regels wilden die laten vallen omtrent de verjaring van de intrede, de regel van de Hoek in de eerste week van de vasten, waarin de quatertemperdagen vielen ³⁾. Omstreeks het feest van St. Franciscus Xaverius of van Maria Onbevlekt Ontvangen hielden de Kuilenburgse Jezuiten-klopjes een driedaagse retraite; hierbij staat aangegeven, dat zij dit gezamenlijk deden onder leiding van de Pater ⁴⁾.

Particuliere devoties.

Namen de klopjes groot aandeel in de uitingen van het algemeen-kerkelijke leven, zij hadden daarnaast tal van particuliere devoties. Allerlei broederschappen, waarvan ook gewone leken konden deel uitmaken, telden klopjes onder hun leden. Het spreekt vanzelf, dat de leiding, waaronder zij stonden, vaak

¹⁾ Onderwijzingen. 110.

²⁾ Schoenius, *De Weg*. (1676) 306 e.v.; (1685) 301 e.v. — *Onderwijzingen*. XIV, 130 e.v. — Ms. B. Berne. Uitlegging. 2e deel, 3e punt.

³⁾ Gonnet, „Vergaderinghe”. 53. — Lindeborn, *Scala*, 339—344; *Leeder*. 377—382. — Schoenius, *De Weg*. (1676) 188, 310—314; (1685) 183, 305—309. — *Onderwijzingen*. 128—135. Ms. A. Berne. 1e regel, 8e hoofddeel — Ms. B. Berne. Uitlegging. 2e deel, 4e punt.

⁴⁾ Van Hoeck, *De Jezuiten-statie*. 88.

de keuze van de broederschap zal hebben beïnvloed. De regel der Norbertijnse kwezels schreef voor: „Alle broeders en zusters zullen zich laten inschrijven in het Broederschap van den H. Vader Norbertus te Tongerloof of elders, waar het bestaat” ¹⁾. Voor de klopjes der saeculieren werd de Broederschap van St. Willebrordus en Bonifacius de meest geschikte geacht. Een zekere concurrentiegeest was hier niet uitgesloten. Toen Lindeborn schreef over de broedersschappen, die de godsvrucht bevorderden, zoals die van de Rozenkrans van de Dominicanen, later nagevolgd door de Franciscanen „met den Gordel”, de Augustijnen „met den Riem” en de Carmelieten „met den Schapulier”, ging hij voort: „Doch als sommige dese Godsvruchtige Vonden hier quamen te misbruiken, soo heeft onsen Doorluchtigsten Sasboldus opgericht een andere, genoegsaem met geestelijke begunstingen van de Apostolische Stoel verrijkt, onder den Titel van de Gratie Gods en Patrocini van onse Voornaemste Apostelen Wilibrordus en Bonifacius”. Hij ried de maagden zich niet overal te laten inschrijven en minder te letten op aflaten dan wel op godsvrucht. „Den Roosenkrans, Koorde, Riem of Schapulier sullen den Hemel niet geven, maer alleen het volbrengen van den wil des Hemelschen Vaders: maer ik rade aen altemaer, sonder de andere te benijden, dat sij versoecken om ingeschreven te mogen worden in de Broederschap van de H. H. Willebrordus en Bonifacius” ²⁾.

In verband met het lidmaatschap stond de uitdeling van de „Maend-Briefkens”, een gebruik afkomstig van de H. Franciscus de Borgia en „met hem in de Societeit Jesu en naderhand in de andere Broederschappen gekomen” ³⁾. De bedoeling van deze briefjes ⁴⁾, die op goed geluk af werden uitgereikt, was de bepaalde heilige, die er op vermeld stond, te vereren, zijn leven te

¹⁾ Ms. A. Berne. 1e regel, 10e hoofddeel.

²⁾ Lindeborn, Leeder. 344 e.v.; Scala. 308 e.v. In de Scala had Lindeborn zich weer veel scherper uitgedrukt: „Verum cum piis hisce Inventis quidam hic abuterentur non ad lucrum animarum sed animorum, eosque a legitimis suis patribus ad alienigenas inflectere allaborarent quaestum aestimantes pietatem, aliam favoribus spiritualibus a Sede Apostolica abunde locupletatam sub Titulo Gratiae Dei et Patrocinio Proto-Apostolorum nostrorum Wilibrordi ac Bonifacii crexit Illust^{mus} p.m. Sasboldus.” En verderop: „Laciniae panni, Coriola, Funiculi vel Coralla coelum non dabunt, at sola Patris coelestis adimpleta voluntas”.

³⁾ Lindeborn. Leeder. 346; Scala. 309.

⁴⁾ Het Bisschoppelijk Museum te Haarlem bezit enkele van die briefjes. Zie: Graaf, Levens. XXXV 403 noot 1.

lezen en na te volgen, in het gebed een speciale intentie voor die maand indachtig te zijn en een aangegeven deugd te beoefenen. Daarmee moesten de klopjes het ernstig nemen, want het was niet louter toeval, maar ook „goddelijke schikking”, waardoor een bepaald briefje haar ten deel viel; „ende”, preekte de „Leeder Jacobs”, „dat sal geen ijdel vermoeden wesen, want gij merkt wel, dat na de kennis die gij van een iegelijk hebt, yder sulken lesje bekooft, door dewelke haer ingestampt word hetgeen sij aldermeest gebrek heeft: Gij sult hooren, dat aen een klappeister voorgeschreven wordt de stilzwijgendheit, de Celle aen degeen die lanterfante gaet, aen de louwe de naerstigheit, de aelmisse aen de spaersame, de verduldigheit aen de gemelijke etc.”¹⁾ Mogelijk hebben niet alle klopjes evenveel notitie genomen van die briefjes, te oordelen altans naar een andere uitspraak: „soo wil ik niet, dat gij meint genoeg te wesen een Briefken ontfangen te hebben, het selvige eerbiediglijk gekust te hebben, den naem gesien te hebben en gelesen te hebben al 't geen' er op staet: terstond als gij te huys kooft het ergent in een boexken te leggen en als gevangen op te sluyten, ofte het verachtelijk gins heen te smijten, den geheelen maend te laten voorbijgaen en niet eens te beoogen den naem van den Heilig die u toegereikt is, ja niet eens te gedencken, dat men 't bekomen heeft”²⁾.

Men schijnt een bijzondere voorliefde te hebben gehad voor devoties, die per jaar, per maand, per dag of per uur werden beoefend. De „Onderwijzingen voor Geestelijke Dochters” wilden, dat de maagden een jaar lang een bepaald mysterie uit het leven van Christus vereerden; daarvoor werden briefjes uitgedeeld op Hemelvaart, met vermelding van het mysterie, met een onderverdeling voor iedere maand³⁾; andere briefjes met de gaven van de H. Geest werden rondgegeven op Pinksteren⁴⁾ en weer anderen „de Suffragien van de negen Chooren der Engelen” op 29 September, het feest van St. Michaël⁵⁾. Verder wilde deze regel, dat de klopjes de 25e van iedere maand

¹⁾ Lindeborn, Leeder 347 e.v.; Scala. 311.

²⁾ Lindeborn, Leeder. 346; Scala. 309 e.v. — L'idée. 211; Een Christelijke Maegd. 197. Marie Anne du Val de Dampierre kende een dergelijk gebruik. Daags voor het ontvangen der H. Communie opende ze op goed geluk een boek met plaatjes, zinnebeelden uit het Hooglied; zij liet dit ook doen door geestelijken en andere mensen uit haar omgeving.

³⁾ Onderwijzingen. XVIII, 136 e.v.

⁴⁾ T.a.p. 162 e.v.

⁵⁾ T.a.p. 163 e.v.

's nachts om twaalf uur zouden opstaan om te bidden ter ere van Christus' geboorte ¹⁾; wekelijks moesten zij een bepaalde deugd beoefenen.

Bepaalde intenties werden vastgesteld voor bepaalde dagen van de week bij het bidden van de getijden en van de rozenkrans; in de laatste was die intentie in te voegen in ieder Weesgegroot en bovendien kon daar nog de naam van de patroonheilige van de maand worden ingelast ²⁾.

Hoe deze raadgevingen in toepassing konden worden gebracht, werd beschreven in het leven van het Haarlemse klopje Grietje Jans Quispel. 's Morgens overdacht zij gedurende een paar uur de zeven Kruiswoorden en in de loop van de dag en zelfs van de nacht bad zij ieder uur volgens de methode aangegeven door Pater Makenblij. Ieder uur riep zij haar beschermheiligen aan en ook, wanneer zij tijdens haar handwerk mediteerde over de vijf H. wonden van Christus, riep zij telkens twee heiligen als haar voorspraak aan. Hetzelfde deed ze bij elk tientje van de rozenkrans, waarbij zij dan tevens vroeg een of andere deugd te mogen verkrijgen. Gedurende haar werk bad ze wel vijf rozenhoedjes telkens op een andere manier en bovendien bad ze minstens eenmaal in de week de „Cruisganck", die wel een uur duurde. Met bewondering schreef Trijn Jans over die verscheidenheid van godvruchtige oefeningen en gebeden, die Grietje geen moeite kostte en niet verwarde, want „dese menichvuldicheyt was in haer eenvuldich, soo volgende nae malkandere als 't cijffergetal volgt achtereen" ³⁾. Misschien ging niet alle klopjes een dergelijke menigvuldigheid zo goed af en bestond voor haar het gevaar zich te verliezen in een dagvulling van drukke godsdienstige oefeningen.

Merkwaardig was de devotie van andere Haarlemse klopjes om „vijftien jaer lank te lesen dagelijks hondert Pater nosters en Ave Maria ter eeren de droppeltgens bloet dien haer Salichmaker ghestort hadt" en de „devotie tot de jaeren van dertich tot drie en dertich in welcken haer heemelschen Brudegom 't meeste werk van onse salicheyt ghewracht hadt" ⁴⁾.

De verering voor Maria bleek reeds uit het bidden van haar getijden en van de rozenkrans. Ook gingen Haarlemse klopjes

¹⁾ T.a.p. XIV e.v.

²⁾ Lindeborn, Scala. 166 e.v., 170 e.v., 174; Leeder. 198 e.v., 203 e.v., 207.

³⁾ Graaf, Levens. XXXV 393 e.v.

⁴⁾ T.a.p. XXXV 392.

ter bedevaart naar O. L. V. ter Nood bij Heiloo ¹⁾ en zelfs naar Scherpenheuvel ²⁾; in de vergadering was een „beeldekens dat ghemaect was van 't hout van Scherpenheuvel" ³⁾. Te Haarlem kenden ze ook de devotie van een bezoek aan de zeven kerken of kapellen, die daar vóór de Hervorming ter ere van Maria waren gesticht. Ondertussen waren ze dan bezig met haar handwerk; ook was er een ander, die „in haer camer met een brandende waskeers aldaer de seeven kercke besocht" ⁴⁾. Een andere geestelijke bedevaart was „die Jerusalemsche pelgrimaedje" ⁵⁾. Sommigen hadden de gewoonte overgenomen „van de cloosterbagijntjes, dien in den Advent maecten een geestelik Bedtlehem van iets te lesen daartoe geordineert" ⁶⁾. Meestal deden ze dergelijke vrome oefeningen gezamenlijk. Dat was ook het geval met de „Cruisgank"; een der maagden had die in de vergadering ingevoerd, „soo dien te Gent doen in gebruik was, latende de boeckkens drucken, beeldekens schilderen. Dit dede se in een ouwe schuer, daer 't nat ende windich was, maer om de ruimte daer toe bequaem. Daer veel maechden met devotie haer bij voechden, veel lichten ontstoken worden" ⁷⁾.

Geestelijk onderricht.

De klopjes ontvingen haar geestelijk onderricht zowel door het gesproken woord van de overste als door lectuur. De onderrichting der maagden was een niet te verwaarlozen taak. Bertius beschouwde dit als een onderdeel van de zielzorg der priesters ⁸⁾; de Jezuiet van de Velde achtte de zorg voor haar noodzakelijk, want alleen onder goede leiding konden ze nuttig

¹⁾ T.a.p. XXXV 401 e.v.

²⁾ T.a.p. XXXV 400 e.v.

³⁾ T.a.p. XXXV 399.

⁴⁾ T.a.p. XXXV 397, 399 e.v.

⁵⁾ T.a.p. XXXV 392, 396. — L'idée. 535; Een Christelyke Maegd. 499. Ook hier is sprake van een „Pellerinage qu'on peut faire en esprit chaque jour de la Semaine".

⁶⁾ Graaf, Levens. XXXV 398.

⁷⁾ T.a.p. XXXV 395. Of de „Cruisgank" onze gewone Kruisweg was? In aanmerking genomen, wat over die kruisgang gezegd werd bij Griet Jans Quispel is dat niet waarschijnlijk: „Dan hadt sij noch de Cruisgank van vijftig Pater-nosters, daerop elke vijf de principaelste misterie van de passie Christi". Volgens Trijn Jans was deze devotie zeer verspreid in Holland.

⁸⁾ Petrus a M. D., Clara Relatio. 119. „Si velit autem selectiores quasdam animas ad perfectiorem statum provocare, sunt et plures devotae filiae, de quibus praecedentibus capitulis egimus, quae ad eminentius quid aspirant".

werk verrichten zonder meer te bederven dan ze goed deden ¹⁾, en de visitator Bouters meende in 1628, dat de geestelijke zorg voor de Jezuiten-klopjes met haar kostschool te Gouda alleen al de tijd van één man in beslag zou kunnen nemen; de maagden waren dan ook bereid op haar kosten voor het onderhoud van een pater te zorgen ²⁾, In 1679 en 1690 werd bij de visitatie der Jezuiten-missie aangedrongen op beter geestelijk onderricht der klopjes ³⁾.

Voor de maagden werd speciaal geprekeet. De overste der Haarlemsche klopjes, schreef De la Torre, onderwees haar door zijn geestelijke conferenties, vermaningen en preken ⁴⁾. Deze waren een belangrijk onderdeel in de leiding der klopjes; op de eerste plaats behoorden zij dààruit lering te trekken en niet uit particuliere gesprekken met de overste ⁵⁾. De sermoenen moesten een onderwerp van gesprek zijn voor de geestelijke maagden en in Haarlem waren ze dat inderdaad ⁶⁾. Ze werden er vlijtig opgeschreven, ofschoon in de Hoek „veel costelicke gedruete boeken” waren; maar de preken waren van nog groter nut, omdat ze de lering gaven van de „eigen Meester, Herder ende geestelicke vader”, die het beste wist, wat de klopjes nodig hadden ⁷⁾. Verschillende maagden hielden zich bezig met dat opschrijven van sermoenen, evenals met het overschrijven van geestelijke boeken ⁸⁾. Een van haar deed dit in haar lege tijd, als zij op de winkel van haar ouders paste ⁹⁾. Een der schrijfsters maakte zich biezonder verdienstelijk; zij werkte overdag, maar ook halve nachten, en schreef ieder boek minstens twee maal, „jæ de sommegen een vier of vijfmael voor andere

¹⁾ Van Lommel, Narratio 1620—41. VI 99.

²⁾ Van Lommel, Relatio Bouters 1628. 253.

³⁾ Commendanda. (Julii 1679) „1. Commendatur universim omnibus maior cura instructionis tam catecheticae quoad pueros et rudes, quam spiritualis animadvertitur quoad filias devotas, in quibus variis in locis animadvertitur aliquis defectus”. — Uit de Visitatie van 1690: „10. Renovatur punctum primum Memorialis anni 1679, quae habet: „Commendatur universim omnibus maior cura instructionis tam catecheticae quoad pueros et rudes, quam spiritualis animadvertitur quoad filias devotas”. Et vero non est difficile recte has instruere, si singuli animum proprium conentur imbuere vero spiritu devotionis per spiritualia quotiadiana exercitia”.

⁴⁾ Van Lommel, Relatio de la Torre 1656. XI 116.

⁵⁾ Lindeborn, Scala. 300—307; Leeder. 336—344.

⁶⁾ Graaf, Levens. XXXIV 365 e.v., 383 e.v.

⁷⁾ T.a.p. XXXV 410 e.v.

⁸⁾ T.a.p. XIX 147 noot 1.

⁹⁾ T.a.p. XXXV 404.

maechden. Ick weet niet of 't een paert soude cunnen voorttrecken alle de boecken die sij beschreven heeft" ¹⁾).

Onder de geestelijke boeken, die door de klopjes werden gelezen of haar werden aanbevolen, werden vooral genoemd de H. Schrift, de levens der heiligen, de „Navolging van Christus", de boeken van Franciscus van Sales en van zijn tijdgenoten ²⁾).

Verhouding tot overste of biechtvader.

Het contact tussen priesters en klopjes bracht mee, dat de onderrichtingsboekjes lang en breed spraken over de houding van de maagden ten opzichte van overste of biechtvader, die algemeen „Vaer" werd genoemd ³⁾). Was het klopje in haar keuze in zekere zin vrij, toch kon het geen instemming verwerven als ze om kleinigheden veranderde; van de andere kant werd te grote gehechtheid aan de persoon van de overste afgekeurd. Vandaar dat zowel op gewillige gehoorzaamheid als op gereserveerdheid werd aangedrongen. Zij behoorden alle familiariteit te vermijden en mochten het de overste niet kwalijk nemen, als hij er zich van onthield met haar te eten en zich onttrok aan de omgang met haar ⁴⁾). In Haarlem had Cornelis Arents de gewoonte aangenomen nooit met de maagden te eten en hij gaf haar „tot een leeringe, dat sij nimmermeer met haeren B. Vader aen de tafel zoude eeten, of met geenige Priesters, al waer 't dat het haer op de ghehoorsaemheyt geboden worden; want in sulks tegen de ghehoorsaemheyt te doen haer vrijstaet". Dat ging zelfs zo ver, dat een der klopjes niet aan tafel at, „maer achter bij de dienstmaecht", wanneer Cornelis Arents haar moeders gast was. Dit was niet altijd vol te houden. De ouders van een ander klopje nodigden soms priesters uit te komen eten; daar de dochter thuis was, zat ze er dan over in om de „ordinantie te onderhouden, welck leert de maechden des vergaderings de Priesters soo groten estym ende reverentie te hebben, dat sij haer zelve onwaardich achten met die te eeten. Dit wederstont sij dan so seer als sij conde, totdat het

¹⁾ T.a.p. XIX 302 e.v. Verschillende sermoenboeken worden bewaard in het Groot-Seminarie te Warmond en in het Bisschoppelijk Museum te Haarlem.

²⁾ Zie Bijlage III.

³⁾ Gonnet, „Vergaderinghe". 50.

⁴⁾ Lindeborn, Scala. 257—267; Leeder. 292—302. — Schoenius, De Weg. (1676) 175—182; (1685) 171—178. — Kemp, Zedelessen. 135—138, 296—299. — Onderwijzingen. 10 e.v. 90.

haer van de Priesters ende van haer ouders op de gehoorsaemheit geboden worde; 't welk zij dan dede met grote schromte ende met een stil seechbaar gelaet" ¹⁾).

Eenvoud in levenswijze.

Eenvoud in levenswijze moest tot uiting komen in huisraad, voeding en kleding ²⁾). De versieringen in huis of kamertje mochten slechts dienen om godsvrucht op te wekken; al het overtolige was uit den boze en daarom: geen „zijde gordijnen, tapeetzerijen, fluweele kussens, porceleyne lampetten ofte andere wereldsche kostelijckheden" ³⁾). Trijntje Jans Oly „had een groote afkeer van overvloedicheyt, van kostelijckheyt ende van nieuwe fatsoenen soo in haer huys alsoock in haer kleedinge en overtaeffel". Van het begin af leerde ze haar „gheestelijcke leerdochters" alle overvloed te vermijden en daarom wilde ze niet „toelaeten eenighe nieuwe inventiën om de spijs te koocken anders als van outs de gewoonte was geweest; nochte en liet niet toe eenige nieuwe manieren van huysraet op elck haer camer, al was 't maer een ongevouwen rabatgen voor de bedstee oft de schoorsteen" ⁴⁾).

Voeding.

Wat de voeding betrof, kwam het er op aan zonder overdrijving matig te zijn, niet kieskeurig, zich aan tafel in kleinheden te versterven, zonder daarmee lastig te zijn voor anderen, en als regel niets te eten buiten de maaltijden ⁵⁾). Bij alle aansporing tot soberheid werd er toch op aangedrongen te zorgen voor voldoende voeding. Een der geestelijke moeders te Haarlem, bezorgd voor de jonge maagden, had als „spreeckwoort: wilt ghij Godt vierich dienen, zoo moet ghy hertich eeten" ⁶⁾). Voor zwakke en oudere maagden werden uitzonderingen toegestaan. Zelfs Trijn Jans Oly nam „om haer groote swackheyt een weinich

¹⁾ Graaf, Levens. XXXIV 384.

²⁾ Onderwijzingen. 67.

³⁾ Schoenius, De Weg. (1676) 154; (1685) 150.

⁴⁾ Graaf, t.a.p. XXXV 426.

⁵⁾ Spieghel. Capittel 5. — Lindeborn. Scala. 233 e.v.; Leeder, 268 e.v. — Schoenius, De Weg. (1676) 236; (1685) 230. — Onderwijzingen. VI e.v. — Kemp, Zedelessen. 151 e.v. — Graaf, Levens. XXXV 433.

⁶⁾ Graaf, Levens. XXXV 433 e.v.

wijn over taeffel", maar hij was „soo straf en somtijts soo out en ros van couleur", dat de andere klopjes niet begrepen, hoe ze die kon drinken ¹⁾. In het algemeen werd wel bier, maar geen wijn gedronken. De Haarlemse regel verbood het drinken van wijn, tenzij dit nodig was voor de gezondheid; alleen „als de beleeftheit vereyscht deselve eens te proeven", mochten ze dat wel doen. Brandewijn mochten ze „om niemants wil proeven" ²⁾. Schoenius schreef: „mijdt alle stercke dranck na uw vermogen" ³⁾ En als in de „Zedelessen" de „Maegd" van de tweegesprekken het drinken van wijn bepleitte: „Dog Paulus schrijft heel anders aen Timotheus. „Drink voordaan", zegt hij, „geen water meer, maer gebruik een weinig wijn, om uwe mage, en uwe menigvuldige swakheden", luidde het antwoord: „Paulus schrijft dat aen een Bisschop en niet aan de Maegden" ⁴⁾. In Haarlem schijnt de soberheid in voedsel in het begin groter te zijn geweest dan in latere jaren. Trijn Jans Oly wilde „de oude simpelheit" behouden en stond daarom niet toe, „dat men pasteijen soude setten in de korsten, veel minder marsepeynen oft eenich ander kostelijck banket. Jae, al waeren 't oock Eedele Joffrouwen, soo mosten sij haer nae de gemeente voeghen. Zij en placht oock eertijts niet te willen toelaeten, datter hoenderen op taeffel quamen, maer had haer hierin laeten overstemmen, soodat se naderhant dieselve toeliet" ⁵⁾. Hoe het menu er bij de oude maagden uit kon zien, vertelde Trijn Jans in het leven van Maria Cornelis van Veen, dochter van de Pensionaris van Leiden. Deze kwam te wonen bij arme maagden en zij, die „delicate spijs" gewend was, „mocht nu eten een stuk roggenbroot, wat wortele in 't water gesoden, ofte sop in sout water gheweect, een weinich vet daerover, ende soo vorder naevenhant die andere spijs" ⁶⁾. Verschillende maagden werden geprezen om haar gemakkelijkeit, maar niet allen waren zo gauw tevreden en er waren er, die wel iedere dag „een nieuwe kokeratie" wilden verzinnen ⁷⁾.

Vasten en versterving.

Het ligt voor de hand, dat de vasten streng werd gehouden.

¹⁾ T.a.p. XXXV 426.

²⁾ Gonnet, „Vergaderinghe". 44.

³⁾ Schoenius, De Weg. (1676) 236; (1685) 230.

⁴⁾ Kemp, Zedelessen. 154 e.v.

⁵⁾ Graaf, Levens. XXXV 426 e.v.

⁶⁾ T.a.p. XX 325 e.v.

⁷⁾ T.a.p., XXXI 111 e.v.

Behalve de gewone door de Kerk voorgeschreven vastendagen hielden de maagden er nog andere. Meestal vastten ze Vrijdags, ook wel Woensdags of Zaterdags en op dagen, die vooraf gingen aan de feesten, waarop gecommuniceerd werd; dit verschilde dus naar de regel, die zij volgden ¹⁾). Een klopje bij de Jezuïeten „vasten seer scharp de twalef gulde vrijdaeghen” ²⁾).

De collatie in de vasten bestond voor sommigen alleen uit brood en water ³⁾). In Haarlem werd over het algemeen streng gevast ⁴⁾), maar overdrijving kon geen goedkeuring wegdragen. Over het strenge vasten van een maagd, die daardoor haar gezondheid had benadeeld, luidde het oordeel: „Dit punct is meer te verwonderen als nae te volghen; hadde ook wel soo goet geweest, sij hier wat meerder discretie in gebruiet hadde, ende die ghehorsaemheyt gevolcht; maer mitsdien sij clein van verstant was ende groot van liefden, soo kon die discretie geen plaets hebben” ⁵⁾). Een ander was bij haar intrede in de Hoek teleurgesteld, omdat het daar niet „penitenciael” genoeg toeging, maar — verdedigde Trijn Jans — zij zag „alleen op het uitwendich, dat hier discretelijk toegaet, ende niet wetende van ’t inwendich versterven, oeffeninge der duechden, innige meditacie ende vereniging met Godt, daer geen cleyne arbeyt aen vast was” ⁶⁾).

Evenals in het vasten werd sterk op matiging aangedrongen in andere strenge versterving. Wel spraken de onderrichtingen over disciplinen, slapen op de grond, het dragen van een haren kleed of gordel, maar steeds als zware vasten en verstervingen werden genoemd, werd er tegelijk voor gewaarschuwd; het was „voor vele niet geraedig strenge penitentiën aen te nemen, als is: vasten te water en te broode, altijdt zuyvel te derven, noyt vleesch te eten, haire kleederen te draegen etc., waertoe gemeynelijk aldermeest genegen zijn, de gene die’ er minst toe bequaem zijn” ⁷⁾). Zonder uitzondering werd hiervoor de toestemming van

¹⁾ Gonnet, „Vergaderinghe”. 43. — Onderwijzingen, XII e.v. — Ms. A. Berne. 1e regel, 4e en 5e hoofddeel.

²⁾ Graaf, Levens. XVIII 114.

³⁾ Aerts, Acta. VIII 20. Over een klopje te Oudewater: „Erat virgo corpore et anima nullo umquam admisso graviore umquam delicto, in quadragesimo ejus vespertina collatio erat panis et aqua, mortificationi corporis, orationi elevationique mentis in Deum addictissima”. — Graaf, Levens. XXXV 424, 431.

⁴⁾ Graaf, Levens XXXV 424—435.

⁵⁾ T.a.p. XXXV 434 e.v.

⁶⁾ T.a.p. XIX 300.

⁷⁾ Onderwijzingen. 31, 49. — Spieghel. Capittel 8. — Lindeborn, Scala. 230 e.v. 242; Leeder. 264 e.v., 277. — Kemp, Zedelessen. 158 e.v. — Ms. A. Berne. 1e regel, 5e hoofddeel. — Ms. B. Berne. Uitlegging. 2e deel, 1e punt.

de biechtvader geëist. Werden dergelijke boetedoeningen beperkt, toch kwamen ze in het leven der klopjes wel voor ¹⁾).

Klopjes konden vindingrijk zijn in het bedenken van kleine verstervingen. Magdalena van Dam, die bij haar familie woonde tegenover het stadhuis in Den Haag, was bij het minste rumoer „terstont aen 't uutkijckgen”, maar om die nieuwsgierigheid te bedwingen, maakte ze een gordijntje met „wel vijftich lutskens”, zodat het niet makkelijk meer openschoof ²⁾). Een ander, die zich niet wilde laten beheersen door haar werk, ging bidden als ze daarin „wat driftich” was, en als ze het werk bijna klaar had, liet ze het op een kleinigheid na onafgemaakt ³⁾). Veel maagden te Haarlem wilden eene arme begrafenis ⁴⁾) en een begrafenis was toch blijkbaar een punt van belang. Werd een arme begrafenis vermeld als bewijs van ootmoed en eenvoud, even vermeldenswaard bleek het te zijn als een arm klopje door toedoen van haar medezuster „soo eerlijk” werd begraven, „alsof 't een rijke maecht” was geweest ⁵⁾) en Trijntje Jans was al fier op de toevallige eer, die Grietgen Cornelis te beurt viel: „Te weten, doen 't lijck gedragen worde na de kerck, soo was bij geval onder weech de schutterie, waeronder waren die treffelicste burgers der stadt. Die welcke, siende 't lijck coomen, hebben gheweecken aan beyde sijden, staande met bloote hoofde, met sulcken reverencie en eerwaerdicheyt alsof 't lijck van een groote Princesse gheweest hadt. Waerdoor dengeen, die dese eerbiedinge sagen, tot een verwondering ende danckbaerheyt beweecht worden” ⁶⁾).

Kleding.

Eenvoud behoorde het kenmerk te zijn ook van de kleding der klopjes; het kleed moest tonen, dat de draagster met de wereld had afgerekend. Daarom mocht het niet opvallend zijn door kostbaarheid, biezonder maaksel en het volgen van de laatste mode ⁷⁾).

¹⁾ Frenay, Aanteekeningen. VI 244 e.v. — Graaf, Levens. XVIII 114, XXXV 425. — Hensen, Levensverhaal. 329.

²⁾ Graaf, Levens, XIX 294.

³⁾ T.a.p. XXXII 301.

⁴⁾ T.a.p. XXXVI 5—10.

⁵⁾ T.a.p. XX 347.

⁶⁾ T.a.p. XXXVI 10.

⁷⁾ Spieghel. Capittel 4. — Rovenius, Republica. 280. — Lindeborn, Scala, 88 e.v.; Leeder. 94 e.v. — Schoenius, De Weg. (1676) 148 e.v., 216; (1685) 144 e.v., 210. — Onderwijzingen. XIX, 33 e.v. — Kemp, Zedelessen. 212 e.v.

Zo waren de voorschriften. En Petrus a Matre Dei kon vermelden als feitelijke toestand, dat de geestelijke dochters zich eenvoudig en bescheiden kleedden, onverschillig uit welke stand zij kwamen ¹⁾.

Zij droegen alleen „een zedig zwart gewaad en een bijzonder hoofdhulsel” ²⁾, maar het verschil met de gewone kleding was zo groot, dat het ook de niet-katholieken opviel. Bij een onderzoek door het Hof in 1643 bleek tussen Sassenheim en Lisse een priester te wonen bij Geertruyt Boumans, „gehabituëerd als een clopjen” ³⁾. Een paar maal werd melding gemaakt van een verbod der wereldlijke overheid om het klopjeskleed te dragen ⁴⁾. Was het om een of andere ernstige reden of ter wille van katholieke belangen nodig, dat klopjes op reis gingen, dan trokken ze meer wereldse kleding aan, om niet te worden opgemerkt ⁵⁾.

Voor de meisjes zelf was de verandering van kleding een heel ding en om haar daar ineens doorheen te helpen, liet de overste haar meteen bezoeken afleggen bij familie en kennissen. De twintigjarige Machtelt Bickers, de ene Zondag nog „als een rijke dochter ghecleet nae de werelt, was den anderen sondach als een arme maecht ghecleet, soo simpel ende slecht. Ende haer oversten door 't gebodt des ghehoorsaemheys beval dese, dat se datelicke met het geestelicke habijt soude gaen door de stadt, haer selven vertoonende bij allen haer vrienden; 't geen haer geen clein verstervinghe was; maar sij was niettemin ghehoorsaem” ⁶⁾. Een ander, Giertgen Isbrants Deimen, kwam in klopjeskleding te Amsterdam „bij haer vrienden, hadde daerom vrij wat opvals te lijen, want sij moy was van aenschijn, jonck van jaren, rijck van tijtelick goedt, hebbende een rijke muetge, daer se alleen erfghenaem van was” ⁷⁾.

Een absolute gelijkheid in kleding bestond er niet, maar de voorgeschreven eenvoud en zedigheid brachten mee, dat bepaalde gebruiken ontstonden. Het geestelijk habijt behoorde zwart te zijn „om rouw te draegen over de weirelt, en te ver-

---

¹⁾ Petrus a M. D., Clara Relatio. 91.

²⁾ Wagenaar, Amsterdam. II 217.

³⁾ Van Lommel, Bouwstoffen. VII 383.

⁴⁾ Brom, Missie-verslagen 1635—1645. 27, 36. — Van Lommel, Relatio de la Torre. 1656. X 124—125, 127.

⁵⁾ Petrus a M. D., Clara Relatio. 91.

⁶⁾ Graaf, Levens. XVIII 235 e.v.

⁷⁾ T.a.p. XVIII 254.

zaaken alle lichtveirdigheyt" ¹⁾). De Norbertijnse kwezels droegen „ten minste op hooge feestdagen" een wit wollen scapulier onder het zwarte bovenkleed; vóór de belofte van eeuwige zuiverheid droegen ze alleen een kort scapulier, daarna een witte wollen rok „met daarop accordeerende witte scapulier", allebei iets korter dan de zwarte rok en onder de zwarte hadden ze vooral als ze in het openbaar verschenen, witte wollen mouwen, vast aansluitend aan de armen ²⁾).

In de regel van de Hoeck-Int Veld waren de voorschriften vrij precies: zwarte bovenkleding, geen gekleurde onderrokken, „en van root laken alderminst, maer swarte, bruyne oft grauwe"; geen blauwe, maar zwarte „schoermantelties" en daarmee mocht men niet ver van huis gaan, in 't dorp of in de kerk komen. De klopjes hier mochten „geen gladde cleederen draghen van grof greynen ofte afscheynende stoffen, maer van swart laken oft van gemeene swarte stoffen". De maximum-prijs was bepaald. Het beste kleed was van laken en als de middelen het toelieten, mochten ook lijfje en rok van die stof zijn. De manteltjes konden van laken of stof zijn, of van zwart linnen om te werken; ze mochten echter niet „wesen op de steedsche wijs, maer sonder mouwen" ³⁾).

In 't algemeen moest de snit zijn volgens „de gemeyne dracht, en niet naer de nieuwe mode" ⁴⁾). De rok, niet te kort, moest de schoenen bijna raken ⁵⁾ en mocht niet met „brede fluwelen oft zijden" worden afgezet of bestikt ⁶⁾; garnering met kant, koor-den of boorden hoorde op een klopjeskleed niet thuis ⁷⁾).

Om de hals sloot een witte kraag, in Haarlem „befgen" genoemd ⁸⁾. Zonder dit „befgen" kwamen ze niet in de kerk ⁹⁾. De eerste klopjes in de Hoek droegen het ongesteven; de regel echter schreef dit niet voor ¹⁰⁾. De Norbertijnse kwezels droegen „een effen simpele kraag zonder kant, vóór een handbreed of twee

¹⁾ Onderwijzingen. 33. — Schoenius, De Weg. (1676) 149, 216; (1685) 145, 210. — Ms. B. Berne. Uitlegging. 2e deel, 7e punt. — Van Miert, Kwezels. 79.

²⁾ Ms. A. Berne. 1e regel, 1e hoofddeel — Ms. B. Berne. Uitlegging. 2e deel, 7e punt. — Van Miert, Kwezels. 79.

³⁾ Gonnet, „Vergaderinghe" 37 e.v. — Grein = oorspronkelijk: zijde, later: een soort wollen stof.

⁴⁾ Onderwijzingen. 34. — Lindeborn, Scala. 91; Leeder. 98.

⁵⁾ Gonnet, t.a.p. 45.

⁶⁾ Spieghel. Capittel 4.

⁷⁾ Onderwijzingen. XX. — Ms. B. Berne. Uitlegging. 2e deel, 7e punt.

⁸⁾ Graaf, Levens. XX 153 e.v.

⁹⁾ Gonnet, „Vergaderinghe". 38.

¹⁰⁾ Graaf, t.a.p. XX, 154. — Gonnet, „Vergaderinghe" 38.

hangende, vastsluitende aan den hals" ¹⁾). Niet overal bleven ze met het gewone kraagje tevreden, want Schoenius vroeg: „Wat sullen de lange fijne neusdoecken met akers als groote noten om de Magets halse doen?" ²⁾

De hoofdbedekking der Haarlemse maagden kon zijn een „ongestijft doecxken of slap hulleken", of „een slechte muts, een doek met slippen, soo grof en simpel, of de slippen twe trommelstockgens gheweest hadden"; anderen droegen „een swert capuutsjen", zoals „ouwe arme vroukens" ³⁾). De Norbertijnse kloppen droegen „een kapruin" ⁴⁾ en in het algemeen schijnt een soort zwarte kaper met slippen, die onder de kin werden dichtgeknoopt, de gewone dracht te zijn geworden ⁵⁾). Waren deze kapers de „tipmutsen?" In een erfenis-proces, waarin moest worden uitgemaakt of Adriana Elisabeth Doncquers al of niet klopje was geweest, werd door een getuige verklaard, dat zij een tip of tipmuts had gedragen, wat een kenmerk was van het geestelijk habijt der klopjes. De tegenpartij, de dienstmeisjes der overledene, opponeerden, dat deze enige maanden voor haar dood nog witte mutsen had laten maken en soms ook „bokkebaardjes" droeg en daarop kwam het antwoord, dat geen fatsoenlijk mens, behalve kloppen en arme of weeskinderen, ooit zwarte mutsen droeg en dat Adriana pas, toen ze oud en ziekelijk werd, de zwarte tipmuts, die slechts even het oor bedekte, had verwisseld tegen een witte met kinbanden ⁶⁾).

Aan de hoofdtooi werd wel eens verandering of verfraaiing aangebracht en de klopjes werden vermaand de hoofddoek niet te „besteecken met veel speldekens", noch zo op te zetten alsof „daer de vogelen in nestelen souden" ⁷⁾). Lindeborn klaagde niet alleen over kapsels met „vrongen, strikjes en Tippen (ik geloof dat het is om te toonen dat sij hoornen hebben, soo hen iemand te na komt)", maar ook over een nieuw soort „witte Engelsche kappen" ⁸⁾).

In de kerk werd bovendien het „cleetgen" gedragen. Dit

¹⁾ Van Miert, Kwezels. 80.

²⁾ Schoenius, *De Weg*. (1676) 149 e.v.; (1685) 146. — Aker = eikelvormig versiersel van linnen garen, van goud of zilverdraad aan het uiteinde van de halsdoek.

³⁾ Graaf, t.a.p. XX 152 e.v.

⁴⁾ Ms. A. Berne. 1e regel, 1e hoofddeel.

⁵⁾ Schoenius, *De Weg*. (1676) 190; (1685) 185.

⁶⁾ Van Sasse van IJsselt, *Benaming „klopje"*. 140 e.v.

⁷⁾ *Spieghel*. Capittel 4.

⁸⁾ Lindeborn, *Leeder*. 96; *Scala* 89 e.v.

moest volgens de Niedorp-Haarlemse regel van „bradt” worden gemaakt en de klopjes moesten het „wat laeger over 't hoofd hangen als de werelsche doen, om de verstroytheden te beter te schouwen” ¹⁾).

Gestikte schoenen of muilen waren verboden ²⁾. Twee paar schoenen uit de Hoek worden in het Bisschoppelijk Museum te Haarlem bewaard, van zeer verschillend maaksel. Het ene paar is van wit leer met vrij hoge hakken, het andere van zwart, grof leer, waarbij de enige centimeter dikke zool onder de hele voet doorloopt zonder hak. Daardoor doen deze zwarte schoenen aan trippen denken.

Behalve de kwezels van St. Norbertus hebben ook andere maagden een ring gedragen; algemeen gebruikelijk was het niet, maar het stond haar vrij. De „Onderwijzingen” schreven er over: „Aengaende den rink, die aen vele dikwils dient tot een cieraet van ijdelheit, en draegt den zelven niet, tenzij dat gij in u zelven bevint een bijzondere getrouwigheyt aen Christus uwen Bruydegom” ³⁾. De meningen waren verdeeld, of de ring van goud of zilver moest zijn; sommigen zagen in het gelouterde goud een symbool van de liefde tot Christus, anderen vonden een gouden ring te werelds en „al te Vrouwachtig”, zodat het klopje te weinig onderscheiden was van de getrouwde vrouw. In de ring kon de naam gegraveerd zijn van de H. Bernardus ⁴⁾, van Maria Magdalena, of die van Jezus, Maria en Josef ⁵⁾.

Andere sieraden dan de ring behoorde een klopje niet te dragen. Haar boekjes mochten niet zijn voorzien van zilveren kettinkjes of zilveren slootjes, maar van „copere slotiens en zwarte linties van fiesel” ⁶⁾. Als er een degelijk tintje aan gegeven kon worden, zal tegen het sieraden-verbod wel zijn gezondigd blijkens Schoenius' vraag: „Wat passen de silverde sleutelreegsen en ketenen op haer zijde?” ⁷⁾

Slordigheid werd niet geprezen ⁸⁾, maar uit zucht naar „sim-

¹⁾ Gonnet, „Vergaderinghe”. 38. bradt = borat.

²⁾ T.a.p. 38.

³⁾ Onderwijzingen. 36. — Schoenius, *De Weg* (1676) 70 e.v.; (1685) 69.

⁴⁾ In de Hoek te Haarlem werd de H. Bernardus biezonder vereerd. Hij zou zijn verschenen aan Cornelis Arents Lichthert. Zie: Van Heussen, *Batavia Sacra* II 334, en Graaf, *Levens*. XXIX 295 e.v. — Van het dragen van een ring wordt echter noch door Trijn Jans Oly, noch door de regel gesproken.

⁵⁾ Schoenius, *De Weg*. (1676) 66—71; (1685) 65—70.

⁶⁾ Gonnet, „Vergaderinghe”. 39.

⁷⁾ Schoenius, *De Weg*. (1676) 150; (1685) 146.

⁸⁾ Graaf, *Levens*. XX 151. — *Onderwijzingen*. 34. — *Kemp, Zedelessen*. 223.

pelheit'' maakten sommige klopjes haar kleding lelijker dan nodig was. In de vergadering van Agatha Cornelis van Veen werd geen „clopbot'' gebruikt „om 't natte linden te cloppen''. Daardoor bleef het een beetje gekreukeld, wat voor de jonge maagden geen pretje was, „maer mosten daermede voort, ende die gehoorsaemhey't in oefenen'' 1). Een ander voerde het gebruik in, dat de maagden „met ongeperste huicken bij 't lijk of in de begraeffenis'' zaten 2). Moeder Trijntje Dirks Wij bestreek haar nieuwe pantoffels met as, zette een lap van andere kleur op haar kleed „nae 't exempel van S. Elisabeth'', liet een nieuwe huik eerst in regen en wind dragen door de kinderen van haar zuster, frommelde die nat in elkaar en ging er op zitten, zodat ze zich schaamde als ze met haar verkreukte huik bij de mensen kwam. Als haar zuster dan zei: „Wel, schaemt ghij u niet, daer ghij een Burgemeesters dochter zijt, dat ghij soo gaet?'' antwoordde ze: „ick mach denken dat ik Adams dochter ben''. Waarin de eenvoud van maaksel kon worden gezocht, blijkt uit de beschrijving van haar kleding: „Op haer hoofd droech zij een slap ongestijft doecjen; om haer hals geen befjen (als de maechden gemeendelik dragen), maer een wit bandeken dicht om haer hals toe, om de Eerbaerheit, dat men haer hals niet soude bloot zien. Haer lijfjen vooraen simpel over malkander; weinich plooyen in haar rock, haer schorteldoeck maer met ene vou'' 3).

Geheel uniform was de kleding niet en verschil was mogelijk naar gelang van plaats, tijd en omstandigheden. De regel in de Hoek schreef voor, dat een klopje uit een andere plaats, dat daar tijdelijk kwam wonen, zich uiterlijk zoveel mogelijk naar de regel zou voegen, maar om onnodige onkosten te vermijden, moest zij haar kleren niet veranderen, tenzij ze, met toestemming van de overste, had vastgesteld voor goed in de Hoek te blijven 4). En Trijntje Jans vertelde, dat een Goesse maagd, die in de Hoek kwam wonen, het geestelijk habijt aantrok, zoals het in Haarlem werd gedragen, „alhoewel sij te vooren al en deel het werelts habijt versmaet hadt, na de manier soo de maechden ter Goes in Zeelant deden'' 5).

De tijd deed eveneens zijn invloed gelden en iets of wat gin-

1) Graaf, t.a.p. XX 159.

2) T.a.p. XXXVI 6.

3) T.a.p. XX 150 e.v.

4) Gonnet, „Vergaderinghe''. 57.

5) Graaf, Levens. XIX 153.

gen de klopjes toch met de mode mee, zodat de negentiende-
eeuwse klopjes er enigszins anders uitzagen dan haar zeventiende-
of achttiende-eeuwse medezusters.

Er was ook verschil volgens de stand van het klopje ¹⁾. Schoe-
nius schreef: „Ghij sult een swart kleedt dragen na uwe middelen
en geestlijcke staet gestichtelijck” ²⁾. Dat verschil werd door
sommigen te veel geaccentueerd, ten minste volgens de onder-
richtingsboekjes, die het allen ter sprake brachten en voorhiel-
den, dat het bezit van tijdelijk goed niet aan de kleding, maar
aan de armen moest ten goede komen ³⁾.

De kwestie van moeilijkheden over de kleding was al oud
en de vermaningen van de kerkvaders aan de oud-christelijke
maagden kwamen weer goed van pas. Niet al de klopjes hielden
zich aan de „ordinantie”. Rovenius klaagde, dat door sommigen,
die de schijn aannamen, als hadden ze door haar kleed aan de
wereld verzaakt, juist apart en sierlijk gecombineerde, kost-
bare kleding werd uitgedacht en zelfs door haar werd gedragen,
die in de wereld met heel wat minder tevreden hadden moeten
zijn ⁴⁾. De „Onderwijzingen” beschouwden zulke klopjes als de
zwakke zusters: „wat aengaet de roken oft geployde tabbaerts,
dit en is de dragt van onse Instellinge niet, en vervolgens maer
een toelaten voor de kranke; degene dan die onder de kranke en
onvolmaekte willen gerekent worden, die worden als kranke
vaetjens verdragen, en opdat sij niet en breken, als men se te
stijf nederset” ⁵⁾.

En zelfs als ze zich hielden aan de voorschriften van de wet,
wisten sommigen er nog coquet uit te zien. „Daer word”, schre-
ven de „Zedelessen”, „zomwijlen zoo veel gemaektheid en net-
tigheid in de kleeren der Maegden gevonden, dat het kostelijk
gewaed der wereldsche menschen daer niet bij te vergelijken is.
Men kan zig veel ijelder met slegte stoffen oppronken dan of
men goudlaken droeg. Want als 't swart kleed zoo netjens word
toegehackt, dat het nogte te ruim nogte te nauw, maer effen van
pas zijnde, de plooyen van alle kanten even gelijk doet vallen;
gaet dan die nettigheid niet dikwils d'oppronking van een zijde

¹⁾ T.a.p. XX 158 e.v. Portret van Barbera Ruurtsdochter Juckema.

²⁾ Schoenius, De Weg. (1676) 216; (1685) 210.

³⁾ Spieghel. Capittel 4. — Lindeborn, Scala. 92 e.v.; Leeder. 98 e.v. — Schoe-
nius, De Weg. (1676) 241 e.v.; (1685) 235. — Onderwijzingen. 67 e.v. — Kemp,
Zedelessen. 222 e.v.

⁴⁾ Rovenius, Respublica. 280.

⁵⁾ Onderwijzingen Oratorie. 15. — Onderwijzingen. XX.

„Wij moeten eenen spiegel sijn
In de deught niet in den schijn”.

tabbert te boven? Te meer als de welgemaekte spits-afgaende muiltjens onder de swarte rokken uitkomen; en als het aengezigt, 't welk wel met geen blanketzel opgehaelt, maer met groote zorgvuldigheid is gewassen, omhangen word met een kaper, die witter als 't aengezigt zelf is en boven de kaper met een swarte sluier word gedekt, die de tronie te bevalliger doet afsteken. Wat zal men zeggen van de neusdoeken, welke zij om den hals dragen? De handschoenen passen ook zoo aardig aen de handen, dat zij daer schijnen om gegroeit te zijn. Ik laet daer het sleepen van tabbers en rokken, de gemaektheid van de gang en andere diergelijke dingen, waardoor dikwils d'aenschouwers veel meer dan door goude halsketenen verrukt worden" ¹⁾).

Gedrag en houding buitenshuis.

Het klopje werd aangemaand bescheiden te zijn niet alleen in kleding, maar ook in houding, gang en gebaar. Uitbundige vrolijkheid paste haar niet. Zij behoorde stil en rustig over straat te gaan met neergeslagen ogen en zonder rond te kijken, te roepen of te schreeuwen, elkander te stoten of te trekken, zonder te blijven staan klappen op straat, nog minder in de kerk of op het kerkhof. Haar gang mocht niet opvallend zijn, niet te langzaam noch te vlug. Pastoor Kemp merkte op: „Daer zijn 'er eenigen, die allenskens voorttreedende, haer als tooneel-speelsters bewegen en die gelijk zijn aen wandelende pronkbeelden. Zoo dikwils als zij de voet verzetten, schijnen zij 't volgens de maet te doen. Ik wil niet zeggen, dat het eerlijk is loopsgewijs te gaen, als de behoorlijke nood ofte een hoogdringend gevaer daertoe niet en praemt. In d'eene keur ik niet goed, dat ze aen beelden gelijken en in d'andere dat ze zoo scheutig zijn als dingen die nederstorten" ²⁾. Een voorbeeld was Cniertgen Dirks in Haarlem; in haar woorden was ze niet „luytroftich of menichvuldig", evenmin „in 't lachen uutgestort" en zij was „in haer gank niet dreyende, of met uutgestreckten halse gaende, neen soo niet, maer was simpel ende eenvuldich; gink met een neder-geslagen wesen over straet; bewaerden soo haer ghesicht, dat se

¹⁾ Kemp, Zedelessen. 217 e.v.

²⁾ Kemp, Zedelessen, 99. — Spieghel. Capittel 2 en 3. — Lindeborn, Scala. 75, 202; Leeder, 79 e.v., 236. — Schoenius, De Weg. (1676) 152 e.v., 190, 192 e.v.; (1685) 149 e.v., 185, 187 e.v. — Onderwijzingen. V, 12 e.v. — Ms. A. Berne. 2e regel, 5e hoofddeel.

de lieden bijnae op het lijf quam eer dat sij se sach; dede niet als de sommigen dien haer oogen overal laten weijen als sij langs de straet gaen, nemende overal bemerk op, comende seer uutgekeert ende verstroyt weder tuis" 1).

Veel uitgaan stond niet goed aangeschreven; toch was het de klopjes geoorloofd op reis te gaan, mits daarvoor een wet-tige reden bestond. Zo ging het Haarlemse klopje Grietje Pauwels Houwaert voor haar gezondheid naar haar familie te Gent en haar zuster Lijsbeth vergezelde haar daar heen 2). Anderen gingen naar Scherpenheuvel op bedevaart 3). Gedurende het Bestand liet de overste de meeste maagden naar Brabant gaan om daar te worden gevormd; een was er aan wie dat enige jaren lang bij wijze van versterving geweigerd werd, maar dit klopje had niet alleen „een overgrote begeerte om te sien de openbare exercitie van de Catolycke religie, oock om te ontfanghen 't H. Sacrament des Vroomsels", maar bovendien „om te sien de Christen heere, welcke voort gheloof streden" 4).

Bezoek aan familie was ook toegestaan; ieder jaar of twee maal per jaar naar huis gaan gold als veel en dat werd nauwelijks goedgekeurd: „wat sullen wij seggen van soodaenige maechden, dien alle jaeren, jae de sommegen wel twemaels sjaers bij de vriende vaeren, voedende die affectie van vlees en bloet, tot groote schaede van haer geest" 5).

Evenmin werd graag gezien, dat de klopjes in het gewone dagelijkse leven meer buiten kwamen dan nodig was. Ze gingen naar de kerk, deden haar boodschappen, maar dit zo vlug mogelijk. Schoenius stond haar zelfs toe uit te gaan „om de gesont-heydts wille ofte tot verlichtinge en ververschinge van haren versuchte verdruckten geest"; liefst gebeurde dat in gezelschap van haar moeder of van een ander klopje 6). Kemp waarschuwde goed toe te zien, of de noodzakelijkheid om uit te gaan werkelijk aanwezig was. Van wandelen met familie of kennissen wilde hij niets weten; dat was leeglopen en tijd verknoeien en verwijzend

1) Graaf, Levens. XXXI 111.

2) T.a.p. XVIII 106, 108 noot 1.

3) T.a.p. XIX 308, XX 396.

4) T.a.p. XVII 284 e.v. — Vroomsel = vormsel.

5) T.a.p. XX 138, XXXII 294.

6) Schoenius, De Weg. (1676) 189, 191 e.v.; (1685) 184, 186 e.v. — Lindeborn, Scala. 192 e.v.; Leeder. 224 e.v. — Onderwijzingen. 9. — Kemp, Zedelessen, 97 e.v., 127 e.v.

naar Hieronymus gaf hij een voorstelling van dergelijk vermaak¹⁾.

Zonder uitzondering verboden onderrichtingen en regels te komen op kermessen en bruiloften, uit bakeren te gaan, deel te nemen aan kindermalen of daarvoor te koken; minstens werd daartoe verlof van de biechtvader geëist²⁾. Met zulke aangelegenheden hadden klopjes zich niet af te geven. Gezelschappen, waar kaart werd gespeeld of gedobbeld, waren ook uit den boze en aan dergelijk spel mochten ze zeker niet meedoen³⁾. Ze moesten er op letten met wie ze omgingen: vooral geen omgang met „ongelijke personen”⁴⁾, ook niet met geestelijken; jonge getrouwde vrouwen of wereldse jonge meisjes waren evenmin goed gezelschap⁵⁾. Zij behoorden om te gaan met elkaar en dan nog haar keuze weten te doen onder de ernstige en wijze maagden en bedaarde weduwen. Met elkaar mochten zij „wandelen in de oopen lucht, daer de vogeltjens singen, daer de boomen, kruyden en bloemen haer vermaken”; zij konden „eenige geestelijke liedekens singen: op de Clavecimbel ofte Cythar spelen” en vooral „wat soetjens praten van geestelijke saken”⁶⁾.

Onderlinge omgang.

Raadgevingen over de verhouding der klopjes wezen op het bewaren der onderlinge liefde. Waren er geen anderen bij, dan noemden ze elkaar „susters”⁷⁾. Zij moesten collegiaal staan tegenover elkander:

¹⁾ Kemp, Zedelessen 100 e.v.

²⁾ Gonnet, „Vergaderinghe”. 45. — Lindeborn, Scala. 193; Leeder. 225. — Schoenius, De Weg. (1676) 216, 245; (1685) 210, 239. — Onderwijzingen. XX. — Kemp, Zedelessen. 97. — Van Miert, Kwezels. 79.

³⁾ Schoenius, De Weg. (1676) 250; (1685) 243. — Onderwijzingen. XX. — Van Sasse van IJsselt. Benaming „klopje”. 140—142.

⁴⁾ Lindeborn, Scala. 66 e.v.; Leeder. 70. Lindeborn waarschuwde de klopjes niet te verflauwen in haar voornemens en langzaam aan de ladder af te dalen tot de laatste sport, want dan speelde de duivel zijn rol: „cum sexu dispari incautam suadet conversationem, oculorum sollicitam tollit custodiam, et, ut in brachia viri carnalis inuollet Sponsa Christi, desilit ex hac Scala: adieu Kloppe”.

⁵⁾ Gonnet, „Vergaderinghe”. 45. — Spieghel, Capittel 8 en 9. — Lindeborn, Scala. 198 e.v.; Leeder. 231. — Schoenius, De Weg. (1676) 197 e.v., 248; (1685) 191 e.v., 242. — Onderwijzingen. 9 e.v. — Kemp, Zedelessen 134 e.v. — Ms. A. Berne. 1e regel, 3e hoofddeel. — Graaf, Levens. XXXI 111.

⁶⁾ Schoenius, De Weg. (1676) 248, 298 e.v.; (1685) 242, 293 e.v. — Spieghel. Capittel 9. — Lindeborn, Scala. 199 e.v., 202 e.v.; Leeder. 231 e.v., 234 e.v. — Kemp, Zedelessen. 138 e.v.

⁷⁾ Gonnet, „Vergaderinghe”. 47 e.v.

„En met uw Zusters zijt gemeen,
 Zijt niet te trots, niet vies, niet stuur,
 Niet curieus, niet gram, niet zuur,
 Maer zijt blijhertich, minzaam, zoet,
 Tergt niemant, neemt et 't al in 't goet" ¹⁾.

Vooraf op vergevensgezindheid werd aangedrongen; waren er woorden gevallen, dan was het zaak zo gauw mogelijk de vrede te herstellen ²⁾. De Haarlems-Niedorpse regel nam daarin geen halve maatregel. Als er „merckelijcke twist" was geweest, moest het geschil vóór de nacht uit de weg zijn geruimd en de jongste moest beginnen verontschuldiging aan te bieden. Gebeurde dat niet en kwam de priester-overste er achter, dan werden ze ontboden om zich te verzoenen in tegenwoordigheid van de overste en van twee andere klopjes en „indien sij", luidde de regel, „hierin weijgerich sijn, sullen voor d'eerste reys een maent de H. Communie derven; indien sij noch obstinaet blijven, sal de Overste weten wat hem te doen staet". Wie in één huis samenwoonden, vroegen elkaar de laatste dag van de maand en vóór hoge feesten vergiffenis, zo niet wegens twist, dan wegens „eenighe gegeven occasie tot gramschap, van eenighe verergenis oft onstichtinghe, die lichtelijck voorvalt tusschen menschen die bijeen wonen" ³⁾.

Er was een neiging het verschil tussen klopjes uit lagere en hogere stand tot een minimum terug te brengen. In de Hoek werden ze in het algemeen niet bij haar familienaam genoemd, maar „simpeljk bij haer ende haers vaders naam" ⁴⁾. De afkomst van Eeltge en Annetge Sicxtus van Emingha, een paar klopjes van oude Friese adel, bleef jarenlang onbekend ⁵⁾. Machtelt Bicker en haar dienstmaagd Areiaentgen Clemensdr. gingen als zusters met elkaar om ⁶⁾. Zeker paste het een geestelijke dochter niet zich op haar rijkdom te laten voorstaan ⁷⁾. Toch werd over sommigen geklaagd, dat ze „soo hoovaerdich en trots"

¹⁾ Onderwijzingen. XXVII. — Schoenius, De Weg. (1676) 249; (1685) 242.

²⁾ Kemp, Zedelessen. 201. — Onderwijzingen. XXVII. — Ms. A. Berne. 2e regel, 2e hoofddeel.

³⁾ Gonnet, „Vergaderinghe". 49.

⁴⁾ Graaf, Levens. XX 401.

⁵⁾ T.a.p. XVIII 130.

⁶⁾ T.a.p. XVIII 238, 240 e.v.

⁷⁾ Lindeborn, Scala. 92 e.v.; Leeder. 98 e.v. — Kemp, Zedelessen, 155 e.v., 222.

waren, „beroemich van haer geslacht, spijlich in 't spreucken ende een ander cleyn te achten" ¹⁾). Er waren klopjes, bij wie anderen als dienstmeisje werkzaam waren en Boudewijn Cats preekte, dat zij het werk van haar ondergeschikten behoorden te waardeeren: „also sijnder veel die niet en cunnen leeuen sonder de hulp van haer dienstmaecht of dienstboden; waerom men die-seldden soo cleyn niet en behoort te achten, noch soo versma-delijk toe te spreucken als ons voetveech, ghelijck als doen sommige stueren, ongevoeliche menschen, die nimmermeer te voldoen en sijn, maer altijd cnorren ende pruetelen, ende niet een goet woort oft soete beet voor haer dienstmaecht over en hebben ²⁾”.

Mildheid en zorg voor armen en zieken kwamen op de eerste plaats aan medemaagden ten goede ³⁾). Klopje Parck van Alve bewees in de Hoek allerlei diensten; zij stond het eerste op en wekte de anderen; „als sij dat gedaen hadde, schepten d'as op, leyden vier aen, brocht de sieckelicke maegden vier, setten haer schoenen op de stoof, opdat dien soude warm zijn als zij opston-den" ⁴⁾). Anderen namen ziekelijke maagden bij zich in huis en zorgden geheel of gedeeltelijk voor haar ⁵⁾). Trijntje Jans Oly had oog voor het sociaal gevoel van klopjes, die liever dan aal-moezen te geven, anderen in de gelegenheid stelden haar kost te verdienen. Areiaentgen Clemensdr. was erfgenaam geworden van Machtelt Bicker, maar „verre was van haer 't gemeene spreekwoord: als niet comt tot eit, is 't allemans verdriet". Hier kon worden gezegd: „Als niet quam tot eit, was 't tot en iegelicks profijjt ende gheniet"; ze bleef spaarzaam voor zich zelf, maar deelde vrijgevig uit, waar iets nodig was en beloonde rijke-lijk wie haar ten dienste stonden. Toen er tijdens ziekte bij haar gewaakt moest worden, vroeg ze daarvoor „geen rijcke, maer ar-me maechden, dien gaf se elcke nacht ses stuivers, omdat se bij haer ghewaecht hadde, om de rijcke niet te belasten ende de arme te helpen, dien dat geldt dienstich was. Desgelijcks als de maechden haer huis hilpen schoon maecken, gaf die dan soo over-vloedige veranderinghe van eeten, dat het was of se te bruiloft

¹⁾ Graaf, t.a.p. XXXI 117.

²⁾ T.a.p. XXXI 113 e.v.

³⁾ Gonnet, „Vergaderinghe". 47. — Ms. A. Berne. 1e regel, 10e hoofddeel. — Ms. B. Berne. Uitlegging. 2e deel, 8e punt. — Vgl. hiervóór, p. 48.

⁴⁾ Graaf, Levens. XX 133.

⁵⁾ T.a.p. XX 140 e.v., 359, 396, 399, XXXV 446.

waeren" ¹⁾). Een ander, „een rijke bestorven dochter", liet arme klopjes spinnen, „betaelden 't haer ten duersten, en gebruieten dan het linwaet ter eeren Godts" ²⁾).

Bindendheid van de regel.

De regels gaven raad en voorschrift en daar mocht niet licht mee worden omgesprongen; hield een klopje niet vast aan haar regel, dan kwam ze tot een leven zonder lijn en zonder eenheid en kregen de lasteraars gelijk, die haar instelling noemden „Willekes Ordre en Sinnekes Regel" ³⁾. „Zijt niet Willemijntje, maer houd u aen uw Regel", was het parool ⁴⁾. Daarom moest hij van tijd tot tijd worden gelezen of voorgelezen ⁵⁾.

Strikt, in geweten, verplichtend waren de voorschriften echter niet; zij waren van kracht als „goede raedt", maar waren „geen Gebodt" en verbonden slechts „op straffe en berispinge des Biecht-vaders, maer geen sonde" ⁶⁾.

Bovendien behoefden de klopjes de regel slechts na te leven, voorzover haar omstandigheden en degenen, die boven haar stonden, het haar veroorloofden; zij mochten daarover niet zeuren of twisten, maar moesten bedenken, dat hier de wil voor de daad gold ⁷⁾. „Zo zou een geestelijke Dochter, deze manier van leven aennemende, in een volle vrijheyte des herten zijn om Godt te gehoorzamen in alles wat 'er voorkomt, 't zij met haer Ouders te dienen, 't zij met het huyswerk te doen, oft iet anders" ⁸⁾. Noodzaak, plichten van liefde tot de naaste of van gehoorzaamheid konden eisen, dat de regel niet werd gevolgd ⁹⁾.

De klopjes waren dus niet gebonden door een wet van Meden en Perzen; de regel paste zich aan haar particuliere omstandigheden aan en diende haar alleen tot richtsnoer om tot haar doel

¹⁾ T.a.p. XXXV 451 e.v.

²⁾ T.a.p. XX 321.

³⁾ Lindeborn, Scala. 268; Leeder. 303.

⁴⁾ Lindeborn, Leeder. 305; Scala, 269. — Gonnet, „Vergaderinghe". 53, 56. — Schoenius, De Weg. (1676) 205; (1685) 200.

⁵⁾ Gonnet „Vergaderinghe". 56. — Onderwijzingen, XXII, 131. — Kemp, Zedelessen. 300. — Ms. A. Berne. 1e regel, 10e hoofddeel; 2e regel, 7e hoofddeel.

⁶⁾ Schoenius, De Weg. (1676) 181; (1685) 177. — Gonnet, „Vergaderinghe". 56. — Ms. A. Berne. Voorreden en 1e regel, 10e hoofddeel.

⁷⁾ Gonnet, „Vergaderinghe". 55 e.v.

⁸⁾ Onderwijzingen. XXIII.

⁹⁾ Lindeborn, Scala. 269 e.v.; Leeder, 305 e.v. — Schoenius, De Weg. (1676) 203 e.v.; (1685) 198. — Kemp, Zedelessen. 225, 295 e.v.

te komen. Dat doel was beantwoording aan Gods wil en eigen heiliging, en ze moest het bereiken, levend in de wereld, zo nodig werkend voor eigen levensonderhoud en waar mogelijk zich zelf gevend voor kerk en evennaaste. Het gold hier minder de regel in biezonderheden star te volgen, dan het leven aanvaardend, zoals het voor haar was weggelegd, het eigenlijke doel in het oog te houden:

„Aenziet de Zonne-blom hoe zij haer komt te keeren
Gedurig naer de Zon, en tracht hieruyt te leeren,
Dat een oprechte Maegt zoodanig wezen moet,
Dat zij niet als den wil van haren Godt en doet.
Wilt gij den korsten weg tot de volmaektheyt vinden,
Ziet dat gij uwen wil zoodanig tracht te binden
Te samen met den wil van uwen Heer en Godt,
Dat een zij uwen wil, en 't goddelijk Gebodt" ¹⁾.

---

¹⁾ Onderwijzingen. 175.

HOOFDSTUK IV.

WERKZAAMHEDEN.

Het eerste en meest noodzakelijke doel van de werkzaamheid der klopjes was de zorg voor eigen levensonderhoud; daarnaast kwam de beoefening van allerlei goede werken, waaraan meer tijd kon worden gegeven naarmate zij over de eerste levensbehoeften minder bekommerd behoeften te zijn. Het soort werk, dat verricht werd, hing daarom ten dele af van de stand, waaruit het klopje afkomstig was.

Stand.

Die stand is zeer verschillend geweest. Petrus a Matre Dei schreef, dat de maagden niet alleen uit het volk, maar even goed uit voorname families voortkwamen¹⁾ en zonder in bijzonderheden te treden, wijzen verschillende berichten over Haarlem²⁾, Leiden³⁾, Rotterdam⁴⁾, Groningen⁵⁾ en Zwolle⁶⁾ op klopjes uit welgestelde en aanzienlijke geslachten.

Die algemene berichten worden bevestigd door de mededelingen van Trijn Jans Oly, die in bijna iedere levensbeschrijving allerlei vermeldt over afkomst, vermogen of voorgeschiedenis der ouders van het betreffende klopje. Er waren dochters van „borgers”, van „eerlicke”, van „treffelicke”, van „rijcke” borgers, meisjes „van seer goeden afcomste”, „van de treffe-

¹⁾ Petrus a M. D., Clara Relatio, 90.

²⁾ Dusseldorp, Annales. 300. — Van Heel, Cousebant 64. — Van Lommel, Discriptio 1622. 368.

³⁾ Hensen, Vincent Stalpart. 10.

⁴⁾ Vgl. hiervóór, p. 60.

⁵⁾ Aerts Acta. III 371. (1625) „Pudicitiae lilia inter horrentes harum regionum spinas florere, hoc anno Groningae coeperunt. Virgines aliquot e primis oppidi a profano corporis cultu, ad ornandum eum qui interior est cordis homo traductae”.

⁶⁾ Van der Heijden, Verhaal. 87.

licste Catholijke ende rijkdom van Amsterdam". Onder de vermelde beroepen treffen we aan dat van herbergier, koekbakker, makelaar, brouwer, schoolmeester, koopman, houtkoper, korenkoper, koopman in „wolfe laeckenen" of „houwende een sije-laecke-winckel"¹⁾. Pieter Blesen, voor wiens zuster Helena Vondel een gedicht schreef bij haar „staatsie", was winkelier in de Warmoesstraat²⁾ en ook Vondel's dochter Anna was klopje geworden³⁾.

Verschillende voorouders hadden vroeger ambten bekleed of behoord tot de regerende families; de oorlog en de verandering van godsdienst hadden echter hun invloed uitgeoefend en het nageslacht — indien het althans trouw was gebleven aan zijn geloof, — werd uit de ambten verdrongen⁴⁾. Dit was het geval met de vader van Moeder Trijntjen Dirks Wij, die burgemeester van Haarlem was geweest, „maer omdat hij seer iverich waer om het Catholike geloof voor te staen, is hij gecomen in den haet der ketteren, die welcken achternae de overhandt in de stad kregen"⁵⁾. De vader van Lijsbeth Jans Ban maakte zelfs nog deel uit van de Haarlemse regering, toen de stad reeds „gues" was en als hij maar wat had willen „simeleren, soude tot grote proffitabele offitie opgetrocken geworden hebben, alsook sijn kinderen; maer Godt liever hebbende als den mensch, 't hemels als het aerts, sloech het af". De schout betrapte hem er op kerk te houden in zijn huis en daarna werd hij niet meer „in de wet vercoren", omdat hij „te Paeps" was⁶⁾.

Er waren klopjes uit regenten-families van Delft, Enkhuizen en Naarden⁷⁾, maar ook van Amsterdam⁸⁾. Van de laatste stad was afkomstig de reeds meermalen genoemde Machtelt Bicker. Met Machtelt, die haar broers overleefde, stierf de katholieke tak der Bickers uit⁹⁾.

De verschillende klopjes van Veen behoorden tot een familie uit Leiden, waar Mr. Cornelis van Veen in de katholieke tijd pensionaris en later burgemeester en schepen was. Van de

¹⁾ Graaf, Levens. passim.

²⁾ Allard, De Blesens. 294.

³⁾ Van Lommel, De historische waarde. 153, 215. — Brandt, Leven Vondel. 100.

⁴⁾ Graaf, Bijzonderheden. 305 e.v. Graaf, Levens. XVII 266.

⁵⁾ Graaf, Levens XVII 263.

⁶⁾ T.a.p. XVII 286 e.v.

⁷⁾ T.a.p. XVIII 76, 147, 197, 247.

⁸⁾ T.a.p. XVII 287, 295.

⁹⁾ T.a.p. XVIII 232 e.v.

tien kinderen werden er drie klopje ¹⁾. Tot de zoons behoorden de schilder Otto Vaenius, Mr. Simon Cornelisz. advocaat-fiscaal, later raadsheer in de Hooge Raad en Mr. Pieter Cornelisz., die pensionaris in Den Haag genoemd wordt en daar advocaat was voor het Hof van Holland ²⁾. De beide laatsten verlieten hun geloof, maar men schijnt hen eerder tot de afvallige katholieken dan tot de gelovige protestanten te moeten rekenen. Simons vrouw voedde met zijn goedvinden de zeventien kinderen katholiek op en twee dochters werden weer klopje ³⁾. Op het laatst van zijn leven keerde hij tot de Katholieke Kerk terug ⁴⁾ en hetzelfde deed zijn broer Pieter op zijn sterfbed, bijgestaan door Jan Stalpart van der Wiele. Kort na zijn dood werd ook een van Pieters dochters, die „een zeer werelts creatuur” was, klopje onder Jan Stalpart. ⁵⁾

De gegevens van Trijn Jans Oly geven ons inlichtingen over de maagden te Haarlem in de eerste helft van de 17e eeuw. Ook elders en later vinden wij klopjes uit betere kringen, maar hierover staan ons niet dergelijke gedetailleerde bronnen ten dienste ⁶⁾.

Uit de adel kwamen eveneens geestelijke dochters voort; zoals vanzelf spreekt was haar aantal minder groot ⁷⁾. Door aansporing van Cousebant, die veel in Friesland rondtrok, kwamen verschillende meisjes van Friese adel naar Haarlem, die op haar beurt weer jongere generaties trokken. Tot haar behoorden dochters uit de families Mars, Dekema, Lanting, Aylva, Juckema, Sixema en de vier gezusters Sixtus van Emmenga ⁸⁾.

Naast klopjes uit de adel en uit de gezeten burgerij waren er natuurlijk veel van eenvoudige afkomst. Zij waren dochters van ambachtslieden, of meisjes van buiten, zowel van goeude boeren als van arme landlieden ⁹⁾.

¹⁾ T.a.p. XX 324 e.v.

²⁾ Eschauzier, Het Leidsche Geslacht. 367 e.v. — Pabon. Pieter van Veen. 245 e.v.

³⁾ Graaf, Levens. XVII 281 e.v., XX 366, XXIX 304.

⁴⁾ Graaf, Bijzonderheden. 299 e.v.

⁵⁾ Hensen, Levensverhaal. 346 e.v.

⁶⁾ Allard, Twee gedichten. 323 e.v. — Meijer, Dominicanenstatie Leeuwarden. 107. — Meijer, Nopende het aerts-priesterschap. XLV 11.

⁷⁾ Petrus a M. D., Clara Relatio. 90 e.v. — Graaf, Levens. XIX 287, XX 364.

⁸⁾ Van Heel, Cousebant. 31 noot 1. — Graaf, Levens. XVII 294, XX 117 e.v., 130, 132, 148.

⁹⁾ Graaf, t.a.p., passim.

Barbera Ruurtsdochter Juckema

Werk voor levensonderhoud.

Dagindeling en werk hielden enigszins verband met stand en vermogen. Wanneer de ouders in staat waren hun dochters een toelage te geven, waarvan deze konden leven, werd dit blijkbaar van hen verwacht. Meer dan eens werd als biezonderheid vermeld, dat zij dit niet wilden of niet konden doen, zodat hun dochter zelf de kost moest verdienen; een andermaal klaagde Trijn Jans Oly, dat men dikwijls reden genoeg meende te hebben dochters, „bijzonder als sij Godt dienen”, sober van tijdelijke middelen te voorzien ¹⁾).

Scheen het werken voor het eerste levensonderhoud voor dochters van goeude ouders als extra offer te worden beschouwd, het werd aanvaard als voor de hand liggende toestand voor de overige klopjes. Niet allen konden Maria's zijn en zich uitsluitend bezig houden met geestelijke oefeningen; de meesten waren Martha's, de een moest „uit dienen gaen, d'andere waschen en schuuren, andere neerring doen, andere op haer hand-werk leven”. Er was geen reden zich wegens de noodzakelijkheid van arbeid te beklagen; deze ging zeer goed samen met haar geestelijk leven en gaf het voordeel, dat men niemand tot last behoefde te zijn ²⁾). Het werd de maagden tot een eer aangerekend, als zij eerlijk haar kost verdienden en wisten te sparen voor haar ouden dag en begrafenis. Wiggertgen Lieven was „kloek, naerstich ende suinich op de goederen van haer vrou ende proffijt van haer selven, om in haer joncheyt over te garen, daer sij tegens een siecke dach of ouwerdoom mede mocht behelpen, om de vergaering tot geen last te sijn. Sij was seer begaeft in fijn gaering te spinnen; als sij haer dienst voleynt hadt, setten haer met stillicheyd tot haer hantwerk, won alsoo eerlik ende devoot haer cost. Ende als sij stirf, hadt noch wel wat over tot de ere Gods, een vriendelicke danckaerheyt an haer E. Oversten, aen haer medesusters ende een freye erffenis aen haer broeders kinderen, nae haeren doen” ³⁾). Dit zorgen moest gepaard gaan met een geest van armoede; zucht naar winst werd niet geprezen ⁴⁾).

¹⁾ Frenay, Aanteekeningen. VI 2. — Graaf, Levens. XXIX 152, XXXV 447 e.v.

²⁾ Lindeborn, Leeder. 207 e.v.; Scala 175. — Schoenius, De Weg (1676) 244; (1685) 237 e.v. — Onderwijzingen. 167 e.v.

³⁾ Graaf, Levens XVIII 78, XXXIV 362, XXXV 452 e.v., 455.

⁴⁾ T.a.p. XXXV 455 e.v.

Alle werk was niet even goed; een maagd moest een stil handwerk zoeken, dat in overeenstemming was met het geestelijk leven, zoals „spinnen, brajen, naejen, borduren, spelde-wercken, paerlen en andere diergelijcke”; zij mocht ook „was-schen, schuren, schrobben en feylen en het huys schoonmaken, eeten koken etc.”, maar zij moest „schuwen na haer vermogen de neeringen en de handtwercken te doen, die knechten en meyden te samen op een winckel doen, als sijn wol spinnen in de winckels van de wolle-wevers, sijd' winden in de sijd' winders winckels etc.”¹⁾

Met deze opvatting kwam overeen, dat een paar klopjes haar dienst als brouwersmeid prijsgaven; Giert Heindriks, die „in de brouwerie van 't Springende Paert” van Barent Wiggersz Cousebant diende, kwam na vier jaar door toedoen van de overste „uut dit gewoel” en werd geplaatst „bij de maechden in stilte”²⁾.

Vooraf uit de Haarlemse gegevens blijkt, dat veel klopjes in betrekking waren als dienstmaagd of uit werken gingen als schoonmaakster³⁾; anderen gingen uit naaien⁴⁾; weer anderen bleven in huis spinnen en kantwerken⁵⁾, of leerden dat aan kinderen⁶⁾. Verschillenden bleven thuis en hielpen haar familie in huishouding of nering⁷⁾.

De maagden uit de vergadering van Bergschenhoek bij Rotterdam staken 's zomers turf en spaarzaam levend van de opbrengst, konden ze zich 's winters meer aan haar godvruchtige oefeningen wijden⁸⁾.

Aardse goederen werden naar behoren gewaardeerd. Aeltje Thomas van de Ketel uit de Haarlemse Hoek ging met toestemming van de overste naar Utrecht, om na de dood van haar stiefvader de zaken te regelen, want haar moeder en zuster waren daar niet flink in. Daaraan zat „veel moeyeten ende uutkeer” vast en het duurde enige jaren voor ze weer blijvend in de verga-

---

¹⁾ Schoenius, *De Weg*. (1676) 245; (1685) 239. paerlen = linnengoed versieren met geschulpte randjes. — feylen = dweilen.

²⁾ Graaf, *Levens* XX 333. — XXXII 292 e.v.

³⁾ T.a.p. *passim*.

⁴⁾ T.a.p. XVIII 123.

⁵⁾ T.a.p. XVIII 116; XXXV 292, 294. — Van Lommel, *Bouwstoffen*. VII 366, 369.

⁶⁾ Graaf, t.a.p. XXXV 291, 293 e.v. — Van Lommel, t.a.p. VII 356, 371.

⁷⁾ Graaf, t.a.p. XVII 272; XVIII 138, XXXV 404.

⁸⁾ Rogier, *Bijdragen Schieland*. 298.

dering kon terugkeren ¹⁾). En Areiaentgen Clemensdr., die reeds in dienst was bij de ouders van Machtelt Bicker en die zorg droeg voor hun goed, terwijl zij buitenslands waren, trok later met Machtelt „uut de eene plaets in dander om haer tijtelick goedt te manen ende te beschermen”. Als de boeren niet op tijd de pacht betaalden, „hadt se geen cleyne arbeyt in 't reise, vaeren en vletten om de schulden in te maenen, wesende zoo iverich daerin dat se in en dach of twe altemet nau voetsel en nam” ²⁾).

Klopjes deden aan ambacht of nering ook als haar levensonderhoud bezorgd was. In de Hoek waren er, die met spinnen een goed inkomen ontvingen, ofschoon ze dit voor eigen gebruik niet nodig hadden; zij besteedden het verdiende geld voor goede werken ³⁾. Dat was in de geest der onderrichtingen, die er op aandrongen, dat vermogende klopjes evenmin als haar arme zusters haar tijd in ledigheid doorbrachten, al was het haar geoorloofd wat meer tijd aan gebed en geestelijke lezing te geven. Ook haar leven moest werkzaam zijn en niet in beuzelingen en niets doen voorbij gaan. Hieronymus eiste dat van de oud-christelijke maagden en het weggeven van al haar goed vond bij hem minder waardering dan de aalmoes, verdiend door eigen arbeid ⁴⁾. Zij, die reeds voldoende middelen bezaten om te leven, moesten toch haar „handwerk oeffenen, niet om rijker te worden maer om d'aerme menschen te helpen, om de Kerk en den Autaer te vercierien” ⁵⁾. Zij konden dit doen, hetzij door zich persoonlijk in direkte dienst van kerk of armen te stellen, hetzij door de overtollige verdiensten van haar arbeid voor charitatief- en apostolaatswerk te besteden. Dat beide vormen van hulp niet streng gescheiden waren, ligt voor de hand.

Sommige werkzaamheden, die wel om niet werden gedaan, gaven een ander maal een gehele of gedeeltelijke broodwinning. Tot dergelijk werk behoorde het waken bij doden; bij een begrafenis te Amsterdam in 1789 ontving „het klopje bij het lijk” twaalf gulden ⁶⁾. „Leerkwezels” uit onbemiddelde stand ontvingen per kind een kleine vergoeding voor het catechismus-

¹⁾ Graaf, Levens. XX 363.

²⁾ T.a.p. XVIII 238 e.v.

³⁾ T.a.p. XX 369, XXXII 301.

⁴⁾ Lindeborn, Scala. 179; Leeder 211. — Kemp, Zedelessen. 103. — Graaf, Levens. XVIII 107.

⁵⁾ Onderwijzingen. 170. — Schoenius, De Weg (1676) 244; (1685) 238.

⁶⁾ Allard, De St. Franc. Xav. Kerk. 143.

onderwijs, dat zij gaven ¹⁾). De bereiding der hosties was te Haarlem in handen van een der maagden, die dit werk deed „soo suiver, net en perfect” als zij kon. Zij „won hiermede moy gelt, maer en gebruiete dese tijtlicke middelen niet tot aen-cleventheyt, maer nam voor haer zelven die sobere nootdruft, vloeyden met hetselfde tot dienst ende hulp van haer naesten medesusters ende den armen” ²⁾). Een der Hoekse kosteressen, Ida Maritgen Goverts, ontving voor haar werk, waar ze de hele ochtend mee bezig was, een klein loon, een stuiver per dag, want ze deed het „uut liefden ende met liefden” ³⁾).

Klopjes hielden ook winkels in religieuze voorwerpen en boeken, o.a. te Leiden „op de Haarlemstraat over de Maare” ⁴⁾ en te Amsterdam in de Vergulde Passer in de Warmoesstraat ⁵⁾. Maria van Craenhals in de Hoek kocht „met menichte” oude boeken op uit kloosters en deed ze weer over aan anderen. Met toestemming van de overste zocht ze in Haarlem en in andere steden oude beelden, die „gebroken en ontschildert” in hoeken en gaten verborgen lagen. Ze liet ze maken en spaarde daar geen geld aan; soms verkocht ze ze, soms gaf ze ze weg, „al om ter eeren Gods ghebruict te worden, soodatter bijnae geen Priester waer in de stadt (welk van geen middelen was) oft hij hadde van haer devote beelden op sijn Kercke oft Outaer” ⁶⁾. Maria Jans verkocht „beeldekens” of devotieplaatjes en Aechjen Cornelis van Veen, die zeer bedreven was in het „afsetten” van „beeldekens ende briefkens”, leerde die kunst evenals het borduren van kerkgewaden aan twee arme maagden, die daar voortaan de kost mee konden verdienen ⁷⁾. Een paar anderen in Amsterdam, Anna Jacobs van Campen en Brechgen Pieters, maakten veel „kerckelicke ornamenten” en hielpen daarmee veel katholieken, die zo „het misgwaet kreegen om te doen de

---

¹⁾ Van Miert, Kwezels. 81.

²⁾ Graaf, Levens. XXXVI 14.

³⁾ T.a.p. XXXVI 11. — Over het bedrag der verdiensten: B. H. XXXV 454. Voordat Vrouwtgen Claes in de Hoek kwam, ging ze uit naaien en verdiende „ses stuivers 's weeks”, waar zij zeer armelijk van leefde. Trijntjen Dircx Wij, die goed kon spinnen, maar daar geen volledige dagtaak van maakte, verdiende acht of negen stuivers per dag, en Grietgen Jans had dagen, dat ze wel „twe schellings of vijftien stuivers” kon verdienen met haar handwerk.

⁴⁾ Frenay, Aanteekeningen. II 82.

⁵⁾ Sterck, Cool. 54 e.v.

⁶⁾ Graaf, Levens. XXXV 403 e.v.

⁷⁾ T.a.p. XXXVI 16—18.

Goddelicke misterie in haer huis"; het geld dat ze hiervoor van sommigen ontvingen, besteedden ze weer „ter eeren Gods" ¹⁾. Klopjes, huishoudsters bij een pastoor, ontvingen soms loon, soms niet ²⁾.

Evenals het werken voor de kerk half liefdewerk, half kostwinning kon zijn, was dit het geval met het verplegen van zieken. Twee zusters, van wie de een buitenmaagd was uit de Hoek en de ander Amsterdams begijntje, brachten hulp aan „arme desolate menschen met meesteren". Zij hielpen de armen „uut liefden ende die rijcken om gelt" ³⁾.

Voorop stond dat de dag godvruchtig en werkzaam moest worden doorgebracht; daarmee strookte volkomen, dat de klopjes voor haar arbeid ook geldelijk loon ontvingen. Maar voorzover de particuliere levensomstandigheden het toelieten, verwachtte men van haar de beoefening van werken van geestelijke en lichamelijke barmhartigheid: het geven van onderwijs en catechismus, het zorgen voor wezen en armen, het versieren van kerk en altaar, het onderhouden en steunen van priesters ⁴⁾. „Sij sullen", schreef de Haarlemse regel voor, „daer sij kunnen, de werken der bermhertigheyt waernemen, principael in kinderen oft onwetende luy te onderrechten en in zieken eenighe hantreykinghe of andere dienst te doen; aelmoessen sullen sij geven naer haer middelen, besonderlijck aen huys-armen en aen weeskens daer sij de hant aen houden" ⁵⁾.

Goede werken.

De specifieke bedoeling van haar levenswijze was dus, dat zij, waar mogelijk, haar persoon in dienst zouden stellen van allerlei werk, waardoor de liefde tot God en tot de naaste werd bevorderd.

In dat opzicht was niet te klagen over gebrek aan werk. De uitbreiding der Hervorming was voor een niet gering deel toe te schrijven geweest aan de ongelukkige inwendige toestand

¹⁾ T.a.p. XVIII 148.

²⁾ Van Lommel, *Bouwstoffen*. VII 344, 345, 374, 383 e.v. — Wittert van Hoogland, *Theodorus van der Eem*. 150.

³⁾ Graaf, *Levens*. XVIII 226.

⁴⁾ Schoenius, *De Weg*. (1676) 240 e.v., 244; (1685) 234 e.v., 238. — *Onderwijzingen*. XIII e.v. — Ms. B. Berne. Uitlegging. 1e deel, 2e punt.

⁵⁾ Gonnet, „*Vergaderinghe*". 47.

der Katholieke Kerk. Het plichtsverzuim van vele geestelijken had een daaraan evenredige godsdienstige onverschilligheid bij de leken te voorschijn geroepen. Toen de Hervorming in ons land de macht in handen kreeg, stond een onvoldoend aantal goede priesters voor de zware taak, wat bedorven was goed te maken, onwetenden en onverschilligen te brengen tot een bewust geloof en te trachten hen, die de Kerk hadden verlaten, tot haar terug te voeren. Die taak moest worden vervuld in een tijd, toen onderdrukking de zielzorg moeilijk en gevaarlijk, onzeker en omslachtig maakte. Toch was omstreeks 1600 voor de Apostolische Vicaris Sasbout Vosmeer de kentering reeds merkbaar ¹⁾ en geleidelijk aan volgde het herstel van de Katholieke Kerk in de Nederlanden.

In het bewerken van dat herstel hebben de klopjes een niet gering aandeel gehad. Dank zij de offervaardigheid der katholieken en de hebzucht der ambtenaren, dank zij een zekere verdraagzaamheid en het politiek-economisch inzicht van vele magistraten hebben de priesters hun ambt kunnen vervullen zonder direkt levensgevaar. Daardoor bleven de plakaten, die zoveel scherper waren gericht tegen de geestelijken dan tegen de leken, dikwijls een dode letter. Maar dat nam niet weg, dat de rechtspositie der priesters overal en altijd onzeker was; zij stonden steeds bloot aan afpersing en in bepaalde streken en vervolgingsperioden dreigde bij de uitoefening van hun ambt gevaar voor hun vrijheid. Door haar zorg hebben de klopjes hen dikwijls in staat gesteld hun geestelijke werkzaamheden te vervullen. In tijden van gevaar hadden de geestelijken geen vaste woonplaats, evenmin een vast kerkhuis; zij kregen nu hier dan daar onderdak en dikwijls waren hun gastvrouwen geestelijke dochters en weduwen ²⁾. Waar het gevaar minder acuut werd, ontstonden vaste staties, wier bestaan vrij algemeen bekend was en die gewoonlijk met rust werden gelaten, maar toch altijd aan invallen konden blootstaan. Meestal had de pastoor een of twee klopjes in dienst, op wie het werk van de huishouding en dikwijls de zorg voor de kerk neerkwam.

¹⁾ Fruin, De Wederopluiking. 249 e.v.

²⁾ Graaf, Levens XVIII 69; XX 114; XXIX 292. — Hensen, Vincentius Stalpart. 11. — Van der Heijden, Verhaal 32, 243 e.v., 154. — Van Lommel, Narratio 1620—41. 53. — Meijer, Nopende het aerts-priesterschap. 22, 61, 167. — Van Hoeck, De Jezuïeten-statie, 70. — Velthuysen, De invoering der Hervorming. 146. — Hilhorst, Gooiland. 300, 408.

Huisvesting en zorg voor priesters.

Hoe noodzakelijk men haar hulp achtte, bleek uit een aanvraag uit Ilpendam, waar men in 1632 aan de kerkelijke overheid om een pastoor vroeg. De plaats was in staat een vaste priester te onderhouden; daarvoor lagen twee duizend gulden gereed en daarenboven was er een klopje om bij hem te wonen en hem te dienen ¹⁾. En de Carmelieten, die in 1664 een instructie ontvingen, waarbij hun werd verboden klopjes in dienst te hebben, moesten reeds in 1667 de strengere bepalingen verzachten; voortaan was het geoorloofd dienstboden te houden boven de dertig jaar, omdat de gewoonte van alle missionarissen, zelfs van de Apostolische Vicaris dat meebracht ²⁾.

Apostolische vicarissen zijn inderdaad bij herhaling door geestelijke dochters gehuisvest. Wanneer Sasbout in Utrecht was, logeerde hij bij Beatrix Duyst, een klopje uit een aanzienlijke Delftse familie, dat in de Mariahoek woonde ³⁾. Rovenius had de laatste vijf en twintig of dertig jaren geschild in het huis van Hendrika van Duivenvoorde, een zuster van de heer van Warmond, en in haar woning werd hij in 1651 in stilte begraven ⁴⁾. Te Leiden was Weynina van Heussen de gastvrouw van Neercassel, Codde en Potcamp, welke laatste Apostolische Vicaris in haar huis overleed ⁵⁾.

Van de waakzaamheid en zorg der huishoudster hing voor een deel de veiligheid van de priester af ⁶⁾. Margaretha Jacobs, klopje te Leeuwarden, redde pastoor Vitus Jacobs van Zuchtelen (pastoor van 1630—1648) bij een nachtelijke inval door de schout, doordat zij voor de deur van het binnenhuis ging staan schreeuwen: „brand, brand, moord, moord, geweld, geweld”, zodat de pastoor zich kon verbergen ⁷⁾.

Correspondentie tussen priesters onderling was een gevaarlijk ding; vandaar dat de klopjes dikwijls opdracht kregen mondelinge en ook schriftelijke boodschappen over te brengen. Beatrix Duyst bezorgde de brieven van Sasbout aan andere

¹⁾ Driessen, Ilpendam. 163.

²⁾ Frenay, Aanteekeningen. IV 163, 227, 230.

³⁾ Dusseldorp, Annales. 278.

⁴⁾ Van Lommel, Relatio de la Torre, 1656. X 136. — Van Heussen, Batavia Sacra. II 83 kol. 2. — Bijdragen I 192.

⁵⁾ Lijk-sang.

⁶⁾ Vgl. hiervóór, p. 49.

⁷⁾ Tiara, Annotationes. 9.

priesters, want in vervolgingstijd deden vrouwen dergelijke dingen met minder gevaar, schreef Dusseldorp, zonder al te veel waardering voor haar handigheid en moed ¹⁾).

Minder aangename boodschappen kwamen ook voor haar rekening. De Franciscaan P. Petrus Mestrum had te Sneek met wederzijds goedvinden tijdelijk de zielzorg waargenomen voor een saeculier priester, maar wilde na diens terugkomst niet meer weg. Op den duur was excommunicatie het gevolg en door de pastoor van Leeuwarden werd aan Frouck Willems, geestelijke dochter, opgedragen hem de brief te brengen en niet weg te gaan zonder antwoord. Toen zij herhaaldelijk daarom gevraagd had, viel P. Mestrum uit, dat hij haar met stokslagen uit zijn huis zou verdrijven; hierop antwoordde ze, daarvoor niet te zijn gekomen, maar wel om te horen, of hij zou gehoorzamen of niet. Hij weigerde en later werd hem een tweede brief gebracht door een ander klopje, huishoudster van P. Leonardus, missionaris te Leeuwarden ²⁾).

Bij dopen en trouwen verleenden de klopjes haar assistentie als meter en getuige; in vele doop- en trouwboeken worden dan ook haar namen gevonden ³⁾).

Zorg voor de kerk.

Hadden zij de kerk aan huis, dan bracht dit zeer veel ongerief en moeite mee. Annetgen Sixtus van Emminga te Haarlem stond haar hele huis daarvoor af en behield voor zichzelf alleen „een donckere plaets, daer se at en sliep, ende een helen dach in was, haer hantwerk doende”. Zo had ze de kerk twaalf jaar lang in huis, met grote toeloop van kerkgangers, want er werden op één dag veel Missen gelezen, „om de aenval dien de Oversten hadt van verscheide Priesters, ende veel staciedaghen waeren, soodat de kerck veel was van smorgens te vijven tot smidachs te elven ende te twaleven, ende sachternoens een paer uren. Ende dan de costerissen bijnae ghestadich om schoon te maken, ende den outaer te verciereren tot snachs of savonts laet toe, met veel gespeel opten orgel tusschentijde voor dien leerden, soodat noch dach noch nacht rust en was” ⁴⁾).

¹⁾ Dusseldorp, Annales. 278. ²⁾ Tiara, Annotations. 18.

³⁾ Pastoors Oud-ade. 307 noot 1. — Van der Loos, Kerkgeschiedenis van Amstelland. 230. — Allard, Vondel's Gedichten. 57 e.v.

⁴⁾ Graaf, Levens. XX 128. Zie ook XVIII 93.

De last van de kerk in huis ondervond ook Lijsbeth Jans Boggen. „In haer slaepplaets (doordat die de verste was van de straet) stondt den outaer, soodat se, of haer wel of qualijcke lusten, altoos smorgens most vroeck opstaen, om alle dinghen uut de wech te doen”. Zij zorgde ook voor schoonmaak en versiering en bleef haar huis als kerk beschikbaar stellen ondanks „een seer groote vrees (doordien de schout ofte den officier tot haeren huysse de Goddelicke dienst ghestoort hadde)”¹⁾. Het telkens verwisselen van kerk gaf nieuwe last, want het „kerckegoedt” moest worden gehaald en gebracht²⁾.

De klopjes durfden soms heel wat aan. Elisabeth Verwer, buitenmaagd van de Hoek, woonde in Amsterdam bij haar doopsgezinde vader, die niet alleen zelf doopsgezind was geworden, maar ook zijn kinderen meenam „in de vermaninghe van de benisten” of ze stuurde naar „de guese kercke”. Met haar moeder samen wist ze toch haar broers en zusters katholiek op te voeden, maar bovendien maakte ze eerst een klein altaartje op haar eigen kamer, daarna ging ze een stap verder en maakte „een groot outaer omhoog in ’t huys achter de turf, soo bedektelijk dat als de vader booven quam op ’t solder niet en conde zien; wat meerder vrijichheit hebbende op een freije benedencamer, maeckten daer een groote kerck met een cierlik outaer, versparende al ’t geen haer ghegeven werde tot haer eyghen vercieringe ende vermaek, gebruickende het daertoe. Hadt dicwils ’t H. Sacrificie ende sermoon in haer huys, droech vooral sorch voor haer broeders, susters ende de kinderen, dat dien de gratie mochten ghenieten, maer principael tegens de hoochtijden nam den E. dienaer Gods Mr. Steven in haer huys, omdat se samen soude biechten ende communiceren”. Dit alles gebeurde jarenlang buiten weten van de vader, die het pas hoorde, toen hij op zijn sterfbed tot de Kerk terugkeerde. Hetzelfde herhaalde zich in het huis van haar katholieke zuster, die met een „grooten ketter ghetrouwt was, sijnde in de crommestorie (= consistorie)”; hier werd Mis gelezen door de zoon Antonius Schellingwou, die eerst dokter en later, zonder dat de vader het wist, priester was geworden³⁾.

Gewoonlijk hadden de kerkhuizen meer dan één uitgang en

¹⁾ T.a.p. XVIII 82 e.v.

²⁾ T.a.p. XVIII 91, XXXIV 343 e.v.

³⁾ T.a.p. XVII 270 e.v. — Zie ook XVIII 237, 239.

waren ze met daarnaast liggende huizen verbonden, zodat de kerkgangers, die langs verschillende kanten konden binnenkomen, minder opvielen en priester en gelovigen bij een inval van de schout beter een heenkomen konden vinden. Klopjes, die naast de kerk woonden, gaven dikwijls de doorgang door haar huis, maar dat was evenmin een genoegen en veroorzaakte ongemak, zoals aan Grietgen Cornelis in de Hoek, die veel te verduren had van het rumoer „nevens haer rustplaets, overmits daer alle dage meerder als een hondert mensche voorbij gingen, daer niet als een schot tusschen beiden was” ¹⁾.

De kosteressen hadden de zorg voor het schoonhouden van de kerk. Het houtwerk moest worden geschuurd, wat geen kleinigheid was; te Haarlem, en dat zal ook elders het geval zijn geweest, waar verschillende kerken galerijen hadden, waren „trappen aan de Kerck die widt geschuert worden”, en dit gebeurde om de andere dag ²⁾. De altaarbenodigdheden moesten worden onderhouden, blakers en snuiters schoongemaakt en gepoetst, het linnen voor priesterkleding, altaar en communiebank gewassen, gesteven en gestreken; dan waren er nog „bloemen te haelen voor de kerck, of rieckers te maecken voor den outaer”. Ook zij, die niet als kosteres waren aangesteld, verleenden hierbij van tijd tot tijd haar hulp ³⁾.

Klopjes dienden ook de Mis ⁴⁾. Liturgisch was dat niet, maar toen hier in 1609 aanmerking op werd gemaakt door de Nuntius, antwoordde Sasbout dit wel niet goed te keuren, maar het noodgedwongen te moeten toelaten. Bij gebrek aan een misdienaar gebeurde dit altijd, vooral in de vergaderingen der Maagden; het kwam zowel bij de Jezuiten als bij andere priesters voor. Zelfs te Keulen, waar de kerkelijke voorschriften in volle vrijheid konden worden nageleefd, werd het toegestaan en, naar Sasbout meende, ook in Brabant ⁵⁾.

Te Haarlem had de „opperste costerse” Willemijntgen Arents van Gouthoeve nog een andere taak te vervullen; „’t was haer werk die maechden te kercke te laeten haelen, tuis te laeten gaen, te seggen wat dueren sy zouden uitgaen, te be-

¹⁾ T.a.p. XXXIV 344, 345.

²⁾ T.a.p. XXXIV 359.

³⁾ T.a.p. XXXI 109, XXXV 388, XXXVI 12. — Schoenius, De Weg. (1676) 244; (1685) 238. — Onderwijzingen. 170.

⁴⁾ Graaf, Levens XVIII 81.

⁵⁾ Dusseldorp, Annales. 370.

Annetgen en Baefgen Jacobsdochter

sorgen haer slaepplaets, mitsdien daer veel maechden buyten den Hoek woonden, de maechden die weet te doen van biechten, hoochtijt houwen of de H. Communie te ghenieten" ¹⁾).

Niet alleen aan de maagden, ook aan anderen moest dit bekend worden gemaakt en twee of drie maal in de week gingen klopjes de huizen der katholieken rond om de gelovigen te waarschuwen voor het bijwonen der H. Mis ²⁾).

In Kuilenburg ging de kosteres de schout mededelen, wanneer een nieuwe assistent zijn functies ging waarnemen; daarna kreeg de schout zijn gebruikelijke steekpenning ³⁾).

Zelfs was er een klopje, dat door pastoor Sommer te Zwolle was aangesteld als „oppasserse der arbeyders”, die een nieuwe kerk bouwden; zij betaalde „de arbeytsluyden en sonderlingh op Saterdagen”. Maar hier vroeg pastoor Waeijer verontwaardigd: „Is dit cloppenwerck?” Bij die verontwaardiging moet in aanmerking worden genomen, dat de beide pastoors het niet te best met elkaar konden vinden en het klopje was van de een naar de ander overgelopen ⁴⁾).

Vrijgeveigheid.

Persoonlijk stelden klopjes zich in dienst van kerk en priesters, maar zij toonden zich daarvoor ook zeer vrijgevig. Godfried Loeff, saeculier priester, schreef aan de Propaganda te Rome, dat voor het onderhoud der missionarissen het meest werd bijgedragen door geestelijke dochters ⁵⁾).

De kerk te Uitgeest dankt haar ontstaan aan de schenking van Annetgen en Baefgen Jacobsdochter, die haar eigendom, twee boerenhuizen, afstonden als kerk en pastoorswoning, terwijl zij daar zelf bleven wonen, om de pastoor in zijn werk te helpen ⁶⁾).

Het kwam veel voor dat klopjes door geschenk of legaat, huizen en grond, geld of meubels ten goede deden komen aan kerk of priesters ⁷⁾).

Zij sprongen graag bij als er iets extra's

¹⁾ Graaf, Levens. XXXIV 374 e.v.

²⁾ Petrus a M. D., Clara Relatio. 90.

³⁾ Van Hoeck, De Jezuiten-statie. 89.

⁴⁾ Meijer, Nopende het aerts-priesterschap, XLV 124 e.v., 161 e.v.

⁵⁾ Brom, Godfried Loeff. 326.

⁶⁾ Van der Loos, Uitgeest. 213.

⁷⁾ Hiervóór p. 10, 53. — De Cock, Nieuw-opgereghte pastorije Leyden. Mengelwerk. 36. — Hensen, Rotterdam. 98. — Van Hoeck, De Jezuiten-statie. 71. — Tiara, Annotationes. 162 e.v., 174. — Meijer, Gedenkboek. 263 e.v. — Frenay, Aanteekeningen. IV 190, 191. — Giudici, Aanvullingen Brielle. 314.

nodig was. Bij de bouw van een nieuwe kerk voor de Oudbisschoppelijke Clerezie te Delft wilde pastoor Nicolaas Broederszen deze iets groter maken dan het oude kerkhuis; wettelijk mocht dat niet, maar daar was raad op en Anna van Loon, geestelijke maagd, schonk vijftien gulden en vijftien stuiver voor de stadsarchitect, opdat de oude kerk „wat gunstig zouden gemeten worden”¹⁾.

Talrijk waren de klopjes, die worden genoemd als geefsters van beelden, zilveren en gouden kerksieraden en van kerkelijke paramenten²⁾. De laatsten werden dikwijls door haar zelf vervaardigd, vooral door degenen, die vrij over haar tijd konden beschikken; in de Hoek werden als ijverige werksters o.a. vermeld Machtelt Bicker, Annetgen Emmingha, Aechtgen Jans, Maria en Agatha Cornelis en Geertruyd Simons van Veen. Het was geen wonder dat juist de klopjes Van Veen, die uit een artistiek aangelegde familie kwamen³⁾, zich tot dit werk agetrokken voelden. Aechgen Cornelis was de eerste der Haarlemse maagden, die zich toedeed op het borduren van kerkgewaden; zij had daar slag van, want „aengaende 't cieraet van den outaer heeft sij zeer fray, bevallijck ende oncostelijcke cunnen ordineren”. Zij leerde de kunst ook aan anderen, borduurde niet alleen, maar deed ook „het swaerste ende moeicijste werck, als 't goedt gereet te maecken, de raemen te spannen, te pappen ende dierghelijcken”⁴⁾.

Dank zij klopjes en begijntjes waren de kerken dikwijls rijk voorzien. De Ierse bisschop John Brenan, die in 1671 ons land bezocht, schreef wel niet over de Hoek, maar over het Haarlemse Begijnhof, dat hij niet had gedacht in heel Holland een zo grote rijkdom aan kerkbenodigdheden te vinden, als hij hier in een enkele plaats had gezien⁵⁾.

Het was gewoonte, dat klopjes zorgden voor de kerkzang; volgens Petrus a Matre Dei bestonden ook gemengde koren⁶⁾. Jan Stalpart van der Wiele in Delft had ongeveer twintig maagden uitgekozen en aan dit koor gaf hij gedeeltelijk zelf

¹⁾ Oud-Katholieke kerk Delft. 226.

²⁾ Graaf, Levens. XXXVI 14 e.v. — Meijer, Gedenkboek. 264. — Hensen, Rotterdam. 98. — Rientjes, Geschenken Maarsen 282. — Meijer, Nopende het aerts-priesterschap. XLV. 155.

³⁾ Eschauzier, Het Leidsche Geslacht. 368 e.v., 373, 375, 377.

⁴⁾ Graaf, Levens. XXXV 298 e.v.

⁵⁾ Brom, Neerkassel's Bestuur. 270 e.v.

⁶⁾ Brom, Neerkassel's Bestuur. 210. — Petrus a M. D., Clara Relatio. 49.

zangonderricht ¹⁾). Enkele Hoekse klopjes kregen les van goede meesters, maar in het begin was dat niet mogelijk en de grootste voorzichtigheid was geboden. Josijntje Willems was de eerste die werd aangesteld tot „sangmeesterse” en zij moest de kunst aan anderen onderwijzen, voordat zij die zelf had geleerd. Bijna zonder meester leerde ze „’t Gregoriaen, ’t musijk ende ’t spelen op verscheide instrumenten; wesende daer soo vast ende pertinent in, datet een verwonderinghe was voor anderen”. Meer werk nog kostte het haar anderen in de zang te onderrichten, daar zij dikwijls leerlingen had die „plomp, bodt ende onwillich” waren. Ook al hadden zij goede wil, daarmee waren de zangeressen niet altijd even begaafd; Aechtgen Cornelis van Veen had hart voor het koor; ook zong ze mee, „alhoewel sij geen liefelijcke stem en hadde, hierin beoeffenende de ghehoorsaemheyd”. Zelfs stelde de overste eens een „meesterse over de sang” aan, die zelf „niet conde singen, noch niet op ’t choor geweest hadde, welcke alle dingen soude ordineren”. De meeste klopjes in Haarlem waren echter vol ijver en Magdaleentgen van Dam, die met twee anderen had geleerd viool te spelen, deed dit „op ’t choor met sulcken iverheit alsof se met elcken streeck op de violons hadt gesocht, Godt sijn hoogste lof te geeven ende die herten tot devotie te verwecken”. De begeleidende instrumenten waren orgel en viool; soms werd het orgel gesteld door de stadsorganist, maar dit moest met de nodige omzichtigheid gebeuren ²⁾). Behalve het oefenen in kerkzang, viool en orgelspel bracht het werk voor het koor nog mee de zorg voor de zangboeken; in het begin werden die geschreven, daar men toen „geen gedruckte boeken met noten” had ³⁾).

Hulp bij de zielzorg.

Voor een herbloei der katholieke Kerk in ons land waren goed onderwezen en goed gevormde priesters dringend noodzakelijk. Gaarne werkten de klopjes mee aan hun opleiding, hetzij door giften voor seminarie of arme priesterstudenten, hetzij door de verzorging van studerende jongens op zich te nemen. Een Haarlems klopje, wonend bij haar oude moeder en een broer,

¹⁾ Hensen, Levensverhaal. 328.

²⁾ Graaf, Levens. XXXV 416 e.v. — Van Lommel, Bouwstoffen, VII 350.

³⁾ Graaf, t.a.p. XXXV 417.

die priester was, hield een tijdlang „studenten” in de kost, die bij haar broer Latijn leerden, wat waarschijnlijk betekende, dat hier jongens met priesterroeping in staat werden gesteld het nodige voorbereidende onderricht te ontvangen ¹⁾).

Maar het bleef niet bij deze indirecte hulp aan toekomstige geestelijken; voor de hier werkzame priesters waren de geestelijke dochters waardevolle helpsters bij de zielzorg. Zij waren vaak schakel tussen priester en gelovigen en door haar voorbereidend werk maakten ze het de geestelijken mogelijk hun zending te vervullen en te voltooien, wat zij hadden begonnen ²⁾. De Jezuiten te Amersfoort vergeleken haar met speurhonden, die de wankelmoedigen opspoorden en wisten te lokken, en ten dele moest dan ook aan haar de verbetering van zeden en geloof worden toegeschreven en de terugkeer van andersdenkenden ³⁾.

In plaatsen waar slechts schaars priesters kwamen, waren het de klopjes, die het geloof onder de mensen levendig hielden ⁴⁾. Een voorbeeld daarvan was Giert Heindriks, buitenmaagd van de Hoek, die jarenlang werkte in Waterland en speciaal in Monnikendam. Reeds vóór de overwinning der Hervorming was de toestand daar treurig, zodat „veel van de borgers meer schenen kettters als catolike te sijn”. Daarna waren verschillende priesters er tijdelijk werkzaam, blijkbaar zonder veel succes; een van hen, heer Jan Gosen, werd zelfs door „sommege schijn-catholyken in een lange sware gevanckenisse geholpen, daer sijn E. een groot deel van sijn gesontheit verloor”. In deze omgeving werkte Giert Heindriks; zij maakte een kerkje in haar huis en stond de hier tijdelijk vertoevende priesters ten dienste. Zij haalde en vervoerde hen „met de schuit van de eene plaets in de ander (alsoo 't daer vol waters was) om de menschen te helpen aen haer kerckelicke gerechten”. Door woord en voorbeeld bracht ze verbetering in het geloofsleven, want zij „vloeyden haer selven gheheel uut tot dienst van haer naesten, inwendich ende uutwendich, ontsach haer arbeyt noch moeyten, als sij se maer in Christo mocht winnen met den H. Apostel”. Het

¹⁾ T.a.p. XVII 290, XVIII 68 e.v., 221, 229, XXXV 459.

²⁾ Rovenius, *Respublica*. 273. — Petrus a M. D., *Clara Relatio*. 89 e.v. — Van Lommel, *Narratio 1620—41*. 53. — Van der Heijden, *Verhaal*. 33 e.v.

³⁾ Aerts Acta. VIII 21. — Dupac de Bellegarde, *Histoire abrégée*. (1765) 188; (1852) 145.

⁴⁾ Graaf, *Levens*. XVII 296, XIX 310 e.v.

werk was moeilijk en van teleurstellingen bleef ze niet verschoond. Er kwam echter zichtbare verbetering, toen Mr. Jacob Oly geregeld Monnikendam en omliggende plaatsen kwam bezoeken. Zij had ook opdracht „de menschen de weet te doen ofte te noden tot de H. Biecht, welk in die plaets een moeilick werk waer, mitsdien het die menschen daer soo onge- woon waeren”. Daar Jacob Oly ook had te zorgen voor andere plaatsen, kon hij slechts om de twee of drie Zondagen in Monnikendam zijn en hij keurde het „seer goet, dat die gemeente alle Sondagen en H. dagen ende ook sachtmoens in de vesperen bijeenquamen, ook savonts in de vasten om te lesen en te bidden ende geestelicke liedekens te singen; waeruut veel devotie ende geestelik proffijt quam. Dit voerde dese E. maecht seer iverlijk aen, wist dat te doen met sulcken liefde ende autoriteyt, dat se hierin goede order hiel, ende die joncheit, dien aldaer seer wulpsch was, van veel ijdelheit bewaerden en tot den H. devotie ver- wekte”. Allengs ontstond grote verbetering; ouderen kwamen tot inkeer, de jeugd kreeg godsdienst-onderricht, er kwam een kerk, de H. Sacramenten werden dikwijls ontvangen, veel meisjes besloten tot de keuze van de maagdelijke staat, en er was een goede verhouding tussen pastoor en gelovigen. Ondanks dit alles was de pastoor genoodzaakt na twaalf jaar Monniken- dam te verlaten en veel dat tot stand was gebracht, ging weer te niet. Maar Giert Heindriks bleef op haar post „als een lelitgen onder die doornen, van alle canten benaut ende verperst wende, nochtans haer suivere blinckentheit ende goede guer niet verliesende, maer haer sieltgen in paciencie besittende”¹⁾.

Dikwijls oefenden klopjes invloed uit op niet-katholieken. In een der regelboekjes werden de maagden gewaarschuwd niet met hen over geloofszaken in discussie te treden wegens het gevaar, dat daaruit voor haar zelf kon voortvloeien²⁾. Andere berichten maken met waardering melding van het werk, dat klopjes hier in de omgang met andersgelovige landgenoten ver- richtten. Zo nodig wisten zij de opwerpen tegen haar geloof te weerleggen met deugdelijke redenen, „dien zij haelden uut ghe- leerde boecken”³⁾. Zoekenden brachten zij in contact met een priester⁴⁾ en in het biezonder droegen zij zorg voor familieleden,

¹⁾ Graaf, Levens. XVII 297 e.v., XX 334 e.v.

²⁾ Spieghel. Capittel 18.

³⁾ Graaf, t.a.p. XX 375, 380.

⁴⁾ T.a.p. XX 147, 343 e.v. — Post, Zes verslagen. LVIII 10 e.v.

wier geloofsleven gevaar liep. Omstreeks 1600 en in het eerste kwart der 17e eeuw was de scheiding in godsdienst tusschen familieleden nog niet definitief voltrokken. In eenzelfde familie, zelfs in hetzelfde gezin leefden katholieken en protestanten of libertijnen naast elkaar en de kans was nog groot op terugkeer tot het oude geloof, dat schijnbaar geheel vervlakt, toch diep geworteld kon zijn. Heel wat klopjes hebben met die kans rekening gehouden en meer dan eens was de terugkeer tot de Kerk of het behoud van het katholicisme bij het nageslacht aan haar optreden te danken ¹⁾).

Tot haar gebied behoorde tevens de zorg voor armen en zieken, een werk dat enigermate werd beschouwd als onderdeel van de zielzorg. Tot de werkzaamheden der priesters, nodig voor de instandhouding van het geloof, schreef de Jezuiet Joannes van de Velde, behoorde het bezoeken van zieken en ouden van dagen. Bij gebrek aan tijd lieten zij dit over aan de maagden, waar dit gevoegelijk kon geschieden en deze bezochten de haar aangewezen armen op vastgestelde dagen. Bij haar bezoek deelden zij niet alleen aalmoezen uit, maar trachtten ook door woord en voorlezing armen en zieken tot groter godsvrucht op te wekken ²⁾).

Hier en daar is er sprake van een enigszins georganiseerde armenzorg. Deze was toevertrouwd aan het katholieke armbestuur van de stad zoals te Rotterdam, of van de statie zoals te Utrecht bij pastoor Kemp; die besturen werden bijgestaan door geestelijke dochters, in Utrecht „armmoeders” genoemd; op geregelde tijden ontvingen zij een bedrag voor de armen, die zij bezochten ³⁾).

Spaarzaam voor zich zelf, toonden de klopjes zich gul tegenover de armen, maar met geven alleen stelden ze zich niet tevreden. Ze sloegen zelf de hand aan het werk, naaiden nieuwe kleren en maakten de oude weer in orde ⁴⁾). Het bleef niet bij bezoek aan zieken; zij verpleegden ze soms dagen en nachten achtereen. Zij legden de doden af en bleven bij hen waken. In Haarlem was daarvoor een soort dienst ingesteld en een der

¹⁾ Graaf, Levens. XVII 280 e.v., XX 322, 329, 379.

²⁾ Van Lommel, Narratio 1620—41. 98 e.v. — Rovenius, Respublica 273. — Hensen, Vincent Stalpart. 10 e.v. — Graaf, Levens. XVIII 229.

³⁾ Armenverzorging Rotterdam. 38 e.v., 57. — Oud-Katholieke kerk Gertrudis. 89. — Lagerwey, Begraafplaats. 75.

⁴⁾ Graaf, Levens. XVIII 223 e.v., XX 125, XXXV 438.

klopjes droeg „sorch voor de dooden, dien ontwaedenden, kistende, stelden [onder] de maechden order om elcke twe uren met haer tweeën daer te comen bij bidden, 's nachts te waken bij de dooden ende siecken. Als er wakers van node waeren, gink men nae haer; sij bestelden se. Hier waren die maechden vlijtich in; als sij van haer versocht worden, gaering daer die liefden in bewijsende" ¹⁾).

Men kan er aan twijfelen of het waken bij doden overal zozeer gewaardeerd werd; in de regel der Kuilenburgse klopjes werd vastgesteld, dat het beter was op verzoek der familie het officie der overledenen te bidden dan naar het sterfhuis te lopen, wat meer dan eens aanleiding gaf tot ongunstige praatjes bij niet-katholieken ²⁾).

Een ander liefdewerk was het steunen van arme kloosters in Brabant, hetzij uit eigen middelen, hetzij door er voor rond te gaan bij katholieken ³⁾).

Ontwikkeling en onderwijs.

De klopjes hebben zich vooral zeer verdienstelijk gemaakt door het geven van onderwijs. Wat haar eigen ontwikkeling betreft, blijkt reeds uit de boekjes, die voor haar gebruik werden uitgegeven en uit de ijver, die zij toonden, zowel om zelf „sermoenen" op te schrijven als om godvruchtige boeken te verzamelen, dat velen onder haar konden lezen en schrijven ⁴⁾). Dat Trijn Jans Oly met haar vlotte levendige stijl en haar nauwkeurig navorsen van gegevens over de nodige ontwikkeling beschikte, is zeker ⁵⁾).

Was het zo wonderlijk niet, dat Vondel's dochter Anna, die een goed verstand had en aardde naar de vader, het Latijn machtig was ⁶⁾), ook verschillende Haarlemse klopjes waren daarmee niet onbekend. Zij baden de getijden in het Latijn; zij lazen niet alleen, maar leerden en begrepen ook die taal ⁷⁾). Machtelt Bicker was „zeer wel geleert in 't Latijn, soodat se meestendeel het Latijn conde verstaen ende oock verduytschen" ⁸⁾).

¹⁾ T.a.p. XXXV 436 e.v., 439 e.v. ²⁾ Van Hoeck, De Jezuiten-statie. 88.

³⁾ Rovenius, Respublica. 273. — Graaf, Levens. XVIII 75, XXXV 442.

⁴⁾ Graaf, Levens. XX 332, XXXV 400, 403, 404, 407. Zie hiervóór, p. 109 e.v.

⁵⁾ Graaf, t.a.p. XVII 239 e.v.

⁶⁾ Van Lommel, De historische waarde. 159, 215.

⁷⁾ Graaf, t.a.p. XVIII 94, XX 137, 329. Zie hiervóór, p. 97.

⁸⁾ Graaf, t.a.p. XVIII 237.

Sommige klopjes kenden Frans; het onderwijs in die taal werd in 1632 ingevoerd op de Kuilenburgse school, maar deze lessen kunnen zijn gegeven door leraressen, die zelf geen klopjes waren ¹⁾).

Godsdienst-onderricht.

Het onderwijs in de godsdienst stond op de voorgrond; het belang van goed catechismus-onderricht was tastbaar. Het was van dubbel gewicht, omdat het geloof der kinderen in gevaar kwam door de dagelijkse omgang met protestanten, door het bezoeken van niet-katholieke scholen en het gedwongen bijwonen van catechesatie en protestantse preken ²⁾). De geestelijken waren vaak in beslag genomen door ander werk en het catechismus geven was zeer tijdrovend, daar, wegens de veiligheid, in sommige plaatsen slechts kleine groepen van hoogstens twintig kinderen tegelijk konden worden onderwezen. Dit werd dan ook voor een groot deel aan de klopjes overgelaten en Petrus a Matre Dei getuigde niet te weten, hoe men zonder haar de jeugd zou moeten onderrichten. De kinderen, dikwijls een paar honderd in getal, werden in groepen verdeeld, die in verschillende huizen samen kwamen. De genoemde Carmeliet had pogingen gewaagd dit werk door mannen te laten doen, maar zonder succes; deze wisten de kinderen niet te pakken, terwijl de klopjes hen trokken door haar vriendelijkheid en kleine beloningen. Bovendien gingen ze er bij weer en wind op uit naar verschillende dorpen om de kinderen van katholieke boeren te onderwijzen; dat gebeurde dikwijls op Zondag en ter wille van dit werk werden zij zelfs van de verplichting tot Mis horen op die dag gedispenseerd.

Wel werd het catechismus-onderricht niet uitsluitend door haar gegeven en ook niet zelfstandig aan haar overgelaten; zij gaven dit onderwijs naast de priesters en altijd onder hun leiding en toezicht ³⁾).

¹⁾ Breve Chronicon Culeburgense 2. — Alb. Thijm, Uit het „Cost Boeck”. 340, noot 1 en 2. Uit de Franse namen en uit de soort geschenken („een gout ringetie” en „1/2 dosijn fijne the kopiens en schoteltiens met een spoelbackie”), die de leraressen van leerlingen ontvingen, zou men opmaken, dat zij geen klopjes waren. — Zie Bijlage I. Onder dezelfde stukken zijn ook Fransche devote liedjes.

²⁾ Van Lommel. Narratio 1620—41. 27. — Petrus a M. D., Clara Relatio. 58 e.v., 92 e.v.

³⁾ Petrus a M. D., Clara Relatio. 93 e.v. — Hensen, Vincent Stalpart. 10. —

Behalve de kinderen werden eenvoudige onwetende mensen in bezoek en gesprek op de hoogte gebracht van de eerste beginselen. Zelfs kwam het voor, dat klopjes meer publiek optraden. Om het klopjesschap van Adriana Elisabeth Donckers te bewijzen werd aangehaald, dat zij „gewoon was als Roomsche geestelijke dochter of quesel des Sondags nu en dan publiek te onderwijzen, catechismus te doen” in de kerk van haar broer de Jezuiet Daniël Doncker ¹⁾).

Nijmeegse klopjes onderwezen de dorpelingen in het Land van Maas en Waal bij drie tot vijfhonderd tegelijk ²⁾).

Er schijnen wel aanmerkingen te zijn gemaakt op het feit, dat vrouwen catechismus gaven, want Petrus a Matre Dei verdedigde de klopjes en betoogde, dat het aan vrouwen wel degelijk geoorloofd was, om waar de nood drong, de grondslagen van de katholieke leer te onderwijzen en de jeugd te onderrichten in particuliere huizen ³⁾). Waarschijnlijk hebben grote bijeenkomsten zoals bovengenoemde tot verwijten aanleiding gegeven ⁴⁾).

Onderwijzingen. XIII e.v. — Tiara, Annotationes. 162. — Hoognoedige Verdediging. Gedicht. V. — Van Lommel, Narratio 1620—41. 98. — Van Lommel, Relatio Dekens 1656. 57, 60, 61, 63, 64, 78, 79 e.v., 82. — Van Hoeck, De Jezuieten-statie. 88 e.v. — Post, Zes verslagen. LIX 83, 101. — Aerts, Acta. III 389, 514, IV 16, 29, 61, VII 316, VIII 20.

¹⁾ Van Sasse van Ysselt. Benaming „klopje”. 140.

²⁾ Aerts, Acta. VIII 19 e.v. „1665. Qui constanter laboravere maxima anni parte numerati sunt operarii 83 aut 84, quorum unus in agro Neomagensi, qui late patet in Geldria Mosam inter et Wahalim, complectans pagos duodecim, tam uberem ..... messem retulit, ut adjuutores sacerdotes alios tam regulares quam saeculares advocare debuerit; ad quos accesserunt etiam Neomago excurrentes Spirituales filiae, ut rudiores eo tempore quo poenitentes audiuntur fidei rudimenta instruerent, ad 300, subinde simul 400 aut 500, etiam tam magni sunt enim coetus, communiter verba facientes Virgines Deo devotae principia ac fundamenta praecipuarum ac vulgarum controversiarum pro suo et audientium captu tradidere profectu valde notabili”. — Vgl. hiervóór, p. 59.

³⁾ Petrus a M.D., Clara Relatio, 94. — Bellacuria, Spongia expressa, 9. „In additamento ad Flosculum dictum, ut §. quod nemo, cumulum bonorum operum suis Virginibus struere conatur Spongiator, etiam ex illicitis, ut catechizatione rudium, can. mulierem 33.q.5. altaris ancillari servitio, ut de cohab. cler. et mulie c. I aliis licitis quidem, sed ipsis rarioribus”.

⁴⁾ Aerts, Acta. VIII 20 e.v. „Missionarius quidam Leydae invecus est publice in Spiritualem filiam, nostro nomine ac directione pauperes catechisare solitam ab annis multis summa cum approbatione et concursu, dixitque ipse pro concione concionari hanc ritu Quakeriorum eamque et omnes qui illam frequentarent peccatum gravem committere. Dictum id temerarium atque insolens ad Superiorem ipsius delatum est litteris datis per provincialem nostrum ac probatum instrumento notarii publici subsignato ab idoneis testibus. Apud eundem Superiorem luculente refutata est calumnia sed nulla revocatio iniquae censurae subsequuta, nulla famae laetae restauratio. Sed ipsa filia a patre nostro instructa tanta veritate ac modestia sese defendit ut infamiam affecti criminis per plures civitates divulgatam represserit”.

Scholen en kostscholen.

Tot het werkgebied der klopjes behoorde ook het gewone onderwijs. Zij hielden zowel leer- als winkelscholen, in welke laatsten de meisjes leerden breien, naaien, spinnen en kantwerken. Tot in de dorpen toe werden dergelijke schooltjes aangetroffen, al waren ze soms van minimale afmeting ¹⁾.

Zelfs bestonden er enkele inrichtingen, waar meisjes geheel werden opgevoed. In Haarlem had Mr. Cornelis Arents in 1588 het Maagdenhuis gesticht; aanvankelijk was het huis zeer arm, aan alles was gebrek, want er waren „noch renten noch incomst” en wat er niet was, moest worden gebedeld ²⁾. Reeds twee jaar na de oprichting werd van overheidswege een inval gedaan en de kinderen mochten hier niet langer blijven wonen; enkelen werden naar huis gezonden, maar de overigen kregen huisvesting in drie verschillende woningen bij de maagden en gingen overdag naar het Maagdenhuis om haar handwerk te leren. Waarschijnlijk was dit slechts een tijdelijke maatregel, want in 1602 werd de inval herhaald ³⁾, terwijl pas nà 1604 en vóór 1629 het huis geheel is opgeheven ⁴⁾. Bij die opheffing kreeg de oppervrouw Weyntgen Pieters verlof de winkelschool, waarvan het werk geregeld werd verkocht, voor eigen rekening voort te zetten ⁵⁾; zo bleef deze in enigszins gewijzigde vorm behouden.

Een der latere oversten van de Hoek, Joannes de Groot (1671—1692), richtte een meisjesschool op en gezien zijn positie heeft deze school vermoedelijk onder bestuur der maagden gestaan ⁶⁾. Ook later werden scholen genoemd in de statie van de Hoek. Een lofdicht van 1744 op overste Joannes van den Steen zegt, hoe hij gedurende vijf en twintig jaar de maagden had bestuurd en „De teed're jeugd gequeeckt in de beroemde scholen” ⁷⁾.

In het Maagdenhuis werden grotendeels kinderen opgevoed

¹⁾ Schoenius, *De Weg*. (1676) 241; (1685) 234. — Graaf, *Levens*. XVIII 126. — Wagenaar, *Amsterdam*. II 217. — Frenay, *Aanteekeningen*. II 82. — Van Lommel, *Narratio 1620—41*. 53, 98. — Van Lommel, *Bouwstoffen*. VII 356 e.v., 371. — Rogier, *Wederopluiking Delfshaven*. 270.

²⁾ Graaf, *Levens*. XXXV 284. — Zie hiervóór, p. 49 e.v.

³⁾ T.a.p. XXXV 305 e.v.

⁴⁾ T.a.p. XXXV 312 e.v.

⁵⁾ T.a.p. XXXV 292 e.v.

⁶⁾ Van Heussen, *Batavia Sacra*. II 337 kol. 1.

⁷⁾ Berkhout, *Feestzang*. 320. In deze tijd schijnt aan de Hoek een school verbonden te zijn geweest voor oudere meisjes, die veel leerlingen trok, zelfs uit Amsterdam en waarvan de inkomsten aan de Statie ten goede kwamen.

van arme ouders, ofschoon er enkelen waren voor wie een goed kostgeld werd betaald ¹⁾). Door een verblijf in dit huis trachtten men soms kinderen, die in een gevaarlijke omgeving leefden, voor afval te behoeden ²⁾).

Niet alleen leerden de leerlingen een handwerk, waardoor zij later in staat waren haar brood te verdienen, zij konden er ook leren lezen en schrijven ³⁾). Het behoeft geen betoog, dat de school van de klopjesgeest was doortrokken. In de naaiwinkel werd 's-morgens en 's-middags een uur silentium gehouden, een rozenhoedje gebeden, „devote gebedekens” geleerd, „veel geestelike liedekens gesongen, stichtege, leerlike spullekens gespeelt, al om de hertgens tot Godt ende de duecht te trecken”. Er waren ook leerlingen uit de stad „de deftichste borgers kinderen, jae soowel guesen als catoliken”. En de sympathie, die de niet-katholieke kinderen hier voor de klopjes opvatten, kwam de laatsten ten goede, want „haer ouwers ofte mannen, namaels in de wet sijnde alsser vervolging opstont tegens de maechden, vertoonden met voer haer te spreken haer goede affectie; 't welck streckten tot hulp van de maechden toen ter tijt” ⁴⁾).

Van een ander gehalte dan het Maagdenhuis was de kostschool der Jezuïeten-klopjes te Kuilenburg. Over de inrichting is een en ander vast te stellen uit een „Cost Boeck”, dat de rekeningen der leerlingen bevat tussen 1673 en 1699 ⁵⁾). Deze kostschool was bestemd voor kinderen van goeude ouders; naast leerlingen uit de koopmansstand ⁶⁾ waren er anderen uit hogere kringen. Sophie Charlotte, prinses van Saxon Gotha, werd, waarschijnlijk met enkele andere meisjes van het Kuilenburgse hof, ook een paar maanden aan de zorgen der klopjes toevertrouwd. De school had blijkbaar een goede naam, want er waren leerlingen uit het hele land en zelfs uit het buitenland, uit Ostende, Brussel, Keulen en het Hertogdom Saksen.

Het kostgeld was voor ieder afzonderlijk vastgesteld en bedroeg 120—200 gulden per jaar. Meestal werd meer be-

¹⁾ Graaf, Levens. XXXV 304 e.v.

²⁾ T.a.p. XXXV 284 e.v.

³⁾ T.a.p. XVIII 433, XXXV 309.

⁴⁾ T.a.p. XXXV 289.

⁵⁾ Alb. Thijm, Uit het „Cost Boeck”. 326 e.v.— Cost Boeck. Voor een klein deel moet voor de hier volgende feiten worden verwezen naar dit ms.

⁶⁾ Dikwijls werd een deel van het kostgeld in natura betaald, waaruit vermoedelijk het bedrijf der ouders is vast te stellen.

rekend als de kinderen kwamen eten „aen ons binnentaefel”, wat vaak het geval werd als ze reeds een paar jaar op school waren; voordien aten ze „bij de pensioneeren”. Enkele meisjes hadden extra bediening zoals „twee jonge gravins uyt de graefschap Waldeck”, die haar „camenier” meebrachten; anderen hadden „een besonder camer” of betaalden afzonderlijk „voor wijn en wittebrood”.

In hoofdzaak schijnt deze inrichting bedoeld te zijn geweest voor meisjes boven de twaalf jaar ¹⁾. Behalve het gewone onderwijs werd Franse les gegeven en desgewenst muziekles, zowel zang als klavecimbaal.

Het aantal kinderen is moeilijk vast te stellen. De lijst van het „Cost Boeck” vermeldde van 1673 tot 1699 in het geheel twee honderd vier en tachtig namen en het aantal jaren, dat de kinderen op school bleven, wisselde van een tot zeven ²⁾.

De stichting moet hebben plaats gehad tussen 1626 en 1632 door juffrouw Anna Meerhoudt ³⁾. Op raad van Pater Wezius S.J., die van uit Utrecht geregeld Kuilenburg bezocht, besloten enkele Kuilenburgse meisjes in 1626 klopje te worden ⁴⁾ en in 1632 had de school enige moeilijkheden met de predikanten te overwinnen. ⁵⁾

Bovendien bestond er een school voor behoeftige kinderen. Evenals te Haarlem genoten niet-katholieke leerlingen het onderwijs der klopjes en had men met tegenstand te kampen. De Zuid-Hollandse Synoden verzochten voortdurend de scholen op te heffen en van tijd tot tijd werden daartoe aanstalten gemaakt,

¹⁾ De leeftijd wordt in het „Cost Boeck” slechts nu en dan aangegeven; ze zijn dan telkens jonger dan twaalf jaar. Waarschijnlijk was dit dus een bijzonderheid.

²⁾ Breve Chronicon Culeburgense. 5, 6. Zowel in het jaar 1648 als 1649 wordt melding gemaakt van 40 leerlingen. Waarschijnlijk is hier de kostschool bedoeld. — Zie ook hierna, p. 201, noot 5.

³⁾ Van Hoeck, De Jezuïeten-statie, 74. — De Litterae Annuae van 1676 vermelden, dat sinds meer dan 40 jaar een „Gynicaeum” te Kuilenburg bestond.

⁴⁾ Aerts, Acta. III 389. (1626) „Wezii potissimum zelo et industria suburbano in agro ac vicinis oppidis, catholica de more sublevata res est. Eius consilio Culeburgi virgines quaedam, e primis oppidi, spretis hujus mundi deliciis ac vano corporis cultu, aetatem suam Deo dedicarunt. Hae, cum Wezii opera id loci perpetua esse non posset, et Christianae disciplinae intelligentia, gravitate vitae, pietatis ardore, morum integritate, caeteris ante ierent, quasi vicariae muneris illius relictæ”. In 1628 vestigden de Jezuïeten een vaste statie te Kuilenburg onder P. Wely.

⁵⁾ Breve Chronicon Culeburgense. 2. (1632). „Gynicaeum puellarum quod a Virginitibus regitur, post varias difficultates a Ministellis apud Dominum Comitem et praetorem suscitatas refloruit instar palmae. Introducta linguae gallicae disciplina etc”.

maar daarbij bleef het. Inwendige moeilijkheden echter schijnen aanleiding te zijn geweest tot opheffing van het „gynicaeum”, waaronder de kostschool wel zal zijn te verstaan. In 1662 werd dit bestuurd door een onruststookster en het was buitendien met schulden bezwaard ¹⁾. De Jezuiten, die in laatste instantie de leiding hadden en aan wie sinds 1659 de gebouwen toebehoorden ²⁾, dachten over opheffing, maar hiertoe kwam het nog niet. In de volgende jaren deden zich telkens moeilijkheden voor met de families Meerhoudt en Montfoort, die het eigendom van de Jezuiten over de school niet wilden erkennen. Het schijnt, dat nu of later, toen de school er slecht voorstond, verschillende ouders van leerlingen, vooral Amsterdammers, daarvoor in de bres zijn gesprongen ³⁾. Wegens onbekende redenen is de kostschool ten slotte opgeheven; dit moet zijn gebeurd vóór 1725, want men heeft Pater Borsaeus (1708—1725) willen dwingen de school te heropenen ⁴⁾.

Voorzover de omstandigheden zulks toelieten, pasten de Jezuiten in ons land waarschijnlijk eenzelfde systeem toe als in het Duitse Rijnland ⁵⁾ en het zal geen toeval geweest zijn, dat een tweede meisjescostschool — te Gouda — onder hun leiding stond. Het bestaan daarvan werd reeds vermeld in 1628; de visitator der Jezuiten deelde in een verslag van dat jaar mee, dat meer dan dertig meisjes, allen kinderen van aanzienlijke ouders en komend van alle kanten van het land, hier werden opgevoed door acht maagden, die zelf behoorden tot adellijke of zeer voorname families en die zich op uitstekende wijze van haar taak kweten. Aanvankelijk had de onderneming grote moeilijkheden ondervonden, ook van de zijde van de magistraat, die zelfs met verbanning dreigde; maar deze waren overwonnen en de resultaten waren van dien aard, dat het werk niet alleen aan de meisjes zelf ten goede kwam, maar aan geheel Holland ⁶⁾.

¹⁾ Breve Chronicon Culeburgense. 10. (1662) „Hoc eodem anno deliberatum de Gynicaeo Culeburgico, quod male per quandam ejusdem turbatricem gubernatur, et alieno aere gravatum erat, tollendo etc.”

²⁾ Alb. Thijm, Uit het „Cost Boeck”. 326 e.v. — Breve Chronicon Culeburgense, 9. (1659) „Benevolentia et liberalitas Virginum Meerhoutiarum exponitur, in promovenda schola seu Gynicaeo Culeburgico etc.” — Sträter, Seminarie Culemborg. 2, 3. Het latere Klein-Seminarie te Kuilenburg werd ingericht op de plaats waar eens de kloppenschool heeft gestaan.

³⁾ Menologium. II 313. — Van Hoeck, De Jezuiten-statie. 71 e.v.

⁴⁾ Van Hoeck, De Jezuiten-statie. 80 e.v.

⁵⁾ Zie hiervóór, p. 14 e.v.

⁶⁾ Van Lommel, Relatio Bauters 1628. 252 e.v.

Mogelijk was dit dezelfde school waarover in 1643 te Gouda werd geklaagd, „een groote bequaeme gelegentheyt, daer de misse oock geschiet op de Spirinckstraet”¹⁾, en behoorde deze tot de kostscholen, waarvan in 1726 sprake was in een remonstrantie van de Noord- en Zuid-Hollandse Synoden, die zich verontwaardigden over het openlijk bestaan dier scholen en over de onbeschroomdheid, waarmee de klopjes haar leerlingen twee aan twee gerijd naar de kerk begeleidden²⁾.

Te Delft bestond reeds tussen 1584 en 1590 een school op het begijnhof, misschien dezelfde waar Geertruyd Simonsdr. van Veen uit Den Haag vóór 1610 werd opgevoed bij begijntje Wijvingtje Pieters³⁾.

In 1677 blijkt hier nog een school te hebben bestaan van Jezuiten-klopjes, een „gynicaeum”, waarvoor de zorg aan een der paters was toevertrouwd⁴⁾.

Mochten de klopjes al te zorgen hebben voor eigen levensonderhoud, geen liefdewerk ook was haar vreemd. Zij zochten zich zelve niet, maar namen alle werk op zich, dat haar hand te doen vond.

De taak der priesters was moeilijk en zwaar, maar de klopjes maakten het hun mogelijk hun zegenrijk werk te verrichten. Zij steunden, waar ze konden met haar geldelijk vermogen, maar vooral met de toewijding van haar persoonlijke werkzaamheid. Door haar zorg voor kerk, altaar en priesters stelden zij de gelovigen in de gelegenheid de weldaden, die de Kerk hun door de priester bood, te ontvangen.

Maar zij deden meer, want zij wisten dat een geloof, dat ongekend is, geen duurzame invloed kan hebben en zij leerden aan onwetenden en kinderen de eerste beginselen van hun godsdienst.

Zij begrepen, dat die beginselen niet naast het gewone leven staan, maar dit moeten beheersen en regelen; zij kenden óók de waarde der ontwikkeling van natuurlijke bekwaamheid. Daarom wijdden ze haar krachten aan opvoeding en onderwijs.

¹⁾ Van Lommel, Bouwstoffen. VII 351.

²⁾ Knuttel, Toestand. II 155.

³⁾ Graaf, Levens. XVIII 437 e.v., XIX 307. Trijn Jans Oly noemt Wijvingtje Pieters „een Godtvruchtige geestelicke maecht”; daar zij echter onder leiding stond van Bernardus van Steenwijk en later van Suitbertus van Purment, heeft zij waarschijnlijk tot de begijntjes behoord.

⁴⁾ Post, Zes verslagen. LIX 85.

Aan hulpbehoevenden, armen en zieken, bewezen ze haar diensten, want ze hadden geleerd, dat Godsliefde en naastenliefde niet te scheiden zijn; zij beseften, dat voor misdeelden de stoffelijke hulp tegelijk een geestelijke gave betekende en dat bij hen vooral de daad meer gold dan het mooie woord.

Zo hebben de kloppes in onvermoeide liefde en werkzaamheid een apostolaat uitgeoefend, dat niet gemakkelijk zal worden overschat. — Maar tussen de tarwe groeide ook hier het onkruid.

HOOFDSTUK V

MISBRUIKEN

Algemene oorzaken van fouten.

Kan menselijke onvolmaaktheid in iedere samenleving een oorzaak zijn van misbruiken, de fouten, die in de klopjeswereld werden aangetroffen, vonden buitendien hun grond in de instelling zelf, wat nog werd geaccentueerd door de tijdsomstandigheden.

Het instituut was tweeslachtig: de klopjes kenden niet de tucht en de beslotenheid van het klooster, maar evenmin de verantwoordelijke vrijheid van de leek. Daardoor bemoeide de priester-overste zich met allerlei zaken, die in het klooster door de moeder worden geregeld en die de normale leek zelf beslist.

De gehechtheid aan persoon en geestesrichting van de overste, die hierdoor gemakkelijk ontstaan kon, werd nog versterkt door de toenmalige zeer scherpe tegenstelling van saeculieren en regulieren, die dikwijls — met voorbijzien van de katholiciteit der verscheidenheid — beiden uitsluitend oog deed hebben voor het eigen gekozen goed. Deze tegenstelling werd in de hand gewerkt door de onvoldoende regeling der hiërarchie; eensdeels immers waren overblijfselen der oude hiërarchie blijven bestaan, anderdeels ontstonden, vooral formeel, de verhoudingen van een missieland en Rome gaf in deze twijfel geen definitieve beslissing.

Onzekerheid van rechten en verhoudingen.

In verband hiermede stond, dat, ofschoon er vaste kerkenhuizen waren en bepaalde geestelijken waren aangesteld, die de pastoralia mochten uitoefenen, van een eigenlijke in-

deling in parochies met afgebakende grenzen toch niet was te spreken. Dit was met betrekking tot de klopjes niet zonder belang. Rovenius, die er van uitging, dat hier parochiekerken bestonden ¹⁾, schreef, dat de maagden als leken deze behoorden te bezoeken. Hij achtte het een plicht van de gelovigen om tenminste op Zon- en feestdagen daar de preek bij te wonen. Als klopjes beweerden, dat in deze kerken de plechtigheden met minder luister werden gevierd dan bij de regulieren, en kerk en altaar minder waren versierd, lag de schuld daaraan bij haar zelf, omdat ze haar zorg liever aan andere kerken besteedden; en indien zij handelden in gehoorzaamheid aan haar geestelijke bestuurder, die zij zelf hadden gekozen, moesten zij wel bedenken, dat de gehoorzaamheidsbelofte, die bovendien in het algemeen niet was aan te bevelen, in geen geval de verplichtingen tegenover de parochiekerk ophief ²⁾. In de vertaling van zijn „Scala Jacob” schreef Lindeborn voorzichtig, dat bij de keuze van een leidsman de klopjes niet licht iemand zouden stellen boven haar pastoor, „overmits de besorging der zielen aen hem van God is gelaten” ³⁾. Maar in de oorspronkelijke tekst had hij er, zoals gewoonlijk, een schepje bovenop gelegd en de maagden vermaand geen religieus te verkiezen boven haar pastoor, aan wie de zielzorg krachtens goddelijke instelling was toevertrouwd, terwijl de eerste die slechts had verworven door een afgebedeld privilege ⁴⁾. Het was geen wonder, als de regulieren, die de hier aangestelde priesters niet als pastoors maar als missionarissen beschouwden ⁵⁾, het met die opvattingen niet eens waren en bijgevolg de klopjes, die onder hen stonden, evenmin.

Lekeninvloed op kerkelijke zaken.

Bij de onzekerheid over de inwendige verhoudingen kwam de onzekerheid ten opzichte van de kerkelijke goederen. De

¹⁾ De Jong, Het Utrechtsche Vicariaat. CLXIV 181 e.v.

²⁾ Rovenius, Republica. 276 e.v.

³⁾ Lindeborn, Leeder. 291.

⁴⁾ Lindeborn, Scala 256. „Tu itaque Virgo quae non maritum sed coelestis Agni sequelam cogitas, non nuptias sed mysticam nostram Scalam, si detur tibi optio, qualem descripsimus, seligas cujus directioni te subdas, neque Religiosum Parocho sed Parochum tuum Religioso praeferas, cum illi Animarum cura ex institutione divina competat, quam hic ex emendicato privilegio assumit”.

⁵⁾ Knuif—De Jong, Philippus Rovenius. 169 e.v. — De Jong, Het Utrechtsche Vicariaat. 181.

rechtspersoonlijkheid der Kerk werd niet erkend, wat ten gevolge had, dat zij niet alleen zonder tussenpersoon niet over haar goederen kon beschikken, maar ook dat de priester met betrekking tot noodzakelijke tijdelijke goederen vaak afhing van het welgevallen der leken, zodat deze praktisch in het bestuur meer hadden in te brengen, dan hun volgens recht toekwam. De bedilzucht der kerkmeesters was groot. Dat ze in de letterlijke zin pottekijkers konden zijn, ondervond Antonius van der Plaat, aan wie als jong pastoor door de boeren een huishoudster werd opgedrongen, die aan het kerkbestuur nauwkeurig verslag uitbracht over de huishoudelijke rekeningen. Op den duur kreeg hij inkomsten buiten het kerkbestuur om en trachtte hij zelf voor de kost te zorgen, wat de kerkmeesters slechts matig beviel, omdat hun toezicht hierdoor moest verminderen ¹⁾. Dergelijke dwaze toestanden maakten het leven voor een pastoor niet aangename en niet ieder kon zich zoals Van der Plaat, die wist wat hij wilde en toch over de nodige soepelheid beschikte, zonder breuk aan de bemoeizucht van het kerkbestuur onttrekken. Schoenius, pastoor in West-Zaandam en later in Edam moest uit beide plaatsen vertrekken wegens onenigheid met de kerkmeesters ²⁾. In zijn boekje voor de maagden de gehoorzaamheid besprekend, liet hij zich dan ook scherp uit over degenen, „die haren Pastoor met autoriteyt yedt merckelijcks gebieden alsof 't haren dienst-knecht waer”. Dat was grote zonde en aan het adres der kerkbesturen voegde hij er aan toe: „Soodat alle soodanige in Hollandt, al roemen sij haer oock Kerckmeesters te zijn, die in sulcken propoost en wille blijven, van niemant mogen geabsolveert worden en gaen verloren als sij sterven” ³⁾.

Noodgedwongen werd aan leken soms toegestaan invloed uit te oefenen op de benoeming van een pastoor. Dit had, zoals Tiara schreef, meermalen het ongelukkige gevolg, dat de begunstigers van een bepaalde geestelijke zich verbeeldden, dat deze na zijn aanstelling zich naar hun wensen had te schikken en dat het in hun macht lag hem af te zetten ⁴⁾.

Onder die leken speelden ook de klopjes haar rol. Zij toch

¹⁾ Bijdragen. II 137 e.v.

²⁾ Van Heussen, Batavia Sacra. II 390 kol. 2. — Van der Horst, Parochie Westzaandam. 120 e.v. — Haan, Pastoors Edam. 10.

¹⁾ Schoenius, De Weg. (1676) 172 e.v.; (1685) 168.

²⁾ Tiara, Annotationes. 29, 59 e.v.

Christina Helena Catharina Osy † 1791

waren factotums met wie men — ook billijkheidshalve — rekening hield. Toen Nicolaas Broedersen, pastoor der Oudbisschoppelijke Clerezie te Delft, in 1743 besloot over te gaan tot het bouwen van een nieuwe kerk, deed hij dat in overleg met de onderpastor, met juffrouw Anna van Loon, geestelijke maagd en kosteres, en met de voornamen van de gemeente ¹⁾. De medezeggenschap van klopjes werd door Trijn Jans Oly geschetst in het leven van Maria Jacobsdr. Samson, die, voordat zij in de Hoek kwam, te Haarlem had gestaan „onder die Paters der Societeyt, met haer vier of vijf maechden, door welcken alle dink beschickt worden, soo van de kerck, outaer, nootdruft der Paters, (jae als er een veranderinge van de Paters quam, dien haer of de gemeente niet aen en stont, trocken dan nae de Pater generael, brochten daer bij haer redenen, ofte als er onder die gemeente wat te doen was, 't werden al door dese maechden ghedaen; jae dat de Pater nae haer reguleerden ende sij bijnae in uutwendige saecken meer regeerden als die Paters): in dit werk was desen wel die principaelsten, ende conde wel 't meeste uutwercken bij de overicheyt; maer was wel die ootmoedichste ende gevoechaemste, soodat se onder haer vergaderinge seer bemint was ende veel seggens hadt” ²⁾. Hier ging alles in peis en vree en hielden de maagden zich blijkbaar binnen de perken.

Het is echter niet te verwonderen, dat in dergelijke positie sommige klopjes zich onmisbaar achtten, zich geen opmerkingen terecht of ten onrechte gemaakt lieten welgevallen en meenden te zijn geroepen om de statie te besturen. ³⁾ Lindeborn wenste, dat op haar de woorden van de H. Chrysostomus tot de oudchristelijke maagden niet van toepassing mochten zijn, zodat zij aan wie het priesterambt is ontzegd, die door zich zelf „niets vermogen, alles door andere verrichten en schrijven sich selven soo groote macht toe, dat sij Bisschoppen setten en afsetten die sij willen” ⁴⁾. Tegen heerszucht waarschuwde ook de Jezuiet Van de Velde; hij had alle lof voor het werk der maagden, mits zij geleid werden en niet regeerden, en dit was te bereiken als de priesters zelf onberispelijk waren en vriendelijk maar krachtig optraden ⁵⁾.

¹⁾ Kerk Ursula Delft. 200.

²⁾ Graaf, Levens. XVIII 88.

³⁾ Tiara, Annotationes. 171 e.v. — Frenay, Aanteekeningen. II 113. — Witte, Statie Predikheeren Alkmaar. 223, 238.

⁴⁾ Lindeborn, Leeder 291 e.v.; Scala 256 e.v.

⁵⁾ Van Lommel, Narratio 1620—41. 99.

Bij de opvolging van pastoors spraken behalve de kerkmeesters ook de klopjes haar woordje mee en dat woordje kon groot zijn, als zij over het kerkhuis beschikten ¹⁾. Dit bleek uit een brief van Neercassel aan de Franse gezant d'Avaux. Na de dood van Petrus a Matre Dei te Leiden maakten Vlaamse en Franse Carmelieten beiden aanspraak op de statie. D'Avaux deed een goed woord voor de laatsten; daarop antwoordde Neercassel, dat wel tijdelijk een Franse Carmeliet was benoemd, maar dit had moeilijkheden gegeven met de weduwe Gael aan wie het kerkhuis toebehoorde. Bij het kiezen van de geschikte persoon zou hij onderzoek doen naar de wensen der Franse en Waalse kooplieden en van de weduwe Gael, zonder wie in deze zaak nauwelijks iets gedaan kon worden ²⁾.

De moeilijkheden, die ontstonden, waren bijna steeds gecompliceerd en de schuld daarvan kan niet uitsluitend op de klopjes worden geschoven. Menselijke zwakheid van klopjes en priesters, het wezen zelf der instelling, de antithese tussen saeculieren en regulieren, die werd verscherpt door de te weinig bepaalde kerkelijke regeling, de onzekere rechtspositie der Kerk en de daaruit voortvloeiende inmenging van leken in kerkelijke zaken waren allen factoren, die hun invloed deden gelden ³⁾.

Verhouding van priesters en klopjes.

De verhouding tussen priesters en klopjes was een tere zaak en de tijdgenoten zagen dat zeer goed in. Bertius meende, dat de niet-gemakkelijke Hollandse missie ervaren priesters eiste en onder de gevaren, waaraan jonge priesters hier blootstonden, noemde hij de omgang met de geestelijke dochters, die in deze streken nauwelijks was te vermijden. In particuliere kamers werd biecht gehoord en tevens gesproken over haar geestelijk leven ⁴⁾. Vertrouwelijke gesprekken moesten worden vermeden, want dat gaf ergernis en was schadelijk voor de goede naam van de priester ⁵⁾. Evenals Bertius wenste Rovenius als overste voor de

¹⁾ Tiara, Annotationes 84. — Meijer, Nopende het aerts-priesterschap. XLV 94, 103, 137. — Frenay, Aanteekeningen. VI 212 e.v.

²⁾ Petrus a M.D., Clara Relatio. Voorwoord V e.v. Geertrudis Gael was „geestelijke weduwe”. — Zie: De Cock, Nieuw-opgereghte pastorije Leyden. Mengelwerk. 25, 36.

³⁾ Zie b.v. over de pastoorsbenoeming te Steenwijkerwolde: Elsen, Parochie Steenwijkerwolde. 259 e.v.

⁴⁾ Petrus a M.D., Clara Relatio. 125 e.v. ⁵⁾ T.a.p. 131, 133.

maagden alleen priesters van beproefde deugd en ervaring, die zachtmoedig en tegelijk krachtig zouden optreden in hun leiding .¹⁾

Ook de Apostolische Vicaris Zacharias van Metz, die zich niet zeer gunstig over de hier heersende kerkelijke toestanden uitliet, noemde de klopjes een aanleiding tot veel kwaad onder de priesters; de onderlinge verhouding was te vrij en gaf vaak ergernis onder de andere katholieken. Als middel tot verbetering verzocht hij, dat aan de missionarissen zou worden verboden meisjes tot het afleggen der belofte van zuiverheid toe te laten, tenzij na voorafgaand onderzoek van de provicaris of van de aartspriester van het district ²⁾.

De verschillende onderrichtingen leggen de nadruk op voorzichtigheid tegenover de priester-overste en op het vermijden van alle familiariteit, die onbewust tot verkeerde gevolgen aanleiding gaf ³⁾. In de overste, schreven de „Onderwijzingen”, moest het klopje het „Priesterdom van Jesus Christus” eren, „maer zoo zij gewaer wort, dat de heyligheyt van het Priesterdom te kort gedaen wort, moet zij zulke Priesters met een effen tronie van kant zenden; want voorwaer het en is niet al heylig dat in zulke conversatiën omgaet, bijzonderlijk als ze langdurig zijn, en als men t’zamen eet en drinkt; den vijandt heeft daer menigmael zijn deel, en dat zoo bedektelijk, dat men al gequetst is, eer dat men ’t gewaer wort” ⁴⁾.

Voorschriften omtrent de biecht. Theorie en praktijk.

Door voorschriften trachtte men aanleidingen tot mogelijke misbruiken te beperken. Onder die voorschriften vielen het verbod van een belofte van gehoorzaamheid en de bepalingen omtrent de vrijheid van de biecht ⁵⁾. De Constitutiones en vermaningen der apostolische vicarissen wezen ook telkens op grote voorzichtigheid in de biecht, vooral ten opzichte van vrouwen; deze moest niet veelvuldiger zijn dan in de meeste vrouwenkloosters was voorgeschreven, behoorde in een niet-afgesloten plaats en

¹⁾ Rovenius, Respublica. 284 e.v.

²⁾ Brom, Briefwisseling. 113. — Zie over Sasbouts oordeel: hiervóór, p. 14.

³⁾ Hiervóór p. 110.

⁴⁾ Onderwijzingen. 11.

⁵⁾ Hiervóór, p. 77.

zo kort mogelijk te worden gehoord om niet bloot te staan aan verdachtmakingen ¹⁾).

Verschillende keren werden aanmerkingen gemaakt, dat de biechtvader de voorgeschreven vrijheid niet gaf. Daarover werd in 1588 geklaagd zowel door Frangipani als door Sasbout, dus reeds vóór de komst der Jezuïeten; het euvel werd volgens Sasbout vooral aangetroffen bij hen, die zelf door beloften waren gebonden ²⁾. Rovenius sprak zijn afkeuring uit over priesters, die wilden, dat tijdens hun afwezigheid niet bij een ander werd gebiecht; hij schreef in het algemeen, maar scheen toch vooral de reguleren op het oog te hebben ³⁾. Van Neercassel verweet aan de Dominicanen en Franciscanen hun derde-ordeklopjes voor te houden, dat zij alleen onder de orde stonden en niet naar andere biechtvaders konden gaan ⁴⁾. Met name de Jezuïeten P. Arboreus te Haarlem en P. Makeblijde te Delft werden beschuldigd met betrekking tot de biecht geen voldoende vrijheid te laten ⁵⁾.

Omgekeerd beweerden de Jezuïeten van hun kant hetzelfde aan het adres der saeculieren ⁶⁾; zo zou de pastoor te Gouda drie oudere klopjes uit de preek hebben verwijderd, omdat zij gewoon waren te biechten bij de Jezuïet P. Mindenus ⁷⁾.

Hier is niet uit te maken in hoever de beschuldigingen waarheid bevatten, slechts valt te constateren, dat ze van beide kanten werden geuit.

In ieder geval voelden de klopjes zich niet volkomen vrij te veranderen van overste, die meestal tegelijk de biechtvader was. Een meisje, dat zich onder leiding stelde van een Haarlemse priester in de mening, dat hij de overste was van de Hoek, bemerkte haar vergissing en „sochte van sijn E. weder ontslagen te sijn, welcken haer ontsloech” ⁸⁾. Niet altijd ging dat zo ge-

¹⁾ Brom—Hensen, Romeinsche bronnen. 351. — Van Heussen, Batavia Sacra. II 87 kol. 1, 101 kol. 1, 472 e.v., 499 kol. 1.

²⁾ Brom—Hensen, t.a.p. 329. — Broedersen, Tractatus V. 20 e.v.

³⁾ Rovenius, Respublica. 275.

⁴⁾ Brom, Neerkassels's bestuur. 210.

⁵⁾ Broedersen, t.a.p. 143, 226.

⁶⁾ Codt, Informatio. 51. De saeculieren dringen aan op een belofte van gehoorzaamheid, die behalve het afstand doen van eigen wil ook inhoudt: „*promissionem Deo et Confessario factam de nunquam confitendo alteri quam sibi aut certe illi quem ipse impeditus nominaverit*”.

⁷⁾ Codt, t.a.p. 45.

⁸⁾ Graaf, Levens XIX 293. — Andere gevallen, waarbij de door de biechtvader of geestelijke leidsman gegeven toestemming om te veranderen werd vermeld: Graaf, t.a.p. XVIII 437, XIX 153. — Vgl. hiervóór, p. 81. e.v.

makkelijk. De reeds genoemde Maria Jacobsdr. Samson kwam in de kerk van Cousebant tot het besluit de maagdelijke staat te aanvaarden. Toen Wiggers naar Keulen vertrok om daar Minderbroeder te worden, zou zij gaarne de andere Haarlemse meisjes, die daar gemeenschappelijk gingen leven onder de Franciscaanse derde-orde-regel, hebben vergezeld¹⁾, maar haar moeder wilde haar daartoe geen verlof geven. Op aandringen van de laatste werd ze Jezuiten-klopje. Ze bleef echter verlangen naar de Hoek, werd op haar verzoek door de overste daar als geestelijke dochter aangenomen, „maar het werde van haer Pater soo qualijcke ghenomen, ende dede sulcken moeyten om haer te houwen, also datet d'Oversten van den Hoek liet vallen; ende zij bleef bij de Pater”. Toen deze verplaatst werd, verzocht ze hem nog eens verlof om naar de Hoek te gaan, maar kreeg geen toestemming; ze waagde een tweede poging, trok naar Mechelen, waar de pater zich toen bevond en weer ontving ze een weigerend antwoord. Toen reisde ze in Brabant „uut den eenen stadt in den ander; gink van den eenen Pater tot den ander, soodat ze in den tijt van twe of drie maenten hadt gheweest wel bij een sessendartich Biechtvaders; ende hoe zij meer raets vraechden, reden ende onderscheyt kreech, hoe sij schrupelder ende ongeruster worden”. Jarenlang nog bleef ze buiten de Hoek, totdat Wiggers als Minderbroeder een bezoek aan Haarlem bracht. Zij verzocht zijn hulp, hij sprak met overste Joost Cats en na deze niet-eenvoudige omwegen belandde ze eindelijk, waar ze wezen wilde²⁾.

De vrijheid kwam in het gedrang, hetzij uit animositeit of eigenbelang, hetzij uit vrees om niet te stoten. Dit was niet alleen een kwestie tussen saeculieren en regulieren, maar ook tussen saeculieren onderling. Om gevoeligheden te vermijden wilde Cornelis Arents zich niet belasten met de leiding van een klopje, tenzij de vorige overste of biechtvader daar uitdrukkelijk en soms zelfs schriftelijk in toestemde³⁾. Blijkens een brief aan een paar maagden, die op het Haarlemse begijnhof woonden, waren er moeilijkheden over het biechten met Jasper van Stolvijk, eveneens saeculier priester en pastoor van het hof. Cornelis Arents schreef, dat de pastoor tevreden behoorde te zijn,

¹⁾ Vgl. hiervóór, p. 14.

²⁾ Graaf, t.a.p. XXIX 277 e.v.

³⁾ T.a.p. XVIII 71, 137 e.v.

als de genoemde maagden één keer per jaar bij hem biechtten als erkenning, dat hij overste was van het hof. Mocht hij haar echter voor de derde maal „onder het deksel van rebellicheyd tot grote schandael der menschen uut sijn kerck” bannen, dan ried hij haar aan dit geduldig te verdragen en liever uit te zien naar een andere woning, zodat ze in vrede en vriendschap van het hof konden vertrekken ¹⁾).

Bij een andere gelegenheid trok Cornelis Arents zich terug tegenover Cousebant, beiden toen nog saeculier priester ²⁾). In de tijd dat beiden nog te Haarlem verbleven ³⁾), kwam Lijsbeth Willems naar de Hoek in de mening de eerste tot overste te krijgen, voor wie zij een aanbeveling van Sasbout had ontvangen. Cousebant echter stond er op, dat ze onder zijn leiding kwam; dit ging tegen de bedoeling van het klopje in, maar hij kreeg zijn zin, omdat Cornelis Arents „om veel redenen het niet dorste weygeren” ⁴⁾).

In dergelijke gevallen deed het er weinig toe, of al dan niet een belofte was afegelegd. De toestanden brachten mee, dat praktisch van de theoretische vrijheid niet veel overbleef.

Voorschriften omtrent de omgang.

Behalve door verordeningen omtrent de biecht trachtte men aanleidingen tot verkeerde toestanden te beperken door voorschriften betreffende het onderling verkeer tussen geestelijken en klopjes. Sasbout reeds keurde de te vrije levenswijze van veel klopjes af ⁵⁾). De bezwaren golden vooral de gezamenlijke maaltijden en het gemeenschappelijk reizen, maar de moei-

¹⁾ Lichthert, Brief.

²⁾ Cousebant werd later Franciscaan.

³⁾ Vgl. hiervóór, p. 41.

⁴⁾ Graaf, t.a.p. XVIII 438, XXIX 142 e.v. — Toch verweet Wiggers aan Arents de klopjes geen vrijheid te laten. De berichtgeving is merkwaardig voor de klein-menselijke kant, die er in naar voren komt. Wiggers beklaagde zich in een brief van 1599 aan Sasbout over Cornelis Arents, die van hem verlangde geen biecht te horen van de maagden. Een van haar had in het geheim gehoorzaamheid beloofd aan Arents en hij had haar bij die gelegenheid onder doodzonde verboden met Cousebant te spreken. Zie: Van Heel, Brieven 68 e.v. — In een verhaal, dat Arents echter deed over verschillende onaangenaamheden met Wiggers, schreef hij, dat hij wegens de ongedurigheid der maagden, die eerst bij Wiggers waren en later onder zijn leiding stonden, haar had laten beloven, niet aan God maar aan hem zelf, dat ze niet opnieuw van hem zouden weggaan zonder zijn toestemming. Zie: Van Heel, Cousebant, 87. Zie over Arents en Wiggers ook hierna, p. 171 e.v.

⁵⁾ Dusseldorp, Annales. 300.

lijkheid was, dat de omstandigheden die soms onvermijdelijk maakten en dat absolute verboden onuitvoerbaar zouden zijn geweest. Cornelis Arents had reeds aan zijn maagden verboden met priesters samen te eten ¹⁾, maar nog in 1656 verlangde de visitator der Jezuïeten ter wille van een goede tucht een verbod om geestelijke dochters en vrouwen aan de tafel der paters toe te laten ²⁾. Ook Van Neercassel achtte het weer nodig te waarschuwen voor te grote gemeenzaamheid en drong er op aan, niet zonder reden met geestelijke dochters op reis te gaan of aan tafel te zitten ³⁾.

Ongezonde toestanden.

Ondanks talrijke verboden, insinuaties en beschuldigingen, die voor een deel voortkwamen uit de heersende onenigheid en het onderlinge wantrouwen, is er toch weinig sprake van grote vergrijpen. Er wordt wel melding gemaakt van verlopen geestelijken, die ergerlijk misbruik maakten of trachtten te maken van hun positie ⁴⁾. Maar dit waren uitzonderingen. Wel kan men spreken van ongezonde verhoudingen. Van de ene kant was er gedweep van het klopje met de biechtvader, van de andere kant beschouwde de laatste zijn persoon nog al eens als een te onontbeerlijke factor in het godsdienstige leven van deze vrouwen. Het doet wat eigenaardig aan te horen vertellen, dat een klopje, wanneer ze uit haar venster bij toeval de overste zag, meende, „dat se een groote gratie genieten door 't aensien van haer Oversten" ⁵⁾. De schijn werd dikwijls te weinig vermeden. Toen Joost Cats overste werd in de Hoek, werd hij gevolgd door een klopje uit Nieuwe Niedorp, wier biechtvader hij was, en dat tot nog toe bij haar familie had gewoond; ten gevolge van haar vertrek naar Haarlem kwamen de praatjes los, waarvan het ontstaan zo heel wonderlijk niet was, al mogen ze veilig onder laster worden gerangschikt ⁶⁾. Evenmin was er kwaad bij, toen Haarlemse klopjes naar Keulen verhuisden, nadat Wiggers daar Minderbroeder was geworden, maar dat die volgzzaamheid aan louter

¹⁾ Hiervóór p. 110.

²⁾ Van Lommel, *Relatio Dekens* 1656. 48.

³⁾ Van Heussen, *Batavia Sacra*. II 480 kol. 2, 487 kol. 1, 499 kol. 2.

⁴⁾ Brom—Hensen, *Romeinsche Bronnen*, 329, 350. — Broederssen, *Tractatus* V. 200. — Tiara, *Annotationes*, 20 e.v.

⁵⁾ Graaf, *Levens*. XXIX 138.

⁶⁾ T.a.p. 308.

bovennatuurlijke beweegredenen was toe te schrijven, lijkt twijfelachtig ¹⁾).

In de leiding der klopjes speelden te veel menselijke motieven mee. Duidelijk komt dat uit in het leven van Jannetgen Dirks, die als kind van veertien jaar, op bezoek bij een paar Haarlemse maagden, kennis maakte met Wiggers, die haar „soete leeringhe ende Godlicke onderwijsinghe” gaf. Zij kwam vooral onder de indruk, toen hij zei, „dat hij in den dach des ordels rekening voer haer ziel soude geven”, als ze zich onder zijn leiding stelde, „welck haer docht een grote saek te sijn, alst in der waerheyt is”, zoals de schrijfster hier aan toevoegde. Later wilde Jannetgen Claris worden; Wiggers schreef voor haar naar een klooster te Antwerpen en kon haar meedelen, dat er plaats was. Maar toen ze toebereidselen maakte voor haar vertrek en hij merkte, dat het haar ernst was, wilde hij weer geen toestemming geven, „seggende: ghij bent mijn schaepgen, daerom moet ick u voeden. Ick wil niet, dat ghij van een andere herder sult gevoet worden”. Zij bleef dus in de Hoek en onder Wiggers' leiding, totdat de kerkelijke overheid enkel en alleen Cornelis Arents met het bestuur der maagden belastte. Ofschoon zij wel waardering had voor Arents, zocht ze haar heil toch elders, „te meerder, doordien sij wat ondersteuning hadt van haer eerste Overste”. Ze ging wonen op het Amsterdamse begijnhof en stelde zich onder Mr. Sybrant. Ondertussen ontbood Wiggers haar naar Friesland, waar hij toen werkzaam was ²⁾); zonder verlof van Mr. Sybrant ondernam ze de reis en „hierdoor werden haer affectie seer levendich tot haar ouwe Oversten”. Maar bij haar thuiskomst keurde Mr. Sybrant haar gedrag af en niet meer wetend, wat te doen, ging ze nu naar Albert Eggius om raad en besloot naar Haarlem terug te gaan, waar Arents eerst weigerde haar weer aan te nemen, „want om haerentwille tusschen haer voorgaende biechtvader en hem veel te doen geweest hadt”. Ondertussen gaf hij de boodschap aan Aechgen Cornelis van Veen, bij wie ze logeerde, vriendelijk voor haar te zijn. Het was een droevig geval: „Alle den nacht bracht zij over met schreyen ende suchten, soodat se metten Propheet David haer bedt nat maecten met tranen”. De vol-

¹⁾ Hiervóór p. 14. — Dusseldorp, Annales. 326. — Graaf, t.a.p. XXIX 276 e.v., 281. — Graaf, Tabula. 231.

²⁾ Vgl. hiervóór p. 41.

gende morgen werd ze ontboden door Cornelis Arents en tegelijkertijd door Claes Wiggers. Ze ging eerst naar de laatste, opdat hij niet zou denken, dat ze op bevel van Arents handelde en deelde mee, dat „sij hadt groote schrupel in haer conscientie, dat se in als haer niet gevoecht hadt nae die order van die wettelijke overicheit, ende, soo ick bij u blijf, ook oorsaek ben dat gij die overtreet. Dusdanige redene gebruickende scheiden met beleeftheit van sijn E., alhoewel 't haar benedenste mensch ¹⁾ seer voelden, want zij hem seer lief hadde nae den geest” ²⁾).

Naijver en geldkwesties.

Veel priesters stelden er prijs op, klopjes onder hun leiding te hebben; de diensten die zij bewezen en haar vrijgevigheid ten opzichte van kerk en goede werken maakten haar tot een belangrijke hulp. Het was menselijk, dat zij ongaarne haar steun verloren, maar als een klopje veranderde van biechtvader, leidde dit veelal tot bekrompen naijver. Kinderachtigheden werden met ernst behandeld, met kleinzielige benepenheid werden kleinigheden breed uitgemeten en de liefde raakte daarbij zoek. Waeijer, een oude pastoor te Zwolle trok zich aan, dat zijn collega Sommer had gezegd, dat hij geen „cloppen van fatsoen” had. Ook had die collega een van zijn klopjes ingepalmd, waarschijnlijk omdat zij goed kon zingen, want hij zelf had niemand, die daarin bekwaam was; maar, constateerde de pastoor met enig leedvermaak: „'t is mislukt, want van desen tijdt af, heeft se hare stemme verlooren”. De onenigheid had tot gevolg, dat volgens Waeijer de meeste leden van Sommer's statie en vooral zijn kloppen niet bij Waeijer in de kerk wilden komen, toen Sommer zelf verhinderd was Mis te lezen ³⁾).

Meermalen verweten saeculieren inheligheid aan de Jezuiten en omgekeerd. De berichten van beide zijden zijn echter hoogst bevooroordeeld en beweren meer dan ze bewijzen. De Jezuiten zouden zich volgens de saeculieren uitsluitend tot de meer aanzienlijken wenden en de armen daarbij vergeten ⁴⁾. Bij deze beschuldigingen werden ook de klopjes te pas gebracht. Volgens

¹⁾ D.i. volgens de natuur, uit natuurlijk oogpunt (in tegenstelling met bovennatuurlijk).

²⁾ Graaf, *Levens*. XXIX 151 e.v.

³⁾ Meijer, *Nopende het acrts-priesterschap*. XLV 124 e.v., 153, 183.

⁴⁾ Zie hierover: *Knuif—De Jong, Philippus Rovenius*. 185.

Petrus van Purmerent, pastoor te Gouda, werden arme of besmettelijke zieken aan hun lot overgelaten; daar mocht de wereldheer gaan helpen. Maar met de zorg voor rijke zieken belastten de Jezuiten hun klopjes, die er voor waakten, dat geen andere priester toegang kreeg en mocht er bezoek komen, dan zorgden ze wel, dat de bezoeker niet alleen werd gelaten en niet lang kon blijven.

In hetzelfde vooringenomen, bij Broedersen gepubliceerde geschrift van Petrus van Purmerent werd verteld, dat de paters de opgroeiende jeugd, die catechismus-onderricht ontving, van de saeculieren verwijderd hielden, vooral wanneer zij te doen hadden met kinderen van rijke ouders. Zij zorgden, dat de meisjes ter opvoeding werden toevertrouwd aan hun geestelijke dochters en als de ouders weigerachtig waren, bleven ze daar te pas en te onpas op aandringen. Later bewerkten ze door de klopjes, dat de opgegroeide meisjes zelf ook de maagdenstaat verkozen en als de nieuwelingen eenmaal waren ingekleed, werd haar weer gesuggereerd, dat ze beter deden het ouderlijk huis te verlaten. De toestemming der ouders daartoe wisten ze desnoods af te dwingen door het simuleren van ziekte of tering. Wanneer de paters door de gegeven belofte de macht in handen hadden gekregen en de meisjes in de vergadering der maagden waren gekomen, werden zij terstond te werk gesteld bij het onderwijs van de schooljeugd, wat geen geringe winst afwierp voor de Sociëteit; ook deden ze uit gehoorzaamheid werk, waar ze thuis voor bedankten, terwijl door de ouders toch ruim voor haar levensonderhoud werd betaald. Na de dood der ouders kwamen de inkomsten van de goederen der maagden weer ten goede aan de orde, terwijl zij zelf nauwelijks het nodige voor zich behielden. Later vermaakten zij zelf haar vermogen of althans een groot deel daarvan, met voorbijgaan van haar erfgenamen, ten bate der paters; dit was dan ook de reden waarom vele ouders in hun testament bepaalden, dat zij slechts het vruchtgebruik van haar erfdeel zouden genieten ¹⁾.

Golden deze beschuldigingen de Jezuiten in het algemeen, een enkele maal werden ook bepaalde gevallen genoemd. Andreas Tiara vertelde, dat Jezuiten te Leeuwarden zich meester maakten van het vermogen van Saectjen Obbes, die zichzelf en haar hele erfenis aan God offerde onder de regel van St. Ig-

¹⁾ Broedersen. Tractatus V. 32.

natus; later ging ze van de paters weg en stierf in armoede ¹⁾.

Vrijwel dezelfde wijze van handelen werd ook verweten aan de saeculieren ²⁾.

Mag er aan de verhalen van beide zijden ook waarheid ten grondslag liggen, de toon er van doet sterk denken aan ongecontroleerde praatjes. De feiten, die Petrus van Purmerent opsomde en ten kwade duidde, zouden grotendeels goed of op zijn minst als niet-verkeerd kunnen worden uitgelegd. De paters drongen bij de ouders aan hun kinderen bij de klopjes op school te doen. Dat meisjes, die bij Jezuiten-klopjes haar opvoeding hadden genoten en neiging vertoonden tot de geestelijke staat, juist daar wilden intreden, was niet zo heel bevreemdend. Evenmin was het iets bijzonders, dat het leven in vergadering werd aangeprezen als meer in overeenstemming met haar staat dan het leven thuis ³⁾; het geven van onderwijs was zeer normaal voor een klopje evenals het verrichten van zodanig werk, als ze thuis niet gewend waren. Mochten de Jezuiten al het oog gevestigd hebben op kinderen uit voornamere families, uit het grote aantal dat van hen of van hun klopjes catechismus-onderwijs ontving, bleek duidelijk, dat zij zich ook de kinderen uit andere gezinnen aantrokken. Of misschien de gezondheid van een enkel klopje, gedeeltelijk ten gevolge van het dwarsbomen van haar wensen, werd benadeeld, is niet uit te maken, maar het simuleren van ziekte is toch een heel eigenaardig middel. Het bepraten van klopjes haar vermogen aan te wenden voor goede werken en het daarmee min of meer in handen te stellen van de geestelijke, onder wiens leiding zij stonden, zal wel zijn voorgekomen, maar ook hier valt nog te onderscheiden tussen het willens en wetens beschikken over eigen goed

---

¹⁾ Tiara Annotationes. 174. — Vgl. hiervóór, p. 78, 79.

²⁾ Codt. Informatio. 30, 31, 33 e.v. De Jezuit Codt, die ook zeer bevooroordeeld was, noemde onder de bronnen van inkomsten van het Seminarie te Keulen: „Contributiones et operae divitum virginum et viduarum, quas ubi semel ad votum obedientiae in suis manibus faciendum pertraxerunt, ita possident, ut ipsi earum bona administrare videantur, velut earum tutores victus vestitusque rationem praescribant, testamenta condant etc”.

„Ornamenta et clenodia puellarum devote et sub obedientia vivere cupientium: hic torques aurei, armillae, annuli velut spolia Aegypti ipsis cedunt, et fere insciis parentibus”.

„Poenitentiae Sacramentales, quas ut plurimum pecuniarias, easque enormes, et sibi numerandas isti imponunt; puta 100: 200: 300: florenorum; juvenibus praesertim ac virginibus ditioribus”. — Van Hoeck. Eenige bijzonderheden. 257 noot 1.

³⁾ Vgl. hiervóór, p. 67.

ter wille van een haar lief geworden werk en doel — waartoe ook een klopje het recht had — en het uitoefenen van morele druk op onzelfstandige naturen.

Valse mystiek.

Niet altijd waren de maagden tevreden met eenvoudige godsvrucht. In een persiflage met een opeenstapeling van hoogdravende termen, zoals die bij sommige klopjes in gebruik zouden zijn, stak Rovenius de draak met haar ziekelijke mystiek en waarschuwde tegen de inbeeldingen van haar, die de gewone door de Kerk goedgekeurde godsdienstige oefeningen minachten en slechts smaak vonden in wonderlijke fantasieën. Hij wees daarbij op gebrek aan eenvoud in de geestelijke leiding, waardoor de klopjes in verwarring konden komen ¹⁾. Het euvel van z.g. extasen schijnt bij tijden te zijn voorgekomen; ofschoon opzettelijk bedrog daarbij niet uitgesloten was ²⁾, scheen er meer sprake te zijn van opgewonden verbeelding, zodat verandering in de leiding en verwijdering van enkele ongewenste elementen voldoende was om de gemoederen te kalmeren ³⁾.

Babbelachtigheid.

Van babbelachtigheid waren de klopjes niet geheel vrij te pleiten en die fout kon onaangename gevolgen hebben. Dusseldorp noemde haar: klappeien, liever dan kloppen, en vertelde, hoe door haar goedgelovigheid een vrouw, die zich als katholiek voordeed, de woning van de pastoor Bernardus van Steenwijk in Delft te weten kwam, wat tot twee maal toe een inval van de schout ten gevolge had ⁴⁾. Ook Neercassel sprak van klopjes, die niet beantwoordden aan de door haar gekozen levensstaat en werkeloos, babbelachtig en nieuwsgierig de huizen rondgingen en vertelden, wat behoorde te worden gezwegen ⁵⁾.

¹⁾ Rovenius, Respublica. 278 e.v.

²⁾ Dusseldorp, Annales. 221 e.v.

³⁾ Graaf, Levens XXIX 309, XXXV 405 e.v. — Menologium. II 198. — Aerts, Acta. VII 281, 414. — Van Heussen, Batavia Sacra. II 478 kol. 2.

⁴⁾ Dusseldorp, Annales. 322.

⁵⁾ Van Heussen, Batavia Sacra. II 499 kol. 2. — Helvoort, Klopjes Twente 11. Een niet zeer vleiende Westfaalse zegswijze was:

Onaangename houding tegenover de overste.

Rechtgeaarde klopjes zorgden graag voor de priesters en hadden eerbied voor hen, maar er waren er ook, die de overste het leven zuur maakten; de schrijvers namen dan de titel van Busenbaum's boekje „Lely onder de doornen” te baat om de overste met zijn stekelige klopjes te typeren¹⁾. Afkeer kon haar alle verantwoordelijkheidsgevoel doen verliezen en zij brachten het dan soms tot verraad. Dit overkwam Jan Stalpart van der Wiele, die in de hoop dat zij verbeteren zou, een klopje had aangenomen, dat reeds uit twee vergaderingen was weggelopen. Maar het was boter aan de gal gesmeerd en ze kwam zelfs „met de schout als een racker op de kerck”²⁾.

Moeilijkheden te Haarlem. Saeculieren onderling.

Een meer aaneengeschakeld geheel, waarin allerlei fouten en misbruiken tot uiting kwamen, vormden de diverse moeilijkheden te Haarlem; deze zijn het voorspel geweest van ernstige verdachtmakingen van de saeculiere clerus, waarvan de herinnering de verstandhouding tussen de saeculieren en de Jezuïeten jarenlang vergiftigde.

Bijna van het ontstaan der Haarlemse vergadering in de Hoek af liet de samenwerking tussen de bestuurders, Arents en Wiggers, beiden toen saeculier priester, te wensen over³⁾. De onaangenaamheden waren te wijten aan het enigszins ongestadige karakter van Nicolaas Wiggers en aan een zekere naïjver, die duidelijk bleek uit enkele reeds verhaalde voorvallen⁴⁾. Naast en verweven met persoonlijke motieven bestond een verschil van inzicht over de juiste geestelijke leiding. Arents achtte o.a. de voor sommige maagden ingevoerde Clarissenregel te zwaar voor vrouwen, die niet in een daarop ingericht klooster konden leven. In het gekibbel kozen de klopjes partij.

„Ne Klopp is ne Hillige in de Kiärck,
ne Klappei op de Straot en ne Düwel in Hüs”.

Een andere:

„Wao ne Klopp in Hüs is,
dao sitt de Düwel op 'n Schuorststeen”.

¹⁾ Tiara, Annotations. 182. — Van Heussen, Batavia Sacra. II 228 kol. 1.

²⁾ Hensen, Levensverhaal. 332 e.v. — Voor een dergelijk geval te Zwolle: Meijer, Nopende het aerts-priesterschap. XLV 66.

³⁾ Vgl. hiervóór, p. 41.

⁴⁾ Hiervóór, p. 164, 166 e.v.

Sasbout greep in en verlangde, dat Wiggers zich van de leiding der maagden zou terugtrekken. Het onregelmatige bestuur en de daaruit voortvloeiende onrust is echter niet de enige beweegreden tot dit besluit geweest. In de ogen van Sasbout was Wiggers' leiding niet voorzichtig genoeg; sommige maagden, schreef hij reeds in 1593, hadden zich beklaagd, dat zij wegens de nieuwhed en de duisterheid van de leer zich zelf niet meester waren, aan hoofdpijn leden, beroofd waren van gevoel en dagelijks ongeruster werden, maar dat Wiggers haar voorhield haar verder te zullen voeren dan Serafijnen en Cherubijnen, indien ze slechts volhardden ¹⁾). In zijn brieven aan Wiggers waarschuwde Sasbout hem voor zijn hoogdravende uitingen en gaf daarvan enkele voorbeelden ²⁾). Dusseldorp maakte er aanmerking op, toen hij op het jaar 1601 van zijn Annales schreef, dat jonge vrouwen te Haarlem, onder het mom van God in zuiverheid te willen dienen, absurde dingen deden, die herinnerden aan de ketterij der begarden en dat de biechtvader hier niet weinig schuld had ³⁾).

Blijkbaar voelde Wiggers veel voor het buitengewone en daarbij was hij nogal lichtgelovig. Reeds in 1588 werd hij voor de gek gehouden door een maagd, die verschijningen fingeerde en beweerde, dat hij was bestemd om bisschop te worden en dat zij zelf was geroepen een nieuwe orde te stichten. Ze kreeg van hem gedaan, dat hij met haar naar Rome reisde. Daar gekomen werd Wiggers vermaand voorzichtig te zijn en de vrouw werd naar huis teruggestuurd. Uit het weinig stichtelijke verhaal, dat dan nog over haar volgt, blijkt wel duidelijk, dat men in Rome beter uit de ogen had gekeken ⁴⁾).

Sasbout achtte de geestelijke leiding der maagden, die meer nuchterheid vroeg, bij Wiggers niet in goede handen en hij eiste van hem zich terug te trekken en het bestuur geheel aan Cornelis Arents over te laten. Maar daarvoor was Wiggers niet — tenminste niet bij voortdoring — te vinden en ook „sommige van sijn biechtdochters waeren hierin zeer sribbelich ende onwillich” ⁵⁾). Duidelijk kwam zijn vasthoudendheid aan de dag

¹⁾ Van Heussen, *Batavia Sacra*. II 335.

²⁾ Van Heel, *Brieven Cousebant*. 32 e.v., 47, 112, 116 e.v. — Graaf, *Tabula*. 227.

³⁾ Dusseldorp, *Annales* 275 e.v.

⁴⁾ T.a.p. 221 e.v.

⁵⁾ Graaf, *Levens*. XXIX 148.

in de tussen hem en Sasbout gewisselde brieven over een maagd, Anna Francen ¹⁾. Anna oefende sterke invloed op Wiggers uit en zij meende ook aan Sasbout haar vrij brutale raadgevingen niet te mogen onthouden ²⁾, maar deze kwam niet onder de indruk. Integendeel bleef hij bij Wiggers aandringen zich niet langer met haar geestelijk leven te bemoeien, maar, terwijl de laatste met de ene hand gaf, wat hij met de andere terugnam, hield hij onder allerlei betuigingen van gehoorzaamheid vol, dat hij het als een plicht voor God moest beschouwen, de leiding niet over te laten aan anderen, die Sasbout aanwees, maar die hij, Wiggers, ongeschikt achtte ³⁾.

Ondertussen stookte Anna Francen veel twist tussen Wiggers en Arents ⁴⁾. Volgens de lezing die Arents gaf, zette zij andere maagden tegen hem op; zij sprak kwaad over zijn preken en over zijn wijze van bestuur ⁵⁾.

Van tijd tot tijd was er vrede tussen de beide oversten, maar dan weer stond de rustige Hoek in rep en roer. Twee aanhangsters van Wiggers vielen bij Arents binnen en met de handen in de zij maakten ze hem uit voor al wat lelijk was. Een andere beloofde hem, als hij de leiding niet aan Wiggers overliet, zoveel laster over hem uit te strooien, dat de stad hem te eng zou worden en kort daarna verspreidde ze enige leugens. Weer een ander verried zijn verblijfplaats en de geheime plaatsen in het huis, zodat Wiggers, die ondanks alles die daad niet goedkeurde, hem kwam waarschuwen en hem aanspoorde zich te verbergen ⁶⁾.

Toen bij de vervolging van Sasbout en andere priesters in 1602 Wiggers de wijk nam naar Keulen, waar hij een jaar later, na een reis naar Rome, in de orde der Minderbroeders trad ⁷⁾, hield daarmee deze onenigheid op. Toch bleven ook daarna de Haarlemse priesters, die klopjes onder hun bestuur hadden, niet onbesproken.

Evenals op de preken van Wiggers werden aanmerkingen gemaakt op die van Arents; hij verdedigde zich door te zeggen,

---

¹⁾ Van Heel, Brieven Cousebant. 114. In deze brief wordt gesproken over Anna Cruys, mogelijk dezelfde als Anna Francen.

²⁾ T.a.p. 49, 112, 113.

³⁾ T.a.p. 28 e.v., 45, 46, 48 e.v., 62 e.v., 65, 66 e.v., 70 e.v., 73, 75, 78, 85 e.v., 94 e.v., 104 e.v., 111 e.v., 118 e.v.

⁴⁾ Graaf, t.a.p. XXIX, 149 e.v.

⁵⁾ Van Heel, Cousebant, 86.

⁶⁾ T.a.p., 88 e.v.

⁷⁾ T.a.p., 45—48.

dat hij niet preekte zoals hem werd nagegeven, „hier uut een Thaulerus, daer uut een Peerl, ofte oock niet uut eenen Ruisbroeck”, maar zijn preken steunden „opt fondement van de gheleerste docktooren der H. Kercke”¹⁾.

Twee andere Haarlemse saeculiere geestelijken, Rijckius²⁾ en Hagius kwamen in opspraak door hun gedrag ten opzichte van de maagden. De laatste werd zelfs onder verdenking van ongeoorloofde samenleving met een klopje geschorst, maar na een onderzoek werd in 1610 vastgesteld, dat hun alleen een te vrije omgang kon worden verweten en in het volgende jaar werd Hagius weer op het hart gedrukt ook de schijn van het kwaad te vermijden³⁾.

Saeculieren en Jezuiten.

De moeilijkheden bleven niet beperkt tussen saeculieren; ook de Jezuiten bemoeiden zich met de Haarlemse klopjes. Alvoers tot een bespreking daarvan over te gaan, nog eens een enkel woord over de berichtgeving: deze getuigt van grote partijdigheid aan beide zijden en objectiviteit is ver te zoeken. Dit geldt voor de brieven en geschriften der wereldheren bij Broeders en voor de „Annales” van Dusseldorp van de ene kant, en evenzeer voor de berichten der Jezuiten Arboreus en Codt aan de andere kant. Als bewijs-materiaal voor feiten kunnen ze slechts onder het grootste voorbehoud worden aanvaard — immers zij verwijten, maar bewijzen niet — maar zij zijn een zeer duidelijk bewijs voor de betreuenswaardige geest van wederzijdse vooringenomenheid en wantrouwen.

In 1599 schreef Eggius, dat een van hen, naar hij meende Bargius, in een preek zo licht over de ontbindbaarheid der belofte van zuiverheid had gesproken, dat sommige maagden daardoor in verwarring kwamen⁴⁾.

Verschillende door de saeculieren geuite grieven betroffen Arboreus, die Bargius als superior opvolgde. Tegen de wil van Sasbout in, die aan Wiggers had opgelegd zich van alle leiding van klopjes te onthouden, ried Arboreus sommige maagden, die

¹⁾ Graaf, Levens. XXIX 309.

²⁾ Van Heel, Brieven Cousebant. 100 e.v.

³⁾ Dusseldorp, Annales. 360, 365. — Broeders, Tractatus I. 257. — Graaf, Inleiding. 28—30.

⁴⁾ Broeders, Tractatus V. 99, 103.

biechtten bij de priesters Hagius en Franciscus, aan, liever naar Wiggers te gaan ¹⁾). Bovendien wilde, volgens Sasbout en Arents, Arboreus zelf invloed krijgen; ²⁾ men verweet hem, dat hij door zijn preken het geweten der maagden in de war bracht en dan probeerde zich op te dringen als biechtvader ³⁾). Hij gaf te kennen, dat de biecht vrij was, dat zij zelfs bij anderen moesten biechten, omdat van tien maagden er nauwelijks één zalig kon worden, wanneer zij zozeer aan één biechtvader gehecht waren. Hij lokte ze weg van Cornelis Arents door de belofte, dat ze bij hem in een jaar meer zouden vooruitgaan dan in vele jaren bij Mr. Cornelis. Ook trachtte hij van een der jonge klopjes van Arents de bekentenis uit te lokken, dat in de vergadering onbetamelijke gewoonten in zwang waren. In tegenwoordigheid van Nicolaas Wiggers verweet Arents hem dit uithoren en Arboreus moest bekennen, dat hij niets ergerlijks onder deze maagden had ontdekt ⁴⁾).

Beschuldigingen.

Al deze onenigheden leidden intussen tot ernstige gevolgen. In Januari 1609 ontving Sasbout een brief van de Nuntius Guido Bentivoglio, waarin deze meedeelde, dat aan de Paus schandelijke geruchten waren ter ore gekomen omtrent de door Sasbout aangestelde geestelijkheid, zowel regulieren als saeculieren. Deze geruchten betroffen het bijeenbrengen van maagden, het verbod om bij anderen dan bij haar overste te biechten en oneerbare praktijken, die daaraan waren verbonden. Jonge priesters hielden een te gemeenzame en veelvuldige omgang met haar en woonden in hetzelfde huis. De maagden dienden de Mis ⁵⁾ en zongen met de mannen samen in de kerk. Tegen de zin van haar ouders vergezelden zij de priesters, als deze uittrokken naar de dorpen. Ook verrijkten sommige geestelijken zich met haar gaven. De maagden werden afgehouden van alle andere biechtvaders en voornamelijk van de Jezuiten. De laatsten werden dikwijls uit najver uit de huizen der katholieken geweerd en zij werden zelfs verraden aan de protestanten; toch spaarden de

¹⁾ T.a.p. 115, 117.

²⁾ T.a.p. 135, 137 e.v.

³⁾ T.a.p. 114 e.v. 119, 120.

⁴⁾ T.a.p. 119, 137 e.v.

⁵⁾ Vgl. hiervóór, p. 140.

Paters zich zelf niet en zij kwamen overal waar hun hulp van node was ¹⁾).

Sasbout was ontsteld over de overdreven en in hun algemeenheid onware aantijgingen; hij zond een afschrift van de brief van de Nuntius aan de voornaamste priesters en vroeg hun mening over de daarin genoemde beschuldigingen. De verontwaardiging zowel van geestelijken als van voorname leken, die met de inhoud in kennis waren gesteld, was algemeen. Dergelijke schandelijke dingen, zo luidde het eenstemmige oordeel, waren hier niet bekend, al moest Sasbout zelf erkennen, dat deze Kerk niet geheel zonder vlek was en dat niet alle priesters even geleerd, godvruchtig en voorzichtig waren. Voor de regulieren kon hij moeilijk verantwoordelijk zijn; onder hen waren ontevreden, weggelopen kloosterlingen en avvalligen, die zich tegen zijn wil hier bevonden, zoals men in Rome sinds lang wist ²⁾).

Met betrekking tot de wereldheren noemden verschillende brieven twee geestelijken, Hagius en een andere Haarlemse priester ³⁾, wier gedrag en omgang met klopjes niet onberispelijk waren, maar Sasbout zelf had reeds getracht hierin verbetering te brengen. De aanklagers hadden zich op de eerste plaats tot de Apostolische Vicaris en niet direkt tot Rome behoren te wenden en al was het waar, dat hier en daar gegronde aanmerkingen waren te maken, in ieder geval was het kwaad opgeblazen en daarenboven generaliseerd ⁴⁾).

Voor allen was het een uitgemaakte zaak, dat de beschul-

¹⁾ Dusseldorp. *Annales* 362 e.v. — Broedersen, *Tractatus V.* 129.

²⁾ Over de hier door Sasbout bedoelde regulieren, zie: Knuif—De Jong, *Philippus Rovenius.* 170—171.

³⁾ Broedersen, *Tractatus I.* 257. — Dusseldorp, t.a.p. 365. Aanteekeningen 506, Inleiding XCV, CIV. — Fruin, *De Annales.* 342 e.v., 350. (= Inleiding). — Graaf, Inleiding. 30.

Fruin nam aan, dat Dusseldorp met „*alio quodam sacerdote Harlemiensi*” Arents op het oog had en hij verwees daarbij naar Broedersen, *Tractatus V.* 137, 142. In een brief van Arents en in een andere van Sasbout is hier sprake van de Haarlemse vergadering, waaraan in 1609 natuurlijk onmiddellijk werd gedacht; maar de beide aangehaalde plaatsen vertellen daarvan geen kwaad en over Cornelis Arents schreef Sasbout hier: „*Habet ille ab annis 30 curam virginum magna cum laude*”. Een ander getuigenis ten gunste van Arents is dat van Eggius in 1609, dat door Graaf is gepubliceerd in de aanvulling van de „*Tabula Chronologica episcopatus et ecclesiae cathedralis Harlemensis*” (= Graaf, Inleiding): „20 Jan. Eggius ad Saffium culpat scandala Hagii et Rijckii, Rectorem Anguli Harl. tuetur”.

Misschien werd Rijckius bedoeld. Zie ook hiervóór, p. 174.

⁴⁾ Dusseldorp, *Annales* 365—372. — Broedersen, *Tractatus V.* 135—140. — Van Heussen, *Batavia Sacra.* II 403 e.v

digingen van de Jezuiet Arboreus afkomstig waren. Weliswaar kon men geen onomstotelijk bewijs leveren, maar men concludeerde dit uit de door Arboreus getoonde belangstelling voor de leiding van de Haarlemse klopjes en uit zijn onenigheid met twee Haarlemse geestelijken; bovendien was bekend geworden, dat hij aan een leek had gezegd, dat er binnenkort een brief zou komen, waarover de wereldheren verbaasd zouden staan, waaruit bleek, dat hij te voren kennis droeg van het schrijven van deze brief. Mondeling en schriftelijk werd aan de Jezuiten te kennen gegeven, dat Arboreus werd verdacht de laster te hebben uitgestrooid ¹⁾. Arboreus zelf protesteerde, hij was de aanstoker niet geweest en in een langdurig gesprek, dat hij in het vorig jaar met de Nuntius had gehouden, had hij geen woord over deze zaak gerept ²⁾. Sasbout nam wel aan, dat Arboreus zelf niet naar Rome had geschreven, maar hield vol, dat deze de stof had verschaft voor de beschuldigingen ³⁾, en wanneer men de omstandigheden nagaat, zoals die zich volgens de brieven der saeculieren zouden hebben toegedragen, schenen deze de Apostolische Vicaris geen ongelijk te geven.

Afschriften van de brieven der geestelijken en leken werden zowel aan de Nuntius als naar Rome opgestuurd en men was blijkbaar tevreden met de verdediging, want de zaak had geen verdere gevolgen ⁴⁾. Volgens Dusseldorp zou de Paus hebben geantwoord, dat hij tevoren nog niets hierover had gehoord en nog minder opdracht had gegeven de brief te schrijven ⁵⁾.

Tot zover de voorstelling van zaken, zoals die te vinden is bij Dusseldorp en in de brieven bij Broedersen ⁶⁾.

Er bestaat ook een geschrift van Arboreus, waarin deze zeven redenen opsomde, waaruit moest blijken, dat samenwerking van de Jezuiten met de saeculieren onmogelijk was. De zesde reden omvatte allerlei beschuldigingen met betrekking tot de klopjes. Arboreus stelde voorop, dat het niet ging over Cornelis Arents, over wie afzonderlijk moest worden gesproken, en evenmin over oudere priesters, die volgens een overal gekende gewoonte leiding gaven aan geestelijke dochters.

¹⁾ Dusseldorp, t.a.p. 365 e.v. — Broedersen, Tractatus V. 143, 144, 148.

²⁾ Broedersen, t.a.p. 143, 145.

³⁾ Broedersen, t.a.p. 146.

⁴⁾ Broedersen, Tractatus I. 256, V 139. — Dusseldorp, Annales 370.

⁵⁾ Dusseldorp t.a.p. 372 e.v.

⁶⁾ Zie ook: Dusseldorp, Annales. Inleiding CIII e.v. of Fruin, De Annales. 349 e.v. — Fruin, De Wederopluking 331 e.v.

Daarop volgde een zeer vooringenomen beschuldigende voorstelling van de gedragingen der jonge geestelijken, die niets liever wilden dan klopjes werven. De schrijver wierp een ernstige blaam op de zuiverheid van deze priesters, die als met voorbedachten rade misbruik zouden maken van het goed vertrouwen der klopjes, terwijl zij haar bovendien niet vrij lieten bij een ander te biechten.

Dergelijke dingen, schreef hij, waren openlijk aan het daglicht gekomen bij Nicolaas Lonius ¹⁾ te Hoorn en bij de een of andere geestelijke te Haarlem, men zou ze tevens kunnen vinden bij Hermes te Groningen ²⁾ en Lambert te Leeuwarden ³⁾ en bij anderen.

De gehele wijze van samenwerken van geestelijken en klopjes, vervolgde de schrijver, bracht nadeel toe ook aan de Kerk in het algemeen. Verdeeldheid onder de katholieken was er een gevolg van. Deze vrouwen, die in ieder huis kwamen, briefden alles over aan haar geestelijke leidsman. Bij het waarschuwen om naar de kerk te komen, gingen zij naar willekeur te werk. De tijd werd verloren met praatjes over klopjes-scrupules; ondertussen bleven zij, die priesterhulp het meest nodig hadden, daarvan verstoken. En dan was men verwonderd, als deze katholieken hun heil zochten bij andere priesters. Het brengen van boodschappen werd aan de klopjes overgelaten, zelfs als het ging over ernstige zaken, zoals een bedreiging met excommunicatie,

¹⁾ Over Lonius waren beschuldigingen in omloop, maar deze waren blijkbaar onwaar; zij werden stellig tegengesproken: Dusseldorp, *Annales* 430. — Volgens de *Tabula Chronologica Episcopatus et Ecclesiae Cathedralis Harlemensis*, 20 Maart 1612 was hij door katholieke lasteraars verdreven uit Hoorn: Graaf, *Tabula*. 243. — Lonius vertrok in 1612 van Hoorn naar Zwolle en was o.a. in Kampen werkzaam; in 1617 werd hij uit Zwolle verbannen en ging naar Holland, waar hij weer pastoor werd te Hoorn. Zie: Meijer, *Nopende het aerts-priesterschap*. XLV 15—16, XLVI 281. — Van Lommel, *Brevis descriptio* 1616. 225. — Van Lommel, *Discriptio* 1622. 370. — Hoogland, *Descriptio status* 1638. 419. — Van Heussen, *Historia Episcopatus Harlemensis*. 138 kol. 2.

²⁾ Over Hermes Martius vinden we geen andere berichten in dit verband. Hij was in 1603 door Sasbout aangesteld te 's Gravesande en vertrok vandaar naar Groningen. Hier werd hij drie maal gevangen genomen; hij ging na zijn verbanning naar Brabant, waar hij in 1632 overleed: Van Heussen, *Historia Episcopatus Groningensis*. 18 kol. 1.

³⁾ Lambertus Engelberti Lambringa was pastoor te Leeuwarden van 1606—1630: Van Heussen, *Historia episcopatus Leovardiensis*. 49 kol. 2. Rovenius, *Tiara en Trijntje Jans Oly* schreven gunstig over hem; van beschuldigingen maakten zij geen melding: Van Lommel, *Discriptio* 1622. 373. — *Tiara, Annotationes*. 7. — Graaf, *Levens*. XX 114 e.v. Vgl. hiervóór, p. 63, 81 e.v. Met de Jezuïeten te Leeuwarden had hij moeilijkheden over hun bevoegdheid de H. Sacramenten toe te dienen: Van der Heijden, *Verhaal* 31, 33, *Aanteekeningen*. 251. — Van Lommel, *Brieven Rovenius*. 126—128.

omdat men een andere priester, die door de ordinarius niet was toegelaten, in huis ontving; daarbij traden deze vrouwen autoritair op en deelden haar raadgevingen uit ¹⁾).

Aan het einde van zijn in een toon van vijandigheid en najver gesteld verslag deelde Arboreus mee, dit alles niet te hebben vermeld als aanklager, maar om zijn oordeel weer te geven op de vraag, die hem gesteld was omtrent de slechte verhouding tussen de saeculieren en de Jezuiten ²⁾). Het is dus op verzoek door Arboreus geschreven en waarschijnlijk gestuurd aan zijn eigen Superior. De copie van het geschrift vermeldt geen datum en op het eerste gezicht zou men geneigd zijn aan te nemen, dat Arboreus' verslag, zo niet door hem zelf dan toch door tussenkomst van anderen, als grondslag had gediend voor de brief van de Nuntius, die dezelfde kwesties te berde had gebracht, zij het in korter en objectiever vorm. De overeenkomst van de inhoud en de samenhang der gebeurtenissen schijnt daarop te wijzen.

En toch is dat niet het geval. In een verhandeling over de rechtstitels, waarop de staties der Jezuiten waren gevestigd, een verhandeling, die loopt over de jaren 1592—1701, komt de brief van 1609 ter sprake en het traktaat vermeldt, dat de schuld werd geschoven op Arboreus, maar ten onrechte. Dan wordt verteld, hoe midden in de beroering, die deze en dergelijke kwesties veroorzaakten, Sasbout een decreet uitvaardigde, waarbij aan alle priesters werd verboden de Sacramenten toe te dienen of te preken in iedere plaats, waar een pastoor was aangesteld, tenzij deze of Sasbout zelf daartoe toestemming verleende; en in verband daarmee werd op straffe van excommunicatie aan de gelovigen verboden dergelijke priesters te ontvangen. Vervolgens werd op 8 Maart 1610 een verzoenende overeenkomst gesloten tussen Sasbout en de Provinciaal Pater Flerontinus, maar toen ondanks die overeenkomst de moeilijkheden bleven voortduren, stelde de Superior der Missie, Pater Arboreus, schriftelijk zeven redenen op, waarom men niet op vrede met Sasbout en zijn clerus kon hopen ³⁾).

Deze verhandeling stelt dus het schrijven van de „Septem Rationes” na 8 Maart 1610 en deze mening wordt bevestigd

¹⁾ Arboreus, Septem Rationes. 30—41.

²⁾ T.a.p. 48.

³⁾ Van Lommel, Tractatus de juris titulis. 229 e.v. — Vgl. Broedersen, Tractatus V. 152 e. v.

door het feit, dat Arboreus gewag maakt van bedreiging met excommunicatie aan degenen, die een vreemde priester in hun huis opnamen. Hoe zou Arboreus hierover hebben kunnen spreken vóór 3 Januari 1609, de datum waarop de brief van de Nuntius was geschreven, daar het decreet van Sasbout immers pas op 16 December van dat jaar werd uitgevaardigd? Daarbij komt nog, dat, al draagt het geschrift zelf geen jaartal, er toch een brief in wordt weergegeven van Arboreus aan Sasbout, geda-teerd 7 Juni 1610¹⁾.

De „Septem Rationes” zelf zijn dus niet de bron van de beschuldigingen van de Nuntius, al blijft het mogelijk, dat de stof daarvoor, het zij dan door derden, van Arboreus afkomstig was.

Zeker zijn de „Septem Rationes” een bewijs voor de niets ontziende, verbitterde mentaliteit, die er op uit was alle kwaad, dat over de andere partij werd verteld, te geloven. Hetzelfde geldt eveneens voor een verslag over de toestand van de Kerk in Holland, dat in deze jaren werd geschreven door een andere Jezuiet, Pater Codt. Dit verslag, dat zeer ergdenkend is, maakt sterk de indruk in verband te staan met de „Septem Rationes”, maar hierin wordt aan de misdragingen van priesters tegenover penitenten nog toegevoegd, dat zij zelf aan maagden de discipline gaven²⁾. Als lasterpraatje van onkatholieken tegen priesters en monniken kwam deze beschuldiging toen meer voor. Ook is een voorbeeld bekend van een priester in 1602³⁾ en een ander omstreeks 1611 van een bedrieger⁴⁾, die zich aan dit wanbedrijf schuldig maakten. Sasbout toonde zich zeer waakzaam. Hij reageerde onmiddellijk, te meer omdat een priester uit het voormalige bisdom Haarlem werd beschuldigd van onbetamelijke handelingen en hij zond in Februari 1611 een brief aan de geestelijkheid van het Noorderkwartier met algemene raadgevingen over voorzichtigheid in de biecht en met het verbod bijzondere verstervingen als penitentie op te leggen⁵⁾. Of dit voorval misschien mede aanleiding was voor Pater Codt om zijn geschrift, dat van 1612 dateert, samen te stellen? De atmosfeer was vergiftigd genoeg om iedere schijn van kwaad voor bestaande werkelijkheid te houden.

¹⁾ Arboreus, Septem Rationes. Onder de Declaratio Primae Rationis.

²⁾ Codt. Informatio. 52 e.v.

³⁾ Dusseldorp, Annales 311 e.v.

⁴⁾ Van Heussen, Batavia Sacra. II 55 kol. 1.

⁵⁾ T.a.p. II 55 kol. 1, 69 e.v.

In ieder geval droeg Sasbout zorg voor de eer van zijn priesters en waar ernstig wangedrag voorkwam, behoorde dit tot de uitzonderingen; dit is op te maken uit de eenparige verontwaardigde logenstraffing van de in 1609 geuite beschuldigingen. De door Arboreus en Codt gegeven berichten getuigden van wantrouwen tegen de saeculieren en zijn aanvechtbaar ¹⁾). Echter meer dan de brief van de Nuntius, meer dan de berichten van Arboreus en Codt, doen het voorkomen van de in 1602 en 1611 vermelde feiten en het rondschrijven in 1611 van Sasbout zelf toch vermoeden, dat er in deze meer gevaar dreigde dan in normale omstandigheden onder mensen altijd aanwezig is. Maar al lag aan de beschuldigingen van Arboreus en Codt óók waarheid ten grond, felle partijdigheid had in opgewonden verbeelding wat verkeerd was, vergroot tot ernstig kwaad en wat uitzondering was, gegeneraliseerd. Hun verslagen zijn hier niet bekend geworden, maar de in de brief van de Nuntius genoemde aanklachten, die in de grond dezelfde waren, moesten in hun algemeenheid de hier hard werkende saeculieren diep krenken en het reeds heersende wederzijdse wantrouwen versterken. Dat gevolg is erger geweest dan de misbruiken zelf.

Bij het overzien van de fouten van de klopjes en haar leiders stuiten we op menselijke zwakheden, maar evenzeer op omstandigheden en het lag niet in de macht der klopjes noch in die der kerkelijke overheid deze laatsten te veranderen.

De onderdrukking van het katholicisme maakte nauwe samenwerking en daarmee gepaard gaande drukke omgang van klopjes en priesters noodzakelijk.

De vrijheid ontbrak om de dubbelslachtige klopjesinstelling te doen uitgroeien tot een normale kloostergemeenschap en van de andere kant was het nog geen gewoonte, dat de ongehuwde vrouwelijke leek haar plaats vond in de wereld. Uit de tweeslachtigheid van het instituut vloeide voort de eigenaardige gehoorzaamheidsverhouding van het klopje tot haar overste ²⁾), waardoor een zekere mannelijke heerszucht zich kon doen gelden tegenover een zekere vrouwelijke gemakzucht om in gehoorzame

---

¹⁾ Zie 178 noot 1, 2, 3. — Volgens Codt, *Informatio*. 64, waren er twee slechte priesters te Amsterdam, een te Haarlem, te Montfoort, te Amersfoort, te Groningen en elders. Namen noemde hij niet.

²⁾ Vgl. hiérvóór, p. 79—84.

onderwerping zich aan eigen verantwoordelijkheid te onttrekken.

De soms ziekelijke verhouding tussen geestelijken en klopjes schiep een sfeer, waardoor ergerniswekkende handelingen konden worden begunstigd en waardoor zeker de vermelding ervan een bereidwillig gehoor vond, een gehoor, dat grager luisterde, naarmate de animositeit van saeculieren en regulieren een toontje meezong. En toch ondanks ongezonde verhoudingen, ondanks ernstige misstappen, die hier en daar inderdaad hebben plaats gehad, kan men niet spreken van schandelijke misbruiken als enigszins veelvuldig voorkomend verschijnsel.

Waardering.

Het goed, dat de klopjes tot stand brachten, bleek niet slechts ruim op te wegen tegen het kwaad, dit laatste was uitzondering, het goed regel, en talrijk waren de getuigenissen, waarin een waarderend oordeel over haar werd uitgesproken. Apostolische Vicarissen prezen haar om haar godsvrucht en de zuiverheid van haar leven ¹⁾. De Carmelieten wensten in het algemeen geen klopjes, maar zowel Vincent Stalpart van der Wiele als Petrus a Matre Dei, O. Carm., die had gewezen op de noodzakelijke voorzichtigheid tegenover haar, roemden haar apostolische geest en haar verdiensten voor de Kerk ²⁾. De Jezuiten wezen herhaaldelijk op haar steun. Vreemdelingen schreven gunstig over haar. Godfried Loeff, die slechts kort hier bleef, prees haar eenvoud, godsvrucht en vrijgevigheid ³⁾; Joseph-Marie San Felice, aartsbisschop van Kafenza en pauselijk Nuntius in Duitsland, bezocht Utrecht in 1658 en uitte de wens, dat de religieuzen in Italië zo godsdienstig mochten zijn als de maagden, die leefden in de wereld en te midden van protestanten ⁴⁾.

De protestanten en hun predikanten kenden de diensten, die de klopjes bewezen en de resultaten, die ze behaalden ⁵⁾.

¹⁾ Van Lommel, *Brevis Descriptio* 1616. 222. — Brom, *Verslag* 1617. 466 e.v. — Brom, *Missie-verslagen*. 10, 36. — Van Lommel, *Relatio de la Torre* 1656. X 125. — Brom, *Neerkassel's Bestuur*. 183, 191, 199. — Van Heussen, *Batavia Sacra*. II 503 kol. 1.

²⁾ Hensen, Vincent Stalpart. 10. — Petrus a M. D., *Clara Relatio*, 90. 91, 94.

³⁾ Brom, Godfried Loeff. 326 e.v.

⁴⁾ Dupac de Bellegarde. *Histoire abrégée*. (1852) 144 e.v. noot a. Deze noot staat niet in de 1e uitgave van 1765.

⁵⁾ Petrus a M. D., *Clara Relatio*, 91 e.v.

Hun hoon was lof en geen compliment van katholieken woog op tegen de uitspraak gedaan in het verslag van het onderzoek van 1643 te Gouda: „Ende dat d'selve cloppen ongelooffelijck stout zijn en meer schaede den Lande ende der Religie doen als alle de Paepen" ¹⁾).

---

¹⁾ Van Lommel, Bouwstoffen. VII 353.

HOOFDSTUK VI.

VERVOLGING.

De positie der katholieken in ons land is niet benijdenswaardig geweest. Wel waren de plakaten grimmiger dan de toepassing ervan, maar dat nam niet weg, dat geestelijken en gelovigen gevaren en moeiten moesten trotseren, wilden ze hun godsdienst behouden en uitoefenen. In vervolgings-perioden of plaatsen hadden de priesters het verlies van hun vrijheid en verbanning te duchten en de uitoefening van de godsdienst werd door de gelovigen duur betaald.

De plakaten, die waren gericht tegen het voortbestaan van het katholicisme, hadden het vooral gemunt op de leiders en de instellingen. Reeds in het eerste Hollandse plakaat van 20 December 1581 werden „Monnicken, Nonnen en Begijnen”, aan wie het dragen van geestelijke kleding werd verboden¹⁾, afzonderlijk genoemd, maar ook later blijven zij een biezondere belangstelling genieten. De kloppen werden in het plakaat van 1581 niet vermeld, want van haar instituut was toen nog niet te spreken. Langzamerhand echter werden ook zij met name betrokken in de bepalingen tegen de katholieken, maar evenals bij de plakaten in het algemeen gingen hier plaatselijke en provinciale verboden vooraf aan die der Staten-Generaal²⁾.

De, voor een groot deel, niet-vervolgzieke en dikwijls liber-tijnse regenten zochten het heil niet zozeer in het uitvaardigen en uitvoeren van plakaten; omstreeks de aanvang van het Bestand meenden ze nog, dat het katholicisme vanzelf zou uitsterven³⁾. De predikanten dachten er anders over en aanhou-

---

¹⁾ Kerkelijk Plakaat-Boek. I 517.

²⁾ Knuttel, Toestand. I 1 e.v.

³⁾ Fruin, De Wederopluiking. 249.

dend stuurden zij aan op maatregelen tegen de katholieken ¹⁾; op de lange duur oogstten ze succes met hun aansporingen: een plakaat werd uitgevaardigd, maar het bleef om verschillende, niet altijd verheven, redenen dikwijls onuitgevoerd. De predikanten maakten zich ook meer dan anderen ongerust over de klopjes en haar invloed ²⁾, want zij beseften hoezeer deze meewerkten aan het behoud en de vernieuwing van het katholicisme in ons land. Ze ergerden zich duchtig over haar optreden en zagen in haar vergaderingen — niet geheel ten onrechte — een herleving der kloosters. De Haarlemse predikant Samuël Ampzing gaf zijn afkeer lucht in poëtische ontboezemingen:

„Die in de Kloosters sijn, die doen het minste quaed:
Maer dese swermen staeg als bijen langs de straet
En meerd'ren hier 't getal van heure Klooster-kloppen
Om die op Bakenes ³⁾ in heuren kuyl te stoppen,
Dat vuyle Papen-nest, daer huys aen huys geknoopt
Dat Roomsch-Maraensch krioel door holen t' samen loopt”.

Terwijl de paus zelf de „Jezuetinnen” had verboden, bleven ze hier rustig haar gang gaan:

„Is 't niet een arme saek en jammerlijke schand,
Dat wij se hier noch sien in onse steên en land?
Ja, dat ze ons alhier gestadig en met hoopen
Met heur bysonder kleed op straet op 't lijf noch loopen,
Tot smaed van onse leer; tot schand van onsen Staet;
Tot smert van Godes Kerk en spijt van onsen Raed?
En sal 't noch langer sijn, dat dese snoode sielen
In onse Stad wel meest van alle plaetzen krielen?”

En daarop volgde de welgemeende raad aan de magistraat de „secte” uit te roeien ⁴⁾.

Algemene maatregelen tegen de katholieken.

Ondanks de klachten en aansporingen van synoden, classis en kerkeraad duurde het lang, voordat bepalingen tegen de

¹⁾ Knuttel, Toestand. 12.

²⁾ Petrus a M. D., Clara Relatio 89 e.v. — Hensen, Vincent Stalpart 10.

³⁾ De „Hoek” te Haarlem lag aan en bij de Bakenessergracht.

⁴⁾ Ampzing, Suppressie. 28 e.v.

klopjes werden opgenomen in de plakaten der Staten-Generaal. De plakaten van 26 Februari 1622, 8 September 1629, 30 Augustus 1641 en 14 April 1649 waren vrijwel eensluidend¹⁾, maar bepalingen tegen de kloppen zijn pas te vinden in het plakaat van 1641, terwijl dat van 14 October 1655 een nieuw verbod gaf betreffende het testeren²⁾.

Daarentegen drukten de vroegere provinciale maatregelen tegen de katholieken de klopjes meer dan anderen. De provinciale plakaten werden na 1581 meermalen hernieuwd, waarbij dan dikwijls aan een of ander onderdeel een nieuwe of scherpere bepaling werd toegevoegd. Ze waren gericht tegen het houden van godsdienstige bijeenkomsten in kerken en particuliere huizen en wie daarvan kennis gaf, zijn huis daarvoor beschikbaar stelde of verbannen en niet-geadmitteerde priesters huisvestte, werd meer dan anderen bestraft. Aan dergelijke „euvels” maakten juist de klopjes zich schuldig; ook vielen zij onder de bepalingen over het schoolhouden.

Speciale maatregelen tegen de klopjes verlangd.

Bovendien werden reeds lang vóór 1641 speciale maatregelen tegen haar verlangd en ten dele ook plaatselijk en provinciaal verkregen. Het is niet te verwonderen, dat we juist in Haarlem daarvan al vroeg gewag gemaakt vinden; daar immers roerden ze zich biezonder. Reeds in 1590, twee jaar na de oprichting, werd een inval gedaan in het Maagdenhuis³⁾. In 1593 eiste de schout tegen Machtelt Bicker een boete van tweehonderd gulden, omdat zij zich verstout had zeven of acht jonge dochters in haar huis op te nemen, terwijl bovendien dagelijks vrouwen in- en uitgingen om de „pauzelijke superstitie te exerceeren”⁴⁾.

Blijkbaar zat het de Haarlemmers dwars, dat meisjes uit betere kringen naar de Hoek trokken. In de Vroedschap kwam het toenemen van het aantal maagden ter sprake; de jonge mannen klaagden over een tekort aan bruiden van hun stand en schreven dat toe aan de aantrekkingskracht van de „Hoek”⁵⁾.

In 1602 liet het zich ernstiger aanzien; men zou kunnen vre-

¹⁾ Kerkelijk Plakaat-Boek. I 544 e.v.

²⁾ T.a.p. I 616 e.v.

³⁾ Vgl. hiervóór, p. 150.

⁴⁾ Ruychaver, Eisch.

⁵⁾ Van Heel, Cousebant. 30.

zen, dat het voortbestaan der vergadering bedreigd werd. Tengevolge van onaangenaamheden tussen Sasbout en het kapittel van Haarlem in de voorafgaande jaren, was men in Den Haag opmerkzaam geworden op het bestaan van een zekere kerkelijke regeling onder de katholieken. Men werd in dit vermoeden versterkt door brieven van Sasbout, die aan een te Utrecht wonend klopje, Beatrix Duyst, op reis waren ontstolen en die ter hand waren gesteld aan de Staten van Holland. Huiszoekingen waren het gevolg, in Mei 1601 te Delft en in Den Haag en toen Sasbout niet werd gevonden, werd bevel gegeven het huis van Beatrix Duyst op het Maria-Kerkhof te Utrecht te doorzoeken. De eigenares was vertrokken en niets werd gevonden ¹⁾. Het bleef echter niet bij een zoeken naar Sasbout alleen; zowel in 1601 als het daaropvolgende jaar werd naar andere meer op de voorgrond tredende priesters gespeurd. Eggius werd gevangen genomen. Kwam Wiggers in 1601 nog vrij tegen een losgeld van zeshonderd gulden, in 1602 werd hij opnieuw gezocht en een inval werd gedaan in zijn huis in „de Hoek”. Men vond hem daar niet, maar de klopjes moesten het aanzien, dat misgewaden en kerkbenodigdheden op twee wagens onder gejuich naar het stadhuis werden gebracht. Diezelfde dag had het Maagdenhuis weer een inval te verduren, en de kinderen mochten daar niet langer bijeen blijven wonen; ook werd een andere, buiten de eigenlijke Hoek gelegen, vergadering van Wiggers verstoord. Kort daarop verscheen „een swaer placacet, werdende afgelesen vant Stadthuys, dat de maechden binnen drie daegen voor sonneschijn mosten uut de stadt”. Het spreekt vanzelf, dat hier niet veel van kwam; wel zat de schrik er in en sommigen gingen tijdelijk naar huis terug, anderen hielden zich schuil en „haer vijanden ontsiende, hebben haer verborghen in de huysinge van Cornelis Jacobz Nobel die een grote liefden hadt tot de maechdelike staet. In sijn huys waeren sij over dach ende snachts sliepen sij in haer eyghen huysinghe” ²⁾. In deze tijd dacht Arents er over, de hele vergadering naar Utrecht te verplaatsen, maar de maagden voelden daar niet voor ³⁾. Na een paar maanden keerde de rust terug en alles ging zijn oude gang.

Tijdens het Bestand werd in de vergadering der Staten van

¹⁾ Fruin, De Wederopluiking. 298 e.v. — Dusseldorp, Annales, 278 e.v.

²⁾ Graaf, Levens. XXIX 273—276. — Dusseldorp, Annales. 300.

³⁾ Vgl. hiervóór, p. 44.

Holland weinig over de katholieken gesproken; een enkele maal werd gepraat over hernieuwing of aanvulling van plakaten, maar men bepaalde er zich in hoofdzaak toe, de magistraten en officieren aan te schrijven de oude uit te voeren ¹⁾. Wel kwam in 1612 een plakaat der Staten-Generaal tot stand, maar dit was grotendeels een samenvatting van vroegere plakaten ²⁾.

Bij het einde van het Bestand was de stemming tegenover de katholieken ongunstiger geworden en in betrekkelijk korte tijd werd besloten tot het uitvaardigen van nieuwe maatregelen tegen hen. Het plakaat, dat 26 Februari 1622 door de Staten-Generaal werd vastgesteld, bevatte enkele nieuwe bepalingen vooral ten opzichte van de Jezuïeten, maar over de klopjes werd nog niet gerept ³⁾.

In de volgende jaren bleken de resultaten niet te beantwoorden aan de verwachting, maar het werd 1629 vóór een herziening ernstig ter sprake kwam ⁴⁾. Nu begint men over de klopjes te praten. De Zuid-Hollandse Synode ⁵⁾ van 1628 te Delft had zich verontrust over haar toenemend aantal en achtte het geraden, dat de kerken, die last van haar ondervonden, zich, met ondersteuning van de classis, zouden wenden tot de betreffende magistraten en mochten zij hierbij niet naar wens slagen, dan zouden de Gedeputeerden der Synode zich richten tot de Staten van Holland ⁶⁾. Dit gebeurde het volgende jaar. Terwijl de Synode in Juli nog te Leiden bijeen was, werden gedeputeerden gezonden naar de Staten van Holland, waar ze, „seer

¹⁾ Knuttel, Toestand. I 86 e.v.; vgl. voor de andere provincies: 99 e.v.

²⁾ T.a.p. I 97 e.v.

³⁾ T.a.p. I 121 e.v.

⁴⁾ T.a.p. I 126 e.v.

⁵⁾ De Kerken-ordening der gereformeerde Kerken stelde vier soorten van bijeenkomsten vast:

I. De Kerkeraad, die de gemeente vertegenwoordigde.

II. De classicale vergadering bestond uit afgevaardigden van naburige kerkeraden.

III. In de particuliere Synode kwamen afgevaardigden van verschillende classes bijeen. Daar de in een particuliere Synode samenwerkende classes staatkundig gewoonlijk (in Holland slechts ten dele) tot dezelfde provincie behoorden, werd deze synode, hoewel minder juist, veelal provinciale Synode genoemd. Na het scheiden der synode namen deputati de lopende zaken waar en zij vertegenwoordigden haar bij de wereldlijke overheid. Het werd gewoonte, dat particuliere synoden wederzijds elkaars zittingen bijwoonden door „correspondenten”.

IV. De Generale of Nationale Synode werd tijdens de Republiek na 1619 niet meer gehouden. Door het stelsel der corresponderende synoden werd aan het gemis der Nationale Synode enigszins tegemoet gekomen.

Zie: Knuttel, Acta. Inleiding. IX—XVIII.

⁶⁾ Knuttel, Acta. III 277 e.v.

klagende over de groote licentie en toeneemen van de Papisten en Klopsusteren, die in waereldlijke kleederen gaande, veele goede luiden kinderen tot haare superstitie verlijden", behoorlijke middelen ter verbetering verzochten ¹⁾. Nadat ze hun zaak hadden voorgesteld en aanbevolen, ontvingen ze geen onmiddellijk antwoord, maar kregen de toezegging, dat men de kwestie ernstig onder het oog zou zien en de Gedeputeerden der Synode later zou verwittigen van de genomen beslissing ²⁾. Het Hof van Holland ³⁾ werd 9 Augustus aangeschreven en op 15 Augustus reeds werd een commissie ingesteld, om de door het Hof ingezonden wijzigingen van het plakaat te onderzoeken en „daarin meede te brengen eenig remedie tegen de Klopbagijnen, die sooseer in het Land toeneemen" ⁴⁾.

Terwijl deze commissie van de Staten van Holland daarmee bezig was, stelden de Staten-Generaal op 8 September 1629 een nieuw plakaat vast, waarin natuurlijk nog geen bepaling tegen de klopjes was opgenomen. Holland echter, dat zich in de voorafgaande maanden niet ongenegen had getoond tot strenger maatregelen, kondigde dit plakaat, dat in hoofdzaak een hernieuwing was van dat van 1622, niet af. In het daarop volgende jaar hielden de Staten van Holland zich meermalen met de kwestie bezig. De Commissie was gereed gekomen met haar verslag, maar sommige leden der Staten hadden bezwaar tegen een verbod van samenwonen der klopjes en een beslissing werd voor onbepaalde tijd uitgesteld ⁵⁾.

Voorloopig bleven ze dus vallen onder de gewone, voor alle katholieken geldende bepalingen. Duidelijk werd dit aangegeven door het Hof, toen de schout van Gorcum inlichtingen vroeg, hoe te handelen met een kerkhuis, dat werd bewoond door een priester en enige kloppen. Het antwoord luidde, dat hij het huis moest sluiten, de eigenaar beboeten, zoals de plakaten voorschreven, maar dat de kloppen met rust behoorden te worden gelaten, daar omtrent haar niets was

---

¹⁾ Resoluties der Staten van Holland. 27 Juli 1629.

²⁾ Knuttel, Acta. III 309 e.v.

³⁾ Het Hof van Holland was provinciaal gerechtshof voor Holland en Zeeland; hier berustte volgens de instructie van 1531, die grotendeels onveranderd bleef, o.a. de publieke correctie van ambtenaars, dus ook van de baljuwen. Zie: Fruin—Colenbrander, Staatsinstellingen. 126, 264 e.v.

⁴⁾ Resoluties der Staten van Holland. 15 Augustus 1629.

⁵⁾ Knuttel, Toestand. I 128—130.

voorgescreven en men hier had af te wachten, wat de Overheid zou vaststellen ¹⁾).

Op de synoden liet men niet af te klagen over de katholieken en in verband daarmee over de klopjes. De Zuid-Hollandse Synoden van 1631 en 1632 besloten zich te wenden tot de magistraten en zo nodig tot de „Hooge Overheydt” ²⁾. In 1635 zonden de beide Hollandse Synoden een remonstrantie in bij de Staten van Holland; de Noord-Hollandse Synode maakte daarin gewag van de zich zo sterk vermenigvuldigende klopjes ³⁾. Maar ondanks al die ijver schoven de Staten alle maatregelen op de lange baan. Het gevolg was een tweede remonstrantie in 1636 door de Zuid-Hollandse Synode, die vrij uitvoerig was ook over de klopjes. Holland was er vol van, maar er werd op dit kwaad te weinig acht geslagen, omdat „het maer vrouwluyden en zijn”. Ondertussen gebruikten de geestelijken haar „tot verleydinghe der eenvoudige” en ze onderrichtten haar „om allerley Paeps fenijn onder de Gemeynthe te stroyen”. Jonge mensen haalden ze over tot haar „Afgoderije”, ze catechiseerden waar ze konden en staken de mensen „Paepsche boecken” in de hand, de zieken verontrustten ze en kinderen brachten ze tegen de wil van de ouders naar andere plaatsen. Dit „onnutte gespuys” zou vermeerderen, als de Staten hier niet in voorzagen ⁴⁾. Dezelfde verwijten stonden in de Remonstrantie van de Kerken van Zeeland van 1636 ⁵⁾. Ook te Oudewater werd in dit jaar door magistraat en kerkeraad geklaagd over de „lopende en overal insluypende klopjes” ⁶⁾.

Langzamerhand verwierf het streven der predikanten instemming. Na ontvangst van een remonstrantie der Synode van Utrecht gingen de Utrechtsche Staten op 9 April 1639 over tot het uitvaardigen van een plakaat, waarbij aan de klopjes verboden werd cathechismus te geven of anderen in hun godsdienstige gevoelens te verontrusten ⁷⁾. Leiden volgde dat voorbeeld in Februari 1640, maar voegde er een verbod aan toe,

¹⁾ Van Lommel, *Bouwstoffen*. VI 199—201.

²⁾ Knuttel, *Acta*. III 464 e.v., 486.

³⁾ Knuttel, *Toestand*, I 133 e.v. — „Twee Remonstrantien”. Pamflet Knuttel 4400.

⁴⁾ „Tweede Remonstrantie”. Pamflet Knuttel 4447. 22—24.

⁵⁾ Knuttel, *Toestand*. I 180.

⁶⁾ Putman, *Aanteekeningen Oudewater* 174. — Putman, *Oudewater*. 240. Het laatste stuk, de klacht van de kerkeraad, bevat geen datering. De eerste ondertekenaar was 14 September 1636 naar Oudewater beroepen.

⁷⁾ Groot Utrechts Placaatboek. I 396.

dat de klopjes met niet meer dan twee mochten samenwonen ¹⁾). In hetzelfde jaar ontzegde Vianen haar de stad ²⁾). Daarop volgden 2 September 1640 een plakaat van Gelderland en 6 Maart 1641 een keur van Schoonhoven. De beide laatsten geboden de klopjes de provincie of de stad te verlaten ³⁾); zij mochten slechts terugkeren met uitdrukkelijk verlof der overheid en dan moesten ze zich onthouden van het geven van catechismuses, in Gelderland ook van gewoon onderwijs; hier werd haar tevens verboden brieven of mondelinge boodschappen aan geestelijken over te brengen. Het plakaat van Gelderland was bijzonder voorlijk, want het ontzegde de klopjes ook het recht om te erven ⁴⁾).

Het was van belang, dat de bepalingen tegen de klopjes hun beslag kregen in een plakaat van de Staten-Generaal. Maar de Staten van Holland, van wie zoveel afhing, hadden tot dusver getalmd. De Zuid-Hollandse Synode te Gouda van Juli 1640 kon echter meedelen, dat op aandringen van Deputati de kwestie in de Hollandse Staten aanhangig was gemaakt ⁵⁾). Men beraadslaagde daar in de loop van 1640 namelijk over het afkondigen van het plakaat van 1629 en kwam in December zover, dat het plakaat van 1622 werd hernieuwd. In Januari en in de volgende maanden van 1641 werd beraadslaagd over het aanvullen van het plakaat van 1629 met bepalingen tegen de klopjes. De Synoden van Noord- en Zuid-Holland zonden weer hun rekestes in, maar de besprekingen vlotten niet. Amsterdam vond telkens een nieuwe reden tot uitstel en toen men 24 Augustus tot overeenstemming kwam, verklaarde Amsterdam, dat de begijnhoven van deze stad buiten de bepalingen tegen de klopjes ⁶⁾ vielen.

Plakaat 1641.

Nu Holland echter zover was, konden de Staten-Generaal op 30 Augustus 1641 het nieuwe plakaat tegen de katholieken vaststellen, waarin voor het eerst de klopjes speciaal werden

¹⁾ Knuttel, Toestand. I 173.

²⁾ T.a.p. I 177, 201.

³⁾ In Schoonhoven mochten de daar geboortige klopjes blijven, mits ze zich aangaven.

⁴⁾ Knuttel, Toestand. I 177, 201.

⁵⁾ Knuttel, Acta. V 255.

⁶⁾ Knuttel, Toestand I 145—148.

vermeld, daar „dagelijcks meer en meer werdt bevonden dat de Vergaderinge of t'samenvoeginge van seeckere soorte van ongehoude Vrouwpersonen (die men Klopsusteren of Kloppen noemt) de gemeene rust deser Landen seer schadelijck zijn, ende dat bij dezelve veele Pausselijcke superstitiën ende leeringen, bij de Placaten van Ons, en van de Staten der Provinciën, mitsgaders oock bij Keuren van sommige Steden in deselve verboden zijnde, worden gepleeght ende geoeffent, ende dat daerdoor de jonge Jeught, ende oock wel bejaerde Luyden van den wegh der waerheyt, op verkeerde en tegens Godts Woordt strijdende wegen werden verleyt". Zij mochten niet langer met meer dan twee samenwonen en kregen vier weken tijd om te verhuizen; bleven ze in gebreke, dan stond er vijftig gulden boete op voor de eerste maand en honderd gulden telkens voor de tweede en voor de derde maand. Tevens werd haar verboden iemand in de katholieke leer te onderwijzen of een niet-katholiek „in het stuck van sijne Religie te inquieteren ofte te verontrusten, op poene van daerover arbitralijcken gecorrigeert, ende oock gemulcteert te worden na gelegentheydt der saecken" ¹⁾.

Gerechtelijk onderzoek 1643.

Het plakaat werd 25 September 1641 in Holland afgekondigd, maar al spoedig klaagden de Staten-Generaal, dat het zo slecht werd nageleefd. Nadat de Hollandse Synoden op 10 Maart 1643 hun rekest bij de Staten van Holland hadden ingediend, werd het Hof aangeschreven en dit besloot een onderzoek te laten instellen door vier raadsleden. Het verslag over het onderzoek in Rijnland is bewaard gebleven. Aan de priesters werd daarbij een lange lijst van vragen voorgelegd; o.a. werd de vraag gesteld, hoeveel klopjes zij hadden, of zij haar verboden hadden te huwen, voorts of zij zelf of de klopjes catechismus-onderricht gaven ²⁾.

Vooraf de belofte van zuiverheid der klopjes was de protestanten een ergernis.

Tijdens het onderzoek van 1643 werd aan de klopjes telkens gevraagd, of zij de belofte van zuiverheid hadden afgelegd. Waar dit het geval was, wisten ze met handigheid daarop naar waar-

¹⁾ Kerkelijk Plakaat-boek. I 548.

²⁾ Knuttel, t.a.p. 149—155.

heid antwoord te geven; een antwoordde: „daervan vrij te wesen, aangaende de menschen; en 't geene aen Godt den Heer belooft hadde, niet gehouden was reeckeninghe van te geven”; anderen zeiden hetzelfde, maar meer bedektelijk ¹⁾. Tevens werd haar gevraagd, of zij godsdienstonderwijs gaven of kennis gaven van godsdienstige bijeenkomsten. Uit het onderzoek bleek, dat vooral de zeer talrijke klopjes te Gouda allerstoutmoedigst optraden; over haar werd medegedeeld, „dat sij onder anderen seggen dat wij Geusen alle eeuwichlijk verdoemt sijn; dat alle onse kercken sijn gestolen; dat onse preeckstoel op den duyvels cop staet; dat sij gelt geven aen kinderen om deselve tot het Pausdom te locken; dat veele onrusten maecken ende voeren dan de priesteren by deselve, die dan d'ontstelde seer lichtelijk verder afftrecken” ²⁾.

Na afloop van het onderzoek zond het Hof in December 1643 een brief aan de Staten van Holland, waarin werd bekend, dat tot nu toe de plakaten weinig hadden uitgewerkt; de laatste maatregelen tegen de kloppen werden ook „door verscheyde middelen geëludeert, ende de weringhe ende de affsonderinge derselve gestelt buyten effect, waerdeur deselve van dage tot dage noch meer ende meer toenemen, ende onder henluyden verscheyden vonden tot versterckinge ende voortsettinge van 't pausdom practiseren” ³⁾.

De klopjes beleefden in 1643 en 1644 een paar onprettige jaren, want in verschillende plaatsen trad men strenger tegen de katholieken op ⁴⁾. In Leiden werden drie klopjes verbannen; deze hadden reeds moeilijkheden gehad sinds enige jaren, maar nu was de maat blijkbaar vol. Naar aanleiding van de Leidse keur van 1640 was in 1641 huiszoeking gedaan bij de drie gezusters Hendrine, Hester en Machtelt van Santhorst en daarbij waren een altaar en andere kerkbenodigdheden gevonden. Aan een der zusters was toen door het gerecht bevolen alles op te ruimen en in haar huis geen Mis meer te laten lezen. Maar in

¹⁾ Van Lommel, *Bouwstoffen*. VII 345, 367, 369, 374, 376.

²⁾ T.a.p. VII 353. Voor de door mij op één plaats verbeterde tekst vgl. origineel in het Rijksarchief, Den Haag: „Crimineele Papieren 1643 en 1644”.

³⁾ Van Lommel, t.a.p. VII 90.

⁴⁾ Over een klacht van 3 Maart 1643 en strengere maatregelen in Delft: Van Berckel, *Priesters Delft*. 250 e.v. — Een klachtenbrief van de predikanten aan de burgemeesters van Amsterdam: Klönne, *Amstelodamensia*. 175 e.v. — Onderzoek in Muiden en Ankeveen: Van Lommel, *Bouwstoffen*. VIII 235 e.v. — Schwartzberg, *Groot Placaat-en Charterboek van Vriesland*. V 480.

November 1642 werd Hendrina en in November 1643 Hester beboet wegens de „Papistische exercitiën”, die hadden plaats gehad. In 1644 liep het spaak. De Heren van het gerecht waren 3 Maart gekomen voor een onderzoek en men had de heren buiten de deur laten staan; op straat hadden ze het gestommel kunnen horen en het open- en dichtmaken van sloten. Hetzelfde was het geval toen de schout drie dagen later weer was gekomen. Opnieuw gedaagd, meenden de klopjes, dat de schout toch niet zou kunnen zeggen een altaar of misgewaad te hebben gezien en ze wisten niet, dat het ongeoorloofd was kaarsen en beelden in haar kamer te hebben. Op de plaats waar vroeger het altaar stond, was nu een bed geplaatst en het kamertje was toch veel te klein voor een vergadering; bovendien kon de schout niet bewijzen, dat er sinds de laatste gegeven boete Mis was gelezen of was gepreekt, al had hij nog zo zijn best gedaan om haar daarop te betrappen. Tegen de tweede beschuldiging, dat zij ondanks de keur en het sinds Augustus 1641 uitgevaardigde plakaat der Staten-Generaal, die het samenwonen van meer dan twee klopjes verboden, bij elkaar waren blijven wonen, brachten ze in, dat ze drie zusters waren. Ze begrepen ook niet, waarom de naam „cloppen” op haar meer van toepassing was dan op andere ongehuwde vrouwen; als haar kleding niet beviel, wilden ze zich graag voegen naar hetgeen men haar hieromtrent volgens haar stand wilde voorschrijven. Gaarne gaven ze toe, dat ze de Heren langer hadden laten wachten dan haar lief was; maar de consternatie was dan ook groot geweest, want de ene zuster, die ziekelijk was, lag nog te bed. Het bezoek van de schout drie dagen daarna had zó vroeg plaats gehad, (volgens de schout was het kort na zeven geweest), dat bijna iedereen nog sliep. Men zou toch niet kwalijk nemen, dat „Eerlijke Dochters” op een dergelijke tijd geen mannen konden binnen laten. De vernuftige verdediging mocht niet baten. Het gerecht meende — en van zijn standpunt kan men het niet geheel ongelijk geven — dat lang genoeg geduld was geoefend; en de drie klopjes Hendrina, Hester en Machtelt van Santhorst werden, om wat haar goed recht was, voor zes jaar uit de stad gebannen, die ze binnen drie maal vier en twintig uur hadden te verlaten ¹⁾.

¹⁾ Hoogland, Drie klopjes. 69—76. — Te Leiden zijn nog een paar andere banvonnissen uitgesproken tegen klopjes, in wier huis de H. Mis gelezen was. Omstreeks 1650: Hensen, Vincent Stalpart. 8, 171—173. — Drie klopjes in 1655: Correctieboek Leiden. fol. 85.

De meer of mindere strengheid van optreden tegen de katholieken stond dikwijls in verband met politieke omstandigheden. Tegen het sluiten van de vrede wilde men de onderhandelende vijand niet ontstemmen door maatregelen tegen hen, maar toen eenmaal de vrede was gesloten en de Synoden klaagden over de toenemende stoutmoedigheid der katholieken, die met de vrede op meer vrijheid hadden gehoopt, kwamen ook de plakaten weer aan de orde. Toch was het plakaat der Staten-Generaal van 14 April 1649 niet anders dan een hernieuwing van dat van 1641 ¹⁾. Voor de klopjes bleef alles bij het oude.

Ondertussen ging alles zijn telkens terugkerende gang. De plakaten werden voor een groot deel niet uitgevoerd; de meeste regenten waren wegens hun libertijnse gezindheid niet te vinden voor strenge vervolging, de officieren waren omkoopbaar. Het hoofdresultaat was, dat de katholieken er veel last van ondervonden en geregeld betaalden voor een betrekkelijke vrijheid; ze mochten daarbij zuchten, maar voor het uitoefenen van hun godsdienst hadden ze wat over en niet weinig ook. Wie dat alles met lede ogen aanzagen, waren de predikanten; onvermoeid jammerden de Synoden en kwamen hun gedeputeerden een beroep doen op de Staten. De regenten hoorden dat beroep aan, ernstig en waardig, commissies werden ingesteld, het Hof werd aangeschreven en als het op het nemen van maatregelen aankwam, maakten ze gebruik van onze eigenaardige regeringsvorm, om besluiten op de lange baan te schuiven. Als de katholieken zich overigens stil en achteraf hielden en niet openlijk voor de dag kwamen, wilden de regenten hun niet te veel in de weg leggen. Van tijd tot tijd echter was de ontstemming groter en werden plakaten vastgesteld; daarna begon men van voren af aan.

Plakaat van 1655 op het testeren.

Zo ging het ook na 1649 ²⁾. Op een ogenblik werden de klachten tegen de katholieken zo veelvuldig, dat het Hof op dringend verzoek der Staten van Holland de 23e Juli 1654 verschillende „Consideratiën” inzond, waarin maatregelen tegen de katholieken werden voorgesteld. Een dier maatregelen was het onder

¹⁾ Knuttel, Toestand. I 250—252.

²⁾ Knuttel, Toestand. I 252 e.v., 257—270.

curatele stellen der kloppen „tot weeringe van alle onbehoorlijke Fundatiën”¹⁾.

De bedoeling hiervan was te voorkomen, dat geld of goederen langs een omweg werden vermaakt aan de kerk of katholieke instellingen. De rechtspersoonlijkheid daarvan was niet erkend; klopjes werden dus bij schenking en erflating dikwijls als tussenpersoon gebruikt. Ook waren zij zelf vaak schenkster of erflaatster. Zo begon klopje Neeltje Dirckx haar eigenhandig geschreven laatste wil: „Dit is mijn uutterste wil en begeeren van mijn tijteleycke goederen na mijn overlijden, also ick in mijn testament gemaect heb erfgenaemen Peternelletgen Dirckx of Trijntgen Claes, niet dat sij 't voor haer persoonen sullen hebben, maer uutdeylen aen diegeen dien ick bekeer”. Bedacht werden „onse vaer”²⁾ met een rentebrief van vijfhonderd gulden, „onse kerck” met een rentebrief van honderd vijftig gulden, „de coleege”³⁾ met een „beseegelt briefgen” van twee honderd gulden en met een obligatie van twee honderd gulden, een zekere Willem Gerretsoon van Schouten of zijn kinderen met twee obligaties van te samen acht honderd gulden, „elcke priester in Haerlem” met een rijksdaalder en de arme maagden met het huisraad⁴⁾.

De familie was met dergelijke testamenten niet altijd ingenomen, zeker niet als ze gereformeerd was. Juist gereformeerde familieleden werden in het testament nogal eens voorbijgegaan. Om dergelijke dingen te voorkomen werd nu in het nieuwe plakaat van Holland van 4 Mei 1655, dat 14 October door de Staten-Generaal werd overgenomen, bepaald, dat niemand over goederen mocht disponeren „ten behoeve van eenige van de voorschreve geseyde geestelijcke Persoonen, Kloppen, Nonnen, of andere Pausgezinde geordende Persoonen, hoe die oock genaemt soude mogen wesen”, evenmin ten behoeve van katholieke instellingen. Dergelijke testamentaire beschikkingen werden nietig verklaard en de goederen kwamen toe aan hen, aan wie ze volgens gewoonte en recht van dit land bij versterf zouden moeten toekomen. Ook werd bepaald dat de ouderlijke erfenis dergenen, die zich „tot eenige geseyde

¹⁾ Kerkelijk Plakaat-boek. I 606.

²⁾ Vaer = de priester-overste der vergadering.

³⁾ Waarschijnlijk een der seminaries te Keulen of te Leuven.

⁴⁾ Graaf, Levens. XXXV 459 e.v. — Andere gevallen: t.a.p. XXX 327—330, XXXV 450, 451. — Giudici, Aanvullingen Brielle. 314.

Geestelijcken staet sullen hebben begeven", na hun dood ab intestato toeviel aan de naaste familie. Hiermede werd dus ook aan de klopjes het recht ontzegd bij testament over haar eigendom te beschikken ¹⁾).

De plakaten van Holland en van de Staten-Generaal van 1655 waren reeds voorafgegaan door bepalingen van dien aard in Gelderland en Utrecht. De eerste provincie ontnam aan de klopjes het recht om te erven in 1640 ²⁾); een plakaat van 12 October 1652 had dit verbod laten vallen, maar 31 October 1655 werden de bepalingen der Staten-Generaal overgenomen ³⁾). Utrecht had reeds 17 December 1644 bij plakaat vastgesteld, dat katholieke ongehuwde vrouwen en kinderloze weduwen, hetzij al dan niet klopjes, niet zelf haar goederen mochten beheren; de overheid zou hiervoor een der naaste bloedverwanten aanwijzen en de naaste erfgenamen mochten daarop toezicht uitoefenen ⁴⁾). In de Staten van Holland werd naar aanleiding van het Utrechts voorbeeld 12 Maart 1649 over een plakaat op het testeren gesproken ⁵⁾), maar het kwam pas zes jaar later tot stand. Een Utrechts plakaat van 8 Mei 1656 nam nu de bepalingen van Holland weer over ⁶⁾), maar de voorschriften van 1644 bleven daarnaast bestaan tot 1785; van toen af gold alleen het plakaat van 1656 en de klopjes mochten bij haar leven weer zelf over haar goederen beschikken, al bleef het haar verboden deze te schenken aan geestelijke personen of doeleinden ⁷⁾).

Zeeland nam het plakaat op het testeren aan 12 November 1655 ⁸⁾), Groningen 28 Februari 1656 ⁹⁾).

Ondanks die plakaten werd later wel door de Provinciale Staten aan bepaalde klopjes op haar verzoek de bevoegdheid verleend testamentaire beschikkingen te treffen ¹⁰⁾).

Maar ook zonder verlof der Staten bleven klopjes testamenten maken en werden zij ook door anderen tot erfgenaam benoemd. Moeilijkheden ontstonden eigenlijk pas als de familie, die was

¹⁾ Kerkelijk Plakaat-boek. I 612 e.v.

²⁾ Zie hiervoor p. 191.

³⁾ Knuttel, Toestand. I 321 e.v.

⁴⁾ T.a.p. I 196.

⁵⁾ T.a.p. I 268.

⁶⁾ T.a.p. I 317.

⁷⁾ T.a.p. II 250 e.v.

⁸⁾ T.a.p. I 310. — Notulen van Zeeland. 12 November 1655.

⁹⁾ Hofman, Le Groz. 326, 330.

¹⁰⁾ Knuttel, t.a.p. I 289, 314; II 177 e.v.

voorbijgegaan, daarmede niet tevreden was. En dat was dubbel het geval, als deze niet-katholiek was. Het kon zelfs gebeuren, dat de familie aanspraak maakte op goederen, die een klopje slechts als tussenpersoon had bezeten ¹⁾. Er zijn dan ook verschillende processen geweest over zulke erfenissen, maar de moeilijkheid was altijd te bewijzen, dat iemand klopje was geweest. Men wees dan op de kleding, maar deze was niet uniform ²⁾, en van sommige klopjes was alleen te zeggen, dat zij eenvoudig waren gekleed. Wanneer de gedaagde partij als bewijs aanhaalde, dat de overledene tijdens haar leven kaart speelde in gezelschap van dames en heren, gereformeerd en katholiek, stelden de eisers daartegenover, dat klopjes meer dan anderen gezelschappen zochten. Men meende met behulp van het kerkelijk recht misschien meer doorslaande argumenten te kunnen leveren. Van Espen's „Jus Ecclesiasticum” werd er wel bij aangehaald en zijn uitspraak: „Denique certum est Beguinis potiori ratione dici posse ad statum etiam Ecclesiasticum pervenisse, quam filias, quas hodie devotarias sive spirituales dicimus”, werd door de eisers nogal vrij vertaald als: „vrouwen, die men in het Fransch des filles devotes en in het Duytsch geestelijke dogters, cloppen of quesels noemt” ³⁾. De tweeslachtigheid der klopjespositie kwam in deze processen uitstekend van pas. Kerkrechtelijk immers waren zij leken en zij behoorden dus niet tot eenige geestelijke staat, waarvan het plakaat sprak ⁴⁾. Tijdens een Fries proces over een Dominicaans derde-orde-klopje werden informaties ingewonnen bij het Hof van Vlaanderen, paters van verschillende staties en klopjes werden gedagvaard, een lijst van 98 vragen werd opgesteld, er werd onderzoek gedaan naar „Jesuietessen”; en daarbij stond aangetekend: „off die van de Jesuitze ordre 't votum wel driemaal repeteren moeten, voordat sij aen de order en de order aen haer is verbonden, volgens constit. van Gregorius XIV en off juffr. Elcoma dit votum oyt wel driemaal gerepeteert heeft” ⁵⁾. Het moet de heren rechters niet gemakkelijk zijn gevallen in zulke zaken thuis te raken en hun vonnis te vellen.

¹⁾ Meijer, Nopende het aerts-priesterschap. XLVI. 321—322, 324.

²⁾ Vgl. hiervóór, p. 115.

³⁾ Van Sasse van IJsselt, Benaming „klopje”. 139—142.

⁴⁾ Eschauzier, Twee processen. 90.

⁵⁾ Meijer, Dominicanen-statie Leeuwarden. 107—109. Vgl. hiervóór, p. 84.

Verbod van schoolhouden.

Een steen des aanstoots voor de predikanten was ook het schoolhouden der klopjes. Het geven van onderwijs werd reeds in de Hollandse plakaten van 1581, 1584 en 1589 indirect aan de katholieken verboden. Immers mannen noch vrouwen mochten onderwijs geven, tenzij zij „eerst behoorlijk ondersoght ende geadmitteert” waren door de overheid ¹⁾. De voornaamste plakaten verboden het geven van onderwijs niet speciaal aan de klopjes. Gelderland deed het in 1640, evenals in de plakaten van 1651 en 1652 ²⁾. Ook in de schoolreglementen van 1655 en 1725 voor de Generaliteits-landen werden o.a. de kloppen bij name uitgesloten van het geven van onderwijs ³⁾. Maar het plakaat der Staten-Generaal van 1641, dat voor het eerst maatregelen tegen haar nam in het biezonder, gaf alleen een verbod van godsdienstonderwijs en daarbij bleef het ⁴⁾. De predikanten echter klaagden steen en been over de kloppenscholen en drongen aan op maatregelen. Dat gold niet alleen de gewone scholen, maar ook de naai- en breischooltjes en de Zuid-Hollandse Synode te Leiden van 1649 vermeldde, dat de kloppen gewend waren „om, onder pretext van nayan en hantwercken, de jonghe kinderen de gronden des Pausdoms te leeren en haer vergift die teere gemoederen in te scherpen” ⁵⁾. Ten einde dit euvel te keren gingen burgemeesters en predikanten van Zwolle in 1671 alle katholieke naaisters bezoeken en verboden haar kinderen te leren naaien of kant maken op straffe van tien gulden boete ⁶⁾. Het ergste was wel, dat de predikanten meermalen de gereformeerden moesten vermanen hun kinderen niet naar klopjesscholen te laten gaan ⁷⁾.

De Zuid-Hollandse Synode te Dordrecht in 1647 bracht een algemene klacht naar voren over de talrijke kloppenscholen in ons land en hoopte, dat „ten laesten dit schadelick oncruit ende gedroght eens mag geweirt werden” ⁸⁾. De scholen deden deze

¹⁾ Kerkelijk Plakaat-boek. I 517, 523.

²⁾ Groot Gelders Placaet-boeck. II 301, 325, 337.

³⁾ Kerkelijk Plakaat-boek. I 483, II 495.

⁴⁾ Een poging ondernomen in 1728 bleef zonder resultaat: Knuttel, Toestand. II 140, 155 e.v., 174.

⁵⁾ Knuttel, Acta. VIII 114.

⁶⁾ Meijer, Nopende het aerts-priesterschap. XLV 188.

⁷⁾ Knuttel, Acta. VIII 235. — Philippona, Synodi Noord-Holland. 270. — Geerdink, Bijdragen Twenthe. 141.

⁸⁾ Knuttel, Acta. VIII 52.

uitspraak alle eer aan en vergingen niet. Een voorbeeld van die onuitroeibaarheid gaf de school der Jesuiten-klopjes te Kuilenburg. Deze school profiteerde van de omstandigheid, dat de stad buiten het Statengebied viel en alleen ressorteerde onder de graaf van Culemborg. De katholieken hadden hier tamelijk veel vrijheid, zoals ook in de in 1638 door De la Torre, Van Brienen en Heynot opgestelde beschrijving werd medegedeeld; de graaf raadde de predikanten zelfs lachende aan het volk liever door hun preken dan door geweld tot hun godsdienst over te halen ¹⁾). Dat later zelfs een paar kinderen van het Kuilenburgse hof een tijd lang op de kostschool vertoefden, wijst eveneens op een goede verstandhouding ²⁾).

Toch hadden de klopjes telkens moeilijkheden te overwinnen, want op den duur deden de predikanten hun invloed gelden, al was die niet blijvend. Tengevolge van hun optreden doorleefde de school reeds in het begin, in 1632, een moeilijke tijd, maar het Breve Chronicon Culemburgense kon tegelijkertijd vermelden, dat de school weer in welstand toenam ³⁾).

Van 1638 ⁴⁾ af werd in de Zuid-Hollandse Synode regelmatig over de kloppenschool van Kuilenburg geklaagd. In deze synoden waren ook de gedeputeerden der naburige particuliere Synoden van Utrecht, Gelderland en later Overijsel aanwezig en daar de kloppenschool kinderen uit verschillende provincies opnam, drongen deze gedeputeerden weer aanhoudend bij de Zuid-Hollandse collega's aan zich te beijveren bij de wereldlijke overheid om het kwaad te weren. Zo werd door de Gelderse gedeputeerde ter Synode van Leiden van 1639 meegedeeld „dat tot Cuylenburch een schoole van cloppen of Jesuytinnen, onder het beleyt ende catechesatiën van een Jesuytschen pater is opgerecht, daerdoor de afgoderije des Pausdoms seer wert gevordert ende de Gereformeerde kercke groote schade toegevoecht, vermidts aldaer den afgodischen dienst genoeg opentlijck geoeffgent wert, ende een schole geopent is voor allerley kinderen, daarhenen zelfs uut de naest gelege provinciën veele kinderen ter schoole gesonden werden, welcker getal alrede wel tot dertich is gecomen, versoeckende, dat met ijver daertegen

---

¹⁾ Hoogland, *Descriptio status* 1638. 200.

²⁾ Vgl. hiervóór, p. 151.

³⁾ Vgl. hiervóór, p. 152 noot 5.

⁴⁾ Knuttel, *Acta*. V 174, Syn. Delft.

hier mochte werden gegaen" ¹⁾). Van nu af gaat er bijna geen synode voorbij, of de school komt ter sprake en de classis van Buren, waaronder Kuilenburg viel, werd telkens aangemaand bij de bevoegde instanties stappen te doen tot opheffing der school. Maar jaren vergingen soms, zonder dat de klachten, dan om deze, dan om die reden, enig effect hadden en men moest constateren, dat „de gedaene devoiren niet so veele hebben geopereert, als men wel verwacht hadde" ²⁾). De Gelderse deputati wezen erop, dat zij zo weinig konden doen, omdat Kuilenburg viel buiten het gebied der Gelderse Staten; de Utrechtse gedeputeerden hadden zich gewend tot de Staten van Utrecht met het verzoek, dat deze hun invloed zouden doen gelden bij de graaf van Kuilenburg, maar aangezien deze lid was van de Gelderse Staten, meenden deputati dat deze meer zouden kunnen bereiken ³⁾). Als dan later verschillende Staten gevraagd worden om een aanbeveling bij de graaf, maken ze zich er onder een of ander voorwendsel van af ⁴⁾).

Het voortdurende aandrijven van de predikanten op afschaffing der school gaf zeker hachelijke momenten, maar werd geen oorzaak van definitieve opheffing. De klopjes pasten het gewone systeem toe, om wat door de voordeur uitging door de achterdeur weer binnen te laten. Het Breve Chronicon Culemburgense bericht, dat de graaf door toedoen der predikanten in 1648 een huis ophief, waar kinderen van behoeftige katholieken werden opgevoed; dit opheffen scheen een aanleiding te zijn om in 1649 twee andere scholen op te richten, alleen voor katholieke meisjes ⁵⁾). Het verwondert dan ook niet de Synoden van 1648 en 1649 ondanks de „opheffing" te horen klagen, dat er met betrekking tot de kloppenschool geen verbetering was te bespeuren ⁶⁾).

Maar de 11e Juni 1652 vaardigde de graaf een plakaat uit,

¹⁾ T.a.p. V 216.

²⁾ T.a.p. V 255 e.v., Syn. Gouda 1640.

³⁾ T.a.p. V 418, Syn. Brielle 1643.

⁴⁾ T.a.p. V 460, Syn. 's-Gravenhage 1644; VIII 157, Syn. Leiden 1649.

⁵⁾ Breve Chronicon Culemburgense, 5 (1648). „Puellae omnino 40, uno in contubernio, in Christiana fide ac moribus instructae; aliud puellarum contubernium in quo gratis per 30 annos educatae fuerant, adnitentibus ministris haereticis, magno egentiorum catholicorum luctu per Comitem sublatum est". 6 (1649). „Hoc anno magna tranquillitate peracta sunt omnia, et pie instructus conventus puellarum facile 40. Pro schola externa per factiones haereticorum sublata, erectae sunt aliae duae puellarum, non nisi Catholicarum".

⁶⁾ Knuttel, Acta. VIII 97, Syn. Delft 1648; 157, Syn. Leiden 1649.

waardoor men de verwachting kon koesteren, dat op den duur de Kuilenburgsche klopjes zouden uitsterven; hier werd haar namelijk verboden belofte van zuiverheid af te leggen en het klopjeskleed aan te nemen; zij die dit reeds hadden gedaan, mochten geen testament maken of over haar goederen beschikken¹⁾. Het gevolg van de eerste bepaling was, dat de klopjes niet meer te Kuilenburg maar elders werden ingekleed en daarna terugkeerden²⁾. Dit plakaat was tijdens de Zuid-Hollandse Synode van 1652 te Gorinchem blijkbaar nog niet afgekondigd, want enige leden werden afgevaardigd naar de drost, de heer Guesont, opdat deze spijkers met koppen zou slaan; de heren kwamen terug met de verblijdende boodschap, dat op bevel van de graaf een „rigoreus placcaet” ter perse was, dat bepalingen ook tegen de kloppenschool bevatte en inderdaad zou worden afgekondigd en geëxecuteerd³⁾. Het volgende jaar evenwel was nog geen verbetering merkbaar en de Synode besloot een ernstige brief te schrijven aan de heer Guesont⁴⁾, wat tot gevolg had, dat men in 1654 ten opzichte van de „insolentiën der cloppenscholen” verbetering kon constateren en ditmaal ontving de drost een brief om hem „vriendlijk te bedancken voor sodanigen Christelijcken ijver”⁵⁾. De handelingen der beide volgende synoden deelden mee, dat het „Pausdom” niet zo werd onderdrukt als men na de beloften van de heer Guesont had mogen verwachten, maar er was verbetering⁶⁾. In 1657 draaide de drost de rollen om en beklaagde zich in een brief aan de Synode, dat men weer niet tevreden was met de gang van zaken, en dat terwijl hij dusdanig zijn best deed, dat hij in 1654 nog een dankbrief had gehad⁷⁾. Van 1658 tot 1663 uitte de Synode jaar in jaar uit dezelfde klachten, maar stelde zijn hoop nu op de jonge graaf, die in 1659 meerderjarig was geworden en aan wie men de zaak zou voordragen; ongelukkigerwijze was hij ieder jaar óf niet óf slechts enkele dagen in Kuilenburg⁸⁾.

¹⁾ Van Hoeck, De Jezuiten-statie. 73 e.v. — Voet van Oudheusden, Beschrijvinge Culemborg. I 300. Volgens het overzicht van P. Borsaeus S. J. (bij Van Hoeck) was dit plakaat voor de eerste maal reeds uitgegeven in 1650.

²⁾ Van Hoeck, t.a.p. 74, 87 e.v.

³⁾ Knuttel, Acta. VIII 317, Syn. Gorinchem 1652.

⁴⁾ T.a.p. VIII 363, Syn. Brielle 1653.

⁵⁾ T.a.p. VIII 404, Syn. 's-Gravenhage 1654.

⁶⁾ T.a.p. VIII 461, Syn. Woerden 1655; 513 e.v., Syn. Dordrecht 1656.

⁷⁾ T.a.p. XI 29 e.v., Syn. Delft 1657.

⁸⁾ T.a.p. XI 96 e.v., Syn. Leiden 1658; 157, Syn. Gouda 1659; 196, Syn. Rotterdam 1660; 231, Syn. Gorinchem 1661; 262, Syn. Brielle 1662.

Eindelijk 9 Augustus 1663 verscheen weer een plakaat tegen de klopjes, waarbij haar ook het samenwonen verboden werd ¹⁾. Daarmee hielden de klachten echter niet op ²⁾, totdat de Synode van 1668 te Leiden van de beste verwachtingen werd vervuld, want de gedeputeerden waren zeer beleefd door de Raad van de graaf ontvangen en alle reden tot klagen zou worden weggenomen. Men had reeds gehoord, dat de namen van alle kloppen moesten worden opgegeven; ook waren „de bekende cloppenschole ende andere bijscholen van cloppen” geweerd en er was verboden nog gereformeerde kinderen aan te nemen. De graaf ontving een dankbrief ³⁾. Ook het Breve Chronicon Culeburgense maakte melding van het plakaat, maar voegde er bij, dat de kracht ervan allengs verslaptte, want de magistraten talmde met de uitvoering ⁴⁾. Het jaar 1670 verhaalde men weer „eenige verscheyde staelties van enorme stouticheden” ⁵⁾ en in 1671 volgde de bekentenis, dat men had gepoogd het kwaad te besnoeien, maar het was onmogelijk de kloppen en priesters te weren ⁶⁾.

Het vermoeden zal wel niet onjuist zijn, dat het betrekkelijk ongemoeid laten der klopjes te danken is geweest aan geldelijke opofferingen; ook de Jezuïeten, onder wie zij stonden, bleven niet kosteloos te Kuilenburg ⁷⁾. Toepassing der maatregelen bleef bovendien niet altijd achterwege; in de tijd van Pater Brekevelt (1684—1708) moesten de klopjes, ook die van de wereldheer, die na 1652 waren ingetreden, ieder een boete van 50 gulden betalen ⁸⁾; later in 1724 werd haar 150 gulden boete opgelegd, wegens samenwonen, maar deze werd haar ten slotte kwijtgescholden ⁹⁾.

Sinds 1671 scheen de Zuid-Hollandse Synode de moed te hebben verloren, de klachten verminderden en alleen de corresponderende Synoden stelden nog belang in de school; ¹⁰⁾

¹⁾ Voet van Oudheusden, Beschrijvinge Culemborg I. 300 e.v.

²⁾ Knuttel, Acta XI 355, 364, Syn. IJsselstein 1665; 387 e.v., Syn. Dordrecht 1666; 415, Syn. Delft 1667.

³⁾ T.a.p. XI 449 e.v., Syn. Leiden 1668.

⁴⁾ Breve Chronicon Culeburgense. 13. „Hoc anno Culeburgi in Virgines devotas latum edictum, sed ejus rigor paulatim evanuit, Magistratibus illud executioni dare differentibus”.

⁵⁾ Knuttel, Acta, XI 530, Syn. Schiedam 1670.

⁶⁾ T.a.p. XI 568, Syn. Gorinchem 1671.

⁷⁾ Van Hoeck, De Jezuïeten-statie, 75 e.v., 89.

⁸⁾ T.a.p. 74.

⁹⁾ T.a.p. 89.

¹⁰⁾ Knuttel, Acta. XV 77, 78, Syn. Woerden 1674; 117, 119, Syn. Leerdam 1675; 171, Syn. Dordrecht 1676; 212, 218, Syn. Delft 1677.

Gelderland deelde te Leiden in 1678 mee, dat in de Gelderse Synode ieder jaar klachten voorkwamen over de kloppenschool te Kuilenburg en vroeg of „die saek hier in actis noch levendigh was”. Het antwoord luidde, dat „die saeke hier dood was”, en dat uit Kuilenburg geen nieuwe klachten waren gekomen ¹⁾.

Inmiddels telde de school leerlingen uit allerlei plaatsen van het land, zoals het „Cost Boeck” getuigde ²⁾. Met bewonderenswaardige volharding had de Synode de strijd gestreden, doch de stiller maar niet minder taai volhoudende klopjes hadden hem gewonnen.

Verbod van klopjeskleding.

Voorzover de plakaten speciaal tegen de klopjes waren gericht gaven ze voorschriften omtrent het samenwonen, het geven van godsdienstonderwijs en het testeren. In enkele plaatsen schijnt men bovendien het dragen der klopjeskleding te hebben verboden. Rovenius schreef in zijn verslag van 1642 naar Rome, dat men het jaar tevoren had gepoogd de vergadering te Haarlem te verstrooien en de maagden te dwingen haar kleding te veranderen, maar dank zij geld en goede woorden waren ze tot nu toe met rust gelaten, evenals twee andere maagden-vergaderingen in die stad ³⁾.

Later schreef De la Torre in 1656 over een dergelijk verbod in de stad Utrecht; volgens zijn verslag werd dit edikt 8 December 1655 uitgevaardigd en daarbij werd het verblijf in de stad ontzegd aan vreemde kloppen, terwijl de in Utrecht geboren klopjes haar naam en woonplaats moesten opgeven en bevel kregen zich anders te kleden volgens haar stand ⁴⁾. Het Groot Utrechts plaacaatboek vermeldt wel een keur van 28 November 1655 ⁵⁾, waarbij „buitencloppen” werden uitgewezen en aan de Utrechtse klopjes werd bevolen haar naam bekend te maken „ter Secretarije deser Stad”, om dan „te ontfangen sodanigen ordre, als haar zal werden gegeven”. Maar hier wordt over kleding niet

¹⁾ T.a.p. XV 239. Syn. Leiden 1678.

²⁾ Vgl. hiervóór, p. 151.

³⁾ Brom, Missie-verslagen 1635—1645. 36. Waar Rovenius in dit verslag p. 27 over een kledingverbod sprak in het algemeen, heeft hij ook daar waarschijnlijk het oog op Haarlem gehad. Een algemeen geldend verbod is niet bekend.

⁴⁾ Van Lommel, Relatio de la Torre. X 124, 127.

⁵⁾ Groot Utrechts Placaatboek. III 469.

gesproken en een plakaat van 8 December geeft het plakaatboek niet. Toch schreef ook Petrus a Matre Dei in zijn Clara Relatio van 1658, dat de Utrechtse magistraat kort geleden (nuper) aan de klopjes had voorgeschreven in het openbaar een kleding volgens haar stand te dragen. Dit deden zij nu, maar thuis gekomen trokken zij haar klopjeskleed weer aan. De schrijver opperde de veronderstelling, dat de predikanten en andere protestanten hoopten de meisjes hierdoor eerder tot een huwelijk te bewegen ¹⁾).

Plakaten met een andere inhoud dan die van 1641 en 1655 werden later tegen de klopjes niet uitgegeven; wel werden ze van tijd tot tijd hernieuwd.

Bij het beoordelen van de onderdrukking der katholieken kan van één kant zeker worden gewezen op een neiging bij de regenten, de katholieken een gedeeltelijke vrijheid van godsdienstuitoefening toe te staan, zodat het niet-uitvoeren der plakaten oogluikend werd toegestaan. Het klinkt verzachtend, als men hoort, dat zwaardere straffen en geregelde vervolging konden worden afgekocht en dat men op die wijze toch in de gelegenheid werd gesteld zijn godsdienstplichten te vervullen; maar het opbrengen van grote sommen geld was een voortdurende en schrijnend onrechtvaardige druk. Bovendien was men ondanks die belasting nooit zeker; telkens kwamen, om welke reden dan ook, tijden van vervolging voor, terwijl deze in sommige plaatsen of provincies heviger was dan in andere.

Meer dan anderen hadden de klopjes haar geldelijke offers te brengen en stonden ze bloot aan de vexaties verbonden aan gerechtelijk onderzoek en de gevolgen daarvan, al waren deze dikwijls van tijdelijke aard; zij hadden zich te onderwerpen aan huiszoeking, verbanning, boete en één maal werd zelfs melding gemaakt van gevangenisstraf ²⁾). In de plakaten werden zij met

¹⁾ Petrus a M. D., Clara Relatio. 91.

²⁾ Dupac de Bellegarde, Histoire abrégée. (1765) 261 e.v.; (1852) 190. — Knuttel, Toestand. I 328.

Te Groningen werd in 1686 een klopje gevangen gezet en later vrijgelaten, tegen een boete van vierhonderd gulden, omdat ze gezorgd had voor de doop van een kind van haar broer.

Het strenge optreden tegen de katholieken in deze tijd stond in verband met de opheffing van het edikt van Nantes. Uitvoering en hernieuwing van plakaten tegen de katholieken hingen voor een deel af van maatregelen, die in katholieke landen tegen de protestanten werden genomen. Vgl. Knuttel, Toestand. I 119 e.v., 284 e.v. 289 e.v., II 91—99.

de priesters onderscheiden van de overige katholieken. Tot een eer mochten zij zich dit rekenen, want het hield de erkenning in van haar toewijding voor een doel dat haar heilig was, een toewijding, die oorzaak werd, dat zij meer dan anderen in de eerste rijen mochten staan in de taaie strijd voor de verdediging van het katholicisme.

BESLUIT.

DE LAATSTE KLOPJES.

In de tijd van onderdrukking der katholieken hebben de klopjes een belangrijke rol vervuld. Toen echter de negentiende eeuw grotere vrijheid meebracht, zodat allengs actieve kloostercongregaties ontstonden, betekende dit tegelijkertijd de dood voor het klopjesinstituut.

Toch zijn er klopjes geweest tot ver in de negentiende en zelfs tot in de twintigste eeuw toe. Vooraanstaande mannen uit die tijd hebben in hun jeugd nog haar zorg ondervonden. Schaepman's kindermeisje was een klopje ¹⁾, Alberdingk Thijm deed zijn eerste H. Communie, nadat hij daartoe was voorbereid door klopje Leentje van den Berg ²⁾ en Pater van Meurs had blijvende, maar niet de beste herinneringen aan Zuster Kaatje, een der laatste klopjes te Nijmegen. Hij herinnerde zich zijn eerste bewaarschoolonderwijs:

„Wij zaten daar — een vijftigtal
Recruten van zes, zeven jaar —
Op houten bankjes laag en smal
Als metselstenen aan elkaar.
Wij zaten daar te koekeloeren;
Wij mochten er geen vin verroeren
Noch tong, tenzij op hoog bevel
Der snuifdoos van de mamesel:
Klop, klop! Nu in de handen klappen;
Klop, klop! Dan met de voeten trappen;
Nu draaien met het hoofd in 't rond;

¹⁾ Persijn, Schaepman. I 24.

²⁾ Alb. Thijm, J. A. Alberdingk Thijm. 28

Dan tellen, spellen, bidden, zingen
Op hoogen toon en uit één mond,
Dat hooren mij en zien vergingen.
Och, och! wat heb ik vaak gedacht:
Dat vaders jas mij passen mocht!
Hu! 'k zie haar nog, die schoolmatres
Met neepjesmuts en grijze bles,
Met spitsen neus en ronden bril" ¹⁾.

Voor haar leerling, die eens meikevers in haar stoof had gestopt, werd iedere schooldag er een „van gramschap en ellende”. Maar het ergste was, als ze hem 's Zaterdag een plaatje gaf voor goed gedrag en hem in het bijzijn van zijn moeder aller-vriendelijkst goedendag zei met:

„Een kus nog op mijn wangen toe,
En mij haar „liefje” noemde en „hartje”.
Die valsche kat! door zulk een streek
Kreeg zij mij weer in de andere week,
Of liever — kreeg zij weer haar kwartje!”

Dit klopje had blijkbaar de liefde van de jeugd niet kunnen winnen! op haar oude dag riepen de Nijmeegse jongens haar na: „Zuster Kaatje hangt aan een draadje” ²⁾.

Zo was het niet met het laatste klopje van Amsterdam, Helena Hillegonda van den Berg; Amsterdamsen, die haar nog gekend hebben, spreken met veel waardering over haar en bij Alberdingk Thijm stond ze in de gunst. Over haar schreef hij: „Ja, zij was allerliefst — met haar net kostuum: zwart laken en wit gesteven katoen, neteldoek en gaas voor halsdoek, manchetten, boezelaar en gepijpt mutsjes. Gij hadt haar gang en handgebaar moeten zien, als zij, in het eerste tijdperk van haar carrière, door de kerk trippelde en voor het altaar knielde, in dat oogenblik niet met de vroomheid eener *devota*, maar met de kordaatheid eener kosteres, om eenig goud-en-zijden ornament voor het antependium te spelden! Geen wonder, dat ze met dat

¹⁾ Van Meurs, Rijm en Zang. 3. In „Rijm en Zang” blijkt niet, dat dit versje over een klopje gaat; maar men denkt daar aan een gewone schoolmatres. Volgens het „Gedenkboek” van P. Meijer, die Zuster Kaatje ook gekend heeft, sloeg het echter op haar. Zie hieronder, noot 2.

²⁾ Meijer, Gedenkboek. 1803—1910. 489. 495.

Helena Hillegonda van den Berg

jente keursjen, die schitterende oogjens, dat oprechte voorhoofd, nog blanker door het zwarte klopjens-tipjen, die fijne handen, waar een gouden ring aan blonk, en dat zilveren kruisjen op den hagelwitten halsdoek, als het *mooye klopjen* werd aangeduid. Zij kwam uit het „Maagdenhuis”. Zij kon van alles: handig naayen, breyen, stoppen en mazen; zij kon ook zingen, met nadruk voorlezen en voor „leerares” spelen. Dat heeft ze dan ook jaren gedaan. Zij vond er meer voldoening in schoolbengels als de tijdgenoten van den ondergeteekende den Roomschen Katechismus te leeren . . . . ., dan te luisteren naar de praatjens der *jeunesse dorée* van die tijd, haar (met waarheid toch) in-fluisterende, dat zij het mooiste weeskind der hoofdstad was”¹⁾.

Mocht Leentje van den Berg de 21e November 1864 een gedicht van Alberdingk Thijm aanbieden op het gouden feest van klopje Aleydis Schinkenboom²⁾, voor haarzelf wilden de Amsterdammers in 1872 niet achterblijven. Wel schijnt dit enige moeilijkheid te hebben gegeven en was het „niet geheel gegaan zonder horten en stooten”. De elkaar opvolgende pastoors der Franse kerk³⁾ waren niet allen ingenomen met de regel, „waaraan dit Amsterdamsche vrijeschuttertjen zich gebonden had”. Zij was nog de enige overgeblevene der oude klopjes, schreef Alberdingk Thijm en „zij was vol van haar en der haren verleden. Aan haar „regel” viel dus moeilijk te tornen. Maar zij was gevoelig. Toen dus haar naaste Overheid eene aanmerking en een wensch uitsprak, gaf ze haar demissie, liever dan ongehoorzaam te zijn: zelfstandig als een amsterdamsche, onderdanig als een „begeven” maagd. Maar oogenblikkelijk nam zij (met de vrijheid, die klopjens en begijntjens zich voorbehouden) een anderen regel aan en stierf als dochter van den Derden regel des H. Dominicus. Zij bleef echter haar zwarte kleed dragen; maar is in 't wit, gelijk het een zuster van Fra Angelico paste, begraven”⁴⁾.

Hoe men ook over die regel dacht, haar oud-leerlingen wensten haar te huldigen. Alberdingk Thijm schreef een ge-

¹⁾ Alberdingk Thijm, Op het Hof. 18 e.v. Hier is een bladzijde aangehaald van Jos. Alb. Alberdingk Thijm.

²⁾ T.a.p. 17, 21 e.v.

³⁾ Parochie van de H.H. Petrus en Paulus. N. Z. Voorburgwal bij het Spui. (thans opgeheven).

⁴⁾ Alberdingk Thijm, Op het Hof. 20. De 11e December 1867 werd „kloppie Leentje” aangenomen als novice der Dominicaanse derde orde in de kerk van St. Thomas van Aquino. (het Torentje). Zie: Meijer, Gedenkboek, 272.

dicht, dat bij de feestviering op het Begijnhof werd „opgezegd door de Jongejufvrouw Gertrude Girolodi, strooistertjen”, die als een van haar laatste leerlingen het woord deed voor de overigen en haar daarbij een gouden rozenkrans en een zilveren snuifdoos overhandigde:

„Als zinnebeeld van dit uw feest,
En als getuige van den geest,
    Waarmeê wij U omringen,
Neem, Klopjen-lief, dees gouden kroon ¹⁾,
Die hartlijk U wordt aangeboôn
    Door ons, uw feestelingen.

Dat 's voor de ziel! naar neem daarbij
't Geschenkjen, dat U welkom zij,
    Om 't zintuig op te wekken:
Gebruik ze beiden, jaren lang, —
Tot dat U de Englen met hun zang
    Naar 's Heeren Hemel trekken!” ²⁾

Bij klopjes heengaan, bijna tien jaar later wijdde Alberdingk Thijm haar een laatste versje, waarin hij haar en haar voorgangsters herdacht:

„Zet, Petrus, zet nu wagenwijd
    De Hemelpoorten open,
Opdat uw klopjen binnenrijd'
    Naar 't wit van al haar hopen:
Die sestig jaren, dag aan dag,
    In d'eedlen roep volhardde;
Zij redde meê de Roomsche vlag;
    Zij, laatste van de garde!
*Zij leefde in 't zwart, en stierf in 't wit ³⁾,
    Bleef God en menschen dienen.
Nu staat dit klopjen in 't gelid
    Naast.... Thomas van Aquinen!

---

¹⁾ Nl. een rozenkrans.

²⁾ Alberdingk Thijm, t.a.p. 25—26. Hier is het versje in zijn geheel te vinden.

³⁾ Vgl. hiervóór, p. 209.

Zie, ginds verdringt zich op haar pad,
 In 's Hemels hoogste wijken,
 De bloem der maagden onzer Stad,
 De Blesens en Noortdijcken!*

Nu staat zij voor Gods aangezicht,
 En met een traan in de oogen,
 Terwijl ze een blik naar de aarde richt,
 Dien wij ontmoeten mogen,
 Roept ze uit: „Haal, Vader, ze allen hier,
 Die 'k ooit mijn zorgen wijdde;
 Zij meenden 't goed, op hun manier;
 Zij zien nu, waar ik Bruiloft vier':
 'k Verzoek ze op 't Hooggetijde" 1).

Met weglating van enkele regels 2) vond dit gedachtenversje een plaats op het bidprentje en het tekent de aardige verhouding tussen het klopje en haar leerlingen, dat een van deze laatsten, Mejuffrouw Maria Giroldi, dit in 1934 nog uit het hoofd kende.

In Overijssel schijnen zeer lang klopjes te hebben bestaan; de laatste te Hengelo overleed in 1932 3).

Tilburg kende in 1918 nog veertien St. Norbertus-kwezels op het Goirke 4). Een der laatsten, Johanna M. Biezemortels, overleed 17 Maart 1932; volgens een bij die gelegenheid geschreven krantenartikel was met haar echter nog niet de laatste der „Norbertus-zusters" heengegaan 5).

Ook de Oud-Katholieken hebben in de negentiende eeuw hun klopjes nog gehad. Het lag voor de hand, dat bij de scheiding in het eerste kwart der achttiende eeuw de geestelijke dochters haar pastoor volgden. In de gemeente van Sinte Gertrudis te Utrecht waren ze zeer talrijk; de laatst levende hier was Maria Theresia Boes, die in Mei 1842 haar gouden jubelfeest vierde, waaraan een brochuurtje met „Jubelzangen" de herinnering bewaart 6). Zij overleed 1 Januari 1845 7). Een bidprentje van

1) Alberdingk Thijm, t.a.p. 27.

2) De tusschen * * geplaatste regels vielen weg.

3) Van Helvoort, Klopjes Twente. Overdruk 11 e.v..

4) Van Miert, Kwezels. 80.

5) Bidprentje en krantenartikel in Abdij van Berne, Heeswijk.

6) Jubelzangen.

7) Bidprentje. Oud-Katholiek Museum. Utrecht.

een ander oud-katholiek klopje vermeldt de dood van Alida Groet, de 17e Mei 1853, te Aalsmeer ¹⁾).

Deze laatste klopjes en kwezels waren de overlevenden van een wegstervend geslacht. Het instituut zelf was ten dode opgeschreven. Bij de geestelijkheid verminderde waarschijnlijk de waardering, naarmate de actieve kloostercongregaties zich konden ontwikkelen. Alberdingk Thijm wees in het voorbijgaan op de niet onverdeelde sympathie. De reden daarvan gaf hij niet op, maar deze valt te vermoeden. Aan het instituut als zodanig kleefden fouten en nieuwe instellingen waren in wording; al was het eerst slechts schoorvoetend, geleidelijk aan werd door de Regering het recht erkend kloostercongregaties op te richten.

De oprichting der vrouwelijke congregaties staat niet geheel en al los van de geschiedenis der klopjes. Wel was het de bedoeling der stichters en stichteressen te komen tot het kloosterleven en ook *als gemeenschap* te werken voor een gezamenlijk doel — dat was een wezenlijk verschil met de klopjesvergadering —, maar de toestand onder Koning Willem I was niet van dien aard, dat men vrij tot kloosterstichting kon komen. Vandaar dat ook het leven van deze eerste kloosterzusters doet denken aan het klopjesleven-in-vergadering, dat echter nu, anders dan in de zeventiende en achttiende eeuw zich kon ontwikkelen tot normaal kloosterleven.

Zo droegen de eerste Zusters van Amersfoort van 1822 geen geestelijk kleded, — dit namen zij pas aan in 1846 — en zij lieten zich „juffrouw” noemen, maar wel legden zij kloosterge-
loften af ²⁾).

De eerste Zusters van Liefde der Congregatie van Onze Lieve Vrouw te Tilburg kwamen van het Begijnhof te Hoogstraten in België in 1827 naar Engelen bij Den Bosch, maar in 1832 vestigden zij zich voor goed te Tilburg ³⁾. Zij droegen dezelfde kleding als te Hoogstraten en werden „Zuster” genoemd, maar kloostergeloften legden zij pas af sinds 1834, hoewel uit voorzichtigheid de woorden geloften en professie in de eerste voorlopige Regelen niet mochten worden genoemd ⁴⁾. Haar dag-orde verschilde niet veel van die der klopjes ⁵⁾.

¹⁾ Bidprentje. Oud-Katholiek Museum, Utrecht.

²⁾ Kronenburg en Boomaars, Congregatie Tilburg. 15.

³⁾ T.a.p. 14 e.v.

⁴⁾ T.a.p. 24—26, 34.

⁵⁾ T.a.p. 155—157.

De latere Dominicanessen van Voorschoten hadden haar ontstaan te danken aan twee Rotterdamse klopjes; deze hadden naar een klooster gezocht in België, maar waren onvoldaan teruggekomen. Op raad van Pater Raymundus van Zeeland O.P. richtten ze in 1835 een naaischooltje op te Rotterdam en bezochten zieken. Ofschoon ze sinds 1836 in huis het ordekleed droegen, waagden ze zich er pas in 1842 mee buitenshuis; dit werd zo vreemd gevonden, dat de burgemeester bij de pastoor, P. Raken, kwam vragen, wie haar verlof had gegeven tot het openlijk dragen van een geestelijk kleed, waarop de pastoor antwoordde met de vraag, of er een wet was, die aan vrouwen een bepaalde mode voorschreef ¹⁾.

Ook in Tiel legden in 1838 twee Dominicaanse klopjes zich toe op het geven van bewaarschoolonderwijs en op ziekenverpleging. Gebrek aan inkomsten en het uitbreken van typhus in 1842, waardoor haar schooltje verliep, dwongen haar dit leven op te geven. Maar beiden keerden in 1855 terug, begonnen een gemeenschappelijk leven, waarbij anderen zich aansloten. Wegens overgrote armoede kwam deze gemeenschap pas tot bloei, toen ze werd opgenomen in de Congregatie van Voorschoten ²⁾. Zo is ook bij de Dominicanessen een snelle ontwikkeling van een soort klopjes- tot kloosterleven waar te nemen.

Het is natuurlijk niet de bedoeling uit deze vluchtige en enigszins willekeurige gegevens van enkele der opkomende Nederlandse kloostercongregaties een direkt verband tussen deze congregaties en het oude klopjes-instituut te willen aantonen. Maar er is toch te wijzen op een zekere overeenkomst tussen het klopjesleven-in-vergadering en het eerste begin der actieve vrouwelijke kloosters in ons land, waar soms de wereldlijke kleding, dan weer het ontbreken van kloostergeeloften, en ook het werk, dat zij verrichtten, aanvankelijk geen groot verschil te zien gaven met het klopjesleven.

De klopjes-instelling ontstond in een tijd, toen èn kerkelijke èn staatkundige redenen zich verzetten tegen actieve vrouwen-congregaties. De kerkelijke bezwaren waren in de loop der tijden geheel vervallen, de staatkundige verminderden in de negentiende eeuw gaandeweg en daarom konden toen de groepen van vrouwen, die om wille van een godsdienstig doel

¹⁾ Meijer, Gedenkboek. 489—491.

²⁾ T.a.p. 491—492.

samenwoonden, zich ontwikkelen tot echte kloosterlingen, wier voorschriften en gebruiken echter in vele opzichten met de regels der klopjes overeenkomen, en die voor een deel ook eenzelfde taak op zich hebben genomen.

Nieuwe tijden waren weer aangebroken. Klopjes en kwezels hadden uitgediend. In de tijd van druk zijn zij in al haar teruggetrokken eenvoud van grote invloed geweest. Menigeen liet zich meesleuren door zijn tijd en trok zich om wille van eer of voordeel van de Kerk terug; er was ruggegraat nodig om katholiek te blijven. Maar de klopjes stonden met een dapper hart voor haar overtuiging op de bres en toonden de kracht van het verachte katholicisme in haar onbaatzuchtige liefde en zich zelf vergetend werken voor tijdgenoot en nageslacht.

BIJLAGE I.

Brief van W. van Dalennoort. Paasdag 1727. (Stukken Dalennoort, Archief O. B. C., tijdelijk in Rijksarchief, Den Haag).

„Ma Tres chere Fille,

Voicij votre velum, lequel j aij beni, en lisant les prieres, lesquels les Eveques sont accoutumez de dire, lorsqu'ils recoivent quelques filles dans l'etat des Vierges, qu'ils consacrent a Dieu. L'autorité d'Archidiacre me donne ce pouvoir.

Je vous prie de considerer le haut degré de perfection, auquel l'eglise veut, que les Filles consacres a Dieu doivent aspirer; parce qu'on benît meme leurs habits en priant Dieu, qu'elles soient saintes en leurs vetements; detachez du monde; et ensevelies avec Jesus Christ.

Il faut, que le monde ne vous voit pas; nij que vous voijez le monde.

Le velum singnifie aussi, que votre vie doit etre cachée avec Jesus Christ en Dieu, ce qui sera suivi de la glorieuse apparation, dans la quelle nous paroitrans, apres un moment, avec le meme Jesus Christ.

Il me semble, que le velum fait voir, que les vierges sacrés ne doivent faire rien, ou dire quelque chose, qui ne convient pas a une personne, qui s'est offert elle meme entierement a Dieu. C'est pourquoy, que je' approuve fort la coutume de n'etre jamais sans cet habit sacré; cela donne comme une exhortation continuelle pour la modestie, pour le silence etc.

Voila, ma tres chere fille, les pensées, qui me sont tombées dans l'esprit, vous les approuverez plus que le langage, dans le quel elles sont mises dans la papiere.

Soijez persuadée de mon désir pour votre sanctification. Soijes saintes, comme Dieu est Saint. Totus figuratur in corde, qui pro nobis fixus est in cruce.

Je suis avec une sainte et perseverante affection en Jesus Christ notre epoux

Le jour de paque
1727.

Ma tres chere Fille
Votre pere W. v. Dalennoort".

BIJLAGE II.

II-a.

Tekst der professie van een Dominicaans derde-orde-kloppje, Geliana van der Lely te Leeuwarden, op 2 Februari 1713. (Meijer, Dominicanenstatie Leeuwarden. 107 e.v.).

„Ter Eeren van Godt Almachtigh den Vader, den Sone en den H. Geest, de H. Maget Maria ende den H. Vader Dominicus, Juliana van der Lely doe mijn Professie en belove voor U, Pater Antoninus Cloche, Meester generael van de H. Ordre der Preekheeren ende voor u, Pater Florentius Philippi, Missionaris ende directeur van de Ordre der penitentie van den H. Dominicus in Frieslandt, dat ik voortaan begeere te leeven naer den regel ende forme van leven der Broeders ende Susters van deselve Ordre der poenitencie van den H. Dominicus totter doot toe”.

II-b.

Belofte-formule. (Schoenius, De Weg. (1676) 78; (1685) 77).

„O Lieve Jesu, mijn Heer en mijn Godt, al ben ick niet waerdig een Bruydt van u te zijn, betrouwende nochtans op uwe oneyndelijke barmhertigheydt, soo belof ick aen uwe opperste Majesteyt, in de tegenwoordigheydt van de suyvere Maget Maria en alle Godts lieve Heyligen, mijne Suyverheydt, dat ick die sal onderhouden alle de dagen mijns levens (ofte tot die tijdt toe, noemende den dag) ¹⁾ daerom bid ick ootmoedelijck uwe Goddelijcke goedtheydt, dat ghij door de verdiensten van uw dierbaer Bloedt en Passie dese belofte belieft te aenveerden tot een geestelijcken Brandt-offer en mij believe te geven gratie om die te volbrengen, gelijk ghij mij gratie gegeven hebt om die te beginnen. Amen”.

II-c.

Belofte-formule. (Onderwijzingen. XVI e.v.).

„Ik N., steunende op de genade van Jesus, door dewelke hij, voor ons strijdende, heeft gezeyt: „„Betrouwt, ik heb de weirelt overwonnen””, verloochene de weirelt, en wil mij geestelijcker wijze besnijden om het Rijke Gods, alwaer het beter is te wonen eenen dag, als duyzent in de tenten der zondaers. Zoo dan, ik belove mijne maegdelijcke zuyverheydt, en verbinde mij zelve aan Jesus Christus den Bruydegom der Maegden, om hem getrouw te zijn tot' er doot, Ik verloochene ook aan alles dat is strijdende tegen de zeggbaerheydt der Maegden, daertoe verzoeke ik den bijstant van d'Alderheyligste Maget Maria, Koninginne der Maegden, van den H. Joseph, etc. en van alle Gods lieve Heiligen”.

¹⁾ Dit, wanneer de belofte voor een bepaalde tijd gegeven wordt.

„Hierop zegt den Biechtvader: „„Et ego, tamquam minister Ecclesiae Dei ejus nomine hanc tuam promissionem et votum accepto et approbo in nomine Patris, et Filii ✠, et Spiritus Sancti. Amen””. Dat is: „„En ik, als dienaar van de Kerke Gods, neme aen in haeren naem en keure goedt deze uwe belofte aen Godt gedaen, In den naem des Vaders, en des Zoons, en des heyligs Geests. Amen””.

In de „Onderwijsingen of Maniere van leven voor de Geestelijke Dochters van het Oratorie” p. 12 e.v. is na: „de Alderheyligste Maget Maria Koninginne der Maegden” ingelast: „van den H. Philippus Nerus”.

II-d ¹⁾.

Belofte-formule, geschreven door W. Dalennoort, pastoor der Oud-Bischoppelijke Clerezij in Den Haag. (Stukken Dalennoort, Archief O. B. C., tijdelijk in Rijksarchief, Den Haag).

„Euwige en Heerlijke God, Heere Jesu, Soon des Vaders en Bruydegom der menschen; ik verstout mij om mij heden voor den Troon uwer heerlijkheit neder te werpen, en mij aan ú met alle nederigheid voor altijd over te geven en opdragen.

Ik beloof, Kuyse Bruydegom, dat ik uwe voetstappen navolgende, alle de dagen van mijn levensloop in suyverheit na ziel en lichaam U sal dienen.

Dit is uwe gaave, almogende Behouder; gij hebt mij daartoe getrocken, ingevende een genoegen en vermaak in de suyverheit, die onijndelijk in ú is, en uw wesen selfs.

Hoe kan ik u genoegsaam voer dese treckinge, die niet en hout van vleesch en bloet, danken, loven, verheerlijken?

Geef mij, Heere Jesu, de dankbaarheid voer dese gaave, gelijk gij mij bermhertiglijk deze gaave gegeven hebt.

Alle goede gaven dalen uyt u, en gaan tot u, se dalen uyt ú als gij se instort, en se keren tot u, als wij er u door liefhebben, en daar voor danken.

Ah mogt mijn heele leven dan daar alleen in bestaan in uwe hemelse gaven en uwe soete treckingen te ontfangen, en die door liefde en danksegginge aan ú weder te geven; so sou ik leven een Hemels leven op de aarde, wie geeve mij dat? gij o mogende Minnaar, en bermhertige God, die mij reets so veelvuldig met de zegeningen van uwe soetigheid hebt voorkoomen, uwe reets gegeven gunsten sijnde mij redenen om voorder de nodige te verwagten.

Hierom bid ik, U mijn Jesus, mijn bruydegom, treck mij nog meer, hout niet een ogenblick van mij opwaarts te trecken, want ik sack van mijn selve tot de diepte der ellende; treck mij tot grote deugden, tot kloeke

¹⁾ De drie volgende formules geven een gewone private belofte van zuiverheit, echter met meer woorden en gebeden, In bijl. II e en f zijn alleen het voornemen of de „belofte” van gehoorzaamheid er uitgelicht.

dadén, tot deugden, die overeenkoomen met de waardigheid van den staat der suyvere en God toegeheiligde Maagden; treck mij sodanig, dat ik na U loop, verruht door den reuk uwer salvingen; treck mij ten eynde toe, opdat ik mijn loop voltreckende in het choor der Maagden ewig mag leven.

Aan u, Mijn siel-Bestierder, neem ik voor alle onderwerpinge altijd te tonen; uwe vermaningen en bestraffingen als een Lam te ontfangen.

H. Agnes,

Alderwaarste H. Maagd en Bloedgetuygen van Jesus; miracul van Gods gena, en toonbeeld van Jesús magt over de zielen; sla u ogen op mij neerwaars en sta mij bij door uwe gebeden; aan de welke ik mij verenig heden op een byzondere weize, om door die te krijgen die genade van mijn Bruydegom, welke ik door mijn gebeden alleen niet waardig ben te ontfangen. Amen.

Vive Jesús en mon Coeur pour toute l'éternité.

Tout ce qui est hors de vous n'est que rien.

Sa perte ne me doit jamais affliger et sa jouissance ne me doit jamais rejouir".

Op den 21 Janu: 1710.

II-e ¹⁾.

Fragment belofte-formule door onbekende hand. (Stukken Dalennoort, Archief O. B. C., tijdelijk in Rijksarchief, Den Haag).

„Aan u Mijn Biegtvader die ik ansie als van God mij gegeven, zeg ik toe eene hartige en gewillige gehoorsaamheyd; sal den Heer bidden, dat hij u leere de weise, waardoor gij mij mogt leiden na den Hemel. Amen".

II-f ¹⁾.

Fragment belofte-formule door onbekende hand. (Stukken Dalennoort, Archief O. B. C., tijdelijk in Rijksarchief, Den Haag).

„Ik weet mijn God dat mijn een leydtsman nodig is, in de Heylige wegen, die ik moet in slaen. Ik heb nodig een man vol van wijsheyd, afgeruht van alles, vol van hemelsche begeertens en Heylig van wandel, maect sodanig mijn God wie Geene, die gij mijn hebt gegeven. Geeft mijn God, dat ik hem in alles onderdanig sij; geeft dat ik hem ansie als een Engel op der Aarden, die ú plaats hier bekleet, noyt sal ik tegen hem stribbelen, altijd voor hem bidden en door een innerlijcke Genegentheyd sal ik hem altijd tragten te wesen tot een troost en een ander tot een voorbeeld".

---

¹⁾ Zie Bijl. II-d. p. 217 noot 1.

II-g.

Belofte-formule der St. Norbertus-kwezens (Ms. A. Berne. 2e regel, 6e hoofddeel).

„Ik..... belooft aan den Almagtigen God, de Allerheiligste Maagd Maria, den H. Vader Norbertus, alle godslieve heiligen in de tegenwoordigheid van U Eerwaardige vader;

en alle deze getuigen, de *zuiverheid* zooals U, Eerwaarde vader en mij bekend is, biddende alle godslieve heiligen en namelijk de Allerheiligste Maagd Maria, Patroners van het wit orde van Praemstreit en den H. Vader Norbertus, insteller van hetzelfde, dat zij voor mij willen bidden opdat ik deze mijne beloften getrouwelijk mag volbrengen. Ik aanvaard ook den regel van den H. Aug. van den H. Vader Norbertus en zal met Gods gratie trachten er mijn naar te schikken; zonder mij nothans te verbinden op eenige zonden. —

Willende evenwel in de overtreding van den regel de boeting ondergaan welke de biechtvader mij zal opleggen. — In den naam des Vaders, des Zoons en des Heilig Geestes. Amen”.

II-h ¹⁾.

Forma vota emittentis coram quocumque sacerdote: (Regel van St. Norbertus. 1846. p. 12.)

„Ik belooft verandering van mijne zeden en verbetering des levens. Ik belooft ook de eeuwige zuiverheid en volmaakte gehoorzaamheid aan U, mijn geestelijke Vader, en uwe wettige opvolgers. Ik belooft ook, dat ik mij naar de voorgeschreven regels zal gedragen, en volgens mijn vermogen dezelve zal onderhouden. Zoo wil ik, en zoo belooft ik

en tot bevestiging van deze mijne belofte, heb ik dezelve eigenhandig ondertekend”.

II-i.

Ritus professionis filiae devotae in ordine nostro. (Archief Abdij van Berne. Heeswijk. Hand 18e, of eind 17e eeuw).

„Dochter, wat is uwe begeerte? Sij antwoordt, ick versoecke ootmoedig . . . ds bermhertigheyd, het witte habijt van den H. Norbertus en mijne professie te mogen doen onder Sijnen regel.

Habeatur concio.

Dochter, volherd gij in u voor(n)emen? jae Eerw. vader. Doet dan uwe professie. Ick belooft God de allerh. maecht Maria, den H. Vader Norbertus en u Eerw. vader beternis des levens, ick belooft suyperheyd en u Eerw. vader gehoorsaemheyt in het gene mijne saligheyd raekt, ick neme aen den regel van den H. Norbertus, en sal er naer trachten te leven, alles op pene van mijnen biechtvader.

¹⁾ Vgl. hiervóór, p. 78 noot 3.

Qui caepit in vobis opus bonum, ipse perficiat usque in diem Xti Jesu.

Benedictio annuli: adjutorium nostrum etc. Sit nomen domini etc. domine exaudi etc. dominus vobiscum etc. oremus.

Creator et conservator generis humani, dator gratiae Spiritualis et largitor humanae salutis, tu domine emitte benedictionem tuam super hunc ✠ annulum, ut, quae eum gestaverit, Xti virtute munita fidem integram fidelitatemque sinceram servet, sicut Sponsa Christi virginitatis propositum custodiat, et in castitate perpetua perseveret, per eundem Christum etc.

Aspergatur aqua benedicta, donando dicat: despondeo te Jesu Christo filio patris aeterni, qui te illaesam custodiat. Accipe ergo anulum fidei, signaculum Spiritus Sancti ut Sponsa dei voceris, eique fideliter serviendo in aeternum coroneris in nomine patris ✠ et filij ✠ et Spiritus ✠ Sancti Amen.

Benedicatur Scapulare: adjutorium etc. domine exaudi etc. dominus vobiscum. Deus invisibilis inaestimabilis ac insuperabilis imperii rex, ac semper magnificus triumphator, qui per universum mundum super omnia creata mirabiliter diffusus es, et solita pietate cuncta vestiendo circumdas, ineffabilem misericordiam tuam humiliter imploramus, ut hoc vestimenti genus, quod indigni in tuo Sancto nomine benedicimus in honorem SS. Virginis Mariae, et Sancti patris Norberti benedicere ✠ et sanctificare ✠ tua pietate digneris, ut, quae illud gestaverit, contra omnes diabolicos tueatir incursum, tuo amore crescat, in tua voluntate persistat, ac tuo semper nomini devota permaneat per Christum etc.

Aspergatur aqua benedicta; deinde dicitur: Exuat te deus veterem hominem cum actibus suis induat te deus novum hominem, qui secundum deum creatus est in justitia et sanctitate veritatis amen. Accipe jugum domini suave et leve in nomine patris ✠ et filii ✠ et Spiritus Sancti ✠ Amen.

Datur candela accensa: accipe soror lumen in manibus tuis, ut scias te per Christum dominum erutam esse e potestate tenebrarum et translata in regnum dilectionis Lucis et pacis, amen. Confirma hoc deus quod operatus es in nobis a templo sancto tuo quod est in Jerusalem. domine exaudi etc. dominus vobiscum etc. Oremus: deus cujus misericordiae non est numerus, et bonitatis infinitus est thesaurus, piissimae pietati tuae pro collatis donis gratias agimus, tuam semper clementiam deprecantes, ut qui poscentibus postulata concedis, eosdem non deserens ad praemia futura disponas. Per Dominum etc.

Crucem cum crucifixo faciens dicit: Benedicat te divina Majestas pater et filius et Spiritus Sanctus ✠ Quo dicto exhibet professae pedes crucifixi osculandos, et flexis genibus ante altare intonatur Veni creator; Emitte Spiritum tuum et creabuntur etc.

Oremus

Praetende domine famulae tuae dexteram caelestis auxilii, ut te toto corde perquirat, et quae digne postulat, consequi mereatur, per dominum nostrum. . . . ejusdem Spiritus Sancti amen.

In professione Statuta nostra convivium prohibent”.

BIJLAGE III.

GEESTELIJKE LECTUUR AAN DE KLOPJES AANBEVOLEN:

	vermeld in:
De H. Schrift.	B.H. XXXV 404 e.v. — Lindeborn, Scala. 189; Leeder. 221.
Het leven van de Outvaderen in de Woestijn.	B.H. XXXV 413 e.v.
Het leven der Vaderen.	Schoenius, De Weg. (1676) 302; (1685) 297.
Legenden ende exempelen der H.H.	B.H. XXXV 407, 413 e.v.
Legenden der Heyligen.	Schoenius, De Weg. (1676) 302; (1685) 297.
Heribertus Rosweyde, Leven der Heylige Maegden in de wereldd.	Schoenius, De Weg. (1676) 302, (1685) 297.
Het boeck van S. Geertruydt.	B.H. XXXV 405.
Thomas a Kempis, De Navolginge Christi.	B.H. XXXV 405, 406. — Lindeborn, Scala. 189 e.v. Leeder. 221. — Schoenius, De Weg. (1676) 302; (1685) 297. — Onderwijzingen. XXV.
Gerard van Zutphen, Inwendige hervorming en geestelijke opklimminge.	Lindeborn, Scala. 190; Leeder. 222.
Augustinus. Meditatiën	Schoenius, De Weg. (1676) 302 e.v.; (1685) 297.
Anselmus. Meditatiën	
Bernardus. Meditatiën	
Idiota, Contemplatiën van de Goddelijke liefde.	Schoenius, De Weg. (1676) 303; (1685) 297 e.v.
St. Bonaventura. De prickel der minne.	B.H. XXXV 407.
De wijngaert der zielen.	B.H. XXXV 407.
Het Baginkel van Mechelen.	B.H. XXXV 405, 407.
De Cunst om Godt oprechtelijck te dienen.	B.H. XXXV 406 e.v.
De Cunst om sekerlijk de volmaectheyt te verkrijgen.	B.H. XXXV 407.
Fasciculus mirre of het Bondelken van mirre.	} Over het lijden van Christus.
De Berch van mirre.	
Pater Makeblijde. Titel niet genoemd ¹⁾ .	B.H. XXXV 293.
Van Brienen, De tegenwoordigheit Gods.	Lindeborn, Scala. 110; Leeder. 118.

¹⁾ Waarschijnlijk: „Den Lusthof der gheestelijcker Oeffeninghen”.

- Ludovicus de Ponte, Meditatieën. Lindeborn, Scala. 110, 175; Leeder. 118, 207. — Schoenius, De Weg. (1676) 303; (1685) 298.
- Ludovicus de Ponte, Kort begriip der Meditatieën. Schoenius, De Weg. (1676) 303; (1685) 298.
- Franciscus de Smit, Meditatieën voor het geheele jaar. Schoenius, De Weg. (1676) 303; (1685) 298.
- Rodriguez. Oeffening van de volmaektheit. Lindeborn, Scala. 190; Leeder. 222.
- Hermannus Busenbaum, Lely onder de Doornen. Lindeborn, Scala. 269; Leeder. 305.
- Antonius Sucquet, De Weg des eeuwigen levens. Schoenius, De Weg. (1676) 302; (1685) 297.
- Franciscus van Sales, Inleiding tot een devoot godsvruchtig leven, e.a. werken. Lindeborn, Scala. 190; Leeder. 222. — Schoenius, De Weg. (1676) 302; (1685) 297. — Onderwijzingen. XXV.
- Onser liever Vrouwen Mantel. B.H. XXXV 398.
- Vincentius Hensbergh. Geestelijcke Rose-laer van Maria. Lindeborn, Scala. 175; Leeder. 207.
- Van Brienen, Jaerlijksche } voor de retraite.
 Recollectie. }
 Vertreck voor 3 dagen. }
- Lindeborn, Scala. 344; Leeder. 382.
 A.A.U. LVII 88.
- Speciaal voor de maagden geschreven onderrichtingsboekjes:
 Spieghele.
 Sendbrieff.
 Bisschop, Den Lof.
 Lindeborn, Scala; Leeder.
 Schoenius, De Weg.
 Onderwijzingen Oratorie.
 Onderwijzingen.
 Kemp, Zedelessen.
-

GERAADPLEEGDE WERKEN EN GEBEZIGDE AFKORTINGEN

I. HANDSCHRIFTEN

- Aerts, Acta = Norbertus Aerts, S.J., Acta Missionis Hollandicae S.J. — Copie, Archief S.J. Maastricht, A.F. 4—10. (Origineel, Rijksarchief Brussel).
- Arboreus, Septem rationes = Adrianus Arboreus, S.J., Septem rationes cur non potest esse pax cum Rmo Sasboldo et Sacerdotibus ejus nisi quaedam ab ipso vere et sincere corrigantur — in ipsis huc-usque deprehensa. — Twee gelijkkluidende copieën, één van P. van Lommel S.J., Archief S.J. Maastricht, A.F. 67, 68 (Origineel, Rijksarchief Brussel).
- Berne, Ms. A. = Derden regel van onzen Heiligen Vader Norbertus voor hen, die in de wereld onder zijne voorspraak een' veiligen weg naar den Hemel zoeken. In negentiende-eeuwse hand, Archief Abdij van Berne Heeswijk. — (Verdeeld in twee regels: „Regel voor geestelijke dochters der order van Praemonstreit daargesteld door den H. Vader Norbertus” en „Regel, denwelken de H. Vader Norbertus uit de handen van den H. Aug. ontvangen heeft, en gegeven heeft aan allen, die binnen of buiten een klooster willen leven onder zijne bescherming”. Beide regels zijn onderverdeeld in hoofddelen.)
- Berne, Ms. B = De regel, dien de H. Vader Norbertus volgens overlevering in zijn leven gaf aan degenen, die in de wereld leven, om alzoo ook met degenen, die uit de wereld gingen in zijne kloosters, communicatie te houden en deelachtig te worden aan al de goede werken en te komen tot een zalig einde. — In negentiende-eeuwse hand, Archief Abdij van Berne Heeswijk. — (Verdeeld in: „Kort Begrip” en „Uitlegging”, onderverdeeld in punten).
- Breve Chronicon Culeburgense = Breve Chronicon stationis Culeburgensis sitae ad Leccam fluvium in confinis Geldriae. — Copie, Archief S.J., Maastricht. C. 81a.
- Codt, Informatio = Jacques Codt, S.J. Informatio de Statu rei Ecclesiasticae in Hollandia, deque tota oeconomia Vicariatus Apostolici per foederatas Provincias Ill.mi ac Rmi D. Sasboldi Archieppi Philippensis. De Missione item Societ. Jesu in eisdem Provincias instituta. — Twee copieën met kleine varianten, één van P. van Lommel, S.J., Archief S.J. Maastricht, A.F. 69, 70. (Origineel, Bourgondische Bibliotheek Brussel, n. 499).
- Commendanda = Commendanda in Visitatione tertiae partis Missionis Hollandicae S.J. (Juli 1679 en 1690). — Copie, Archief S.J. Maas-

- tricht, A.F. 45. (Origineel, Archives de l'Archevêché de Malines).
 Correctieboek Leiden = Correctieboek N. 1651—1665. — Gemeente-archief
 Leiden.
- Cost Boeck. — Archief S.J. Pastorie Da Costastraat, Den Haag.
- Liber Missionis Culeburgensis = Liber Historiae Missionis Culeburgensis
 a primo Nostrorum in hanc civitatem adventu et consecuta rerum So-
 cietatis in ea progressionem. — Copie, Archief S.J. Maastricht C. 23. —
 (Dit is een bewerking en gedeeltelijk copie van het verhaal van Pater
 Borsaeus, maar het loopt door tot 1837. Origineel van P. Borsaeus,
 C. 17).
- Lichthert, Brief = Brief aan Cornelis Jansdr. en Neeltgen Claesdr. 1600 van
 Cornelis Arends Lichthert. — Archief Oud Bisschoppelijke Clerezie,
 tijdelijk in Rijksarchief Den Haag. (Bruggeman, Inventaris nr. 426).
- Litterae Annuae 1676. — Archief S.J. Maastricht, A.C. 4.
- Crimineele Papieren 1643 en 1644. — Rijksarchief Den Haag.
- Ritus professionis filiae devotae in ordine nostro. — Archief Abdij van
 Berne Heeswijk.
- Ruychaver, Eisch = Eisch van Nic. Ruychaver, schout van Haarlem, tegen
 Machteld Bickers, wegens klopperij 1(593). — Archief O.B.C., tijdelijk
 in Rijksarchief Den Haag. (Bruggeman, Inventaris no. 37).
- Stukken Dalennoort. — Archief O.B.C., tijdelijk in Rijksarchief Den Haag.

II. GEDRUKTE WERKEN

- A.A.U. = Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht.
- AITZEMA, Saken van Staet en Oorlogh. — folio uitgave.
- ALB. THIJM, Uit het „Cost Boeck” = J. C. Alb. Thijm S.J., Uit het „Cost
 Boeck” der zoogenaamde Kloppenschool te Culemborg. — A.A.U.
 XXXVII (1911).
- ALB. THIJM, J. A. Alberdingk Thijm = J. C. Alb. Thijm S.J., Josephus Al-
 bertus Alberdingk Thijm. — Volks-Almanak voor Nederlandsche Ka-
 tholieken. 1890.
- ALBERDINGK THIJM, Op het Hof = J. C. Alberdingk Thijm, S.J. Op het Hof.
 Gelegenheidsstukjes van Jos. Alb. Alberdingk Thijm. — Jaarboekje
 van Alberdingk Thijm. 1891.
- ALLARD, De Blesens = H. J. Allard, De Blesens uit Vondel's tijd en de Ble-
 seiden. — Studiën. Nieuwe reeks. XXIX jg. 20 (1887).
- ALLARD, De St. Franc. Xav. Kerk = H. J. Allard S.J., De Sint Franciscus
 Xaverius-Kerk of De Krijtberg te Amsterdam 1654—1904. — Am-
 sterdam 1904.
- ALLARD, Twee gedichten = H. J. Allard, Twee gedichten op Mr. Dirk van
 Heussen. — Studiën XLI, jg. 26 (1894).
- ALLARD, Vondel's Gedichten = H. J. Allard, Vondel's Gedichten op de So-
 cieteit van Jezus. — Studiën. jg. 1 no. 1 (1868).
- AMPZING, Suppressie = Samuel Ampzing, Suppressie van de vermeynde
 Vergaderinge der Jesuwytessen door Urbanus VIII bij den gedoge Gods
 Paus van Romen. — Haarlem, 1632.

- Armenverzorging Rotterdam = Katholieke Armenverzorging te Rotterdam.
— O.K. XXIII (1907).
- BAUDARTIUS, Apophthegmata = W. Baudartius, Apophthegmata Christiana
ofte Ghedenckweerdighe Leersame ende aerdighe Spreucken. — Amster-
dam. 9e druk 1649.
- BEELAERTS VAN BLOKLAND, Extract = Jhr. Mr. F. Beelaerts van Blokland,
Extract uyt de Genealogie van de familie Van Veen, gesprooten uyt
den huys van Heusden. — Taxandria VII (1900).
- BELLACURIA, Spongia expressa = Spongia contradictionum expressa sive
Genuinus sensus eorum locorum (alias Flosculorum a S. Congregatione
Indicis censorum) quae in Scala Jacob Virginibus (unito-belgicis)
Deo cum proposito perpetuae continentiae in seculo famulantibus,
applicata, quorundam obloquiis occasionem suppeditarunt. Authore
R. D. Joanne Lindeborn, S. Theol. Baccal. Form. Attamen revera erro-
neus falsus, haereticus, Status religiosi destructivus etc. respective.
Authore Cornelio a Bellacuria. — Amstelrodami, Sumptibus Authoris.
Vaeniunt etiam apud Gerardum Boschman, Bibliopolam Ultrajecti.
1667. — (Bibliotheek van de Pastoor van Sinte Gertrudis, Utrecht.)
- VAN BERCKEL, Priesters Delft = H. E. van Berckel, Priesters te Delft en
Delftshaven, 1641—1696. — B.H. XXV (1900).
- BERKHOUT, Feestzang = H. N. P. J. Berkhout, Feestzang van Pastoor Nan-
ning op den Amplissimus Van den Steen. — B.H. XLIV (1926).
- Bijdragen = Bijdragen voor de Geschiedenis van de Roomsche-Katholieke
Kerk in Nederland. — Rotterdam, 1888.
- B.B. = Bossche Bijdragen.
- B.H. = Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom van Haarlem.
- BISSCHOP, Den Lof = Valentinus Bisschop, S.J., Den Lof der Suyverheydt. —
Van nieuws oversien ende verbeterd; 2 boeken 8°, Antwerpen, 1626. —
(Bisschoppelijk Museum, Haarlem; Koninklijke Bibliotheek, Den Haag).
— De eerste uitgave in twee delen 12° verscheen in 1625; een „Derde
Boeck, inhoudende de Gheestelijke Oeffeninghen ende Regel der
Maechden” verscheen in 1627. Een nieuwe verbeterde uitgave kwam
uit in 1632.
- BRANDT, Leven Vondel = G. Brandt, Leven van Vondel. — Uitg. Eelco
Verwijs-Hoeksema, 2e druk 1905.
- BROEDERSEN, Tractatus I, V = Broedersen, Quinque tractatus historici
de rebus Metropolitanæ Ecclesiæ Ultrajectinae. — 1729—1763.
- BROM, Briefwisseling = Dr. Gisbert Brom, Briefwisseling der Vicarii Apos-
tolici met den H. Stoel, II — A.A.U. XXXIV (1909).
- BROM, Godfried Loeff = G. Brom, Godfried Loeff in en over de Hollandsche
Missie ten jare 1652. — A.A.U. XXIV (1897).
- BROM, Missie-verslagen 1635—1645 = Dr. G. Brom, Vier missie-verslagen
van 1635—1645 door Rovenius te Rome ingediend. — A.A.U. XVIII
(1890).
- BROM, Neerkassel's Bestuur = Gisb. Brom, Neerkassel's Bestuur van 1662—
1676. — A.A.U. XVIII (1890).
- BROM, Verslag 1617 = Dr. G. Brom, Verslag over de Hollandsche Missie
ten jare 1617. — A.A.U. XVII (1889).

- BROM—HENSEN, Romeinsche bronnen = Mgr. Dr. Gisb. Brom en Mgr. Prof. Dr. A. H. L. Hensen, Romeinsche bronnen voor den kerkelijk-staatkundigen toestand der Nederlanden in de 16e eeuw. — R.G.P. no. 52. 's Gravenhage, 1922.
- BRUGGEMAN, Inventaris = J. Bruggeman, Inventaris van de Archieven bij het Metropolitään Kapittel van Utrecht van de Roomsche Katholieke Kerk der Oud Bisschoppelijke Clerezie. — 's Gravenhage, 1928.
- „Ter Geestelijke Bruyloft van Juffr. Maria Petronella Achtienhoven, Toen zij het geestelijk gewaad aanvaarde op den 21sten van Slachtmaand, des Jaars 1697”. — Pamflet, Oud Katholiek Museum, Utrecht. Eigendom der Ver. „Cor Unum et Anima Una.”
- DE COCK, Nieuw-opgereghte pastorije Leyden. Mengelwerk = Theodorus de Cock, Verhael van de opkomst der nieuw-opgereghte Pastorije te Leyden. — Kerkelijk Nederland. Jaarboek voor Katholijken. 1847.
- CORNELISSEN, Romeinsche bronnen = Dr. J. D. M. Cornelissen, Romeinsche bronnen voor den kerkelijken toestand der Nederlanden onder de Apostolische Vicarissen 1592—1727. I (1592—1651). — R.G.P. 77. — 's Gravenhage, 1932.
- Decreta Authentica Congregationis Sacrorum Rituum, Romae, I (1898).
- DRIESSEN, Ipendam = A. Driessen, Waterland IV. De parochie Ipendam. — B. H. XXX (1906).
- DUPAC DE BELLEGARDE, Histoire abrégée (1765) (1852) = Dupac de Bellegarde, Histoire abrégée de l'église métropolitaine d'Utrecht, principalement depuis la révolution arrivée dans les VII Provinces Unies des Pays-Bas sous Philippe II jusqu'à present. — Utrecht, 1765.
... jusqu'à l'an 1784. Troisième édition corrigée et augmentée par l'auteur, spécialement du récit des principaux évènements depuis 1763. — Utrecht, 1852.
- DUSSELDORP, Annales = R. Fruin, Uittreksel uit Francisci Dusseldorpii Annales 1566—1616. — Werken uitg. door het Historisch Genootschap te Utrecht. 3e serie, no. 1. 's Gravenhage, 1893.
- W.F.E., Verslagen Minnebroeders = W. F. E., Verslagen door de E.E. Paters Minnebroeders in de jaren 1656 en 57 ingediend bij den Praefectus Missionis te Keulen. — A.A.U. II (1875).
- „Ter Eeren de Goet minnende Joffrouw Agatha Caecilia van Heussen, Haer geheel opdraghende aen Godt het Oppergoet. Op den Feestdagh van d'Heylige Agatha den 5 Februarij Anno 1676”. — Oud-Katholiek Museum, Utrecht. Eigendom der Ver. „Cor Unum et Anima Una.”
- ELSEN, Parochie Steenwijkerwolde = W. F. Elsen, Bijdrage tot de Geschiedenis der Parochie Steenwijkerwolde, 1657. — A.A.U. XIII (1885).
- ESCHAUZIER, Het Leidsche Geslacht = G. Eschauzier, Het Leidsche Geslacht van Veen. — Genealogische en Heraldische Bladen. III (1908).
- ESCHAUZIER, Twee processen = G. Eschauzier, Twee processen in de familie Van Stapele. — Taxandria XVII (1910).
- VAN ESPEN, Jus Ecclesiasticum (1721) (1753) = Zegeri Bernardi van Espen Presbyteri, J. U. Doct. SS. Canon. Profess. in Academia Lovaniensi, Opera, quaecunq;e hactenus in lucem prodeunt, omnia Tomus Primus,

- Continens primam ac secundam Partem Juris ecclesiastici Universi, etc. — Lovanii 1721.
- Z. Bernardi Van Espen, Juris utriusque doctoris, Scripta omnia, quatuor tomis comprehensa. Editio novissima, plurimis litteris, monumentis, passim suo loco positis, praesertim erudito in Jus vetus novum et novissimum commentario hactenus inedito aucta et locupletata, notisque illustrata. — Tomus primus Lovanii 1753.
- FRENAY, Aanteekeningen = Dr. J. D. Frenay, Aanteekeningen betreffende de Leydsche Pastoors sedert „de Hervorming” tot aan „de Herstelling” van 1557 tot 1857. — B.H. II (1874), IV (1876), VI (1878).
- FRUIN, De Annales = R. Fruin, De Annales van Franciscus Dusseldorpius. — Verspreide Geschriften, VII.
- FRUIN, De Wederopluiking = R. Fruin, De wederopluiking van het Katholicisme in Noord-Nederland, omstreeks den aanvang der XVIIe eeuw. — Verspreide Geschriften, III.
- FRUIN—COLENDRANDER, Staatsinstellingen = Robert Fruin, Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek. Uitgegeven door Dr. H. T. Colenbrander. — 2e druk. 's Gravenhage 1922.
- P. M. G., Twee verhooren = P.M.G., Twee verhooren in Amsterdam ten Jare 1709. — B.H. XXX (1906).
- GALLEE en MULLER, Berijmd verhaal = Dr. J. H. Gallée en Mr. S. Muller Fz., Berijmd verhaal van hét beleg van IJsselstein door Gelder en Utrecht in 1511. — Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap te Utrecht, IV, (1881).
- GEERDINK, Bijdragen Twenthe = J. Geerdink, Eenige bijdragen tot de geschiedenis van het Archidiaconaat en Aartspriesterschap Twenthe en Calendarium St. Plehelmi te Oldenzaal. — 1895.
- Gemeente Laurentius = De Gemeente van de heilige Laurentius en Maria Magdalena te Rotterdam. — O.K. XIX (1903).
- Gemeente Petrus en Paulus = De Oud-katholieke Gemeente van de heilige Petrus en Paulus. — O.K. XLVII (1931).
- GIUDICI, Aanvullingen Brielle = C. J. Giudici, Aanvullingen op de „Geschiedkundige aanteekeningen betreffende de statie Brielle”. — B.H. XIX (1894).
- GIUDICI, Bijzonderheden = C. J. Giudici, Bijzonderheden aangaande de voormalige statie van de Leeuwenstraat, nu parochie van de H. Rosalia te Rotterdam. — B. H. IX (1881).
- GONNET, Het Begijnhof = C. J. Gonnet, Het Begijnhof in: F. Allan, Geschiedenis en Beschrijving van Haarlem. II (1877).
- GONNET, „Vergaderinghe” = C. J. Gonnet, De „Vergaderinghe van de Maegden in den Hoeck” te Haarlem. — B.H. XLII (1923).
- GRAAF, Akten = J. J. Graaf, Uit de Akten van het Haarlemsche Kapittel. — B.H. XIV (1887).
- GRAAF, Bijzonderheden = J. J. Graaf, Bijzonderheden voor de kerkelijke geschiedenis van het Haarlemsche Bisdóm. Ontleend aan de Levens der Haarlemsche „Maechden van den Hoeck”, beschreven door Trijntgen Jans Oly, (gest. 29 Maart 1651) — B.H. X (1882).
- GRAAF, Inleiding = J. J. Graaf, 1922—1923. Inleiding op het 42ste deel

- der Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom Haarlem. — B.H. XLII (1923).
- GRAAF, Levens = J. J. Graaf, Pr., a. Uit de levens der „Maechden van den Hoeck” te Haarlem. — B. H. XVII (1891), XVIII (1893), XIX (1894), XX (1895).
- b. De „vergaderinghe der Maechden van den Hoeck” te Haarlem. — B.H. XXIX (1905), XXX (1906), XXXI (1908), XXXII (1909), XXXIV (1912), XXXV (1913), XXXVI (1915).
- GRAAF, Tabula = Tabula chronologica Episcopatus et Ecclesiae Cathedralis Harlemensis etc. — B. H. I (1873).
- GREVEN, Die Anfänge = Jos. Greven, Die Anfänge der Beginen. — Münster i.W., 1912.
- GRISAR, Das erste Verbot = J. Grisar, Das erste Verbot der Ordensgründung Maria Wards (1628). — Der Endkampf um Maria Wards erste Ordensgründung. — Stimmen der Zeit. Band 113 (1927).
- HAAN, Pastoors Edam = C. J. Haan, Pastoors der St. Nicolaaskerk te Edam. — B.H. III (1876).
- VAN HEEL, Brieven Cousebant = Fr. Dalmatius van Heel O.F.M., Brieven van en aan Nicolaas Wiggers Cousebant. — B.H. L (1933).
- VAN HEEL, Twee brieven = Fr. Dalm. van Heel, O.F.M., Twee brieven van Pater Arnoldus ab Ischa, O.F.M. — B.H. II (1932).
- VAN HEEL, Cousebant = Fr. Dalmatius van Heel, O.F.M., Nicolaas Wiggers Cousebant als seculier priester 1555—1603 en als Minderbroeder 1603—1628. — Haarlem, 1929.
- VAN DER HEIJDEN, Verhaal = Verhaal van de Verrigtingen der Jezuiten in Friesland, door Pater Willebrordus van der Heijden, lid van de order der Jezuiten. Uit het Latijn vertaald en met aantekeningen voorzien door Dr. H. Amersfoordt en Mr. U. A. Evertsz. — Leeuwarden, 1842.
- HEIMBUCHER, Die Orden = Dr. Max Heimbucher, Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche. I (1933) II (1934).
- VAN HELVOORT, Klopjes Twente = C. J. A. van Helvoort, De klopjes in Twente. — Overdruk uit: „Feestbundel, aangeboden door het Bestuur der Oudheidkamer „Twente” en eenige vrienden aan Jan Herman van Heek ter gelegenheid van zijn zestigsten verjaardag op 20 October 1933”. — Enschedé, 1933, (p. 115—126).
- HENSEN, Hoogewerff = Dr. A. Hensen, Hubrecht en Bernard Hoogewerff. — B.H. XLVII (1931).
- HENSEN, Levensverhaal = Dr. A. H. L. Hensen, Levensverhaal van J. B. Stalpaert v. d. Wielen, op verzoek van Pastoor Rumold van Medenblick door het Delftsche klopje W. D. Reeck, in 1630—1632 geschreven. — B.H. XLVI (1929).
- HENSEN, Van Mierlo = A. H. L. Hensen, Godfried van Mierlo. — B.H. XLII (1923).
- HENSEN, Rotterdam = Hensen, Het Roomsche-Katholieke Rotterdam (1906); in Rotterdam in den loop der eeuwen. II¹.
- HENSEN, Vincent Stalpart = Dr. A. Hensen, Vincent Stalpart van der Wielen. — B.H. XLVII (1931).

- HERKINGE = Volquerus Herkinge. — A.A.U. IX (1881).
- VAN HEUSSEN, *Batavia Sacra* = H. F. van Heussen, *Batavia sacra, sive Res Gestae apostolicorum virorum, qui fidem Bataviae primi intulerunt in duas partes divisa.* — Bruxelles. Foppens 1714.
- VAN HEUSSEN, *Historia Episcopatus Groningensis* = Van Heussen, *Historia seu Notitia Episcopatus Groningensis*; in *Historia Episcopatum.*
- VAN HEUSSEN, *Historia Episcopatus Harlemensis* = *Historia seu Notitia Episcopatus Harlemensis*; in *Historia Episcopatum.*
- VAN HEUSSEN, *Historia episcopatus Leovardiensis* = Van Heussen, *Historia seu notitia episcopatus Leovardiensis*; in *Historia Episcopatum.*
- HEZEMANS, Agnes van Heilsbach = J. C. A. Hezemans, Agnes van Heilsbach. *Een Roermondsch kwezeltje uit de Zeventiende eeuw.* — Volksalmanak voor Nederlandsche Katholieken. 1871.
- HILHORST, Gooiland = G. Hilhorst, *Het kerkelijk Gooiland.* — A.A.U. I (1875).
- Historia Episcopatum* = *Historia Episcopatum Foederati Belgii*; utpote *Metropolitani Ultrajectini, nec non suffraganeorum Harlemensis, Davenportiensi, Leovardiensi, Groningensi et Middelburgensi.* . . . per H.F.V.H. . . . Lugduni in Batavia, 1719.
- VAN HOECK, *Eenige bijzonderheden* = F. van Hoeck S.J., *Eenige bijzonderheden over de bisschopswijding van Balduinus Cats en Joannes van Neercassel, 1662 en over Neercassel's reis naar Rome in 1670.* — A.A.U. LII (1926).
- VAN HOECK, *De Jezuiten-statie* = F. van Hoeck, S.J., *De Jezuitenstatie te Culemborg.* — A.A.U. LVII (1933).
- HOFMAN, *Allerlei* = J. H. Hofman, *Allerlei, betreffende de stad Utrecht.* — A.A.U. V (1878).
- HOFMAN, *Le Groz* = J. H. Hofman, Aegidius Albertus Le Groz, Aartspriester van Groningen. — A.A.U. XXV (1898).
- HOOGLAND, *Descriptio status 1638* = fr. A. A. J. Hoogland, *Ord. Praed., Descriptio status, in quo anno 1638 erat religio catholica in Hollandia et in conterminis Belgii provinciis sub Illmo D. Philippo Rovenio Archiepiscopo Philippensi, et istarum partium Vicario Apostolico, exhibita EM^{mis} et Ill^{mis} Cardinalibus et Praelatis S. Congregationis de Propaganda Fide per Jacobum de la Torre, Abraham de Brienen et Nicolaum Heynot sacerdotas deputatos, et missos ab eodem Archiepiscopo Vicario, et toto clero.* — A.A.U. XII (1884).
- HOOGLAND, *Drie klopjes* = fr. A. J. J. Hoogland, *Ord. Praed., Drie klopjes voor het gerecht te Leiden.* — B.H. VI (1878).
- VAN DER HORST, *Parochie Westzaandam* = Van der Horst, Pr., *De parochie van de H. Maria-Magdalena te Westzaandam.* — B.H. I (1873).
- DE HULLU, *De Katholieken te Stompwijk* = Dr. J. de Hullu, *De katholieken te Stompwijk in 1655.* — B.H. XXXVII (1917).
- HYMA, *Het Traktaat* = A. Hyma Ph.D., *Het Traktaat „Super Modo vivendi devotorum Hominum simul commorantium”* door Gerard Zerbol van Zutphen. — A.A.U. LII (1926).
- L'idée = *L'idée d'une Vierge chrestienne consacrée aux oeuvres de charité, dans la vie de Mademoiselle Marie Anne du Val de Dampierre.* Liège-

- Bruxelles. Lambert Marchant 1684. — (Bibliotheek van de Pastoor van Sinte Gertrudis, Utrecht).
- Een Christelijke Maegd = Een Christelyke Maegd sich tot de werken van liefde bestedende, afgebeeld in het leven van Juffrouw Maria Anna Du Val de Dampierre. Uyt het Frans vertaald. Tot Antwerpen. Voor Hendrik van Rhyn. Op de Oude Delft 1697. — (Bibliotheek van de Pastoor van Sinte Gertrudis, Utrecht.)
- Jaarboekje O.U. = Jaarboekje van Oud-Utrecht.
- DE JONG, Het Utrechtsche Vicariaat = Dr. J. de Jong, Het Utrechtsche Vicariaat en de strijd over de hiërarchische orde in de 17de eeuw. — De Katholiek CLXIV (1923).
- Jubelzangen = „Jubelzangen, ter vijftigjarige Feestviering der toewijding tot Geestelijke Dochter, van Mejufvrouw Maria Theresia Boes, te Utrecht, in de St. Gertrudis-kerk, op den Zondag van H. Drievuldigheid, den 22 Mei 1842.” — Oud-Katholiek Museum, Utrecht. Eigendom der Ver. „Cor Unum et Anima Una.”
- JUTEN, De Wilhelmiëten = G. C. A. Juten, De Wilhelmiëten na de overgave van 's Hertogenbosch. — Taxandria XII (1905).
- KEMP, De missen = De missen welken het geheel jaer door volgens het roomsche misboek gelezen worden. Met de vereischte onderregtingen. Door W. K. — Utrecht 1733. — (Bibliotheek van de Pastoor van Sinte Gertrudis, Utrecht.)
- KEMP, Zedelessen = Zedelessen voor de Maegden, die, haer zelve aen Godt opgedragen hebbende, trachten volgens de plichten van de maegdelijke staet te leven: Vergadert uit Gods Woord, en uit de Schriften der heilige Vaders; En tot een t'zamenspraek tusschen Christus en een Maegd, opgesteld door W.K. t'Utrecht. By Theodorus van den Eynden, Boekverkoper in 't Musiekboek. 1709. (Bibliotheek van de Pastoor van Sinte Gertrudis, Utrecht; Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.)
- Kerk H. Ursula Delft = De Kerk van de H. Ursula te Delft. — O.K. XXVI (1910).
- Kerk Delft, Oud-Katholieke. = De Oud-Katholieke kerk op het Bagijnhof te Delft. — O.K. XLVII (1931).
- Kerk Gertrudis, Oud-Katholieke. = De oud-katholieke kerk van de heilige Gertrudis te Utrecht. — O.K. XXX (1914).
- „Keure” Schoonhoven 1641 = „Keure ende Ordonnantie teghens de Stouticheyt ende Excessen der Papisten ende Pays-gesinden. In s'-Gravenhage, bij Ludolph Breeckevelt, 1641”. — Pamflet Knuttel 4785.
- KILIAEN, Etymologicum = Kiliaen, Etymologicum Teutonicae Linguae. — 1777.
- KLÖNNE, Amstelodamensia = B. H. Klönne, Amstelodamensia. — Amsterdam 1894.
- KNAPPERT, Anabaptistica = L. Knappert, Anabaptistica. — Theologisch Tijdschrift. XXXIX (1905).
- KNUIF—DE JONG, Philippus Rovenius = W. L. S. Knuif en Dr. J. de Jong, Philippus Rovenius en zijn Bestuur der Hollandsche Zending. — A.A.U. L. (1925).
- KNUTTEL, Acta = W. P. C. Knuttel, Acta der particuliere Synoden van

- Zuid-Holland. 1621—1700. — R.G.P. kl. rks. III. V. VIII. XI. XV.
- KNUTTTEL, Toestand = Dr. W. P. C. Knuttel, De toestand der Nederlandsche katholieken ten tijde der Republiek. — 2 dln. — 's-Gravenhage, 1892, 1894.
- KRONENBURG—BOOMAARS, Congregatie Tilburg = J. A. F. Kronenburg en Chr. Boomaars, C.SSR., De Zusters van Liefde der Congregatie van O.L. Vrouw, Moeder van Barmhartigheid, gevestigd te Tilburg. Van 1832—1922. — 's-Hertogenbosch, 1924.
- KUCKHOFF, Das Mädchenschulwesen = Joseph Kuckhoff, Das Mädchenschulwesen in den Ländern am Rhein im 17 und 18 Jahrhundert. — Zeitschrift für Geschichte der Erziehung und des Unterrichts. XXII (1932).
- LAGERWEY, Begraafplaats = E. Lagerwey, De Oud-Katholieke begraafplaats. — Jaarboekje, O.U. 1929. — Ook: Onze begraafplaats te Utrecht. — O.K. XLV (1929).
- LAGERWEY, Geschiedenis Gertrudis = E. Lagerwey, Geschiedenis der Gemeente van de heilige Gertrudis te Utrecht. — Utrecht, 1932.
- De Nederlandsche Leeuw = Maandblad van het Genealogisch-heraldiek Genootschap „De Nederlandsche Leeuw”. VII (1889).
- Lijk-Sang = „Lijk-Sang, ter Gedagtenisse van wijlen de seer Eerbaare en Deugdrijke Juffrouw, Juf. Weynina van Heussen, In haar leven Geestelijke Maagd, Op den 13. February 1718, te Leyden in den Heer ontslapen”. — Pamflet, Oud-Katholiek Museum, Utrecht. Eigendom der Ver. „Cor Unum et Anima Una”.
- LINDEBORN, Leeder = De Leeder Jacobs. De Maeghden, die Godt met opzet van eeuwige Reinigheit in de Weereld dienen, toegepast van den Eerw. Heere Joannes Lindeborn. Uit het Latijn, door den Autheur van nieuws oversien ende verbeterd, in het Nederduitsch vertaalt, Door den Eerw. Heere Adrianus Terlouw, beyde Weereldse Priesters. Antwerpen bij Michiel Cnobbert voor Joachim à Metelen, 1670. — (Bisschoppelijk Museum, Haarlem).
- LINDEBORN, Scala = Scala Jacob Virginibus Deo cum proposito perpetuae continentiae in seculo famulantibus applicata a R. D. Joanne Lindeborn. S. Theol. Bac. Form. Antverpiae. Prostant apud Joachimun à Metelen. 1666. — (Bibliotheek van de Pastoor van Sinte Gertrudis, Utrecht).
- VAN LOMMEL, Bouwstoffen = A. v. L. S. J., Bouwstoffen voor de kerkelijke geschiedenis van verschillende Parochiën thans behoorende tot het bisdom Haarlem. — B.H. VI (1878), VII (1879), VIII (1880).
- VAN LOMMEL, Brieven Rovenius = A. van Lommel S.J., Brieven en andere bescheiden van, aan of over den Hoogwaarden Heer Philippus Rovenius, aartsbisschop van Philippi i.p.i. en Apostolisch Vicaris der Hollandische zending. 1614—1651. — A.A.U. XIV (1886).
- VAN LOMMEL, Brevis descriptio 1616 = A. v. L. S. J., Brevis Descriptio Status, in quo est Ecclesia catholica in partibus Belgii ab Haereticis occupata. A° 1616. — A.A.U. I (1875).
- VAN LOMMEL, Discriptio 1622 = A. van Lommel, Discriptio status in quo nunc est religio catholica in confoederatis belgii-provinciis A° 1622. — A.A.U. XX (1893).

- VAN LOMMEL, Narratio 1620—41. = A. J. van Lommel, S.J., Narratio historica seu descriptio status Romano-catholicorum civitatis Groningensis necnon agri circumjacentis sive Ommelandiae et provinciae Drenthiae labentibus annis 1620—41, door Joannes Matthiae van de Velde, S.J. — A.A.U. VI (1879).
- VAN LOMMEL, Relatio Bauters 1628 = A. v. L. S.J., Relatio visitationis Missionis S.J. in Hollandia a P^e Guilelmo Bauters, Jussu R¹ P¹s Jacobi Stratii Provincialis Flandro-Belgicae Provinciae, institutae, conscripta, et Illmo Dom^o Nuntio Apostolico, Per Belgium, Dom^o Fabio a Lagonissa, Archiêpo Compsano etc. exhibita, Bruxellis — Anno 1628, Mense Augusto. — A.A.U. VI (1879).
- VAN LOMMEL, Relatio Dekens 1656 = A. v. L. S.J., Relatio visitationis Reverendi Patris Thomae Dekens Provincialis Provinciae Flandro-Belgicae S.J. — A^o 1656. — A.A.U. III (1876).
- VAN LOMMEL, Relatio de la Torre 1656 = A. van Lommel, S.J., Relatio seu descriptio status religionis Catholicae in Hollandia etc. quam Romae collegit et exhibuit Alexandro septimo et Cardinalibus Congregationis de Propaganda Fide, Jacobus de la Torre. Kal. Septembris Anno 1656. — A.A.U. X (1882), XI (1883).
- VAN LOMMEL, Tractatus de juris titulis = A. v. L. S.J., Tractatus de juris titulis quibus innitur possessio stationum patrum S.J. in foederato Belgio, 1592—1701. — A.A.U. I (1875).
- VAN LOMMEL, De historische waarde = A. v. Lommel, De historische waarde der Litterae Annuae en de vertrouwbaarheid van Van Heussen in zijne Batavia Sacra. — Studiën XXV, jg. 18 (1886).
- VAN DER LOOS, Kerkgeschiedenis Amstelland = J. C. van der Loos, Kerkgeschiedenis van Amstelland. Nes en Swaluwebuurt. B.H. XXXVII (1917).
- VAN DER LOOS, Uitgeest = J. C. van der Loos, Kerkelijk Uitgeest. — B. H. XLIII (1925).
- Maegd, Een Christelijke. — Zie: L'idée.
- DE MAN, Stichtige punten = Dr. D. de Man, Hier beginnen sommige stichtige punten van onsen oelden Zusteren. — 's Gravenhage, 1919.
- MEIJER, Nopende het aerts-priesterschap = G. A. Meijer O.P., Nopende het aerts-priesterschap van Swolle naer de beroerten deser Nederlanden mitsgaders van eenige gedenckweerdige voorvallen door Arnold Waeijer — A.A.U. XLV (1920), XLVI (1921)
- MEIJER, Dominicanenstatie Leeuwarden = G. A. Meyer, O.P., De Dominicanenstatie te Leeuwarden. — A.A.U. XXXV (1909).
- MEIJER, Gedenkboek = P.fr. G. A. Meyer, Ord. Praed., Gedenkboek van de Dominicanen in Nederland 1803—1910. — Nijmegen, 1912.
- MENOLOGIUM = Menologium van de Societeit van Jezus voor de Nederlandsche Provincie. — (Bibliotheek S.J. Maastricht).
- VAN MEURS, Rijn en Zang = B. van Meurs, Rijn en Zang. — 6e druk (1889).
- VAN MIERIS, Beschrijving Leyden = F. van Mieris, vervolgd door Daniel van Alphen, Beschrijving der Stad Leyden, III 1784.
- VAN MIERT, Over het veelvuldig communicereen = L. van Miert, Over het veelvuldig communicereen in vroeger eeuwen in de Nederlanden. — Studiën nieuwe reeks. XCVI jg. 53 (1921).

- L. v. M., Iets over de veelvuldige Communie = L. v. M. Iets over de veelvuldige Communie in de Nederlanden der XVIe en XVIIe eeuw. — Studiën. XCI jg. 51 (1919).
- VAN MIERT, Kwezels = L. van Miert S.J., De Tilburgsche „Kwezels”. — B.B. III (1919—1920).
- MOLL, Kerkgeschiedenis = W. Moll, Kerkgeschiedenis van Nederland voor de Hervorming. II². — Arnhem, 1867.
- MOURRET, L'ancien Régime = Fernand Mourret, Histoire Générale de l'Eglise. L'ancien Régime. — Paris, 1920.
- MULLER, Getuigenis = Mr. S. Muller, Getuigenis van een afvalligen priester over de organisatie der Rooms-katholieke kerk in Nederland omstreeks 1630. — A.A.U. XIV (1886).
- N.N. De Oud-Katholieke Kerk = N.N., De Oud-Katholieke Kerk. (1909); in Rotterdam in den loop der eeuwen. II².
- Notulen van Zeeland = Notulen van de Ed. Mog. Heeren Staten van Zeelant. O.K. = De Oud-Katholiek.
- Onderwijsingen Oratorie = Onderwijsingen of maniere van leven voor de geestelycke dochters van het Oratorie. Tot Gendt, bij Mauritius van der Ween; gesworen Stadts-Drucker op de Cooremerct. — (Bibliotheek van de Pastoor van Sinte Gertrudis, Utrecht). — Zonder jaartal; het boekje is niet geheel volledig en daardoor waarschijnlijk ontbreekt ook de approbatie.
- Onderwijzingen. = Onderwijzingen voor de geestelyke dochters, behelzende de voordeelen, de Plichten en Oeffeningen van haren staet, met eene voor-afgaende verdeeling van hare oefeningen door den dag en door het jaer. Tot Gendt, By Dominicus van der Ween, woonende in de Veldstraat in den Gulden Bijbel. (Approbatie 1709) — (Bibliotheek van de Pastoor van Sinte Gertrudis, Utrecht). — Het boekje is bijna gelijkkluidend met „Onderwijsingen Oratorie”. In beide werkjes gaat aan de onderrichtingen een regel vooraf, die de verdeling van tijd en de dagelykse oefeningen der klopjes bespreekt.
- PABON, Pieter van Veen = M. J. Pabon, Iets over Mr. Pieter van Veen en zijn familie. — Oud-Holland. XLI (1923—1924).
- Pastors Oud-ade = Pastors der statie Oud-Ade c.a. — B.H. IV. (1876).
- PASTOR, Geschichte = Ludwig Freiherrn von Pastor, Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters.
- PASTURE, La restauration = A. Pasture, La Restauration religieuse aux Pays-Bas Catholiques sous les Archiducs Albert et Isabelle (1596—1633) principalement d'après les Archives de la Nonciature et de la Visite ad limina. — Louvain, 1925.
- PERSIJN, Schaepman = Dr. Jul. Persijn, Dr. Schaepman, I.
- PETRUS a M.D., Clara Relatio = Clara Relatio missionis Hollandicae et Provinciarum Confoederatarum ad instructionem eorum quae in hac Missione geruntur, spectantque ad religionem catholicam, quam exhibit praelatis suis Rev. adm. Pater Petrus a Matre Dei. Carm. Disc. Anno 1658. — Rotterdam, 1891.
- PHILIPPEN, De Begijnhoven = L. J. M. Philippen, De Begijnhoven. Oorsprong geschiedenis, inrichting. — Antwerpen, 1918.
- PHILIPPONA, Handelingen Synodi Noord-Holland = Chr. Philippona, Uit de

- Handelingen der Particuliere Synodi van Noord-Holland 1657—1671.—
B.H. XIV (1887).
- Placaet-Boeck, Groot. = Groot Placaet-Boeck, Inhoudende de Placaten Ende
Ordonnantien van . . . . Staten Generaal . . . . Staten van Hollandt ende
West-Vrieslandt . . . . Staten van Zeelandt. 1658—1797.
- Plakaat-Boek, Kerkelijk. = Kerkelijk Plakaat-Boek, Behelzende de Plakaa-
ten, Ordonnantien, Ende Resolutien, Over de Kerkelijke Zaken. By een
gebragt Door Nikolaas Wiltens . . . 's Gravenhage. 1722—1807.
- Placaet-boeck, Groot Gelders. = W. van Loon, Groot Gelders Placaet-Boeck
inhoudende placaeten ende ordonnantiën. . . .
- Placaatboek, Groot Utrechts. = Johan van de Water, Groot Placaatboek
vervattende alle de placaten . . . der . . . Staten 's Lands van Utrecht,
mitsgaders van de . . . Borgemeesteren en Vroedschap . . . .
- POST, Zes verslagen = Dr. R. Post, Zes verslagen over de werkzaamheden door
de Jezuiten der Hollandsche Missie verricht. — A.A.U. LVIII (1934) LIX.
- PUTMAN, Aanteekeningen Oudewater = J. Putman, Aanteekeningen betref-
fende de R.K. Gemeente van Oudewater. — B.H. II (1874).
- PUTMAN, Bijdragen Oudewater = J. Putman, Bijdragen voor de kerkelijke
Geschiedenis van Oudewater uit de 18e eeuw, in het Stedelijk Archief
verzameld. — B. H. XIII (1886).
- PUTMAN, Oudewater = J. Putman, Oudewater, Geestelijken, Kloosters en
geestelijke Goederen. — B. H. XXI (1896).
- Regel van St. Norbertus (1821) (1846) = Regel of Levenswijs, welke God-
vruchtig onderhouden wordt van die zich door enkele beloften van zui-
verheid verbinden onder de Order van den Heiligen Vader Norbertus.—
's-Hertogenbosch, 1821; St. Michiels-Gestel, 1846. — (Abdij van Berne,
Heeswijk).
- Remonstrantie, Tweede. = „Tweede Remonstrantie tegens den gheweldigen
ende moedwilligen inbreuck der Paepscher Afgoderije, soo in Steden als
ten platten lande van Zuydt-Hollandt. Aen de Vergaderinge van Staten
van Hollandt ende West-Vrieslandt, overgelevert in Februario Iestleden
bij de Gedeputeerden des Synodi . . . der Kercken van Zuydt-Hollandt
. . . 's Gravenhage. Aert Meuris 1636 in 4°”. Pamflet Knuttel 4447.
- Remonstrantiën, Twee. = „Twee Remonstrantien, nu onlanghs overgegeven
aen de . . . . Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt, bij de beyde
Synoden van Zuydt- ende Noordt-Hollandt. Teghens de Paepsche Afgode-
rije, welcke door-gaens in vele Steden ende Dorpen derselvigher Pro-
vintie onverhindert ghepleegt werdt. 1635 in 4°”. Pamflet Knuttel 4400.
- Resoluties der Staten van Holland = Resolutiën . . . . Staaten van Holland
en Westvriesland.
- RIENTJES, Geschenken Maarsen = A. E. Rientjes, Geschenken aan de kerk
van Maarsen in de XVIIe eeuw. — A.A.U. LV (1931).
- VAN RIJN, Kerkelijke Historie = Batavia Sacra of Kerrelijke (sic) Historie en
oudheden van Batavia . . . . In 't Latyn beschreeven door den Heer
T.S.F.H.L.H. etc. Vertaald en met aantekeningen opgehelderd door
H. F. R. Antwerpen. Christianus Vermey. 1715—1716.
- ROGIER, Bijdragen Schieland = J. A. A. Rogier, Bijdragen tot de Kerkge-
schiedenis van Schieland. — B.H. XLII (1923).

- ROGIER, Wederopluiking Delfshaven = L. J. Rogier, De wederopluiking van het katholicisme te Delfshaven na de Reformatie. — B. H. XLIV (1926).
- ROVENIUS, Republica = Philippus Rovenius, Reipublicae Christianae libri duo, tractantes de variis hominum statibus, gradibus, officiis et functionibus in Ecclesia Christi, et quae in singulis amplectanda, quae fugienda sint. — Antwerpen. Van Brakel 1668.
- VAN SASSE VAN IJSSELT, Benaming „klopje” = A. van Sasse van IJsselt, Wie viel oudtijds onder de benaming „klopje”. — Taxandria XXIX (1922).
- SCHOENIUS, De Weg. (1676) (1685) = De Weg der Suyverheit van d’Hollantse Maegden gemaect door den Eerwaardige heer Wilhem Schoenius Hollandts Priester. Antwerpen voor Philips van Eyck in de Calverstraat inde 4 gekroonde Evangelisten, 1676. — Antwerpen voor Nicolaes Braeu Boekverkooper in de korte Beggyne straat, 1685. — Behalve de algemene onderrichtingen gaf het boekje een samenvatting van de plichten der Maagden in een regel, verdeeld in de dagorde en in een generale regel.
- SCHWARTZENBERG, Groot Placaat en Charterboek van Vriesland = Groot Placaat- en Charterboek van Vriesland, . . . door G. F. thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg. — Leeuwarden, 1768—1793.
- Sendbrieff = Een Sendbrieff, Inhoudende seer profijtelycke ende troostelycke Vermaninghe, alle Christelycke Maechden, die Godt dienen, versterckende om in reynicheydt te volherden ende die te bewaeren totten eynde ter liefde Godts, die haer die Croon des eeuwighen Levens gheven sal. — De „Sendbrieff” vermeldt geen jaartal, drukker, noch imprimatur. Hij werd gevolgd door de gedetailleerde inhoud van de „Spiegel” echter in eenigszins andere vorm; hij bevat een plaatje met het onderschrift: „Weest als een lelie onder de doornen 1583.” (De Hoek te Haarlem ontstond in 1583) Het gebezigde exemplaar is in één bandje samen gebonden met de „Spiegel”. (Bibliotheek R. K. Groot-Seminarie Warmond).
- SEUTER, Parochie Zevenhoven = J. C. J. Seuter, Pr. De Parochie van Sint Jan te Zevenhoven. — B.H. XXII (1897).
- Spiegel = Een regel waer duer als een Spiegel die Christelycke maechden met Gods gratie soude moghen comen tot waerachtighe inwendige schoonheyte om also haer Bruydegom Jhesu Christo te behagen ende van hem die croon des levens te ontfangen. — De „Spiegel” vermeldt geen jaar van uitgave; het imprimatur van G. H. C. Sacrae Theologiae Licentiatius is eveneens zonder jaartal. Een gedetailleerde inhoud, die als beknoppte regel kon dienen, gaat vooraf aan de capittels, die daarvan de uitleg zijn. (Bibliotheek R. K. Groot-Seminarie Warmond) Zie ook: Sendbrieff.
- STERCK, Cool = Dr. J. F. M. Sterck, Cornelis Dircksz Cool. Zestiende Verslag van de Vereeniging het Vondel-museum. 1932—1933.
- STRÄTER, Seminarie Culemborg = F. Sträter. S.J., Eenige gegevens omtrent het seminarie te Culemborg 1818 tot 1825. — A.A.U. XXXVIII (1912).
- Tiara, Annotationes = Andrae Tiarae Annotationes. Uitgegeven door G. H. van Borssum Waalkes. — Leeuwarden, 1894.
- VELTHUYSEN, De invoering der Hervorming = B. P. Velthuysen, De invoe-

- ring der Hervorming en de wederopleving van het Katholicisme te Kampen. — A.A.U. XXV (1898).
- Verdediging, Hoognoodige. = Hoognoodige Verdediging tegen de lasteringen en logentael, waar mede de goede naam en 't Christelijk gedrag van W.K. bezoedeld worden. 1740. — (W.K. = W. Kemp).
- Voet van Oudheusden, Beschrijvinge Culemborg = A. W. K. Voet van Oudheusden, Historische Beschrijvinge van Culemborg. — Utrecht, 1753.
- VONDEL, Staetsie Heleene Blesen = Vondel, Ter Staetsie van Jongkvrou Heleene Blesen. — ed. Van Lennep-Unger 1671 (Ovidius ***).
- VONDEL, Staetsie D.N. = Vondel, Ter Staetsie van Jongkvrou D. N. — ed. Van Lennep-Unger. 1648—1651.
- „Vreugde-Galm en Toe-wens, op de Geestelycke Victory en Huwelyck Van d'Eerbare, Deughtrijcke Juffer, Juffr. Adriana van Swanenburg.” — Oud-Katholiek Museum, Utrecht. Eigendom der Ver. „Cor Unum et Anima Una.”
- WAGENAAR, Amsterdam = Wagenaar, Amsterdam in zijn opkomst. — Tirion (1765) folio-uitgave.
- De goede week = De goede week in 1727. — O.K. XXIX (1913).
- WITTE, Statie Predikheeren Alkmaar = M. J. A. Witte, Iets over de statie der Eerw. P. P. Predikheeren te Alkmaar. — Volksalmanak voor Nederlandsche katholieken. (1867).
- WITTERT VAN HOOGLAND, Theodorus van der Eem = Jhr. Mr. E. B. F. F. Wittert van Hoogland, Nogmaals de H. Theodorus van der Eem en de familie Wittert. — B.H. XXX (1906).
- YPEY, Geschiedenis = A. Ypey, Geschiedenis van de Kristelijke Kerk in de achttiende eeuw, dl. XII (1811).
- ZWIJSEN, Kapelaan Helmond = C. J. Zwijsen, Een jaar kapelaan te Helmond, 1773—1774. — B.B. II (1918—1919).

LIJST VAN ILLUSTRATIES

1. Quesel (Utrecht, Oud-Katholiek Museum, eigendom „Cor Unum et Anima Una”) (Foto H. Kleef) . . . . . t.o. titel
2. Kruisgang van St. Marie te Utrecht, begraafplaats der klopjes achter de dichtgemetselde bogen (Eigendom „N.V. Uitgeverij. Rembrandt”) . . . . . t.o. 60
3. Gedachtenis aan de „staatsie” van Agatha Caecilia van Heussen (Utrecht, Oud-Katholiek Museum, eigendom „Cor Unum et Anima Una”) (Foto H. Kleef) . . . . . t.o. 88
4. Quesel (Utrecht, Oud-Katholiek Museum, eigendom „Cor Unum et Anima Una”) (Foto H. Kleef) . . . . . t.o. 120
5. Barbera Ruurtsdochter Juckema (Overgenomen uit de „Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom Haarlem XX) . . . t.o. 130
6. C(aesar B(oëtius) v(an) E(verdingen), Annetgen en Baefgen Jacobsdochter (Pastorie Uitgeest) (Foto H. Kleef) . . . . . t.o. 140
7. Christina Helena Catharina Osy, klopje te Rotterdam † 1791 (Pastorie St. Rosalia-kerk) (Foto F. H. van Dijk). . . . . t.o. 158
8. Klopje Helena Hillegonda van den Berg en haar leerling Gertrude Giroldi . . . . . t.o. 208

REGISTER VAN PERSOONSNAMEN

- Achtenhoven (Maria Petronella), 88, 89.
 Alberdingk Thijm (J. A.), 207—210, 212.
 Alberts (Trijntjen), 32.
 Allard, S. J., 79 noot 2.
 Alve, zie Aylva.
 Ambrosius, 11, 21 noot, 24 noot 3.
 Ampzing (Samuël), 31, 185.
 Ange de tous les Saints O. Carm., 70.
 Aquaviva S. J., 17, 101.
 Arboreus S. J. (Adrianus), 65, 162, 174, 175, 177, 179—181.
 Arents, zie Lichthert (Cornelis Arents).
 Athanasius, 70.
 Augustinus, 11, 19, 21 noot, 22, 97.
 Avaux (d'), 160.
 Aylva, 130.
 Aylva (Parck van), 125.
 Ban (Lijsbeth Jans), 129.
 Barents (Anna), 34.
 Barents (Grietje), 55.
 Bargius S. J., 174.
 Basilius, 10, 11, 21 noot.
 Baudartius, 31.
 Bauters S. J., 109.
 Becomius Pz. (Joannes), 8, 59.
 Bellacuria (Cornelius a), zie Schoonhoven (Cornelis van).
 Benedictus (H.), 10.
 Bentivoglio (Guido), 175.
 Berg (Helena Hillegonda van den), 207, 208, 209.
 Bernardus (H.), 97, 118.
 Bertius (Abraham), zie Petrus a Matre Dei.
 Bertius (Prof. Petrus), 8.
 Bicker (Machtelt), 42, 48, 49, 115, 124, 125, 129, 133, 142, 147, 186.
 Biezemortels (Johanna M.), 211.
 Bisschop S. J., (Valentinus), 20, 22, 26, 60, 74, 76, 77.
 Blesen (Helena), 129, (211).
 Blesen S. J. (Henricus), 38.
 Blesen (Maria), 38.
 Blesen (Pieter), 129.
 Blickenburg (Jo^r. van), 66 noot 6.
 Bloemert (Augustinus Alstenius), Kunnik, 58, 63.
 Boecquet (Barbara), 16.
 Boes (Maria Theresia), 211.
 Boggen, 54.
 Boggen (Dirckje Crijnen), 14.
 Boggen (Lijsbeth Jans), 7, 139.
 Bonaventura, 97.
 Borgia S. J. (H. Franciscus de), 105.
 Borromeus (Carolus), 104.
 Borsaeus S. J., 71, 153, 202 noot 1.
 Boudewijn, zie Cats (Boudewijn).
 Boumans (Geertruyt), 115.
 Bout Pr., (Joannes de), 8, 59.
 Brekevelt S. J., 203.
 Brenan (John), bisschop van Waterford, 142.
 Brienen Pr. (Abraham van) = Matius, Matzius, 20 noot 1, 24 noot 4, 65, 97, 200.
 Broeck Pr. (Van den), 66.
 Broedersen, Pr. Oud-bisschoppelijke Clerezie, (Nicolaas), 142, 159, 168, 174, 177.
 Busenbaum S. J. (Hermannus), 20, 171.
 Caesarius, Observant, (Arnoldus), 23, 24 noot 3.
 Campen (Anna Jacobs van), 134.
 Cats Pr. (Boudewijn), Apostolisch Vicaris, 46, 103, 125.
 Cats Pr. (Cornelis), 46.
 Cats Pr. (Joost), 10, 42, 44, 45 en noot 4, 46, 48, 52, 69, 76, 82, 92, 97, 103, 163, 165.
 Chantal (Joanna van), 28.
 Chrysostomus, 104, 159.
 Claes (Maria) 13.
 Claes (Trijntgen), 196.
 Claes (Vrouwtegen), 134 noot 3.
 Clemensdr. (Areiaentgen), 124, 125, 133.
 Cloche O. P. (Antoninus), 216.
 Cock, Pr. (Theodorus de), 66 en noot 10, 86 noot 8.

- Codde, Apostolisch Vicaris, 137.
 Codt S. J. (Jacques), 19, 26, 72, 169
 noot 2, 174, 180, 181 en noot 1.
 Conings (Aefje Jans), 34.
 Cooghen Pr. (Cornelis van der), 7.
 Cornelis zie Cats.
 Cornelis (Margaretha), 103, 114, 140.
 Courten S. J., 79.
 Cousebant (Barent Wiggersz), 132.
 Cousebant Pr. en later O. F. M. (Nico-
 laas Wiggers), 14, 33, 34, 40—42,
 49, 51, 55, 69, 89, 130, 163, 164 en
 noot 4, 165—167, 171—175, 187.
 Cousebant (Wigger Claesz.), 40.
 Crabmoes (Baartje Pieters), 56.
 Craenhals (Maria van), 134.
 Crijnen (Neeltgen), 7.
 Cruys (Anna), 173 noot 1.
 Cyprianus, 11, 21 noot.
 Dalennoort Pr. Oud-bisschoppelijke
 Clerezie (Willem van), 87, 215.
 Dam (Magdalena Cornelis van), 47,
 114, 143.
 Deimen (Giertgen Isbrants), 115.
 Dekema, 130.
 Dingnums, Sytje 43—45, 69.
 Dirckx (Magdalena), 9.
 Dirckx (Neeltje), 196.
 Dirckx (Peternelletgen), 196.
 Dirks (Cnietje), 49, 63, 121.
 Dirks (Jannetje), 44, 46, 103, 166.
 Dirks (Machtelt), 55.
 Dobbe Pr. (Joannes), 66, 87 noot 2.
 Donselaer (Baertje), 9.
 Donquers (Adriana Elisabeth), 117
 149.
 Doncker S. J., (Daniël), 149.
 Duivenvoorde (Henriette van), 11,
 137.
 Dupac de Bellegarde, 58.
 Dusseldorp (Franciscus), 138, 172,
 174, 177.
 Duyst (Beatrix), 137, 187.
 Eggius Pr. (Albert), 32, 42, 82, 166,
 174, 176 noot 3, 187.
 Elcoma, 198.
 Espen (Zeger Bernard van), 5, 6, 17,
 25, 198.
 Firmin de Sainte Marie O. Carm., 70.
 Flerontinus S. J., 179.
 France(n) (Aaltje), zie Tyng (Aeltje
 France).
 Francen (Angniet), 47.
 Francen (Anna), 173.
 Frangipani, 162.
 Franciscus (H), zie Sales (H Fr. van).
 Franciscus Pr., 175.
 Fulgentius, 104.
 Gael (Geertrudis), 160 en noot 2.
 Geert Groote, 4, 37 noot 7.
 Gestel (Catharina van), 16.
 Girolldi (Gertrude), 210.
 Girolldi (Maria), 211.
 Gosen (Jan), 144.
 Gouthoeve (Willemijntgen Arents
 van), 140.
 Goverts (Ida Maritgen), 7, 134.
 Goverts (Maritgen), zie Goverts (Ida
 Maritgen).
 Graaf (Mgr. J. J.), 40 noot 1 en 2.
 Graaf (Mayken de), 62, 67 noot 6.
 Graef (Catharina de), zie Graef (Trijn-
 tje Jans).
 Graef (Leenderd de), 90.
 Graef (Trijntje Jans de), 89, 90.
 Gregorius XIV, 198.
 Gregorius van Nazianze, 10, 21 noot.
 Griffinus Pr. (Jan), 62.
 Groeningen Pr. (Rudolf Franciscus
 van), 66.
 Groet (Alida), 212.
 Groot Pr. (Joannes de), 150.
 Guesont, 202.
 Hagius Pr., 174—176.
 Hauchlinus, aartsbisschop van Meche-
 len, 6.
 Heilsbach (Agnes van), 15, 16, 101.
 Heindriks (Giert), 52, 100, 132, 144,
 145.
 Herkinge Pr. (Volquerus), 10.
 Heumen Pr. (Joannes van), 59.
 Heussen (Agatha van), 89.
 Heussen Pr. (Hugo Franciscus van),
 8, 62, 89.
 Heussen (Weynina van), 137.
 Heynot, 65, 200.
 Hieronymus, 12, 21 noot, 123, 133.
 Hoogewerff Pr. (Bernardus), 59, 60.
 Houwaert (Grietje Pauwels), 122.
 Houwaert (Lijsbeth Pauwels), 64, 122.
 Hubertinus (Leo), 20.
 Hugo van St. Victor, 97.
 Ignatius, 104.
 Isbrants (Geertje), 40, 47.
 Ischa (Arnoldus ab), 10.
 Jacobs (Anna), 9.
 Jacobs (Griet), 8, 137.
 Jacobsdochter (Annetgen), 141.
 Jacobsdochter (Baefgen), 141.
 Jaeps (Adriana), 35.
 Jaepz Pr. (Jan), 35.
 Jans (Aechtgen), 142.
 Jans (Anna), 49.
 Jans (Claesje), 34.
 Jans (Giert), 40.
 Jans (Grietgen), zie Quispel (Griet-
 je Jans).
 Jans (Maria), 34, 134.
 Jansdr. (Geertruyd), 35, 42, 47.
 Jong Pr. (Cornelis de), 62, 67 noot 6.

Joris (Anna), 47.
 Juckema, 130.
 Kaatje (Zuster), 207, 208.
 Kemp Pr. Oud- bisschoppelijke Clerenzie, (Willebrordus), 12, 61, 66, 75, 97, 99, 121, 122, 146.
 Ketel (Aeltje Thomas van de), 47, 132.
 Kiliaan, 36, 37.
 Kousebant (Johanna), 89.
 Kracht Pr. (Steven van der), 45, 139.
 Lambringa Pr. (Lambert), 13, 63, 81, 82, 178 en noot 3.
 Lanting, 130.
 Lely (Geliana van der), 84, 216.
 Leonardus (Pater), 138.
 Lessius S. J., 26.
 Lichthert Pr. (Cornelis Arents), 34, 35, 41—44, 45 en noot 4, 46, 48, 49, 55, 56, 64, 69, 82, 103, 110, 118 noot 4, 150, 163, 164 en noot 4, 165—167, 171—173, 175, 176 noot 3, 177, 187.
 Lieven (Wiggertgen), 131.
 Lindeborn Pr. (Joannes), 11, 12, 19—27, 30, 31, 54, 66 en noot 6, 70, 74, 82, 83, 86, 97, 98, 100, 104, 105, 117, 157, 159.
 Lindebos, zie Lindeborn.
 Loeff Pr. (Godfried), 141, 182.
 Lonius Pr. (Nicolaas), 187 en noot 1.
 Loon (Anna van), 142, 159.
 Lynner (Margareta), 14.
 Makeblijde S. J., 78, 107, 162.
 Malderus (Joannes), bisschop van Antwerpen, 13.
 Manaraeus, S. J., 17.
 Marillac (Louise de), 28, 29.
 Mars, 130.
 Martinus (H), 104.
 Martius Pr. (Hermes), 178 noot en 2.
 Mathisen (Maria), 103.
 Mattius (Abraham), zie Brienen Pr. (Abraham van).
 Matzius (Abraham), zie Brienen Pr. (Abraham van).
 Meerhoudt, 153.
 Meerhoudt (Anna), 152.
 Meijer O. P. (G. A.), 208 noot 1.
 Mestrum O. F. M. (Petrus), 138.
 Metz (Zacharias van), Apostolisch Vicaris, 10, 26, 46, 98, 161.
 Meurs S. J. (Bernard van), 207.
 Mierlo (Godfried van), bisschop van Haarlem, 77.
 Mij (Trijntje Wouters van der), 9.
 Mindenus S. J., 162.
 Montfoort, 153.
 Neercassel (Joannes van), Apostolisch Vicaris, 8, 11, 27, 46, 57, 58, 60, 65, 66, 72, 73 en noot 3, 77, 79, 84—86, 99, 137, 160, 162, 165, 170.

Nerius (H. Philippus), 104.
 Nobel (Cornelis Jacobsz.), 187.
 Noordijck (Dina), 79 noot 2, 88 noot 6, 91, 211.
 Obbes (Saectjen), 71, 168.
 Oly Pr. (Jacob), 145.
 Oly (Trijn Jans), 8, 39, 41, 42, 45 noot 4, 46, 49, 53, 55, 56, 58, 63, 64, 76, 86, 89, 92, 95, 103, 107, 108 noot 7, 111—114, 118 noot 4, 119, 125, 128, 130, 131, 147, 154 noot 3, 159, 178 noot 3.
 Oyen Pr. (Joannes van), 60.
 P. (Joannes Adriani), 20 en noot 1.
 Petitpied, 75.
 Petrus a Matre Dei O. Carm. (= Abraham Bertius), 8, 11, 18, 26, 37, 56, 70, 108, 115, 128, 142, 148, 149, 160, 182, 205.
 Philippi O. P. (Florentius), 216.
 Pieters (Aeltgen), 52.
 Pieters (Brechtgen), 2, 134.
 Pieters (Stijntgen), 52.
 Pieters (Weyntgen), 150.
 Pieters (Wyvingtje), 63, 154 en noot 3.
 Plaet Pr. (Antonius van der) 83, 84, 158.
 Polius O. F. M., 65.
 Ponte S. J. (Ludovicus de), 97.
 Potcamp, Apostolisch Vicaris, 137.
 Purmerent Pr. (Petrus van), 168, 169.
 Purmerent Pr. (Suitbertus Hendriks van), 58, 59, 63, 64 noot 1, 78, 154 noot 3.
 Putkamer Pr. (J.), 11, 66 en noot 6.
 Quispel (Grietje Jans), 107, 108 noot 7, 134 noot 3.
 Raken O. P., 213.
 Randenraadt (Joanna van), 16, 101.
 Rijckius Pr., 174, 176 noot 3.
 Roemersdochter (Giertje), 13, 81.
 Rovenius (Philippus), Apostolisch Vicaris, 6, 8, 11, 13, 17—20, 22—26, 30, 37, 56, 57, 59, 60, 65, 72—74, 77—79, 84, 120, 137, 150, 160, 162, 170, 178 noot 3, 204.
 Ruisbroeck, 174.
 Sales (H Franciscus van), 21, 28, 30, 97, 110.
 Salm (Petronella van der), 87 noot 2.
 Samson (Maria Jacobsdr.), 159, 163.
 San Felice (Joseph-Marie), aartsbisschop van Kafenza, 182.
 Santhorst (Hendrine van), 193, 194.
 Santhorst (Hester van), 193, 194.
 Santhorst (Machtelt van), 193, 194.
 Sasbout Vosmeer, Apostolisch Vicaris, 14, 32, 39, 41, 42, 78, 79, 105, 136, 137, 140, 162, 164 en noot 4,

- 172—175, 176 en noot 3, 177, 178
noot 2, 179—181, 187.
- Schade Pr. (Joannes), 59.
- Schellingwou Pr. (Antonius), 139.
- Schinkenboom (Aleydis), 209.
- Schoenius Pr. (Willem), 19, 26, 27,
57, 75, 77, 80, 82, 83, 85—88, 91, 93,
97, 100, 104, 112, 117, 118, 120,
122, 158.
- Schoonhoven (Cornelis van), 19, 23,
24, 26, 74, 83.
- Schouten (Willem Gerretsoon van),
196.
- Sixema, 130.
- Sixtus van Emmengha, 130.
- Sicxtus van Em(m)ingha (Annetge),
83, 124, 138, 142.
- Sicxtus van Em(m)ingha (Eeltge),
124.
- Silverschoon (Pater), 32.
- Simpernel O. F. M., 59.
- Sixtus Pr. (Sybrant), 45, 166.
- Smit (Annetgen Heindriks), 7.
- Snel Pr., 66 en noot 10.
- Sommer Pr., 141, 167.
- Sophie Charlotte, prinses van Saxen
Gotha, 151.
- Stalpart van der Wiele Pr. (Jan), 8, 10
58, 59, 63, 130, 142, 171.
- Stalpart van der Wiele O. Carm.
(Vincentius), 9, 18, 37, 182.
- Stapele (Adriana van), 16.
- Steen Pr. (Joannes van den), 150.
- Steenwijk Pr. (Bernardus van), 63,
154 noot 3, 170.
- Stolwijk Pr. (Jasper van), 163.
- Swaen Pr. (Willem de), 59.
- Swanenburg (Adriana van), 89.
- Taggia O. Cap. (Bonaventura di), 65.
- Teresia (H), 104.
- Terlou Pr. (Adrianus), 24.
- Tertullianus, 82.
- Thaulerus, 174.
- Thierry de Viaixnes O. S. B., 66.
- Thomas van Aquino, 21.
- Thomasdr. (Marye), 36.
- Thonis (Josina), 51.
- Tiara Pr. (Andreas), 158, 168, 178
noot 3.
- Tilman Vosmeer Pr., 14.
- Tonis (Maritgen), 40.
- Torre (Jacobus de la), Apostolisch Vi-
caris, 7, 11, 36, 37, 59, 65, 109, 200,
204 en noot 3.
- Triest (Antonius), bisschop van Gent,
17.
- Tuenis (Maria), 47.
- Tyng (Aeltje France), 47, 48, 53.
- Urbanus VIII, 30, 31.
- Vaenius, zie Veen (Otto).
- Val de Dampierre (Marie Anne du),
16, 99 noot 8, 106 noot 2.
- Varlet (Dominicus), bisschop v. Ba-
bylonië, 66 noot 7.
- Veen (Agatha Cornelis van), 34, 44,
119, 134, 142, 143, 166.
- Veen (Cornelis van), 129.
- Veen (Geertruyd Simonsdr. van), 142,
154.
- Veen (Maria van), 16.
- Veen (Maria Cornelis van), 43, 48,
112, 142.
- Veen (Otto), 130.
- Veen (Pieter Cornelisz van), 130.
- Veen (Simon Cornelisz van), 130.
- Velde S. J. (Joannes Matthiae van de),
67, 74 noot 2, 108, 146, 159.
- Verwer (Elisabeth), 139.
- Vincentius a Paulo (H.), 28—31.
- Vitelleschi S. J. (Mutius), 101.
- Vondel (Anna van den), 129, 147.
- Vondel (Joost van den), 79 noot 2, 88,
91, 129.
- Vos (Stephanytge Symons de), 63.
- Wachtelaer Pr., 83.
- Waeijer Pr. (Arnold), 79, 141, 167.
- Ward (Mary), 29—31.
- Wely S. J., 152 noot 4.
- Weries S. J., 152.
- Wieringhen (Maria van), 39 noot 2, 89.
- Wij (Trijntje Dirks), 34, 46, 69, 119,
129, 134 noot 3.
- Willem I (Koning), 212.
- Willems (Brechtgen), 51.
- Willems (Frouck), 138.
- Willems (Josijntje), 47, 143.
- Willems (Lijsbeth), 43, 44, 164.
- Wit (Trijn Jans de), 47, 96.
- Wittert (Jvr. Geertrudis Maria), 91
noot 4.
- Zeeland O. P. (Raymundus van), 213.
- Zuchtelen Pr. (Vitus Jacobs van), 137.

STELLINGEN

I

De klopjes hebben behoord tot de religieuze groeperingen van vrouwen, die de weg hebben gebaad voor de latere actieve vrouwelijke kloostercongregaties.

II

Volgens kerkrechtelijke opvatting zijn klopjes niet op één lijn te stellen met kloosterlingen.

III

Psychologisch is verklaarbaar, dat ook de tweeslachtigheid van het klopjes-instituut oorzaak is geweest van het verdwijnen der instelling.

IV

Ten onrechte zegt Mejuffrouw MIEDEMA (in de Inleiding op de „Resolutiën van de Vroedschap van Utrecht betreffende de Academie” blz. XV), dat het mislukken van het voornemen om in 1470 een universiteit te stichten in Utrecht, ook te wijten is aan de strijd, die toen tussen de stad en haar bisschop werd gevoerd.

V

Ten onrechte betwijfelt Mejuffrouw MIEDEMA (Inleiding t.a.p. blz. CXXXV), dat er in 1586 sprake is geweest van de overbrenging der Leidse Academie naar Utrecht.

VI

Het is aan te bevelen het woord „ordines” in „Quadragésimo Anno” te vertalen door „bedrijfschappen” en niet door „beroepsstanden”.

VII

Het voornaamwoord „hem” in:

„So dadense hem so lief quaet als goet.”

(„Eerste Bliscap” vs. 1066, uitgave De Vreese), slaat niet op „God”, zoals de noot aangeeft.

VIII

Ten onrechte wordt in het „Middelnederlandsch Woordenboek” VIII 2014 het vers:

„De doot en mach hem niet verlingen,
Diet doen sal;”

(„Eerste Bliscap”, vs. 1173) betrokken op de „mensen, die zondigden”.

IX

De beoordeeling van het vers:

„Is hij 't? neen hij. 'T is hy! wat souw hy? Hij ist! ick gelooft:”

(„Moortje”, vs. 1536) door J. O. S. van der Veen, in „Het Taaleigen van Bredero” § 49, is niet geheel juist.

Kijkzalen voor Psychopaten
te Avereest.

